

Jaarrapport Integratie 2005

Jaarrapport Integratie 2005

SCP / WODC / CBS

Den Haag, september 2005

© Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag 2005

Zet- en binnenwerk: Mantext, Moerkapelle
Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht
Omslagfoto: © Hollandse Hoogte

Verspreiding in België: Maklu-Distributie
Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen

ISBN 90-377-0237-6
NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
Tel. (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
Koninginnegracht 19
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
Tel. (070) 370 65 61
Fax (070) 370 79 48
Website: www.wodc.nl
E-mail: wodc@minjus.nl

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
Postbus 4000
2270 JM Voorburg
Tel. (070) 337 38 00
Fax (070) 387 74 29
Website: www.cbs.nl
E-mail: infoservice@cbs.nl

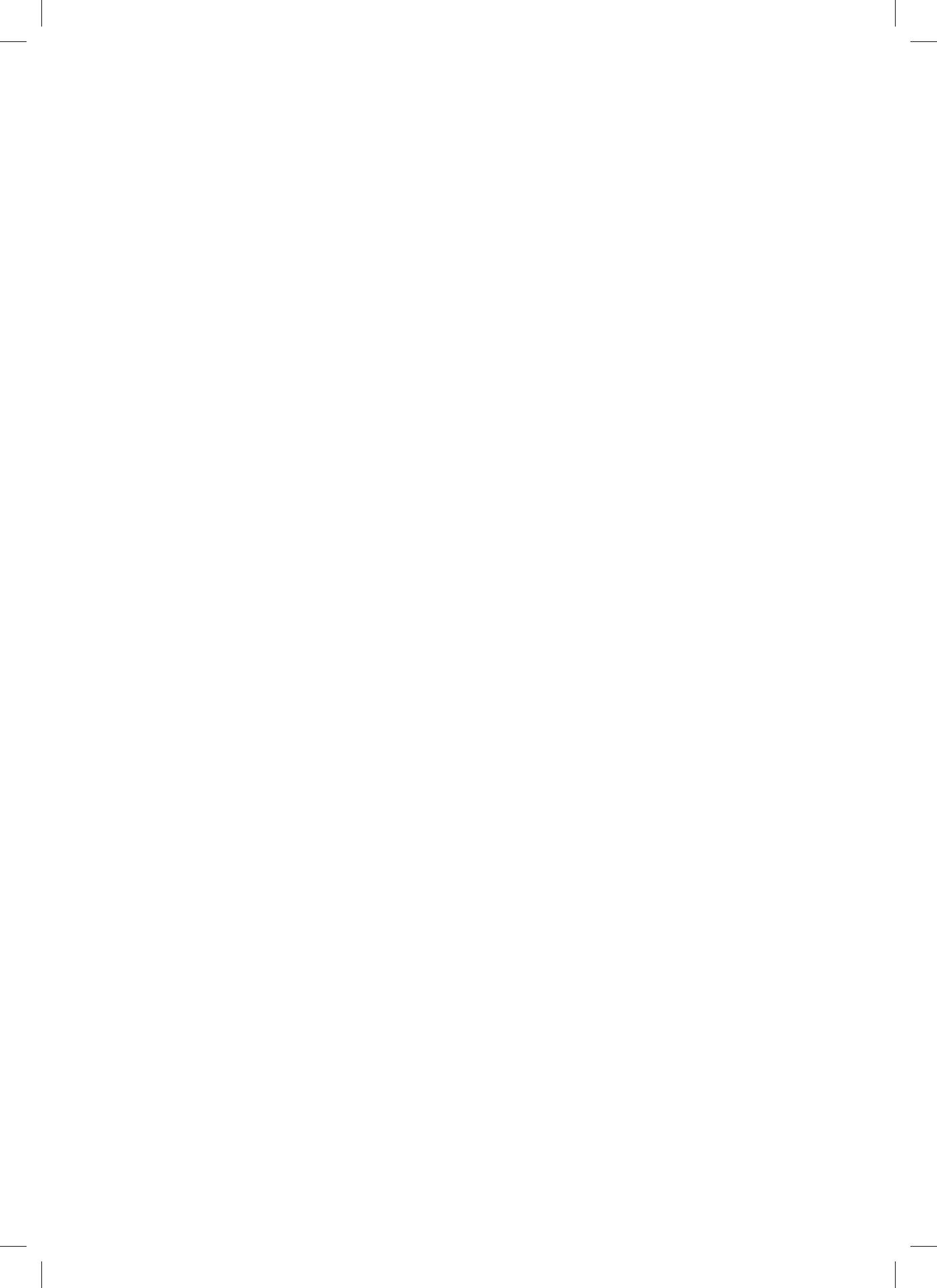
Kloosterweg 1
Postbus 4481
6401 CZ Heerlen
Tel. (045) 570 60 00
Fax (045) 572 74 40

Inhoud

Voorwoord	9	
1	<i>Het Jaarrapport Integratie</i>	11
	Noten	13
2	<i>Demografie (CBS/WODC)</i>	14
2.1	Inleiding	14
2.2	Bevolkingssamenstelling	14
2.3	Migratie, geboorte en sterfte	20
2.4	Het krijgen van kinderen: uitstel en aantal	23
2.5	Toekomstige ontwikkelingen	25
2.6	Conclusie	26
	Noot	27
3	<i>Inburgering (WODC)</i>	28
3.1	De organisatie van inburgeringstrajecten	28
3.2	De deelnemers	29
3.3	Het bereik	31
3.4	Uitval	35
3.5	Omvang van de wachtlijsten	37
3.6	Resultaten van de cursussen: bereikt niveau taalbeheersing	39
3.7	Omvang en aard vervolgetrajecten van oudkomers	40
3.8	Conclusies	41
	Noot	43
4	<i>Opleidingsniveau en taalvaardigheid (WODC/CBS)</i>	44
4.1	Het belang van scholing voor allochtonen	44
4.2	Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden	44
4.3	Verklaringen voor het opleidingsniveau	52
4.4	Nederlandse-taalvaardigheid	53
4.5	Conclusies	54
5	<i>Minderheden in het onderwijs (SCP/CBS)</i>	57
5.1	De onderwijsloopbanen van allochtone leerlingen	57
5.2	De deelname aan voor- en vroegschoolse voorzieningen	58
5.3	Basisonderwijs	60
5.4	Voortgezet onderwijs	66
5.5	Vervolgonderwijs	70
5.6	Zwarte scholen	73

5.7	Conclusie	75
	Noten	79
6	<i>Arbeid en inkomen (SCP/CBS)</i>	81
6.1	Laagconjunctuur zet allochtonen op achterstand	81
6.2	Hoeveel allochtonen hebben een betaalde baan?	82
6.3	Werkloosheid	85
6.4	Werkende allochtonen	90
6.5	Uitkeringen	96
6.6	Inkomens en armoede	100
6.7	Conclusies	102
	Noten	105
7	<i>Sociaal-culturele integratie (SCP)</i>	107
7.1	Wat is sociaal-culturele integratie?	107
7.2	Identificatie met de eigen groep of met Nederlanders	108
7.3	Contacten tussen allochtonen en autochtonen	109
7.4	Culturele oriëntaties: moderne opvattingen	116
7.5	Religie	118
7.6	Conclusies	126
	Noten	130
8	<i>Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken (SCP/CBS)</i>	132
8.1	Wonen in concentratiewijken: leefbaar en veilig?	132
8.2	Ruimtelijke concentratie van allochtonen	132
8.3	Woonsituatie	136
8.4	Woonomgeving	138
8.5	Veiligheid	140
8.6	Conclusies	144
	Noten	147
9	<i>Jongeren en criminaliteit (WODC/CBS)</i>	148
9.1	Oververtegenwoordiging in criminaliteitscijfers	148
9.2	Allochtone en autochtone verdachten	149
9.3	Kans op verdacht zijn van een misdrijf	152
9.4	Vervolging en berechting	152
9.5	Gedetineerden	157
9.6	Recidive	159
9.7	Samenvatting	161
	Noten	165
10	<i>De positie van allochtone vrouwen (SCP)</i>	166
10.1	Diversiteit	166

10.2	Migratie en gezinsvorming	166
10.3	Opleidingsniveau en taal	168
10.4	Allochtone meisjes en vrouwen in het onderwijs	170
10.5	Arbeid en uitkering	174
10.6	Sociale en culturele integratie	179
10.8	Conclusie	184
	Noten	188
11	<i>Opvattingen van autochtonen en allochtonen over de multi-etnische samenleving (SCP)</i>	189
11.1	Aandacht voor wederzijdse beeldvorming	189
11.2	Opvattingen over toelating en integratie	190
11.3	Wederzijdse beeldvorming	193
11.4	Acceptatie en discriminatie	199
11.5	Verschillen in opvattingen binnen etnische groepen	201
11.6	Conclusie	203
	Noten	205
12	Samenvatting	206
 <i>Bijlagen zijn te vinden op het internet via www.scp.nl/jaarrapportintegratie/</i>		
	Literatuur	219
	Publicaties van het SCP	227

Voorwoord

Voor u ligt de eerste editie van het Jaarrapport Integratie. Het rapport beschrijft de positie van etnische minderheden in Nederland en de ontwikkelingen die hierin de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden. In totaal komen tien onderwerpen aan bod, die nauw aansluiten op de beleidsprioriteiten van het kabinet. Het jaarrapport geeft op hoofdlijnen de meest actuele stand van zaken op verzoek van de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie.

De onderwerpen hebben betrekking op demografie, inburgering, opleidingsniveau en taal, de positie in het Nederlandse onderwijs, en arbeid en inkomen. Ook komen sociaal-culturele aspecten van integratie aan de orde en heeft het rapport aandacht voor enkele specifieke onderwerpen als concentratiewijken, criminaliteit onder jongeren, de positie van allochtone vrouwen en beeldvorming. Niet alleen richt de aandacht zich op de al langer in Nederland verblijvende allochtone groepen – Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen – maar ook wordt de integratie van de vijf grootste vluchtelingengroepen (voormalig) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs) onder de loep genomen.

Het *Jaarrapport Integratie 2005* is een gezamenlijk product van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC). Het vervangt enkele andere periodieke publicaties over minderheden, die sinds begin jaren negentig zijn verschenen: de Rapportage Minderheden van het Sociaal en Cultureel Planbureau, de Integratiemonitor van het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek en Allochtonen in Nederland van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Wel zal nog een afzonderlijk rapport verschijnen over de verdere ontwikkeling van de Integratiekaart van de hand van het WODC in samenwerking met het CBS.

Prof.dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Prof. dr. Frans Leeuw
Directeur WODC

Drs. Gosse van der Veen
Directeur-Generaal CBS

1 Het Jaarrapport Integratie

De integratie van allochtone groepen in de Nederlandse samenleving is al jaren onderwerp van intensief debat. Het is niet overdreven te stellen dat dit vraagstuk is uitgegroeid tot een van de belangrijkste maatschappelijke kwesties in dit land. Het overdenken van hoe de integratie verloopt en op welke wijze het beleid hieraan richting kan geven, is gebaat bij een goede informatievoorziening. Dit Jaarrapport Integratie wil hierin voorzien. Het tracht voor tien onderwerpen de positie van allochtonen in de samenleving te beschrijven en te analyseren. Deze tien onderwerpen sluiten nauw aan op de beleidsprioriteiten van het kabinet.

De verschijning van dit jaarrapport betekent een aanzienlijke verandering in de systematiek waarmee de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie de informatievoorziening over allochtone groepen organiseert. Aan de kant van het ministerie bestond de behoefte om de verschillende informatiestromen te bundelen in één publicatie. Daartoe zijn het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verzocht om gezamenlijk deze publicatie te vervaardigen. Het jaarrapport vervangt de Rapportage minderheden (SCP), Allochtonen in Nederland (CBS) en de Integratiemonitor (ISEO) die sinds halverwege de jaren negentig periodiek zijn verschenen.¹ Zoals de naam al aangeeft, ligt het in de bedoeling dat het Jaarrapport Integratie jaarlijks verschijnt.

Doelstellingen en doelgroepen

Er zijn veel definities van integratie mogelijk, maar in zijn algemeenheid kan men zeggen dat de term ‘integratie’ verwijst naar de mate waarin en de wijze waarop allochtonen deel worden van de ontvangende samenleving. Zoals gezegd heeft het jaarrapport als voornaamste oogmerk voor tien onderwerpen de situatie van allochtone groepen – in vergelijking met die van autochtone Nederlanders – te beschrijven en te analyseren en de ontwikkelingen erin te volgen. De onderwerpen hebben betrekking op demografie, inburgering, opleidingsniveau en taal, de positie in het Nederlandse onderwijs, arbeid en inkomen, sociaal-culturele integratie, concentratiewijken, criminaliteit onder allochtone jongeren, de positie van allochtone vrouwen en de beeldvorming over de multi-etnische samenleving.

Het is niet moeilijk om voor elk van deze onderwerpen een apart boek te maken. Dit is echter nadrukkelijk niet de bedoeling. Dit rapport is erop gericht op hoofdlijnen te rapporteren. Voor meer uitgebreide informatie is een internetsite ingericht (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/), waar aanvullend cijfermateriaal is te vinden. Aan het einde van de hoofdstukken staat steeds een overzicht van hetgeen er op internet te vinden is. Verder verwijzen we in het rapport regelmatig naar literatuur aan de hand waarvan lezers zich desgewenst nader kunnen informeren.

Gedurende vele decennia domineerden de vier grote etnische groepen – Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen² – het beeld, maar in de jaren negentig is daar met de komst van asielzoekers verandering in gekomen. Het accent ligt in deze rapportage daarom op de positie van de vier grote etnische groepen én op de positie van de zogeheten ‘nieuwe’ of vluchtelingengroepen. Hier gaat het in het bijzonder om de vijf grootste vluchtelingengroepen: (voormalig) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs. Het integratiebeleid richt zich voornamelijk op deze groepen. In de bevolkingsstatistieken worden zij ‘niet-westerse allochtonen’ genoemd.³ Getalsmatig vormen de in het rapport specifiek onderscheiden groepen gezamenlijk het grootste deel van de categorie niet-westerse allochtonen (zij maken er circa 75% van uit)⁴, maar er behoren ook andere groepen toe.

In het rapport zal regelmatig de vergelijking tussen de totale groep niet-westerse allochtonen en autochtonen worden gemaakt. Bovendien zal bij gebrek aan gegevens over de grote vluchtelingengroepen afzonderlijk nogal eens de verzamelcategorie ‘overige niet-westerse allochtonen’ worden onderscheiden. De identificatie van groepen is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op het geboortelandcriterium.⁵ Voor het gemak wordt in het rapport nogal eens gesproken over ‘allochtonen’, waar we uitsluitend ‘niet-westerse allochtonen’ bedoelen.

Gegevens

In het voorliggende rapport maken we op ruime schaal gebruik van grootschalige databestanden. In een aantal gevallen betreft het nieuwe bestanden, in andere gevallen zijn het bestaande tijdreeksen die verder geactualiseerd zijn. Een eerste bron van informatie zijn de registratiegegevens van de gehele Nederlandse bevolking, zoals de bevolkingsstatistieken, diverse onderwijsregisters en het centraal register vreemdelingen van het CBS. Daarnaast zijn de gegevens afkomstig uit enquêteonderzoek. Behalve van data uit langlopende onderzoeken als de Enquête Beroepsbevolking (EBB) en het onderzoek Sociale Positie en Voorzieningengebruik van Allochtonen (SPVA) is verslag gedaan van de bevindingen uit de recentelijk uitgevoerde enquête Leefsituatie Allochtone Stedelingen (LAS). Dit door het SCP in samenwerking met het CBS uitgevoerde onderzoek bevat voor een groot aantal terreinen de op dit moment meest recente gegevens. Gedetailleerde informatie over de gebruikte databestanden is te vinden op de internetsite van het jaarrapport (bijlage B1.1).

De hoofdstukken

Het jaarrapport is een gezamenlijk product van het SCP, het WODC en het CBS. De hoofdstukken zijn door de auteurs van deze instituten in wisselende samenstelling geschreven. In het rapport staat zowel in de inhoudsopgave als bij de afzonderlijke hoofdstukken vermeld wie voor het hoofdstuk verantwoordelijk zijn. De bijdrage van het CBS beperkt zich tot de feitelijke beschrijving van de bevindingen op basis van de eigen bronnen. De interpreterende beschouwingen komen voor rekening van het SCP of het WODC.

Noten

- 1 Allochtonen in Nederland (CBS) verscheen jaarlijks sinds 1995; de Rapportage minderheden (SCP) verscheen sinds 1993 jaarlijks en vanaf 1999 tweejaarlijks; de Integratiemonitor van het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) is verschenen in 2000 en 2002. In 2004 heeft het ISEO het *Jaarrapport Integratie 2004* uitgebracht. Dit rapport was bedoeld als een overgangsrapport waarin al wel het stramien van de tien onderwerpen is gevolgd. De rapportage beperkte zich in hoofdzaak tot de positie van de vijf grote vluchtelingengroepen in Nederland.
- 2 Waar in het vervolg van het rapport geschreven wordt over Antillianen, worden hier ook steeds de Arubanen mee bedoeld.
- 3 In het beleid wordt daarentegen gesproken van de verzamelcategorie 'etnische minderheden'. Dit zijn groepen die op grond van hun achterstandspositie zijn aangewezen als doelgroepen van het minderhedenbeleid. Voor de in dit rapport onderzochte groepen komt de categorie 'etnische minderheden' precies overeen met de categorie 'niet-westerse allochtonen', maar er zijn ook groepen, zoals de Molukkers, die wel tot de etnische minderheden worden gerekend maar buiten de definitie van niet-westerse allochtonen vallen.
- 4 Overigens worden de (voormalig) Joegoslaven, die ook in dit rapport worden onderscheiden, tot de westerse allochtonen gerekend.
- 5 Hiermee wordt bedoeld het geboorteland van de persoon zelf en van zijn of haar ouders. Niet-westerse allochtonen zijn personen van wie ten minste één van de ouders is geboren in Turkije, Marokko, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, en een groot aantal niet-westerse landen in Azië en Afrika.

2 Demografie

Joop Garssen (CBS) en Aslan Zorlu (WODC)

2.1 Inleiding

De samenstelling van de Nederlandse bevolking verandert voortdurend als gevolg van migratie en natuurlijke bevolkingsaanwas. Nieuwe immigranten komen naar Nederland en ingezetenen emigreren naar andere landen. Geboorte en sterfte zorgen voor de natuurlijke groei van de bevolking. Het aandeel van de niet-westerse allochtonen in de Nederlandse bevolking gaat geleidelijk omhoog door de immigratie en hun vaak bovengemiddelde kindertal. Dit hoofdstuk gaat in op de recente ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling en presenteert ook de prognoses voor de komende decennia. De vruchtbaarheid van niet-westerse allochtonen krijgt bijzondere aandacht.

2.2 Bevolkingssamenstelling

De drie grootste niet-westerse bevolkingsgroepen zijn de Turken, de Surinamers en de Marokkanen (tabel 2.1). Op 1 januari 2005 waren er ruim 350.000 Turken in Nederland, een kleine 330.000 Surinamers en 315.000 Marokkanen. Deze drie groepen worden qua omvang gevolgd door de Antillianen met 130.000 personen. De overige etnische groepen die in dit boek aan bod komen, waren begin 2005 veel kleiner van omvang. Zo telde Nederland op dat moment 44.000 Irakezen, 37.000 Afghanen, 29.000 Iraniërs en 22.000 Somaliërs.

De grootste groepen westerse allochtonen hebben Indonesië, Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk als herkomstland. De westerse allochtonen zijn niet het onderwerp van dit Jaarrapport en ze blijven verder buiten beschouwing, uitgezonderd personen uit het voormalige Joegoslavië. Op 1 januari 2005 telde deze groep 76.000 personen. Dit betreft zowel de arbeidsmigranten die hier in de jaren zeventig zijn gekomen, als de in de jaren negentig gevluchte Joegoslaven.

Hoeveel illegalen er in Nederland verblijven, is lastig te bepalen. De Universiteit van Utrecht schatte het aantal illegale vreemdelingen dat jaarlijks in Nederland verblijft, op 75.000 tot 125.000 (Leerkes et al. 2004). Dit is exclusief illegale vreemdelingen uit West- en Oost-Europa. Omdat zij vermoedelijk kort in Nederland verblijven, wordt hun aantal apart geschat en wel op 50.000 tot 100.000.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) schatte de illegaal in Nederland verblijvende bevolking in 2002 tussen 46.000 en 116.000 (Hoogteijling 2002). Dit

betreft alle niet-Nederlanders die zonder verblijfsvergunning vier maanden of langer in Nederland verblijven.

Tabel 2.1

Enkele kerncijfers over de bevolkingssamenstelling naar etnische groep, 1 januari 2005 (in absolute aantallen, promillen en procenten)

	aantal personen (x 1000)	aandeel in totale bevolking (per 1000 inwoners)	toename sinds 1 januari 1996	
			x 1000	%
Turken	358	22,0	86,4	32
Marokkanen	315	19,3	89,6	40
Surinamers	328	20,2	47,7	17
Antillianen	130	8,0	42,9	49
(vrm.) Joegoslaven	76	4,7	19,9	35
Irakezen	44	2,7	32,2	286
Afghanen	37	2,3	31,8	646
Iraniërs	29	1,8	12,0	73
Somaliërs	22	1,3	1,6	8
overige niet-westerse allochtonen (totaal)	431	26,5	176,6	69
totaal niet-westerse allochtonen	1.692	103,9	520,9	45
autochtonen	13.180	809,0	184,7	1

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

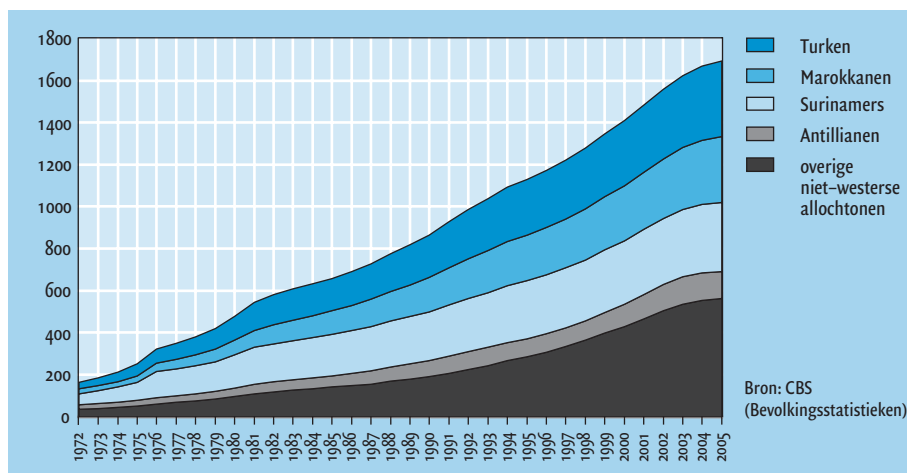
Helpt groei bevolking door niet-westerse allochtonen

De groei van de Nederlandse bevolking neemt al jaren af. Ook de groei van het aantal niet-westerse allochtonen is de afgelopen jaren gedaald, maar minder sterk dan die van de autochtonen en de westerse allochtonen. De daling was vooral sterk in 2004 en vond plaats in alle niet-westerse minderheidsgroepen, en dus ook onder de voorheen vrij gelijkmatig groeiende Turkse, Marokkaanse en Surinaamse groepen.

Door het verschil in bevolkingsgroei is het aandeel van de niet-westerse allochtonen in de bevolking verder toegenomen. Op 1 januari 2005 werden 1,7 miljoen personen, ruim 10% van de Nederlandse bevolking, tot de niet-westerse allochtonen gerekend. Sinds 1972 is het hun aantal ruim vertienvoudigd (figuur 2.1). De groei van de niet-westerse bevolking bedroeg in deze periode 1,5 miljoen, terwijl de totale bevolking met 3,0 miljoen toenam. Per saldo kan de helft van de bevolkingsgroei in de afgelopen drie decennia dus aan niet-westerse allochtonen worden toegeschreven.

Figuur 2.1

Ontwikkeling van de grote niet-westers allochtone groepen in Nederland, 1972-2004
(in absolute aantallen x 1000)

Van de etnische minderheden nam de groep Marokkanen sinds 1996 in absolute aantallen het meest in omvang toe, en werd de sterkste relatieve groei geregistreerd onder de Afghanen en de Irakezen in de tweede helft van de jaren negentig. De toename van het aantal Turken, Marokkanen en Surinamers verliep relatief gelijkmatig. Daarentegen schommelde de jaarlijkse groei van de Antilliaanse groep sterk, vooral onder invloed van de economische ontwikkelingen op de Nederlandse Antillen. Het groeitempo van de overige groepen is in het algemeen afgenomen, en sinds 2001 is het aantal Somaliërs zelfs geslonken. Velen van hen zijn geëmigreerd naar het Verenigd Koninkrijk.

Allochtonen zijn jonger dan autochtonen

Alle niet-westerse etnische groepen zijn gemiddeld jonger dan de autochtonen (tabel 2.2). De verschillen tussen de groepen hangen samen met hun migratiegeschiedenis en hun vruchtbaarheid. Zo zijn de Somaliërs met een gemiddelde leeftijd van nog geen 23 jaar van alle betrekkelijk grote groepen het jongst. Zij kwamen merendeels in de jaren negentig naar Nederland en hebben hier relatief veel kinderen gekregen. Door de afnemende immigratie is de gemiddelde leeftijd van deze groep, evenals die van alle andere minderheden, echter wel toegenomen.

Alle niet-westers allochtone groepen zijn bovendien aanzienlijk minder vergrijsd dan de autochtonen. Dit geldt ook voor de groepen die al betrekkelijk lang in Nederland verblijven, in het bijzonder de Surinamers, Turken en Marokkanen. Deze groepen zullen in de komende decennia gaan vergrijzen. Dat komt mede door de afnemende immigratie en toenemende emigratie van overwegend jonge mensen. De aanwezigheid van niet-westerse allochtonen zal dan ook steeds minder een remmend effect hebben op de vergrijzing van de totale Nederlandse bevolking.

Tabel 2.2

Kerncijfers leeftijdsopbouw naar etnische groep, 1 januari 2005 (in procenten en jaren)

	0-19 jaar (%)	20-64 jaar (%)	65 jaar of ouder (%)	gemiddelde leeftijd (jaar)	toename gemiddelde leeftijd sinds 1 januari 1996 (jaar)
Turken	38,2	58,9	2,8	27,4	2,9
Marokkanen	42,2	54,9	2,9	26,0	2,3
Surinamers	31,6	63,9	4,5	31,7	3,4
Antillianen	36,3	61,2	2,4	28,2	2,4
(vrm.) Joegoslaven	30,3	66,4	3,3	31,3	2,4
Irakezen	38,9	59,2	1,9	27,2	1,8
Afghanen	44,0	54,0	2,0	25,6	2,2
Iraniërs	29,2	68,5	2,3	31,1	3,7
Somaliërs	46,8	52,3	0,9	22,6	2,0
overige niet-westerse allochtonen (totaal)	37,4	60,7	1,9	27,1	1,3
totaal niet-westerse allochtonen	37,4	59,8	2,8	27,9	2,4
autochtonen	23,5	61,1	15,4	40,1	1,7

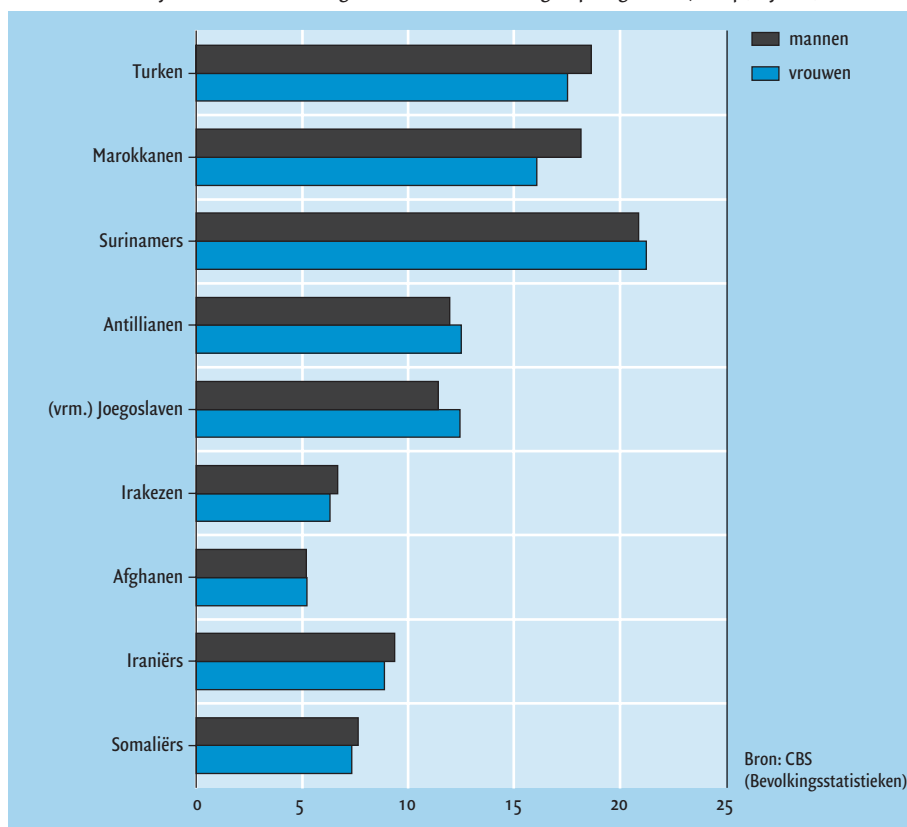
Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Afghanen gemiddeld vijf jaar in Nederland

De eerste generatie van de Afghanen hebben de kortste gemiddelde verblijfsduur van alle beschreven minderheden, ruim vijf jaar op 1 januari 2004 (figuur 2.2). De Surinaamse eerste generatie bevond zich op dat moment gemiddeld ongeveer vier keer zo lang in Nederland. Ook de Turkse en Marokkaanse eerste generatie is hier al relatief lang gevestigd maar de verblijfsduur van de mannen is, anders dan bij de Surinamers, gemiddeld langer dan die van de vrouwen. De oorzaak van dit verschil ligt in de historie van de migratie van deze groepen. De Turkse en Marokkaanse immigratie bestond destijds in eerste instantie overwegend uit mannelijke arbeidsmigranten. De gezinsherenigende migratie kwam pas enige tijd later op gang.

Figuur 2.2

Gemiddelde verblijfsduur van de eerste generatie naar etnische groep en geslacht, 2004 (in jaren)

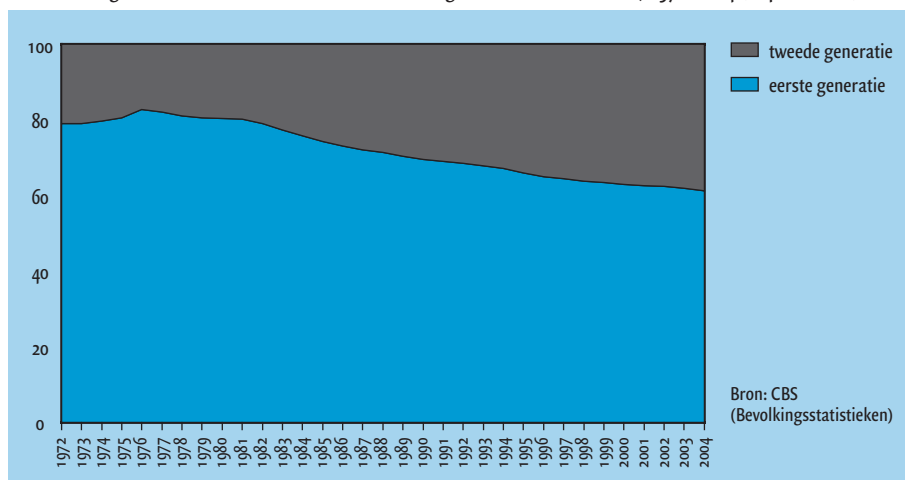

Opkomst van de tweede generatie

Het aandeel van de tweede generatie in de niet-westers allochtone populatie neemt de laatste jaren sterk toe (figuur 2.3). Dit is een gevolg van dalende immigratie en een relatief hoge vruchtbaarheid van de eerste generatie. Sinds 1996 is het aantal in het buitenland geboren allochtonen met een derde toegenomen. In 2004 behoorden zes op de tien niet-westerse allochtonen tot de eerste generatie. De tweede generatie groeide naar verhouding sterker en is sinds 1996 met twee derde toegenomen. Deze sterkere groei heeft zich in alle groepen voorgedaan. Door emigratie is de eerste generatie van de Somaliërs sinds 1996 zelfs geslonken (van 17.100 naar 15.000), terwijl de tweede generatie ruim verdubbelde (van 2900 naar 6700). Een zeer sterke groei van de tweede generatie deed zich ook voor onder de Afghanen (van 400 naar 4600) en Irakezen (van 1100 naar 7800). In kwantitatief opzicht groeiden de Marokkaanse en Turkse tweede generatie het sterkst, met respectievelijk 63.000 en 59.000.

Figuur 2.3

Ontwikkeling van de niet-westerse eerste en tweede generatie in Nederland, 1972-2004 (in procenten)

Derde generatie is nog klein

De niet-westerse derde generatie is nog relatief klein (tabel 2.3). Haar aandeel is in de Surinaamse en Antilliaanse groep duidelijk groter dan in de Turkse en Marokkaanse groep. Dit is te verklaren uit de relatief lange immigratiegeschiedenis van Surinamers en Antillianen en de historische band tussen deze groepen en Nederland. In 2000 waren er nog maar ongeveer 700 Marokkanen en ruim 1300 Turken van de derde generatie, tegenover ongeveer 5000 Antillianen en 11.000 Surinamers. De derde generatie is dan ook nog zeer jong, maar groeit wel snel; de omvang van de Turkse en Marokkaanse is in vier jaar bijna verdrievoudigd. De toename was echter relatief klein voor de Surinaamse en Antilliaanse groepen.

De derde generatie bestaat uit personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren en van wie ten minste één grootouder in het buitenland is geboren. Met andere woorden, de derde generatie komt voort uit relaties tussen leden van de tweede generatie onderling of van leden van de tweede generatie met autochtonen. Een kind uit een relatie van een allochtoon van de eerste met een allochtoon van de tweede generatie wordt gerekend tot de tweede generatie.

Formeel behoort de derde generatie niet tot de allochtonen. Dat zijn immers alle personen van wie minstens één ouder in het buitenland is geboren.

Tabel 2.3

Allochtonen van de derde generatie naar etnische groep, 1 januari 2000-2004 (in absolute aantallen x 1000)

	2000	2001	2002	2003	2004
Turken	1,3	1,7	2,0	2,5	3,0
Marokkanen	0,7	0,9	1,1	1,4	1,7
Surinamers	11,1	12,4	13,8	15,2	16,8
Antillianen	4,5	5,1	5,7	6,3	7,0
overige niet-westerse allochtonen	6,9	7,3	7,8	8,3	8,8

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

2.3 Migratie, geboorte en sterfte

Huwelijksmigranten domineren

De motieven van migranten die naar Nederland komen, variëren sterk in de tijd (figuur 2.4).¹ In de tweede helft van de jaren negentig domineerden gezinsherenigers en asielmigranten, terwijl in recente jaren gezinsvormers de grootste groep zijn. Van elke tien niet-Nederlandse immigranten in 2003 kwamen er drie om zich bij hun partner in Nederland te voegen. Van de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse immigranten was 80-90% gezinsvormer of gezinshereniger, van de voormalig Joegoslaven was dit ruim de helft, maar van de Irakezen en Afghanen slechts een derde (figuur 2.5).

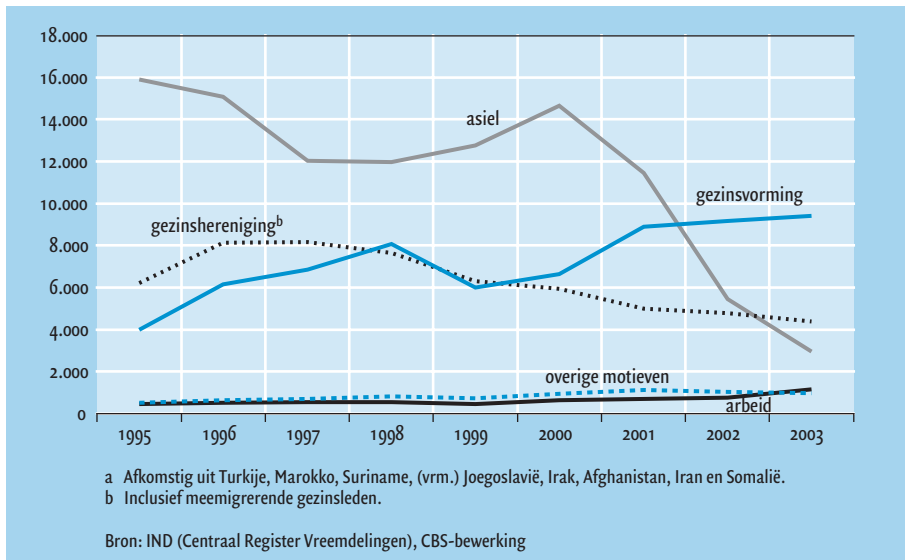
Het aantal gezinsherenigers is sinds 1996 geleidelijk afgenomen. In 2000 overtrof dat nog het aantal gezinsvormers. Inmiddels is het aantal gezinsvormers anderhalf keer zo groot als het aantal gezinsherenigers. Voor Irakezen en Afghanen was gezinshereniging in 2003 echter nog het belangrijkste migratiemotief.

Het aantal arbeidsmigranten, de op een na grootste groep immigranten, is in de tweede helft van de jaren negentig verdubbeld. Onder invloed van de minder gunstige conjunctuur is dit aantal na 2001 weer sterk afgenomen. Voor ruim een op de vijf niet-Nederlandse immigranten in 2003 was arbeid de voornaamste drijfveer. Dit waren echter grotendeels westerse allochtonen. Bij de niet-westerse kwam arbeidsmigratie alleen onder Turken in beduidende omvang voor (13%).

De daling van de asielmigratie sinds 2001 zet zich onverminderd voort. In 2003 kwamen er 9300 asielmigranten naar Nederland, slechts een derde van het aantal in 2000. In 2004 werden er, voor het eerst sinds 1988, minder dan 10.000 verzoeken ingediend. De asielmigratie kenmerkt zich door enkele piekjaren. Zo arriveerde in 1995 een grote groep asielmigranten uit voormalig Joegoslavië en Somalië. Tussen 1998 en 2001 waren velen afkomstig uit Afghanistan, Irak en voormalig Joegoslavië.

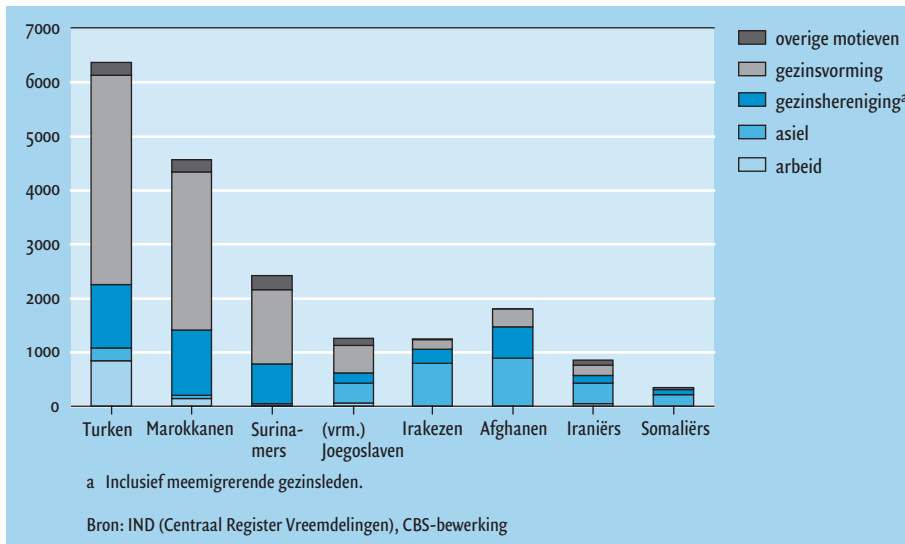
Figuur 2.4

Immigratie van enkele bevolkingsgroepen^a naar migratiemotief, 1995-2003 (in absolute aantallen)

Figuur 2.5

Immigratie naar etnische groep en naar migratiemotief, 2003 (in absolute aantallen)

Toenemende emigratie en remigratie

In 2004 zijn ruim 110.000 personen uit Nederland geëmigreerd. Dit aantal is nooit eerder zo hoog geweest. Deze ontwikkeling hangt waarschijnlijk samen met de

teruglopende conjunctuur, het aangescherpte asielbeleid en internationale politieke ontwikkelingen. Welke motieven de emigranten hebben om Nederland te verlaten, is niet bekend. Wel kan men een globale indruk krijgen van de motieven van voormalige immigranten die weer terugkeren naar hun herkomstland, aan de hand van hun oorspronkelijke immigratiemotief. Het ministerie van Justitie registreert dit voor niet-Nederlandse immigranten. Uit Nicolaas et al. (2004) blijkt dat van de mensen die in 1995 immigreerden, na zeven jaar ruim eenderde deel weer was vertrokken.

De geneigdheid of noodzaak om te remigreren neemt na het eerste verblijfsjaar in Nederland sterk af, en is onder westerse allochtonen twee keer zo groot als onder niet-westerse. Dit hangt uiteraard samen met het feit dat westerse migranten meestal als arbeidsmigrant naar Nederland komen en niet de intentie hebben zich hier permanent te vestigen. Bijna driekwart van de arbeidsmigranten uit 1997 bleek na zes jaar weer te zijn vertrokken. Au pairs, stagiairs en studenten vertrokken nog sneller. Van de asielmigranten, gezinsherenigers en gezinsvormers vertrok daarentegen maar een klein deel.

Van de niet-westerse allochtonen is het aandeel dat weer vertrekt, het grootst onder Antillianen en Somaliërs. Antillianen kunnen, als Nederlands staatsburger, na vertrek in principe zonder belemmeringen weer terugkeren naar Nederland, wat hun geneigdheid om te (re)migreren zal versterken. Voor Somaliërs geldt dit niet. Zij zijn merendeels echter geen retourmigranten, maar 'langdurige passanten', die zich na verblijf in Nederland in een ander westers land (veelal het Verenigd Koninkrijk) vestigen.

Doorgaans groter sterfterisico onder allochtonen

Niet-westerse allochtonen leveren een meer dan gemiddelde bijdrage aan de natuurlijke bevolkingsgroei (het verschil tussen het aantal geborenen en overledenen). Dit komt door hun relatief lage gemiddelde leeftijd en hoge vruchtbaarheid. Door hun lage gemiddelde leeftijd is het aantal overledenen betrekkelijk gering, maar niet-westerse allochtonen lopen op de meeste leeftijden wel een groter sterfterisico dan autochtonen (Garssen et al. 2003).

De sterftkans is voor allochtone zuigelingen ongeveer een derde hoger dan voor autochtone. Jonge allochtone kinderen lopen niet alleen een verhoogd risico om te overlijden door externe oorzaken zoals verkeersongevallen, maar ook ten gevolge van ziektes en aandoeningen. Onder de niet-westers allochtone 15-29-jarigen heeft een aanzienlijk deel van de sterfte een niet-natuurlijk karakter en komen vooral moord/doodslag en zelfdoding vaker voor dan onder autochtonen van deze leeftijd.

In de afgelopen vijftien jaar lijkt bovendien het sterfterisico van volwassen Turkse mannen zich ongunstig te hebben ontwikkeld. Al op relatief jonge leeftijd kennen ze inmiddels een iets bovengemiddelde incidentie van hart- en vaatziekten. Ook hun risico om aan (long)kanker te overlijden is relatief groot. Het rookgedrag van Turkse mannen is hieraan (mede) debet (Leest et al. 2002). Daarentegen is er nog steeds sprake van een aanzienlijk lagere sterftkans onder Marokkaanse mannen van circa 35 jaar en ouder. Hun risico om als veertiger, vijftiger of zestiger aan een hart- of

vaatziekte te overlijden, is slechts ongeveer half zo groot als dat van autochtonen. Ook hun kans om te overlijden aan longkanker is veel kleiner (Garssen et al. 2003; Mackenbach et al. 2005).

Vruchtbaarheid Marokkaanse vrouwen hoog

In de periode 2000-2003 had een op de zes pasgeborenen een niet-westers allochtone moeder. Daarmee was hun aandeel in de totale geboorten aanzienlijk groter dan het aandeel van de niet-westerse allochtonen in de totale bevolking. Het algemene vruchtbaarheidscijfer (het aantal geboorten per duizend vrouwen van 15 tot 45 jaar) van de niet-westers allochtone vrouwen lag ruim 40% boven dat van de autochtone vrouwen.

De vruchtbaarheid van de Turkse vrouwen lag rond het gemiddelde niet-westerse niveau, maar de overige groepen toonden grote onderlinge verschillen. De Antilliaanse vrouwen waren slechts iets vruchtbaarder dan de autochtone en de Surinaamse lijken in dit opzicht op autochtone vrouwen. De vruchtbaarheid van Marokkaanse vrouwen was echter twee keer zo hoog als die van autochtone. Een van de mogelijke verklaringen voor de hoge vruchtbaarheid is dat veel jonge Turken en Marokkanen hun partner in het land van herkomst zoeken (Alders 2005). Men veronderstelt dat dit min of meer traditioneel ingestelde migranten zijn, die relatief veel kinderen zullen krijgen.

2.4 *Het krijgen van kinderen: uitstel en aantal*

Dat het gemiddelde kindertal onder niet-westerse allochtonen relatief hoog is, heeft implicaties voor de toekomstige samenstelling van de Nederlandse bevolking. Sinds 1945 zijn er twee belangrijke trends waargenomen. Ten eerste werd de gemiddelde omvang van de gezinnen kleiner en bleven meer vrouwen kinderloos. Ten tweede steeg de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind (uitstelgedrag). Deze ontwikkelingen hangen mede samen met de emancipatie van vrouwen in hun deelname aan onderwijs en arbeidsmarkt en in andere domeinen van het leven. Het is de vraag of de huidige verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de gezinsomvang en het uitstelgedrag bij het krijgen van kinderen kleiner zullen worden.

Allochtone moeders zijn jonger bij geboorte eerste kind

Autochtone moeders kregen in 2002 hun eerste kind gemiddeld op de leeftijd van 29,6 jaar. In 1980 was deze nog 25,3 jaar (tabel 2.4). Wereldwijd gezien is deze gemiddelde leeftijd zeer hoog (Garssen 2003). Allochtone vrouwen krijgen hun eerste kind beduidend eerder, maar er bestaan grote verschillen tussen de etnische groepen. De Turkse vrouwen waren in 2002 het jongst toen zij voor het eerst moeder werden, 24,6 jaar. Zij werden daarin gevolgd door de Somalische vrouwen. Surinaamse, Joegoslavische en Iraanse vrouwen werden daarentegen pas moeder rond hun 28ste jaar.

Tabel 2.4

Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind, naar etnische groep en generatie, 1980, 1995, 2002 (in jaren)

	eerste generatie			tweede generatie	
	1980	1995	2002	1995	2002
Turken	22,0	22,9	24,6	21,7	23,5
Marokkanen	24,7	24,4	25,9	21,7	23,6
Surinamers	22,7	26,0	28,1	24,8	24,8
Antillianen	24,0	24,5	25,8	25,8	26,7
(vrm.) Joegoslaven	24,4	26,1	28,1	26,1	26,4
Irakezen	25,7	25,1	26,8		
Afghanen	25,4	23,5	25,1		
Iraniërs	23,3	27,6	28,6		
Somaliërs	22,6	24,7	24,7		
totaal niet-westerse allochtonen	24,3	27,1	27,3	26,1	26,4
autochtonen	25,3	29,0	29,6		

Bron: CBS (SSB) WODC-bewerking

Het leeftijdsverschil tussen allochtone en autochtone vrouwen bij de geboorte van het eerste kind is sinds de jaren tachtig groter geworden. In twintig jaar ging de gemiddelde leeftijd van autochtone moeders ongeveer vier jaar omhoog. Die van Iraanse, Surinaamse en Joegoslavische moeders steeg in dezelfde periode zelfs vier tot zes jaar. Dit uitstelgedrag is minder sterk bij andere allochtone groepen van de eerste generatie. De leeftijd van Marokkaanse, Iraakse en Somalische moeders steeg weliswaar in dezelfde periode, maar deze stijging bedroeg minder dan twee jaar. De laatste jaren stagneert de stijging bij autochtone vrouwen, terwijl die bij allochtone vrouwen doorzet.

Het is opmerkelijk dat de stijging bij allochtone vrouwen meestal na 1990 plaatsvond, nadat de gezinshereniging nagenoeg was voltooid. De stijging van de gemiddelde leeftijd waarop Turkse en Marokkaanse vrouwen hun eerste kind krijgen, bleef echter bescheiden. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan de immigratie in die periode van nieuwe huwelijksmigranten die hun eerste kind op relatief jonge leeftijd krijgen.

Tweede generatie krijgt minder kinderen dan eerste generatie

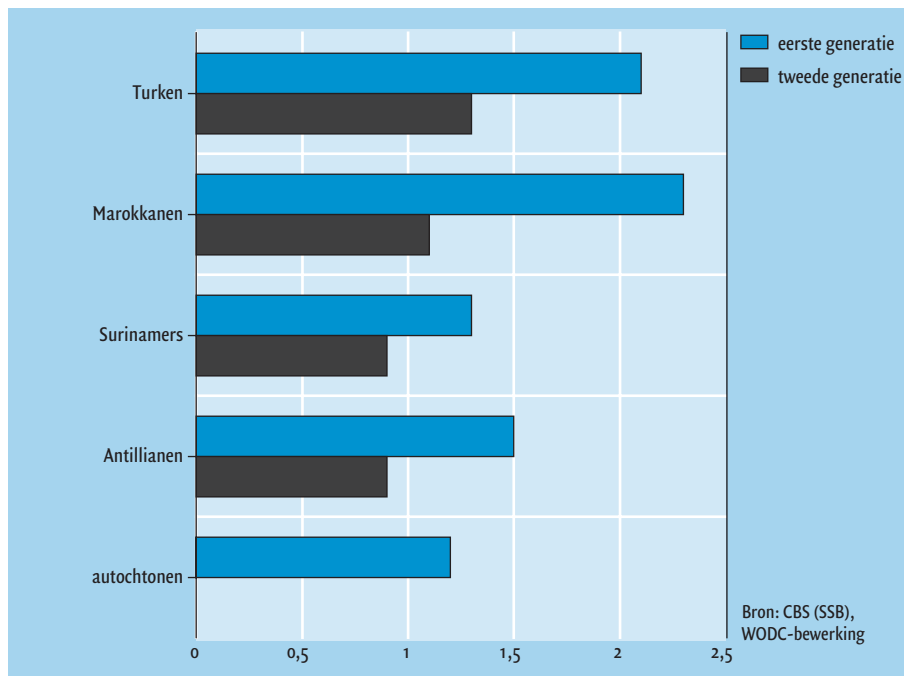
Allochtone vrouwen krijgen niet alleen hun eerste kind als ze gemiddeld jonger zijn, maar ze krijgen ook meer kinderen dan autochtone vrouwen. In 2002 hadden de autochtone vrouwen die tussen 1953 en 1957 geboren zijn, gemiddeld 1,92 kinderen. Dit aantal lag duidelijk hoger voor de meeste allochtone vrouwen van dezelfde leeftijd. In deze leeftijdscategorie hebben vrouwen hun biologisch vruchtbare periode afgesloten.

Vooral de Marokkaanse, Turkse, Iraakse en Somalische vrouwen vallen op met gemiddelden van 3,0 tot 4,5 kinderen. De Iraanse, Antilliaanse en Surinaamse moeders hebben naar verhouding weinig kinderen. De jongere geboortecohorten van alle etnische groepen lijken minder kinderen te krijgen. Wel is het zo dat zij nog in hun vruchtbare levensfase zijn.

De tweede generatie van de etnische groepen is niet alleen minder vruchtbaar dan de eerste, maar ook iets minder dan de autochtone vrouwen van dezelfde leeftijd (figuur 2.6). De Turkse tweede generatie heeft gemiddeld een iets hoger kindertal dan de autochtonen, maar de Surinaamse en de Antilliaanse en Joegoslavische tweede generaties hebben gemiddeld minder kinderen. Het is uiteraard aannemelijk dat er nog kinderen geboren worden.

Figuur 2.6

Aantal kinderen van allochtone vrouwen van de tweede generatie van 30-34 jaar naar etnische groep, 2002

2.5 Toekomstige ontwikkelingen

De bevolkingsprognoses beschrijven de meest waarschijnlijke toekomstige ontwikkeling op grond van de meest recente demografische informatie over onder andere migratie en vruchtbaarheid. Volgens de meest recente CBS-allochtonenprognose (Alders 2005) zal het aantal niet-westerse allochtonen in 2010 ruim 1,8 miljoen bedragen, 160.000 meer dan in 2004. Deze toename is kleiner dan die in afgelopen

jaren, vanwege het sterk teruggelopen migratiesaldo. Op de lange termijn neemt het aantal niet-westerse allochtonen verder toe, tot 2,8 miljoen in 2050. Zij zullen dan 16,6% van de totale bevolking vormen, tegen 10,4% op 1 januari 2005. Het aandeel van de autochtonen zal in dezelfde periode afnemen van 80,9% naar 70,3%.

Onder de niet-westerse allochtonen zijn het vooral de Aziaten die sterk in aantal toenemen. Tot 2010 zal hun aantal met 46.000 groeien, tot 341.000. Tot 2050 zal ruim een verdubbeling plaatsvinden. Het is de verwachting dat de Marokkanen van de vier grote niet-westerse minderheden het snelst in aantal toe zullen nemen, terwijl het aantal Antillianen in Nederland nauwelijks zal stijgen. De groei van het aantal Turken, Marokkanen en Surinamers wordt hoofdzakelijk bepaald door de tweede generatie.

2.6 Conclusie

Recentelijk aangekomen niet-westerse allochtonen zijn vooral huwelijksmigranten. De asielmigratie neemt sterk af en de arbeidsmigratie stagneert onder invloed van de terugvallende conjunctuur. Ook komen er steeds minder gezinsherenigers naar Nederland. Tegelijkertijd neemt de emigratie toe. Door deze ontwikkeling neemt de bevolkingsgroei af. Desondanks wordt op de lange termijn een toename voorzien van het aantal niet-westerse allochtonen in de totale Nederlandse bevolking. De relatief sterke groei van de tweede generatie levert daaraan een substantiële bijdrage.

Er zijn nog altijd verschillen in het vruchtbaarheidspatroon tussen de etnische groepen en de autochtonen. Deze verschillen nemen langzaam af, maar er is een grote verscheidenheid tussen de groepen onderling. Terwijl de ontwikkeling bij de Antilliaanse, Joegoslavische en Surinaamse vrouwen op die bij de autochtone vrouwen lijkt, worden Turkse en Marokkaanse vrouwen relatief jong moeder en krijgen ze meer kinderen dan autochtone vrouwen. Het gemiddeld kindertal is ook hoog voor Somalische, Afghaanse en Iraakse vrouwen.

Het vruchtbaarheidspatroon van de tweede generatie lijkt veel meer dan dat van de eerste op het vruchtbaarheidspatroon van de autochtonen.

Noot

- 1 Immigratiemotieven zijn door de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) geregistreerd voor alle niet-Nederlandse immigranten die sinds 1995 naar Nederland kwamen.

3 Inburgering

Annette van Rijn (WODC) en Aslan Zorlu (WODC)

3.1 De organisatie van inburgeringstrajecten

Om buitenlanders die zich voor het eerst in Nederland vestigen – kortweg nieuwkomers genoemd – te helpen hun weg in de Nederlandse maatschappij te vinden en er zich een plek in te verwerven, zijn er speciale opleidingsprogramma's ontworpen. De overheid hanteert deze zogeheten inburgeringstrajecten sinds 1996 als instrument om hun integratie te bevorderen en met de invoering van de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) in 1998 heeft zij ze verplicht gesteld. Naast deze programma's voor nieuwkomers zijn er vanaf 1999 inburgeringscursussen totstandgekomen voor mensen die al voor de invoering van de WIN in Nederland woonden, ter verbetering van hun positie in de maatschappij. De zogenoemde oudkomers zijn tot nu toe niet verplicht zo'n inburgeringscursus te volgen. Als zij dat wel doen, sluiten zij een overeenkomst met de betrokken gemeente over het te volgen programma, waarin de rechten en plichten van zowel oudkomer als gemeente zijn vastgelegd. Met de voorgenomen invoering van het nieuwe stelsel van inburgering in 2006 zal hierin verandering komen: ook voor oudkomers krijgt inburgering dan een verplichtend karakter.

De uitvoering van de WIN en van de regelgeving voor oudkomers is in handen van de gemeente. Zij rapporteert aan het ministerie van Justitie over de voortgang van de inburgering van nieuw- en oudkomers. Deze rapportages vormen de basis van dit hoofdstuk. De gemeentelijke dossiers die de basis vormden voor de rapportages, zijn niet beschikbaar voor dit onderzoek. Een analyse (op individueel niveau) van de effectiviteit van inburgeringscursussen is daardoor niet mogelijk.

In dit hoofdstuk komen de volgende thema's aan bod: aantallen deelnemers en afronders, uitval en wachtlijsten, doorgeleiding naar werk of opleiding.

Vanaf september 1998 zijn buitenlandse nieuwkomers wettelijk verplicht zich aan te melden voor een inburgeringsonderzoek. De aard van het verblijfsdoel en de leeftijd bepalen of de persoon wel of niet meldingsplichtig is. Mensen met de Nederlandse nationaliteit, die buiten Nederland geboren zijn en die hier voor het eerst komen wonen, zijn eveneens nieuwkomers en verplicht zich aan te melden.

Hoewel de meeste nieuwkomers deze verplichting nakomen (93% in 2003 en 92% in 2004), manifesteren zich toch twee problemen. De interesse van Antillianen voor een inburgeringscursus lijkt niet groot te zijn. En mensen die verhuizen naar een andere gemeente worden vaak niet altijd overgedragen als nieuwkomer, waardoor zij geen uitnodiging voor een inburgeringscursus ontvangen (Ode 2005).

Het inburgeringsonderzoek dient om vast te stellen of een nieuwkomer een inburgeringstraject moet volgen en zo ja, welk traject. Als het onderzoek uitwijst dat iemand op grond van opleiding en ervaring over voldoende kennis en vaardigheden beschikt om te participeren aan de Nederlandse samenleving, kan deze persoon vrijgesteld worden van deelname.

De gemeente ziet toe op het nakomen van de inburgeringsplicht van nieuwkomers. Eventuele sancties bij het niet naleven van die verplichting kan zij afstemmen op de persoonlijke omstandigheden van de nieuwkomer en op de mate van verwijtbaarheid. De sanctie bestaat doorgaans uit een boete.

Vanaf 2003 kunnen trajecten voor nieuwkomers een professioneel doel – arbeid –, een educatief doel – onderwijs – of een sociaal doel – opvoedingsondersteuning, maatschappelijke participatie en sociale activering – hebben. Het educatieve deel van het inburgeringsprogramma bestaat uit de cursus Nederlands als tweede taal (NT2), maatschappijoriëntatie en beroepenoriëntatie.

De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het inburgeringsbeleid ligt bij de gemeente waar de nieuwkomer zich vestigt. De trajecten zelf worden door Regionale Opleidingencentra (ROC's) verzorgd. In het huidige stelsel heeft de gemeente een contract met het ROC dat de cursussen aanbiedt. De maatschappelijke begeleiding en de trajectbegeleiding organiseert zij in samenwerking met professionals of vrijwilligers.

De vorderingen in de onderdelen Nederlands als tweede taal en maatschappijoriëntatie worden binnen twaalf maanden na inschrijving getoetst. Het inburgeringstraject wordt afgesloten met een gesprek tussen de nieuwkomer, een vertegenwoordiger van de opleidingsinstelling en het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI). In dat gesprek bespreken zij de resultaten van de inburgeringstoets en krijgt de nieuwkomer advies over doorstroming naar vervolgonderwijs, arbeid of zorgtaken. Na afloop ontvangt de nieuwkomer van de gemeente een certificaat waarin staat welk programma hij of zij heeft gevolgd en met welke resultaten.

Voor oudkomers heeft de overheid een specifiek beleid ontwikkeld. Dit is voornamelijk gericht op werklozen, opvoeders en geestelijke bedienaren. Oudkomers krijgen duale trajecten aangeboden: de cursus Nederlands als tweede taal in combinatie met een ander onderdeel, zoals werk, toegang tot beroepsonderwijs, opvoedingsondersteuning of sociale activering.

De voortgang van de inburgering van oud- en nieuwkomers wordt gemonitord. In opdracht van het ministerie van Justitie worden de resultaten hiervan gepubliceerd.

3.2 De deelnemers

In 2004 volgden 46.500 immigranten die zich na 1998 in Nederland vestigden, een inburgeringscursus voor nieuwkomers. Twee op de tien cursisten is al voor 2002 met

het inburgeringstraject begonnen. De meeste cursisten zijn in 2003 of 2004 van start gegaan, van wie 20.765 in 2004 (Significant 2005).

De meest recente gegevens over oudkomers die wij ten tijde van het onderzoek ter beschikking hadden, dateren van het jaar 2003. Het totale aantal deelnemers aan een oudkomerstraject lag in de tweede helft van 2003 op 25.580. Daarvan waren er 17.719 in 2003 gestart, de rest begon al eerder. Aan het einde van 2003 heeft een kwart van de 25.580 oudkomers het traject afgerond.

Niet voor iedere persoon die zich voor 1998 in Nederland vestigde, is inburgering zinvol of noodzakelijk. Alleen wanneer een achterstand in taalvaardigheid en kennis van de samenleving de immigrant belemmert actief te participeren, is een cursus zinvol. De totale doelgroep oudkomers is in beeld gebracht door Tesser en Van der Erf (2001). Zij onderscheiden de potentiële doelgroep, overeenkomstig het oudkomersbeleid, de eigenlijke doelgroep en de prioritaire doelgroep (tabel 3.1). De potentiële doelgroep bestaat uit alle immigranten van achttien jaar of ouder uit zogenoemde niet-westerse landen, die voor 1998 naar Nederland kwamen. De eigenlijke doelgroep is hier een subgroep van en betreft immigranten die moeite hebben met de Nederlandse taal en/of maximaal basisonderwijs hebben genoten. De prioritaire groep, ten slotte, is een subgroep van de eigenlijke doelgroep en bestaat uit opvoeders en werklozen uit (voornamelijk) de klassieke migrantengroepen.

Tabel 3.1

Doelgroepen van het oudkomersbeleid naar etnische groep, 1 januari 1998 (in absolute aantallen x 1000 en procenten)

	potentiële doelgroep	eigenlijke doelgroep		prioritaire doelgroep	
			%		%
Turkije	172,4	140,4	81,4	117,2	68,0
Marokko	145,6	108,7	74,7	85,8	58,9
Suriname	180,5	61,8	34,2	37,1	20,6
Antillen	58,2	19,6	33,7	11,2	19,2
klassieke vier	556,7	330,5	59,4	251,3	45,1
totale doelgroep	956,6	543,9	56,9	464,8	48,6

Bron: Van der Erf en Tesser (2001) WODC-bewerking

De eigenlijke doelgroep, die op basis van vooropleiding of taalvaardigheid in aanmerking komt voor een oudkomerstraject, is onder de Turken en Marokkanen behoorlijk groot. Dat geldt ook voor hun aandeel in de prioritaire doelgroep.

Van de nieuwe groepen immigranten benaderen de Somaliërs de positie van de Turkse en Marokkaanse oudkomers het dichtst: ruim 70% van de Somaliërs behoort tot de eigenlijke doelgroep. Voor de Afghanen geldt dit voor meer dan de helft. Dit heeft alles te maken met het gehanteerde criterium opleidingsniveau. Het aandeel

met maximaal basisonderwijs ligt bij Somaliërs op hetzelfde niveau als in de Turkse groep. Onder de andere nieuwe immigranten is het percentage laagopgeleiden kleiner, waardoor ook de eigenlijke doelgroep naar verhouding kleiner is. Vanwege het relatief grote aandeel hoogopgeleiden onder de Iraniërs is de eigenlijke doelgroep bij hen het kleinst (Tesser en Van der Erf 2001; Van den Maagdenberg 2004).

3.3 Het bereik

Nieuwkomers in 2003

De instroom van nieuwkomers vertoont in de jaren 2001-2003 een redelijk stabiel beeld. Het aantal meldingsplichtigen nam licht toe van rond de 29.000 in 2001 tot rond de 30.000 in 2002 en 2003 (Significant 2004a). Het aandeel meldingsplichtigen dat daadwerkelijk aan de meldingsplicht voldeed, is in de onderzochte periode licht gestegen naar 93% van de instroom.

In 2003 namen 44.643 nieuwkomers deel aan een inburgeringstraject (tabel 3.2). Het merendeel van deze deelnemers had in 2003 of in het jaar ervoor een overeenkomst hiertoe gesloten. Een traject duurt doorgaans een tot anderhalf jaar zodat het begrijpelijk is dat het aandeel starters in 2003 minder dan 50% van de totale groep in 2003 was.

Tabel 3.2

Inburgeringstraject nieuwkomers: aantal deelnemers in 2003 naar resultaat en jaar van overeenkomst (in absolute aantallen)

	tot en met 2000	2001	2002	2003	totaal
afgerond	323	2.711	13.384	1.937	18.355
in traject gebleven	157	468	5.296	17.463	23.384
uitgevallen	70	355	1.570	909	2.904
aantal deelnemers	550	3.534	20.250	20.309	44.643

Bron: Significant (2004a)

De programma's voor nieuwkomers zijn op grond van hun doelstellingen in drie soorten te onderscheiden: programma's met een professioneel doel gericht op participatie op de arbeidsmarkt, met een educatief doel gericht op het volgen van een opleiding, en met een sociaal doel gericht op de ondersteuning van kinderen bij hun opleiding of op maatschappelijke participatie. 59% van de deelnemers in 2003 volgde een programma met een professioneel doel en 30% een met een educatief doel. Een meerderheid van de nieuwe deelnemers bestaat uit vrouwen. De grootste groep van deze vrouwen zijn in het kader van gezinsvorming of gezinshereniging naar Nederland gekomen.

De meeste deelnemers (82%) volgen een educatief programma van 400-800 uren, 13% een educatief traject van 200-400 uren (Significant 2004a).

Nieuwkomers 2004

In 2004 is het aantal meldingsplichtigen 25% lager dan in 2003 (van 30.000 naar 22.000). Deze afname is vermoedelijk het gevolg van een daling in het aantal asielzoekers en gezinsvormers en -herenigers. 70% van de nieuwkomers is gezinsvormer of -hereniger en 23% is voormalig asielzoeker. De eerste groep wordt gedomineerd door vrouwen (65%) en de tweede groep door mannen (58%).

Gezinsvormers en -herenigers komen meestal uit Turkije en Marokko en nemen veelal deel aan inburgeringstrajecten in de grote(re) gemeenten. Bijna de helft van de nieuwe deelnemers is middelbaar of hoger opgeleid en 10% van hen is analfabeet. Het opleidingsniveau van de cohorten 2003 en 2004 is vergelijkbaar, ook al is in 2004 het percentage analfabeten iets hoger.

Het opleidingsniveau en de leeftijd van de deelnemers in de vier grote steden liggen gemiddeld lager dan die van de deelnemers in de betrekkelijk grote steden. Een mogelijke verklaring hiervoor is gelegen in de grotere ruimtelijke spreiding van vluchtelingen die gemiddeld hoger opgeleid en ouder zijn dan de gezinsvormers en -herenigers die vooral in de grote steden zijn geconcentreerd. De deelnemers in grotere gemeenten volgen relatief vaak een traject dat gericht is op arbeid. De verdeling van het totale aantal nieuwkomers in 2004 over de genoemde drie soorten programma's blijft over het algemeen goed vergelijkbaar met die in 2003.

De meeste deelnemers (88%) aan de cursussen in 2004 zijn gestart in 2003 en 2004 (tabel 3.3). 9% rondt de cursus in hetzelfde jaar af en 88% bevindt zich aan het eind van het jaar nog in het traject. De rest valt uit. De belangrijkste reden van uitval is verhuizing (45%) naar een andere gemeente of naar het buitenland.

Tabel 3.3

Inburgeringstraject nieuwkomers: aantal deelnemers in 2004 naar resultaat en jaar van overeenkomst (in absolute aantallen en procenten)

jaar van overeenkomst	aantal deelnemers in 2004	waarvan in 2004 (%)		
		afgerond	uitgevallen	in het traject gebleven
2000 en eerder	163	55	12	33
2001	739	63	6	31
2002	4.670	78	10	12
2003	20.817	69	6	25
2004	19.086	9	3	88
totaal	45.475	45	5	50

Bron: Significant (2005)

Bereik van de cohorten van 2003 en 2004

De monitor inburgering nieuwkomers maakt het mogelijk om cohorten nieuwkomers vanaf 2003 door de jaren heen te volgen. Aan de hand hiervan is te bepalen waar de starters van een gegeven moment zich in het traject bevinden op de verschillende peilmomenten. Zo zien we dat in totaal 70% van de 13.043 starters in 2003 hun cursus voor het einde van 2004 hebben afgerond (tabel 3.4). Ruim 10% is voor het einde van 2004 uitgevallen. Van het cohort 2003 valt zowel in het eerste jaar (2003) als in het tweede jaar (2004) 5% uit. Het totale uitvalpercentage zal uiteindelijk hoger zal zijn dan 10%, omdat 21% van de starters (2835) zich aan het eind van 2004 nog steeds in het traject bevindt.

Tabel 3.4

De ontwikkeling van het cohort nieuwkomers dat in 2003 is gestart met inburgeren

	2003	2004
13.043 starters in 2003, van wie		
8% de cursus heeft afgerond (997)		
5% is uitgevallen (639)		
en 87% in het traject is gebleven (11.675), van wie in 2004		
61% de cursus heeft afgerond (8129)		
5% is uitgevallen (711)		
en 21 % in het traject is gebleven (2835)		

Bron: Significant (2005) WODC-bewerking

In 2004 zijn er 20.111 nieuwe deelnemers aan inburgeringcursussen geregistreerd (tabel 3.5). 9% van hen heeft de cursus in datzelfde jaar afgerond, ongeveer een even groot aandeel als in het cohort van 2003 het geval was. De uitval van 3% lijkt weliswaar lager dan dat van het cohort 2003, maar we kunnen over het totale uitvalpercentage geen uitspraak doen omdat de precieze startdatum van de cursussen binnen een kalenderjaar niet bekend is. Bovendien had het gros van dit cohort eind 2004 het traject nog niet afgerond.

Tabel 3.5

De ontwikkeling van het cohort nieuwkomers dat in 2004 is gestart met inburgeren

20.111 starters in 2004, van wie
9% de cursus heeft afgerond (1771)
3% is uitgevallen (627)
88% in het traject is gebleven (16.688)

Bron: Significant (2005) WODC-bewerking

Oudkomers

Naast de nieuwkomers zijn de oudkomers een voorname doelgroep van het inburgeringsbeleid. De programma's voor oudkomers bestaan veelal uit de combinatie NT2 (Nederlands als tweede taal) en een maatschappelijke component zoals opvoedingsondersteuning, gezondheidsvoorlichting, maatschappijoriëntatie, sociale activering en op de arbeidsmarkt gerichte activiteiten.

Uit de rapportage over de eerste helft van 2003 komt naar voren dat de groep starters in de G54-gemeenten in deze periode voor driekwart uit vrouwen bestaat (Significant 2003). Van de deelnemers in de tweede helft kan ongeveer de helft geclassificeerd worden als opvoeder (hoofdzakelijk vrouwen). De meerderheid van de starters in de G54 in 2003 – 59% – is afkomstig uit Turkije of Marokko. In de kleinere gemeenten is het aandeel starters dat afkomstig is uit de nieuwe herkomstlanden, zoals Irak en Afghanistan, groter dan in de G54. Een derde van de deelnemers aan trajecten voor oudkomers bestaat uit werklozen. De geschetste verdeling is in overeenstemming met de prioriteit die in het oudkomersbeleid wordt gegeven aan werklozen en opvoeders.

Er zijn vanaf 2000 tot en met 2003 in de G54 gemeenten 42.800 oudkomers gestart met een inburgeringsprogramma. Met name 2003 laat een piek zien: in de tweede helft van 2003 begonnen in de G54 rond 12.000 mensen een oudkomerstraject, terwijl het er in de eerste helft van dat jaar maar ruim 5.000 zijn. Eind 2003 hebben daar bijna 15.000 mensen een cursus afgerond.

Aangezien de totale eigenlijke doelgroep van het oudkomersbeleid op ruim 500.000 personen wordt geschat, is het niet overdreven te concluderen dat er nog veel werk aan de winkel is (Tesser en Van der Erf 2001). Het aantal van ruim 40.000 cursisten tot eind 2003 is nog geen 8% van de eigenlijke doelgroep en slechts ruim 9% van de prioritaire doelgroep (zie ook tabel 3.1).

Nieuwe groepen in oud- en nieuwkomerstrajecten

Enig inzicht in de deelname van afzonderlijke etnische groepen biedt het *Jaarrapport Integratie 2004*. De rapportage is gebaseerd op een survey-onderzoek onder nieuwe migrantengroepen. Uit dit onderzoek blijkt dat het aandeel dat een inburgeringscursus heeft gevolgd, met name onder Afghanen groot is (tabel 3.6). In deze groep schommelt het percentage deelnemers rond de 63, zowel voor als na 1998 – het jaar

waarin de programma's voor nieuwkomers verplicht werden gesteld (Van den Maagdenberg 2004). Na 1998 stijgt het deelnamepercentage ook voor de andere nieuwe groepen naar ongeveer 60, met uitzondering van de nieuwkomers uit voormalig Joegoslavië, die blijven steken op 51%.

De deelname blijft achter bij de verwachtingen, zo stelt de onderzoeker, omdat een verplichte deelname tot een hoger percentage zou moeten leiden.

Tabel 3.6

Deelname aan inburgeringsprogramma's voor oudkomers en nieuwkomers naar etnische groep en migratieperiode, 18 jaar en ouder, 2003 (in procenten)

	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniërs	Somaliërs
totaal	38	50	63	38	44
voor 1998 (oudkomers)	36	49	62	35	43
na 1998 (nieuwkomers)	51	58	64	61	59
(n)	(844)	(956)	(965)	(935)	(703)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'03) gewogen

3.4 Uitval

Een van de problemen met inburgering is dat deelnemers hun cursus voortijdig beëindigen. Via een boeteregeling probeert de gemeente greep te krijgen op de uitvallers. De uitvalpercentages van nieuwkomers zijn in de onderzochte periode gedaald. In 1999, vlak nadat inburgering voor nieuwkomers verplicht werd, viel 6% van de instroom al uit tijdens het inburgeringsonderzoek en maar liefst 39% voltooide het programma niet. In 2001 was de uitval tijdens het onderzoek weliswaar met drie procentpunten toegenomen, maar de uitval uit het programma was teruggebracht tot 11%. In 2003 en 2004 is respectievelijk 7% en 8% er voortijdig mee opgehouden (Significant 2004a). De daling in het uitvalpercentage is samengegaan met een verbetering van de begeleiding van inburgeraars (Brink et al. 2004b).

De genoemde percentages geven slechts een beperkt beeld, omdat hierin niet zichtbaar is in welk jaar de uitvallers zijn gestart. Sommigen vallen direct in het eerste jaar uit, terwijl anderen al jaren bezig zijn, voordat ze afhaken. Daarom is er een aparte analyse gemaakt van alleen diegenen die in 2003 en 2004 zijn gestart met hun programma. Iets meer dan 10% van de 13.403 starters is voor het einde van 2004 uitgevallen, van wie 639 in 2003 en 711 in 2004. Van de 2835 deelnemers die zich na 2004 nog steeds in het traject bevinden, mag worden verwacht dat een deel alsnog zal uitvallen.

Onder allochtonen die een oudkomerscursus volgen, is de uitval groter (tabel 3.7). In de periode 2000–2003 is 22% van de deelnemers voortijdig gestopt. Als redenen noemen gemeenten verzuim, het vinden van werk, zwangerschap, verhuizing of het

ontbreken van een passend aanbod. De uitval onder deze categorie inburgeraars zal ook verband houden met het gegeven dat deelname een minder verplichtend karakter heeft.

Uit de rapportages over inburgering blijkt dat uitval met name een verschijnsel van de grotere steden is. In de vier grootste steden en in de kleine en middelgrote gemeenten ligt het uitvalpercentage onder het gemiddelde. Een verklaring voor dit verschil wordt in de Significant-rapporten niet aangedragen. Wel is Bureau ICE in 2002 ingegaan op de achtergronden van uitval uit inburgeringstrajecten (Visser 2002). De conclusie van het bureau was dat uitval veelal te maken had met logistieke problemen bij de inburgeraars (zoals het ontbreken van mogelijkheden voor kinderopvang) en met een slechte aansluiting van vraag en aanbod. Recentere gegevens uit de rapportages oudkomers en nieuwkomers 2003 en 2004 spreken dit echter tegen. In de Significant-rapporten over nieuwkomers worden 'geen passend aanbod' en 'geen kinderopvang' nauwelijks als reden voor uitval genoemd. Ook in de monitors van gemeenten over oudkomers in 2003 staan 'geen passend aanbod' en 'geen kinderopvang' het minst vaak vermeld als reden voor uitval.

Verschillende gemeenten hebben de problematiek nader onderzocht. Zo blijkt uit een enquête onder oudkomers in Leiden dat de wachtlijsten, een gebrek aan kinderopvang en de afstand tot de cursuscentra – dus de genoemde logistieke problemen – toch wel een knelpunt vormen. Verder sluit het aanbod onvoldoende aan op de leefwereld van de cursist. Het volgen van een inburgeringstraject is bovendien voor respondenten moeilijk te combineren met werk en/of gezin. Ook kan de samenstelling van de groepen met name vrouwen van deelname weerhouden. En ten slotte kan de vrijdag als cursusdag het moskeebezoek in de weg staan, waardoor de bereidheid om vrijwillig deel te nemen aan een cursus afneemt (Meander 2004).

Tabel 3.7

Inburgeringstraject oudkomers: aantal deelnemers in de tweede helft van 2003 en resultaat, voorzover bekend, naar cohort (in absolute aantallen en procenten)

cohort	deelnemers in 2e helft 2003	afroenders	uitval	blijft in programma
2000	463	41	22	37
2001	1.438	35	15	50
1e helft 2002	1.248	42	14	44
2e helft 2002	4.912	31	11	58
1e helft 2003	5.546	23	13	64
2e helft 2003	11.973	2	4	94
alle deelnemers	25.580	17	9	74

Bron: Significant (2004b)

3.5 Omvang van de wachtlijsten

Met deels verplichte inburgeringstrajecten gaat de overheid ervan uit dat allochtonen binnen afzienbare tijd basiskennis van Nederland opdoen. Daarom worden nieuwkomers ook binnen vier maanden op een traject geplaatst. Gegevens over deelname en uitval kunnen enerzijds een globale indruk geven van de inzet van migranten om die basiskennis te verwerven. Anderzijds is het de vraag hoe toegankelijk de cursussen voor oudkomers zijn. Stelt de samenleving immigranten in voldoende mate in staat om taal- en maatschappijkennis op te doen? Zo zullen lange wachttijden de bereidheid om een inburgeringstraject te volgen niet bevorderen (Meander 2003). Deze paragraaf gaat in op de omvang van de wachtlijsten voor inburgeringstrajecten voor oudkomers. Er is geen informatie over de wachtlijsten na 2003 beschikbaar.

Sinds de invoering van de inburgeringscursussen voor oudkomers is de afstemming van vraag en aanbod een probleem geweest. Het aantal wachtenden op een cursus heeft sinds 2000 meestal rond de 10.000 personen gelegen (tabel 3.8). Op een totaal aantal deelnemers van ruim 40.000 (in 2003) betekent dit dat een op de vijf aspirant-inburgeraars niet binnen twee maanden kan beginnen. In de vier grote steden, met name in Amsterdam, was het probleem het grootst. Het is zich de laatste jaren ook steeds meer gaan concentreren in de grote steden (Brink et al. 2004a).

Tabel 3.8

Omvang van de wachtlijsten (> 2 maanden) in de G4 per ROC en in Nederland, naar peildatum, 2000-2003

	1 juli 2000 ^a	1 dec. 2000	1 mei 2001	1 dec. 2001	1 mei 2002	1 dec. 2002	1 mei 2003	1 dec. 2003
Rotterdam e.o.: ROC Zadkine/Albeda College	3.055 ^b	3.132 ^c	2.271	2.458	3.774	3.487	4.024	3.780
Amsterdam e.o.: ROC van Amsterdam	1.949	1.534	1.727	1.481	1.655	2.103	2.784	3.313
Den Haag: De Mondriaan onderwijsgroep	1.123 ^d	930	622	601	673	829	910	897
Utrecht: ROC Utrecht	269	675 ^e	630	765	564	502	471	432
Nederland	10.202	9.668	8.031	6.856	8.773	8.759	10.146	10.072

a Bestand 16 oktober.
b ROC Zadkine: gegevens Spijkenisse niet aangeleverd (66). Bleiswijk, Capelle a/d IJssel, Berkel en Rodenrijs niet aangeleverd (98). Albeda College: gegevens Rozenburg niet aangeleverd (schatting 15) en gegevens Vlaardingen onbekend.
c ROC Zadkine: gegevens Spijkenisse gedeeltelijk niet aangeleverd (19 personen). Mogelijk is de wachtlijst lager, omdat bij de locatie Capelle, waar 160 wachtenden zijn, na verificatie bleek dat de geleverde lijst mogelijk personen bevat die op 1 december een cursus volgden. Deze personen konden vanwege systeemtechnische redenen niet door de locatie geïdentificeerd worden.
d De Mondriaan onderwijsgroep heeft te kennen gegeven dat de meting van 1 juli 2000 van het aantal personen van de wachtlijst niet overeenstemt met de eigen wachtlijstgegevens.
e ROC Utrecht heeft, anders dan in juli 2000, op de wachtlijst van 1 december 2000 ook personen meegeteld die tijdelijk hun traject hebben onderbroken.

Bron: Brink et al. (2004a) WODC-bewerking

Het aandeel van de in dit rapport onderzochte etnische groepen in de wachtlijsten voor oudkomers, voorzover aanwezig en bekend, is weergegeven in tabel 3.9.

Tabel 3.9

Wachtlijsten voor oudkomers naar geboorteland en peildatum, 2000-2003 (in procenten)

	1 juli 2000	1 dec. 2000	1 mei 2001	1 dec. 2001	1 mei 2002	1 dec. 2002	1 mei 2003	1 dec. 2003
Turkije	22,8	20,6	21,0	18,62	19,2	18,8	19,8	19,2
Marokko	23,0	20,7	21,6	21,3	21,1	20,8	22,1	20,2
Antillen	1,0	3,8	1,6	1,5	3,4	3,0	1,4	9,0
Irak	4,2	4,8	3,7	3,9	3,5	2,9	2,9	2,9
Afghanistan	2,8	2,5	2,2	2,1	1,9	2,5	2,0	2,5
Iran		2,0	1,9	2,3	2,3	1,9	1,5	1,6
Somalië	3,8	3,7	3,2	2,6	2,3	2,3	1,6	1,7
totaal	57,6	58,1	55,2	52,3	53,7	52,2	51,3	57,1

Bron: Brink et al. (2004a)

Van de wachtenden staat gemiddeld 76% langer ingeschreven dan vier maanden; in de grote steden ligt dat percentage tussen de 80 en 87 (Brink et al. 2004a). Uit onderzoek uit 2003 is gebleken dat ROC's de groei van de wachtlijsten toeschrijven aan bezuinigingen. Sommige gemeenten hanteren geen aparte wachtlijst, maar registreren alle aanmeldingen in hetzelfde bestand, ook als zij direct kunnen beginnen aan een cursus. In mindere mate worden het tekort aan kinderopvang en een stijging van de instroom van nieuwkomers in de door CINOP en Regioplan onderzochte gemeenten genoemd.

De onderzoekers hebben eveneens gekeken naar de kenmerken van de personen op de wachtlijsten. Voor mei 2003 bestonden de wachtlijsten voor twee derde uit nieuwe instroom, maar vanaf mei 2003 is ongeveer de helft van de wachtenden al eerder op een wachtlijst geregistreerd. Het lijkt erop dat de doorgeleiding naar cursussen in de loop van 2003 stagneert, maar omdat er van na 2003 geen gegevens beschikbaar zijn, kunnen we niet aangeven of er hier sprake is van een trend. Wel kunnen we concluderen dat de wachttijd in 2003 voor een deel van de aspirant-inburgeraars relatief lang is.

Een aanzienlijk deel van de wachtenden op een taalcursus voor oudkomers is afkomstig uit de klassieke migrantengroepen. Gezien de samenstelling van de (prioritaire) doelgroep voor oudkomerstrajecten komt dit overeen met de verwachting. Meer dan de helft van de aspirant-inburgeraars is tussen 31 en 50 jaar oud en ten minste eenderde deel is tussen 18 en 30 jaar oud. 60% van de personen op de wachtlijst van mei 2003 woonde sinds 1996 in Nederland; 31% is laaggeschoold (maximaal basisonderwijs).

Na de beëindiging van het Groot Project Inburgering Oudkomers eind 2003 worden de wachtlijsten niet meer gevolgd. Het kan zijn dat het bijhouden ervan overbodig is

geworden door de sterke stijging van het cursusaanbod. Het kan echter ook simpelweg een keuze van de betrokken instanties zijn om daar niet in te investeren. Zonder systematische registratie is er in ieder geval geen zicht meer op mogelijke wachtlijsten.

3.6 Resultaten van de cursussen: bereikt niveau taalbeheersing

Er is beperkt informatie over de mate waarin inburgeringstrajecten effect hebben. Nieuwkomers sluiten het educatieve gedeelte van het inburgeringsprogramma af met een toets op het gebied van taal en van maatschappijoriëntatie. Uit de rapportage van Significant over 2004 blijkt dat na afronding van de cursus de taalvaardigheid gemiddeld één niveau is gestegen. Ruim 40% van de afronders bereikt NT2-niveau 2 of hoger, ongeveer een derde bereikt NT2-niveau 1 en een kwart blijft bij afronding steken op NT2-niveau 0. (Significant 2004a, 2005). Dit betekent dat bijna 60% van de afronders niet in aanmerking komt voor de meeste vervolgtrajecten, omdat daarvoor minimaal NT2-niveau 2 is vereist. De bereikte taalvaardigheid van een groot deel van de inburgeraars is onvoldoende om aansluiting bij een vervolgopleiding te vinden of op de arbeidsmarkt te participeren.

Het lage niveau laat veel ruimte voor verbetering. Mogelijk is het aantal uren voor een inburgeringstraject te klein om het gewenste niveau te bereiken. Een taal leren kost wellicht meer tijd, zeker voor mensen die uit landen komen waarin een taal uit een niet-Europese taalfamilie wordt gesproken. Nieuwkomers die geen of een lage vooropleiding hebben of weinig studievoordigheden bezitten, zullen veel moeite hebben met het leren van de nieuwe taal en daarin wellicht meer tijd moeten investeren. Een verhoging van het aantal lessen zou in die gevallen te overwegen zijn.

Voor oudkomers is de uitkomst van de taalcursussen nog duidelijk lager. Volgens de rapportage over de tweede helft van 2003 heeft 59% van hen in de G54 na afronding van het inburgeringsprogramma geen vooruitgang geboekt, 31% heeft een stijging van één NT2-niveau bereikt en slechts 10% heeft een stijging van twee of meer niveaus geboekt. Uit de G54-gemeenten zijn over 2003 enkele gegevens bekend over 46% van de mensen die een programma hebben afgerond. Van de werklozen onder hen stroomt de helft uit naar een vorm van werk of een beroepsopleiding. Van de opvoeders stroomt 61% door naar een opleiding (Significant 2004b).

De relatief beperkte resultaten van de cursussen voor oudkomers hangen vermoedelijk samen met het niet-verplichte karakter ervan en met de kenmerken van de potentiële deelnemers. De doelgroep wordt gevormd door immigranten (mannen en vooral vrouwen) die al jaren in Nederland wonen, geen werk hebben of thuis voor de kinderen zorgen. Daarbij komt dat zij vaak weinig opleiding hebben genoten. Men mag van deze categorie mensen dan ook niet een heel hoog rendement verwachten. Dat de voorgenomen invoering van het nieuwe stelsel van inburgering – dat inburgering van oudkomers verplicht stelt – wonderen zal verrichten, daar mag men evenmin van uitgaan. Dat betekent niet dat een verplichte inburgering voor oudkomers onnodig is. Het niet-vrijblijvende karakter ervan is een goede eerste stap om

te komen tot een volwaardige maatschappelijke participatie van de desbetreffende groepen.

Uit het Jaarrapport *Integratie 2004* blijkt het percentage Afghanen, Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven dat de inburgeringscursus met succes afrondt, op 74 te liggen. Bij de Irakezen en Somaliërs is het respectievelijk 67% en 60% (Van den Maagdenberg 2004). Een verklaring voor de verschillen geeft de rapportage niet. Wellicht kan vooropleiding en motivatie een substantieel deel van de verschillen verklaren. Vooral nog is er geen informatie beschikbaar over de achtergrondkenmerken van de deelnemers. De succespercentages voor NT2 laten eveneens verschillen tussen de groepen zien. Het aandeel dat een verklaring, diploma of getuigschrift heeft behaald, ligt hoger onder nieuwkomers uit Iran en voormalig Joegoslavië dan onder Afghanen, Irakezen en Somaliërs.

Tabel 3.10 bevat gegevens over de deelname aan een cursus Nederlandse taal en het slagingspercentage voor het NT2-certificaat. De gegevens kunnen betrekking hebben op personen die een taalcursus hebben gevolgd buiten het inburgeringsprogramma om. Van de onderzochte groepen heeft ongeveer driekwart deelgenomen aan een Nederlandse-taalcursus. Alleen bij de (voormalig) Joegoslaven ligt dat lager. Opmerkelijk is dat niet iedereen die zich na 1998 in Nederland vestigde, een (in principe verplichte) taalcursus heeft gevolgd.¹ Ongeveer de helft van de nieuw- en oudkomers die een Nederlandse-taalcursus hebben gevolgd, heeft een NT2-certificaat behaald. Bij Somaliërs ligt het percentage iets lager (42%).

Tabel 3.10

Deelname aan een Nederlandse-taalcursus en slagen voor het NT2-certificaat naar etnische groep en migratieperiode, 18 jaar en ouder, 2003 (in procenten)

	(vr.m.) Joegoslaven		Irakezen		Afghanen		Iraniërs		Somaliërs	
	NT2-certificaat		NT2-certificaat		NT2-certificaat		NT2-certificaat		NT2-certificaat	
totaal	61	53	76	48	75	47	74	53	72	42
voor 1998	60		78		78		75		73	
na 1998	68		62		66		66		63	

Bron: Van den Maagdenberg (2004)

3.7 Omvang en aard vervolgotrajecten van oudkomers

Na het afronden van een inburgeringscursus wordt met oudkomers een eindgesprek gehouden waarin de resultaten van de toets en eventuele doorgeleiding naar vervolgonderwijs of bemiddeling naar werk aan de orde komen. Doorgeleiding van de cursisten naar vervolgotrajecten is niet op een adequate wijze te volgen, omdat de gemeente de cursisten na afronding van de cursus uit het oog verliest. In de eerste helft van 2003 was van ruim 1000 inburgeraars (40%) die de cursus afrondden, de

door- en uitstroom onbekend. In de tweede helft was er voor 54% van de deelnemers geen zicht op het vervolgtraject.

Van de 1424 afronders van wie het vervolgtraject wel bekend is (57%), stroomde in de eerste helft van 2003 26% uit naar een vorm van – al dan niet gesubsidieerd – werk en een groot deel, 45%, startte met vervolgonderwijs. Ruim de helft van de laatste groep richtte zich op het vergroten van de taalvaardigheid. Van 29% van de afronders is bekend dat zij na de inburgeringscursus niet door- of uitstroomden naar werk of opleiding (Significant 2004b).

In de tweede helft van 2003 is de door- en uitstroom van de oudkomers gespecificeerd naar de aard van de trajecten. Dit maakt duidelijk dat met name van de mensen die een programma voor opvoeders hebben gevolgd, onbekend is wat zij na afronding zijn gaan doen (58%). Het aandeel mensen dat niet doorstroomt naar een vervolgtraject, is in de tweede helft van 2003 gedaald tot 21%. Van de cursisten van wie de doorstroom bekend is en die een programma hadden gevolgd dat was gericht op arbeidsmarktdeelname, vindt 45% een vorm van werk. Het aandeel dat zich inschrijft voor een beroepsopleiding, ligt op 9%. Bij opvoeders ligt dat aandeel op 4%. Wel stroomt van de laatste groep een relatief groot deel door naar een volgende taal cursus (Significant 2004b).

3.8 Conclusies

Dit hoofdstuk schetst op grond van geaggregeerde gegevens hoe de inburgering van nieuw- en oudkomers verloopt. Vanaf 1998 zijn inburgeringscursussen verplicht voor nieuwkomers met als oogmerk de volwaardige participatie van immigranten in de Nederlandse maatschappij te bevorderen. Het percentage meldingsplichtige nieuwkomers dat aan de meldingsplicht voldoet, ligt in 2004 rond 92. De deelnemende nieuwkomers bestaan in 2004 voor 70% uit gezinsmigranten en voor 23% uit houders van een asielvergunning. Inburgeringstrajecten voor nieuwkomers duren meestal tussen de twaalf en achttien maanden waarin de deelnemers doorgaans 400-800 uren educatie volgen. Ongeveer 60% van de nieuwkomers volgt een traject dat gericht is op arbeid, 30% volgt een traject met een educatief doel.

Van het cohort nieuwkomers dat in 2003 met een inburgeringprogramma startte, is minimaal 10% uitgevallen. Het percentage uitvallers zal waarschijnlijk verder oplopen, aangezien 21% van de deelnemers aan het eind van 2004 zich nog in het traject bevindt. Verhuizing is de meestgenoemde reden hiervoor. Een ruime meerderheid (twee derde) rondt de inburgeringstrajecten aan het eind van 2004 daadwerkelijk af.

Het hoge bereik van inburgering onder nieuwkomers, samen met het hoge aandeel van afronders geven aan dat met de Wet inburgering nieuwkomers goede resultaten worden bereikt. Tegelijk suggereert het relatief lage percentage van de afronders (40%) dat in 2004 niveau 2 of hoger van de NT2-toets haalde, dat er ruimte bestaat voor verbetering. Dit niveau is immers een noodzakelijke voorwaarde om in aanmerking te komen voor de meeste vervolgtrajecten. Onder de nieuwkomers ligt

het aandeel Afghanen, Iraniërs en voormalige Joegoslaven dat de cursus inburgering daadwerkelijk afrondt (74%), hoger dan dat van Irakezen (67%) en Somaliërs (60%).

Behalve voor nieuwkomers zijn er inburgeringscursussen geïntroduceerd voor immigranten die zich voor 1998 in Nederland vestigden. Er is prioriteit gegeven aan de werklozen en opvoeders in deze groep. De zogenoemde eigenlijke doelgroep, die is gedefinieerd op grond van vooropleiding en taalvaardigheid, bestaat voor een groot deel uit Turken en Marokkanen. Het bereik is beperkt want het totale aantal cursisten is slechts 9% van de prioritaire doelgroep.

De inburgeringcursus heeft bij oudkomers een lager bereik, een hogere uitval en het uiteindelijk behaalde taalniveau is gemiddeld lager dan bij nieuwkomers. Dit heeft deels te maken met het niet-verplichte karakter van de cursus voor oudkomers en het ontbreken van sancties en daarnaast met het ongunstige profiel van deze categorie (lage opleiding en geen actieve maatschappelijke participatie gedurende hun relatief lange verblijfsduur).

Noot

- 1 Het percentage deelnemers onder nieuwkomers is in dit zelfrapport-survey nogal lager dan het percentage deelnemers in de rapportages van Significant, zoals aangeven in paragraaf 3.3.

4 Opleidingsniveau en taalvaardigheid

Aslan Zorlu (WODC) en Tanja Traag (CBS)

4.1 Het belang van scholing voor allochtonen

Opleiding is bepalend voor de kansen die mensen hebben in de samenleving op velerlei terreinen, zoals werk, een goed inkomen en een volwaardige deelname aan het maatschappelijke en politieke leven. Naast het opleidingsniveau is voor minderheden ook de beheersing van de Nederlandse taal van belang voor hun functioneren in de Nederlandse samenleving.

Het opleidingsniveau van etnische minderheden in Nederland is de afgelopen vijftien jaar duidelijk gestegen (Gijsberts 2003a). Hetzelfde geldt voor het opleidingsniveau van de totale bevolking, maar de stijging vindt sneller plaats onder de allochtone dan onder de autochtone bevolking. Er is dus sprake van een afname van de opleidingsachterstand van allochtonen. Een nog steeds aanzienlijk deel van de Turken en Marokkanen heeft geen diploma. Vooral oudere Turken en Marokkanen hebben veel meer moeite met de taal en communiceren veel minder in het Nederlands dan Surinamers en Antillianen. De vraag is hoe de ontwikkeling zich voortzet en ook hoe de vluchtelingengroepen er op dit vlak voor staan.

Voorts komt in dit hoofdstuk het hebben van een startkwalificatie aan de orde. Deze komt overeen met een havo-, vwo- of mbo-diploma (basisberoepsopleiding op niveau 2). In Nederland is het beleid erop gericht alle schoolverlaters en werkenden op dit scholingsniveau te krijgen. Hiermee verbetert voor risicogroepen de kans op een goede baan. In het beleidsdebat van 24 mei 2005 over het integratiebeleid in de Tweede Kamer is ook gesproken over het opleidingsniveau. Een van de vragen in het debat was of de doelstelling van startkwalificatie ook niet zou moeten gaan gelden voor gezinsvormers en gezinsherenigers en wellicht ook asielzoekers.

4.2 Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden

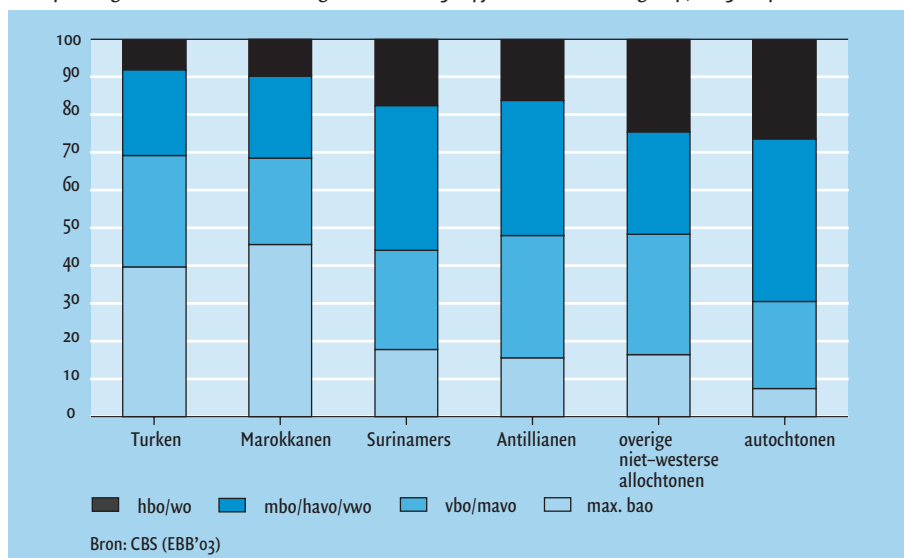
Het opleidingsniveau van niet-westerse allochtonen ligt nog steeds beduidend lager dan dat van autochtonen. In 2003 had ruim een kwart van de autochtonen een opleiding op het niveau van hbo of wo voltooid, terwijl minder dan 10% hoogstens het basisonderwijs had doorlopen. Onder niet-westerse allochtonen is echter een geheel ander beeld te zien. Ongeveer 16% van hen had in 2003 een hbo- of wo-opleiding voltooid en het aandeel met uitsluitend basisonderwijs bedroeg meer dan een kwart van de totale groep niet-westerse allochtonen.

Surinamers en Antillianen hoger opgeleid

Binnen de groep niet-westerse allochtonen zijn er forse verschillen te zien (zie figuur 4.1). Van de grote etnische groepen in Nederland zijn de Turken en Marokkanen het laagst opgeleid. Minder dan een op de tien heeft een hbo- of wo-diploma en het aandeel dat hoogstens het basisonderwijs heeft doorlopen, is juist erg hoog. Respectievelijk 40% en 45% van de Turken en Marokkanen heeft helemaal geen opleiding genoten of alleen het basisonderwijs voltooid. Het niveau van Antillianen en Surinamers is duidelijk hoger: iets minder dan een op de vijf heeft hoogstens het basisonderwijs voltooid en hun aandeel met een opleiding op hbo- of wo-niveau ligt met ongeveer 16% beduidend hoger dan onder Turken en Marokkanen.

Figuur 4.1

Het opleidingsniveau van niet-schoolgaanden van 15-64 jaar naar etnische groep, 2003 (in procenten)

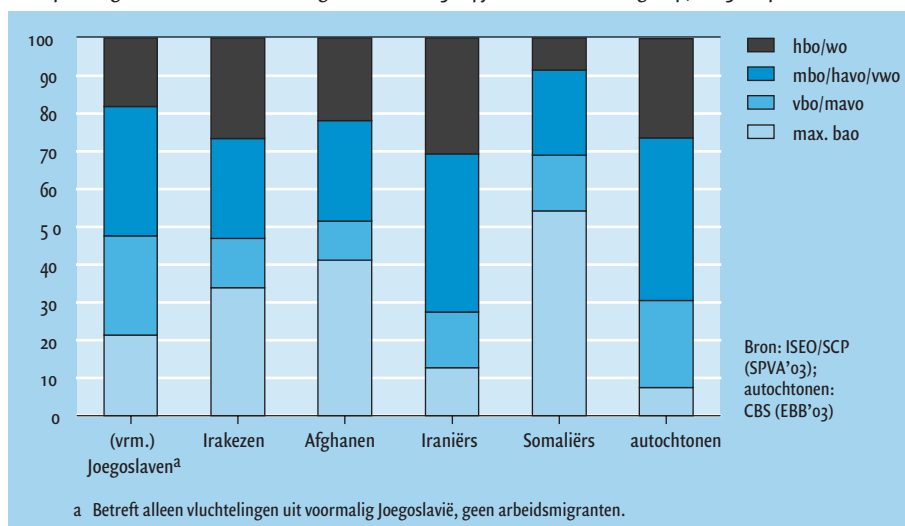

Vluchtelingen zijn relatief hoog opgeleid

In vergelijking met de Turken en Marokkanen zijn de vijf grote vluchtelingengroepen relatief hoog opgeleid. Van deze vijf groepen zijn de Iraniërs in 2003 het hoogst opgeleid, zelfs iets hoger dan autochtonen. Somaliërs hadden het laagste opleidingsniveau. Opmerkelijk is het contrast in de verdeling over de niveaus. Bij de Afghanen, Irakezen en Somaliërs is het aandeel van het hoogste en/of laagste opleidingsniveau opvallend groter dan dat van het middelbare, bij de andere groepen is juist het omgekeerde het geval. Zo was het aandeel hoogopgeleiden onder Iraakse mannen in 2003 gelijk aan dat onder autochtone mannen, terwijl 28% van hen maximaal het basisonderwijs heeft voltooid (figuur 4.2). Overigens zal het bij de vluchtelingen vooral om buitenlandse diploma's gaan.

Figuur 4.2

Het opleidingsniveau van niet-schoolgaanden van 15-64 jaar naar etnische groep, 2003 (in procenten)

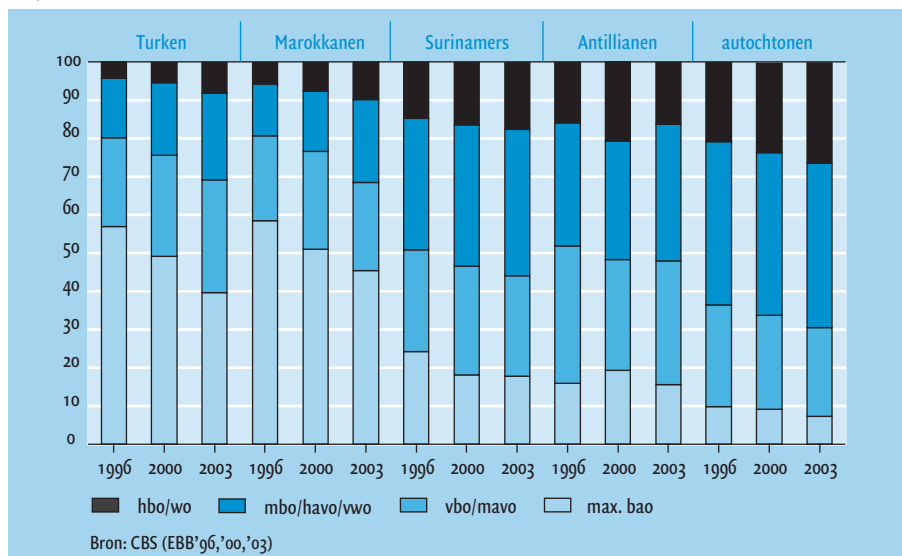

Opleidingsniveau stijgt

De laatste vijftien jaar is het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking gestegen. Dit is het gevolg van de afname van het aandeel personen dat uitsluitend lager onderwijs heeft genoten. Deze ontwikkeling is echter voor autochtonen en allochtonen verschillend verlopen, zoals in de *Rapportage minderheden 2003* al was gesignaleerd (Gijsberts 2003a). Tussen 1996 en 2003 is het aandeel personen met uitsluitend basisonderwijs onder de niet-westerse allochtonen met bijna 9 procentpunten gedaald. Bij de autochtonen daalde dit aandeel met 3 procentpunten minder, maar ligt het aandeel laagopgeleiden ruim lager dan bij de niet-westerse allochtonen (figuur 4.3).

Figuur 4.3

Het opleidingsniveau van niet-schoolgaanden van 15-64 jaar naar etnische groep, 1996, 2000 en 2003 (in procenten)

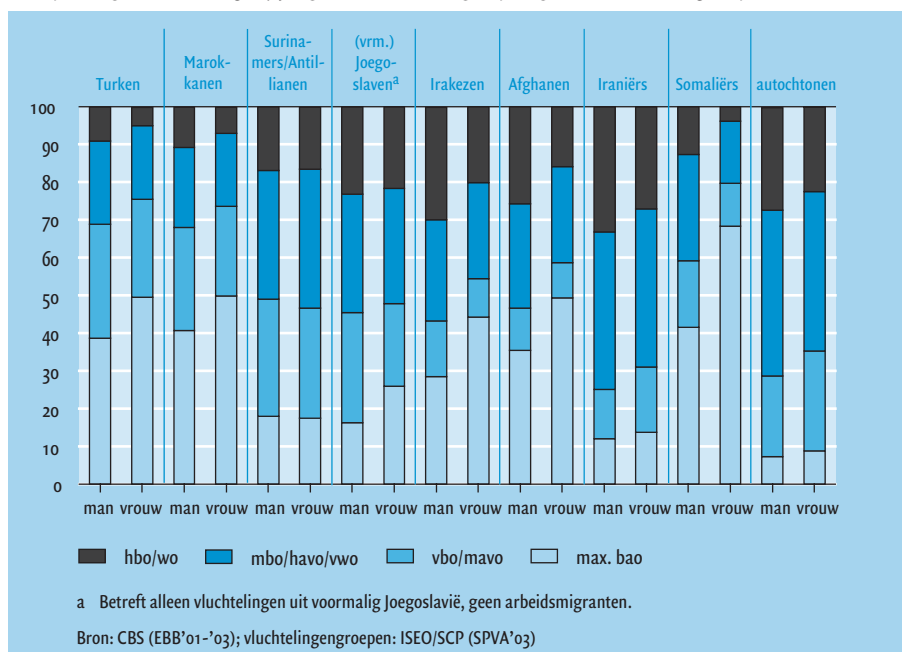
De afname is niet voor alle etnische groepen even sterk. Onder Antillianen en Surinamers, die al relatief hoog opgeleid waren, is het aandeel laagst opgeleiden in de afgelopen jaren licht gedaald. Onder Turken en Marokkanen daarentegen, is een veel sterkere ontwikkeling te zien. In 1996 had 57% van de Turken in Nederland hoogstens de basisschool behaald. Acht jaar later is dit teruggelopen naar 40%, een afname van ongeveer 17 procentpunten. Onder Marokkanen is de afname met 13 procentpunten iets lager. Ondanks deze sterke stijging is het opleidingsniveau van deze groepen in 2003, het laatste jaar waarvoor gegevens beschikbaar zijn, nog altijd laag te noemen.

Allochtone mannen en vrouwen beide laagopgeleid

Mannen zijn hoger opgeleid dan vrouwen, dit geldt zowel voor de autochtone als de allochtone bevolking. Toch waren de verschillen in opleidingsniveau tussen niet-westers allochtone mannen en vrouwen in 2003 relatief klein. Van de mannen heeft bijna een kwart hoogstens het basisonderwijs voltooid, terwijl van de vrouwen ongeveer een derde geen hoger diploma bezit dan dat van het basisonderwijs. Het verschil in de aandelen die een hbo- of wo-niveau hebben behaald, is nog kleiner. Van de mannen heeft ongeveer 17% een diploma op dit niveau, terwijl dit voor de vrouwen ongeveer 3 procentpunten lager ligt. Ook binnen de vluchtelingengroepen was het opleidingsniveau van vrouwen meestal (veel) lager dan dat van mannen. Onder de mensen uit voormalig Joegoslavië en Iran is het verschil tussen mannen en vrouwen echter betrekkelijk klein (figuur 4.4).

Figuur 4.4

Het opleidingsniveau van 15-64-jarigen naar etnische groep en geslacht, 2001-2003 (in procenten)

Het opleidingsniveau van zowel Turkse en Marokkaanse mannen als Turkse en Marokkaanse vrouwen steeg aanzienlijk sinds 1998. Deze stijging was iets sterker voor de vrouwen dan voor de mannen waardoor het verschil tussen hen minder is geworden. Een vergelijkbare ontwikkeling is te constateren voor Surinaamse vrouwen en mannen, terwijl het relatieve opleidingsniveau van Antilliaanse vrouwen verder lijkt te dalen. Dat is waarschijnlijk niet veroorzaakt door een dalend opleidingsniveau van Antilliaanse vrouwen die in Nederland woonachtig zijn, maar door de vrije immigratie vanuit de Antillen. Deze nogal sterk selectieve immigratie en retourmigratie kunnen het opleidingsniveau van de bestaande Antilliaanse populatie beïnvloeden. Overigens lopen autochtone vrouwen hun opleidingsachterstand ten opzichte van autochtone mannen nog steeds verder in.

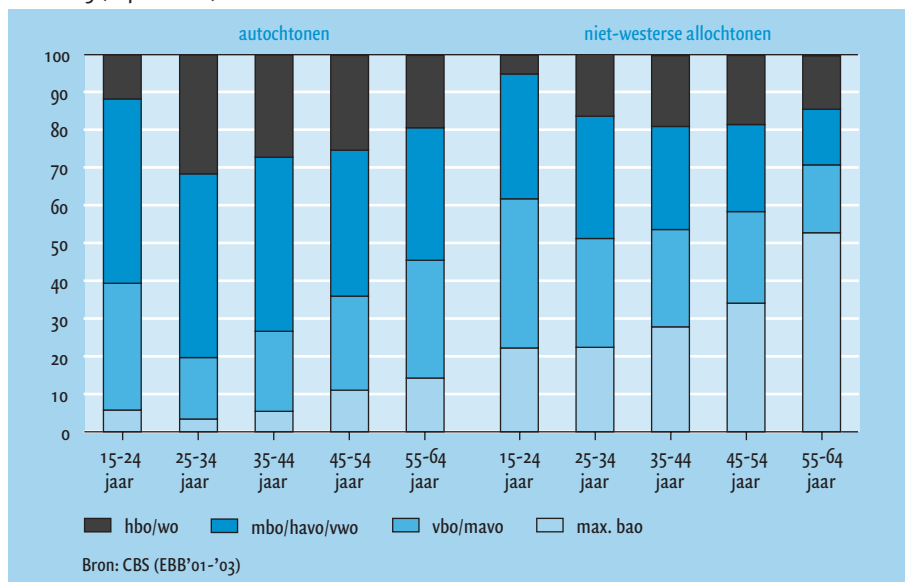
In de periode 1998-2000 lag het aandeel Turkse en Marokkaanse vrouwen dat hoogstens het basisonderwijs had doorlopen, bijna 15 procentpunten hoger dan het aandeel mannen. In 2000-2003 is dit verschil afgenomen tot circa 10 procentpunten. Een vergelijkbaar beeld is te zien in de aandelen die een middelbare en hoge opleiding (mbo/havo/vwo en hoger) hebben voltooid. Was in 1998-2000 het aandeel mannen met dit opleidingsniveau onder Turkse en Marokkaanse nog 8 à 9 procentpunten hoger dan het aandeel vrouwen, in 2001-2003 is het verschil afgenomen naar 4 tot 6 procentpunten. Dat impliceert tevens dat allochtone vrouwen een klein deel van hun onderwijsachterstand ten opzichte van autochtone vrouwen hebben ingehaald.

Jongeren hoger opgeleid dan ouderen

Het aandeel laagopgeleiden in de autochtone bevolking is de afgelopen jaren steeds verder afgenomen. Jonge mensen blijven nog altijd langer deelnemen aan het onderwijs, hetgeen een toename van het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking betekent. Het aandeel laagopgeleiden is dan ook het kleinst onder jongeren. Ongeveer 4% van de 25-34-jarigen had in 2003 hoogstens een opleiding in het basisonderwijs voltooid. Onder ouderen is het aandeel laagopgeleiden het hoogst. In 2003 had 14% van de 55-64-jarigen hoogstens basisonderwijs genoten (figuur 4.5). Door geboorte en sterfte verdwijnt jaarlijks een deel van de relatief laag opgeleiden, terwijl er relatief hoog opgeleiden bij komen. Hierdoor stijgt het opleidingsniveau van de bevolking gestaag.

Figuur 4.5

Het opleidingsniveau van autochtone en allochtone niet-schoolgaanden van 15-64 jaar naar leeftijd, 2001-2003 (in procenten)

Onder niet-westerse allochtonen is het verschil in de aandelen met uitsluitend basisonderwijs veel groter dan onder autochtonen, maar het geschetste leeftijdspatroon blijft ook voor allochtonen overeind. Jongeren zijn in algemene zin hoger opgeleid dan ouderen. Van de 55-64-jarigen heeft iets meer dan de helft nooit een diploma in het voortgezet onderwijs behaald. Van de 25-34-jarigen ligt dit aandeel op ongeveer 20%. Door demografische ontwikkelingen stijgt het opleidingsniveau onder niet-westerse allochtonen dan ook sterker dan onder autochtonen. Echter, doordat het niveau in alle leeftijdsgroepen lager ligt dan onder autochtonen, blijven niet-westerse allochtonen duidelijk lager opgeleid.

Tweede generatie hoger opgeleid

Binnen de diverse leeftijdsgroepen zijn er grote verschillen in opleidingsniveau tussen de leden van de eerste en van de tweede generatie. De tweede niet-westerse generatie zit dichterbij het opleidingsniveau van autochtonen dan bij dat van de eerste generatie. Zo hadden in 2003 allochtonen van de tweede generatie van 30-34 jaar ongeveer twee keer zo vaak een hoog opleidingsniveau als die van de eerste generatie van dezelfde leeftijd. Tweede-generatieallochtonen van 30-34 jaar zijn vooral Surinamers en Antillianen, die in het algemeen wat hoger zijn opgeleid. Voor oudere leeftijdsgroepen is het verschil tussen de eerste en de tweede generatie nog groter. Het aantal niet-westerse allochtonen van de tweede generatie in de leeftijd van 35 jaar of ouder is echter beperkt.

Het is bekend dat de eerste generatie van de minderheden laagopgeleid is (Gijsberts 2003a; bijlage B4.1). Dat geldt vooral voor de personen die zich voor 1980 in Nederland hebben gevestigd; zij zijn het laagst opgeleid. Het opleidingsniveau van de Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten is bijzonder laag en vormt een belemmerende factor voor hun integratie. Een groot deel van deze huwelijksmigranten heeft zelfs geen enkel diploma. Dit geldt vooral voor de Marokkaanse huwelijksmigranten: van deze groep is 60% ongediplomeerd. Daar staat weer wel tegenover dat het aandeel met ten minste een mbo-opleiding onder huwelijksmigranten relatief hoog is.

De kinderen van migranten die in het herkomstland zijn geboren en hiernaartoe zijn gekomen tussen hun zesde en achttiende jaar, worden ook wel de tussengeneratie genoemd. Deze personen hebben een veel lager opleidingsniveau dan hun leeftijdsgenoten die wel in Nederland zijn geboren en dus tot de tweede generatie behoren. Dit geldt vooral voor Turken en Marokkanen. Klaarblijkelijk spelen aansluitingsproblemen in het onderwijs binnen deze groep een grote rol. Juist voor deze groep jonge mensen zou er meer aandacht moeten zijn, vanwege het feit dat hun lage(re) opleiding grote gevolgen kan hebben voor hun uiteindelijke loopbaan en hun integratie in de Nederlandse samenleving (Gijsberts 2003a).

De opleidingsachterstand van Turken en Marokkanen ten opzichte van Surinamers en Antillianen is voor een flink deel toe te schrijven aan het feit dat de eersten hun opleiding vaker dan de laatsten uitsluitend in het herkomstland hebben gevolgd (of in het geheel geen opleiding hebben gehad). Daarnaast is er nog een aanzienlijk deel toe te schrijven aan het lage opleidingsniveau van hun ouders.

Turkse en Marokkaanse jongeren minder vaak startkwalificatie

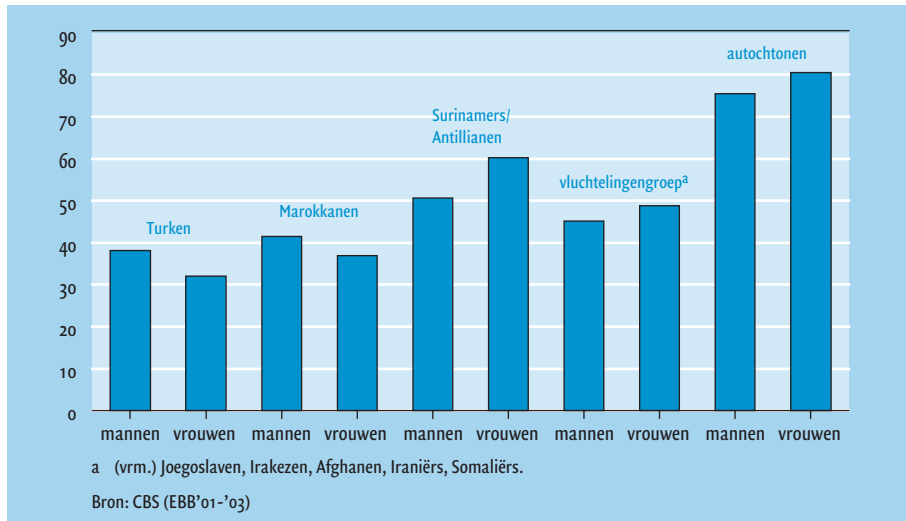
Een goede maatstaf voor het opleidingsniveau van jonge niet-onderwijsvolgenden is het aandeel dat een startkwalificatie heeft behaald. Een startkwalificatie staat gelijk aan een havo-, vwo- of mbo-diploma (basisberoepsopleiding in bol/bbl op niveau 2). Wanneer iemand voldoet aan de norm van een startkwalificatie, wordt hij geacht voldoende kwalificaties te hebben om succesvol op de arbeidsmarkt te kunnen instromen.

Niet-westers allochtone jongeren hebben aanzienlijk minder vaak een startkwalificatie behaald dan autochtone. Van de autochtone 20-34-jarigen had ruim driekwart in

2003 een startkwalificatie tegenover ongeveer de helft van de niet-westers allochtone jongeren. Binnen de etnische groepen is er opnieuw een aanzienlijke variatie. Met iets minder dan 60% is het aandeel jongeren met een startkwalificatie het hoogst onder de Antillianen en Surinamers. Van alle Turkse en Marokkaanse jongeren van 20 tot 35 jaar die geen onderwijs meer volgen, heeft ongeveer 40% een startkwalificatie behaald (figuur 4.6).

Figuur 4.6

Het aandeel niet-schoolgaanden van 20-34 jaar met een startkwalificatie naar etnische groep en geslacht, 2001-2003 (in procenten)

Allochtonen van de tweede generatie hebben aanzienlijk vaker een startkwalificatie dan die van de eerste generatie (bijlage B.4.2). In de periode 2001-2003 lag het aandeel in de tweede generatie bijna 20 procentpunten hoger dan in de eerste. In vergelijking met de periode 1998-2000 is het aandeel met startkwalificatie toegenomen. Dit geldt echter uitsluitend voor de eerste generatie. Gedurende de afgelopen jaren is in deze groep het aandeel met startkwalificatie met ongeveer 4% toegenomen.

Autochtone vrouwen hebben vaker een startkwalificatie dan autochtone mannen. Ook voor Surinamers en Antillianen geldt dat de vrouwen vaker voldoen aan deze norm dan de mannen. Voor Marokkaanse en Turkse vrouwen geldt dit echter niet, wel het omgekeerde. Het verschil tussen Marokkaanse mannen en vrouwen is echter in de afgelopen jaren sterker afgenomen dan tussen Turkse mannen en vrouwen. In de periode 1998-2000 lag het aandeel Marokkaanse vrouwen met een startkwalificatie nog ongeveer 10 procentpunten lager dan onder mannen. In de periode 2001-2003 is dit verschil afgenomen tot ongeveer 4 procentpunten. Ook hier is dus weer een duidelijke inhaalslag voor Marokkaanse vrouwen te zien. De Turkse vrouwen hebben een dergelijke inhaalslag (nog) niet gemaakt.

4.3 Verklaringen voor het opleidingsniveau

In paragraaf 4.2 is duidelijk geworden dat het opleidingsniveau onder andere samenhangt met leeftijd, geslacht, etnische achtergrond en generatie. Daar zijn de verschillen in opleidingsniveau bekeken die zich voordoen tussen en binnen etnische groepen. In deze paragraaf gaan we in op het relatieve opleidingsniveau van etnische minderheden ten opzichte van autochtonen. Daarbij wordt tegelijkertijd rekening gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht, woongemeente, huwelijk (autochtone/allochtone partner), naturalisatie, verblijfsduur en generatie (zie bijlage B4.3 voor een toelichting op de gehanteerde analysemethode).

Er blijken grote verschillen te bestaan tussen de immigranten van de eerste en van de tweede generatie. Het opleidingsniveau van de eerste generatie is aanzienlijk lager dan dat van autochtonen, terwijl het opleidingsniveau van de tweede generatie niet significant afwijkt van dat van de autochtonen. Binnen de eerste generatie zijn het vooral de Turkse, Marokkaanse, Afghaanse en Somalische vrouwen die relatief laag zijn opgeleid. In de eerste generatie van Surinamers zijn het juist de mannen die een relatief laag opleidingsniveau hebben.

Wanneer we de samenhang tussen het opleidingsniveau en de verblijfsduur bekijken, dan zien we verschillende patronen, zowel voor mannen en vrouwen als voor verschillende etnische groepen. Turkse en Marokkaanse mannen van de eerste generatie die langer dan achttien jaar in Nederland wonen, hebben een zeer laag opleidingsniveau in vergelijking tot hun mannelijke landgenoten die korter in Nederland wonen. De eerste groep mannen kwam immers als gastarbeider naar Nederland, gerekruteerd voor laaggeschoold werk. Het is wel opmerkelijk dat Turkse en Marokkaanse mannen die korter dan zes jaar in Nederland wonen, geen hoger opleidingsniveau hebben dan de mannen uit dezelfde landen met een verblijfsduur van zes tot achttien jaar. Dat geeft aan dat de etnische achterstand in termen van opleidingsniveau voor Turkse en Marokkaanse mannen ten opzichte van autochtone mannen in de laatste achttien jaar niet kleiner is geworden.

Dat ligt anders voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen. De etnische achterstand in termen van opleidingsniveau lijkt voor Turkse en Marokkaanse vrouwen die minder dan vijf jaar in Nederland verblijven, kleiner geworden te zijn. Turkse en Marokkaanse vrouwen die tussen zes en achttien jaar in Nederland wonen, zijn naar verhouding lager opgeleid dan vrouwen met een langere verblijfsduur. Deze laatste groep kwam tussen 1984 en 1996 naar Nederland en bestond waarschijnlijk voornamelijk uit gezinsherenigers, dus uit vrouwen van eerder gearriveerde gastarbeiders.

Voor de eerste generatie van Surinaamse en Antilliaanse immigranten is het verband tussen het opleidingsniveau en de verblijfsduur omgekeerd. Immigrantengroepen die langer dan vijf jaar in Nederland wonen, hebben juist een hoger opleidingsniveau dan de meeste recente immigrantengroepen uit Suriname en de Antillen. Dat geldt ook voor de immigrantengroepen uit Joegoslavië, Afghanistan en Somalië. De eerste generatie van de Iraniërs lijkt niet lager opgeleid dan autochtonen, ongeacht hun verblijfsduur.

Rekening houdend met de leeftijd van de immigranten lijken de leden van de tweede generatie de opleidingsachterstand van hun ouders grotendeels ingelopen te hebben. Hun opleidingsniveau is, anders dan dat van hun ouders, vergelijkbaar met dat van autochtonen, ongeacht de vraag of ze een of twee in het buitenland geboren ouders hebben. Hierbij moet worden opgemerkt dat er binnen de vier onderscheiden opleidingsniveaus wel verschillen zijn tussen de tweede-generatie-immigranten en autochtonen. De tweede generatie volgt meestal de opleidingstrajecten uit de onderste helft van een bepaald niveau (bv. mbo, dat in niveau twee valt, net als havo en vwo), terwijl autochtonen vaak de opleidingstrajecten uit de bovenste helft volgen (bijvoorbeeld havo of vwo uit niveau twee). Dit wordt niet zichtbaar in de analyse. In hoofdstuk 5 wordt hier verder op ingegaan.

Hecht contact met autochtonen in de vorm van een huwelijk blijkt samen te gaan met een hoger opleidingsniveau. Niet-westerse allochtonen die met een autochtone partner zijn getrouwd, zijn aanzienlijk hoger opgeleid dan mensen met een andere burgerlijke staat. Niet-westerse allochtonen die getrouwd zijn met een partner met dezelfde etnische achtergrond, zijn gemiddeld juist lager opgeleid.

De samenhang tussen het al dan niet genaturaliseerd zijn en het opleidingsniveau blijkt sterk te variëren tussen de verschillende etnische groepen. Genaturaliseerde Afghanen, Turken en Marokkanen zijn aanmerkelijk hoger opgeleid dan hun niet-genaturaliseerde landgenoten. Genaturaliseerde Joegoslaven zijn juist naar verhouding lager opgeleid. Opvallend is dat het opleidingsniveau van niet-genaturaliseerde Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie aanzienlijk lager is dan dat van autochtonen.

4.4 Nederlandse-taalvaardigheid

Beheersing van de Nederlandse taal wordt beschouwd als een doorslaggevende voorwaarde voor integratie in de samenleving. Allochtonen die de Nederlandse taal goed beheersen, hebben meestal een hoger inkomen en een hogere beroepsstatus dan migranten die dit niet doen (Van den Tillaart et al. 2000; Gijsberts 2003a).

Op basis van het onderzoek naar de Sociale positie en het voorzieningengebruik van allochtonen (SPVA) uit 2002 is over de vier klassieke groepen het volgende te zeggen (tabel 4.1). Ongeveer driekwart van de Turkse en ruim de helft van de Marokkaanse hoofden van huishoudens geven desgevraagd aan wel eens problemen met het Nederlands te hebben tijdens het voeren van een gesprek. Van de Surinaamse en Antilliaanse hoofden van huishoudens zegt respectievelijk 15% en 28% er wel eens moeite mee te hebben. Voor de tweede generatie geldt dat, naar eigen zeggen, veel minder: het percentage hoofden van huishoudens dat te kennen geeft wel eens moeite te hebben met het Nederlands, varieert van 5 voor de Antillianen tot 14 voor de Turken van de tweede generatie.

Tabel 4.1

Aandeel hoofden van huishoudens dat aangeeft wel eens problemen met het Nederlands te hebben tijdens het voeren van een gesprek (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal	73	54	15	28
2 ^e generatie	14	8	9	5

Bron: Groeneveld en Weijers-Martens (2003)

In de SPVA van 2003 is een vijftal ‘nieuwe’ groepen onderzocht. In vergelijking met de vier klassieke groepen geven zij minder vaak aan Nederlands te spreken met hun kinderen (tabel 4.2). Hierbij moet men in gedachte houden dat ook de kinderen van de ‘nieuwe’ groepen relatief vaak tot de eerste generatie behoren en nog maar kort in Nederland zijn, waardoor zij de Nederlandse taal wellicht nog minder goed beheersen. Het percentage dat zegt nooit Nederlands te spreken met de kinderen, varieert in de ‘nieuwe’ groepen van 31 (Joegoslaven) tot 44 (Afghanen). Bij de klassieke groepen varieert dit van 25 (Marokkanen) tot 30 (Turken). Surinamers geven het vaakst aan Nederlands te spreken met hun kinderen (7% doet dit soms en 91% vaak/altijd).

Tabel 4.2

Gebruik van de Nederlands taal met de eigen kinderen^I

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniërs	Somaliërs
vaak/altijd	20	29	91	65	31	18	17	23	22
soms	50	47	7	28	39	39	39	39	42
nooit	30	25		7	31	42	44	38	36

Bron: Groeneveld en Weijers-Martens (2003); Van den Maagdenberg (2004)

4.5 Conclusies

Niet-westerse allochtonen zijn nog altijd lager opgeleid dan autochtonen. Dit geldt vooral voor de Turkse, Marokkaanse en Somalische immigranten, voor de immigranten van de eerste generatie, en binnen de laatste categorie nog eens extra voor vrouwelijke immigranten van de eerste generatie, met name, opnieuw, de Turkse, Marokkaanse en Somalische vrouwen.

Het aandeel jongeren dat een startkwalificatie heeft, is het laagst bij de Turken en Marokkanen. Surinaamse en Antilliaanse jongeren hebben vaker dat niveau gehaald. Ook op dit vlak doet de tweede generatie het beter dan de eerste, maar er blijft genoeg ruimte voor verbetering.

Hoopgevend is dat het gemiddelde opleidingsniveau van de niet-westerse allochtonen in de afgelopen vijftien jaar is gestegen. Vooral de etnische groepen die op een zeer laag niveau stonden, hebben vooruitgang geboekt. Hoewel ook de autochtone

bevolking steeds hoger opgeleid raakt, lopen de allochtonen hun achterstand wat in omdat hun vooruitgang sneller gaat. Verder zijn er aanwijzingen dat de niet-westerse vrouwen een deel van hun achterstand op de mannen aan het goedmaken zijn. Dat geldt in het bijzonder voor de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen.

Dat het opleidingsniveau van opeenvolgende immigratiecohorten duidelijke verschillen vertoont, is minder hoopgevend. Immigranten die zich vanaf midden jaren negentig in Nederland vestigden, zijn gemiddeld lager opgeleid dan de immigranten van de jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw.

Er blijkt een positieve samenhang te zijn tussen gemengd gehuwd (allochtoon met autochtoon) respectievelijk genaturaliseerd zijn en opleidingsniveau. Gemengd gehuwden zijn vaker hoog opgeleid dan mono-etnisch gehuwden. En genaturaliseerde Turken, Marokkanen en Irakezen hebben eveneens een hogere opleiding genoten dan hun niet-genaturaliseerde 'landgenoten'. Genaturaliseerde Joegoslaven daarentegen zijn juist relatief laag opgeleid.

De taalvaardigheid, ten slotte, van de Turkse en Marokkaanse groepen is laag. De Surinamers, Antillianen en Iraniërs (mannen en vooral vrouwen) zijn hoger opgeleid en beheersen de Nederlandse taal gemiddeld beter dan de leden van de andere etnische groepen.

Bijlagen op het internet (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

B4.1 Het opleidingsniveau van 15-64-jarigen naar migrantentype en etnische groep, 2002

B4.2 Aantal en aandeel 20-34-jarigen met startkwalificatie naar etnische groep, generatie en geslacht, 2001-2003

B4.3 Ordered logit schattingen van vier opleidingsniveaus van vrouwen en van mannen

B4.3a Ordered logit schattingen van vier opleidingsniveaus van vrouwen

B4.3b Ordered logit schattingen van vier opleidingsniveaus van mannen

5 Minderheden in het onderwijs

Mérove Gijsberts (SCP) en Marijke Hartgers (CBS)

5.1 De onderwijsloopbanen van allochtone leerlingen

De afgelopen jaren is het aandeel allochtone leerlingen in het onderwijs gestaag toegenomen. In het basisonderwijs is inmiddels ongeveer 15% van de leerlingen niet-westerse allochtoon. In het voortgezet onderwijs gaat het om eenzelfde aandeel. Uit vorige minderhedenrapportages is gebleken dat deze kinderen al bij de start van het basisonderwijs een flinke leerachterstand hebben, waardoor zij minder kunnen profiteren van het onderwijsaanbod tijdens hun onderwijsloopbaan (Tesser en Iedema 2001; Dagevos et al. 2003). Er is echter ook vastgesteld dat zij een deel van hun achterstand in het basisonderwijs aan het inhalen zijn. Deze inhaalslag zet zich verder voort in het voortgezet en hoger onderwijs: steeds meer leerlingen uit de minderheden vervolgen hun schoolloopbaan in het havo of vwo en in het hoger onderwijs.

Het doel van dit hoofdstuk is het volgen van de onderwijsloopbanen van allochtone leerlingen op basis van de meest recente gegevens. Achtereenvolgens komen de voor- en vroegschoolse educatie (VVE), het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het beroeps- en hoger onderwijs aan bod. De centrale vraag is of de geconstateerde trend van afnemende achterstanden zich verder voortzet.

Bij de analyse van de prestaties in het basisonderwijs hebben we de leerlingen ingedeeld in de categorieën die in de context van het huidige onderwijsachterstandsbeleid relevant zijn.¹ De leerprestaties van de verschillende groepen allochtone leerlingen vergelijken we steeds met die van autochtone niet-achterstandsléerlingen. Dit zijn leerlingen op wie in het achterstandsbeleid geen extra gewicht van toepassing is. Daarnaast worden de autochtone achterstandsléerlingen – met laagopgeleide ouders – als aparte categorie onderscheiden.² Verschillen tussen allochtone meisjes en jongens in het onderwijs komen in hoofdstuk 10 aan bod.

Het laatste onderwerp dat in dit hoofdstuk aandacht krijgt, is de invloed van de kleur van de school. In de publieke opinie worden etnische concentraties op scholen veelal in verband gebracht met achterstanden, terwijl eerder onderzoek duidelijk heeft gemaakt dat de effecten van de kleur van de school in het basisonderwijs relatief gering zijn. (Driessen et al. 2003; Gijsberts en Dagevos 2005). Bovendien zijn zwarte scholen in staat gebleken de achterstanden gedurende de afgelopen tien tot vijftien jaar te verminderen. We bezien of deze ontwikkeling in het basisonderwijs zich verder zal voortzetten.

5.2 De deelname aan voor- en vroegschoolse voorzieningen

Deelname aan vve hoog onder allochtonen

In de jaren negentig zijn er diverse projecten gestart ten behoeve van jonge kinderen en hun moeders, meestal uit achterstandssituaties. Het doel van deze projecten is de opvoeder-kindrelatie te verbeteren en de ontwikkeling van het kind te stimuleren.

In de zogenoemde ouder-kindprogramma's leren ouders hoe ze de ontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren (Bronneman-Helmers 1999). Voorbeelden van dergelijke gezinsgerichte programma's zijn Opstapje, Instapje, Opstap en Klimrek. Zij richten zich voornamelijk op de ouders en vervolgens via hen op de kinderen. Inmiddels zijn er nieuwe programma's ontwikkeld die zich meer op de cognitieve ontwikkeling van kinderen richten. Voorbeelden van deze zogenoemde centrumgerichte programma's zijn Piramide en Kaleidoscoop. vve-programma's worden doorgaans uitgevoerd in peuterspeelzalen en in de kleutergroepen van het basisonderwijs.

Tabel 5.1 geeft een overzicht van de deelname aan voor- en vroegschoolse programma's van kinderen in groep 2 (het gaat om kinderen die voorheen hebben deelgenomen en kinderen die nu nog deelnemen). De deelname is relatief hoog onder kinderen van allochtone herkomst, die ook tot de doelgroepen van deze programma's behoren. Bovendien is de deelname in zes jaar tijd toegenomen onder de meeste groepen. Van de Turkse kinderen deed in 2002/2003 de helft mee, van de Marokkaanse rond de 40%. De deelname van de overige etnische groepen ligt een stuk lager. Leerlingen die gezien hun prestaties in groep 2 ontwikkelingsstimulering het beste kunnen gebruiken – zoals verderop in het hoofdstuk zal blijken – nemen dus ook het meeste deel, met uitzondering van de Antilliaanse leerlingen.

Allochtone kinderen minder vaak naar de peuterspeelzaal

Peuterspeelzalen richten zich primair op het bieden van speel- en ontwikkelingsmogelijkheden aan kinderen in de leeftijd van twee tot vier jaar. Kinderen gaan er in de regel een of twee dagdelen (van drie uur) naartoe. De peuterspeelzaal wordt sinds enige tijd echter ook bij uitstek gezien als de voorziening om ontwikkelingsachterstanden van jonge kinderen uit de minderheden te verminderen: voorschoolse programma's vinden er dan ook plaats.

De deelname aan peuterspeelzalen onder kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst is de afgelopen jaren behoorlijk toegenomen.³ Toch blijven in het bijzonder Marokkaanse, maar ook Antilliaanse kinderen duidelijk achter vergeleken met autochtone kinderen. Van de Marokkaanse kinderen bezocht in 2002 bijvoorbeeld ongeveer de helft een peuterspeelzaal, terwijl dat onder autochtone kinderen 80% was.⁴

Tabel 5.1

Deelname aan voor- en vroegschoolse voorzieningen van kinderen die inmiddels in groep 2 zitten, naar etnische groep, schooljaar 2002/'03 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	aut-laag ^a	aut-hoog ^b
VVE-programma^c						
1996	32	26	11	19	3	1
1998	42	24	10	22	6	2
2000	39	28	12	30	4	2
2002	51	41	24	17	13	5
peuterspeelzaal						
1996	46	25	66	55	79	81
1998	59	38	64	69	79	82
2000	67	39	76	61	83	80
2002	74	51	67	57	83	79

a Beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid (de 1,25 leerlingen).
b Een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid (de 1,0 leerlingen).
c Tot en met 1998 is in het PRIMA-onderzoek gevraagd naar de deelname aan ouder-kindprogramma's. Vanaf 2000 is gevraagd naar de deelname aan voor- of vroegschoolse programma's in het algemeen. Hieronder vallen dus inmiddels zowel gezinsgerichte als centrumgerichte programma's.

Bron: ITS/SCO/NWO (PRIMA '96, '98, '00, '02)

Effectiviteit van vve

Onderzoeken naar de effecten van vve op de cognitieve ontwikkeling van kinderen laten wisselende resultaten zien. Enkele eerste evaluaties van deze programma's duiden op positieve, zij het bescheiden resultaten (Leseman et al. 1998; Van Tuijl 2001, 2002). Andere studies daarentegen hebben veelal geen aantoonbaar effect van deelname op de leerprestaties van basisschoolleerlingen kunnen aantonen, of wezen op uitdoofeffecten binnen enkele jaren (Driessen en Doesborgh 2003; Tesser en Iedema 2001). Vooral de laatste jaren hebben echter veel beleidsimpulsen plaatsgevonden, die nog niet in de cijfers konden worden teruggevonden. Bovendien steken kinderen er waarschijnlijk wel wat van op, maar is de cognitieve ontwikkeling van zoveel meer factoren afhankelijk (niet in de laatste plaats van de thuissituatie), dat van een kortdurend en weinig intensief programma geen wonderen kunnen worden verwacht (zie Driessen en Doesborgh 2003). Om effectief te zijn, moeten programma's waarschijnlijk aan een groot aantal condities voldoen, zowel met betrekking tot de duur en kwaliteit ervan als met betrekking tot de professionaliteit van het personeel. Meer recente analyses van de effectiviteit van voorscholen in Amsterdam duiden hier ook op: juist de leerlingen die intensief hebben deelgenomen (ten minste één jaar vier dagdelen per week) presteren met name in taal beter in de beginfase van het basisonderwijs (Roeleveld en Veen 2004). Om hier meer inzicht in te krijgen is aanvullend onderzoek nodig naar de effectiviteit van voor- en vroegschoolse educatie.

5.3 Basisonderwijs

Aanvangsachterstanden nog groot

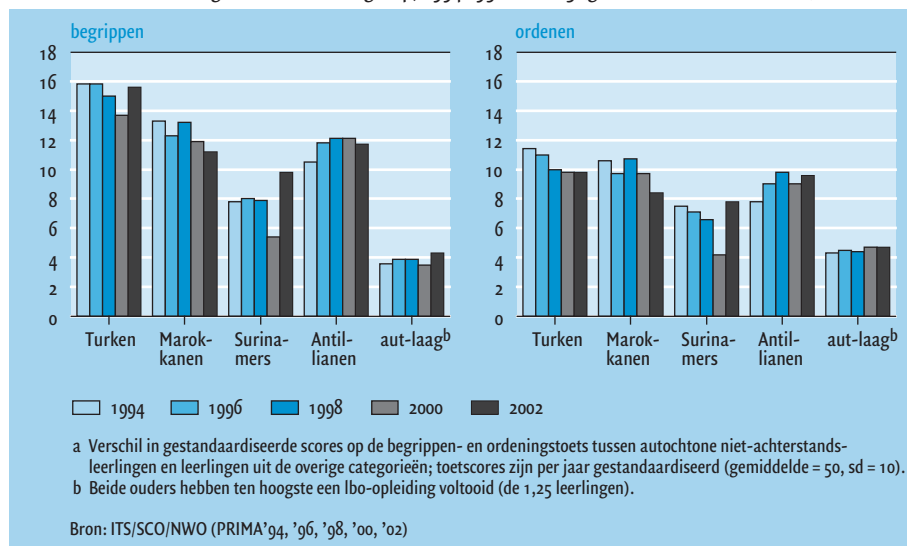
In de eerste twee jaargroepen van het basisonderwijs staan de schoolvakken lezen, schrijven en rekenen nog niet op het programma. Toch bevat het leerstofaanbod in de kleutergroepen voorlopers van het latere taal- en rekenonderwijs. Op taalgebied wordt er gewerkt aan de uitbouw van de woordenschat en begrippen die te maken hebben met tijd, ruimte en verhoudingen. Bovendien wordt een begin gemaakt met het stimuleren van ordeningsvaardigheden die vooruitlopen op het latere rekenonderwijs. Het gaat dan bijvoorbeeld om het tellen of rangschikken van voorwerpen die bij elkaar horen.

De vaardigheden in het hanteren van begrippen en het ordenen zijn van vijf opeenvolgende lichten leerlingen (1994-2002) in groep 2 gemeten (figuur 5.1).⁵ Op de Ordeningstoets doen leerlingen uit de minderheden het beduidend beter dan op de Begrippentoets. Dat komt doordat de Ordeningstoets minder dan de Begrippentoets een beroep doet op hun taalvaardigheid. Uit de gegevens blijkt dat de zogenoemde aanvangsachterstand van allochtone leerlingen nog steeds aanzienlijk is. De prestaties van Marokkaanse, Antilliaanse, maar vooral Turkse kinderen blijven het meest achter bij de best presterende groep, de autochtone kinderen die niet tot een achterstandsgroep behoren.

Bij Marokkanen is er over het geheel genomen de meeste vooruitgang te bespeuren: in 2002 hebben Marokkaanse leerlingen gemiddeld genomen rond 20% van de achterstand weggewerkt, die zij in 1994 hadden op autochtone leerlingen die niet tot een achterstandsgroep behoren (bijlage B5.1). Ook Turkse leerlingen boeken vooruitgang, hoewel hun begripsvaardigheid juist in het laatste schooljaar beduidend slechter is geworden. Antillianen, maar ook autochtone achterstandsléerlingen, zijn in de loop van de tijd slechter gaan presteren. De laatste jaren komen steeds meer laagopgeleide Antillianen naar Nederland met als gevolg dat Antilliaanse kinderen steeds vaker uit gezinnen met laagopgeleide ouders komen. Opmerkelijk is bovendien de recente terugval van Surinaamse leerlingen. Zij hebben van alle allochtone leerlingen de geringste achterstand, maar hun inhaalslag ten opzichte van autochtone leerlingen lijkt in ieder geval bij aanvang van het onderwijs tot stilstand te zijn gekomen. De vraag is echter of dit te maken heeft met een toevallige schommeling in de gegevens of dat er echt iets aan de hand is. Het wachten is op nieuwe onderzoeksgegevens voor het schooljaar 2004/05 om hier uitsluitsel over te kunnen geven.

Figuur 5.1

Achterstand^a in begrips- en ordeningsvaardigheden in groep 2 ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen naar etnische groep, 1994/'95-2002/'03 (gestandaardiseerde scores)

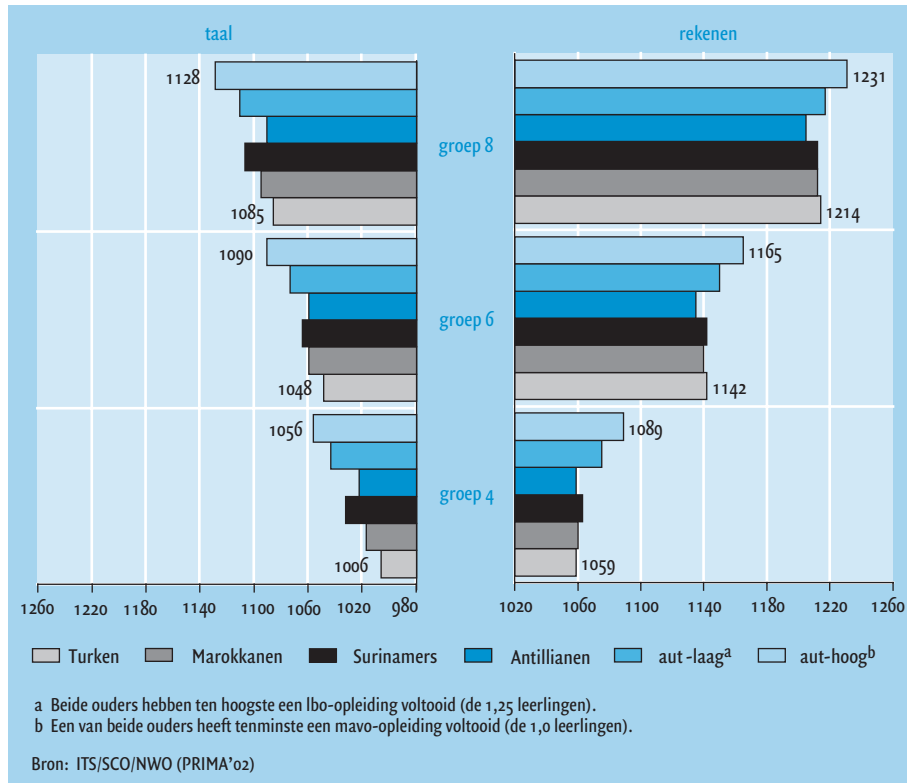
Taalachterstand veel groter dan rekenachterstand

Het is duidelijk dat de leerlingen uit de minderheden in het basisonderwijs beginnen met een aanzienlijke achterstand in begrips- en ordeningsvaardigheden. Deze vaardigheden worden verder ontwikkeld in groep 3 waar een begin wordt gemaakt met het taal- en rekenonderwijs. Ook in de hogere jaargroepen blijven de prestaties van leerlingen uit de minderheden op deze kernvakken achter (figuur 5.2).⁶

De achterstanden in taalprestaties zijn aanzienlijk, het meest onder Turkse leerlingen. In groep 6 zijn zij nog niet zo ver als de autochtone niet-achterstandsleerlingen in groep 4 en in groep 8 hebben zij de autochtone leerlingen in groep 6 nog niet ingehaald. De Marokkaanse en Antilliaanse leerlingen doen het iets beter, maar halen niet het niveau van de Surinaamse. Omgerekend in leerjaren hebben Turkse en Antilliaanse leerlingen in groep 8 nog een taalachterstand van bijna tweeënehalf jaar op autochtone niet-achterstandsleerlingen. Marokkaanse leerlingen lopen twee jaar achter. Maar ook Surinaamse leerlingen lopen – net als autochtone achterstandsleerlingen – nog ongeveer één jaar achter op autochtone leerlingen die niet tot de achterstandsgroepen behoren (bijlage B5.2).

Figuur 5.2

Taal- en rekenprestaties in groep 4, 6 en 8 naar etnische groep, schooljaar 2002/'03 (gemiddelde vaardigheidsscores)

Bij rekenen is de achterstand van de leerlingen uit de allochtone groeperingen veel geringer dan bij taal. In groep 6 zijn alle groepen de autochtone leerlingen in groep 4 ver voorbij, terwijl dit bij taal niet het geval is. Hetzelfde geldt voor de vergelijking tussen groep 6 en groep 8. De rekenscores van de Antilliaanse leerlingen zijn gemiddeld genomen het laagst. Turkse en Marokkaanse kinderen doen nauwelijks meer onder voor Surinaamse leerlingen, wat gezien hun niveau (op de Ordeningstoets) in groep 2 opmerkelijk is. Omgerekend in jaren is zelfs bij de zwakst presterende groep, de Antilliaanse leerlingen, de rekenachterstand op autochtone leerlingen in groep 8 niet meer dan driekwart jaar. Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen liggen in groep 8 nog maar ongeveer een half jaar achter. Autochtone achterstandsleerlingen hebben de kleinste rekenachterstand.

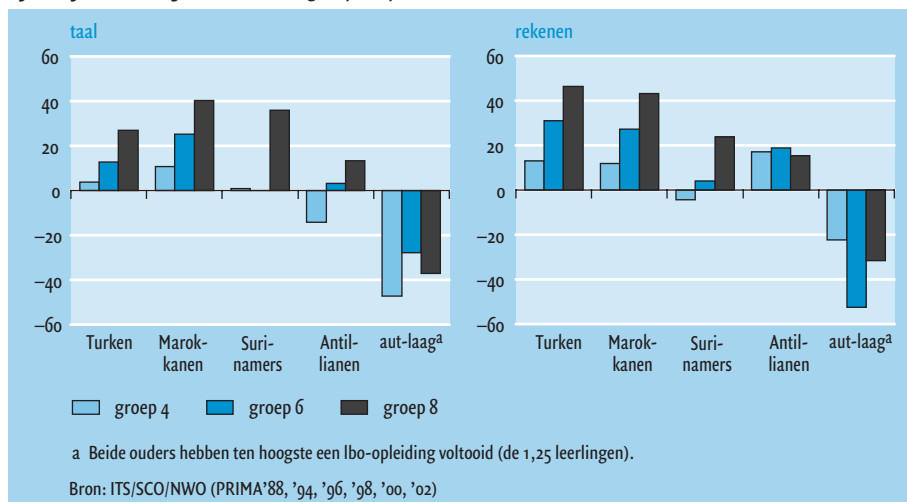
Achterstanden nemen vooral in groep 8 af

Om te zien in hoeverre er vooruitgang is geboekt in de gang door het onderwijs, hebben we de taal- en rekenprestaties in de groepen 4, 6 en 8 van 1988 tot 2002 bekeken (bijlage B5.3). Voor deze vergelijking zijn de gegevens per jaar gestandaardiseerd zodat de relatieve positie van de leerlingen uit de minderheden over de jaren heen met

elkaar kan worden vergeleken. Het gaat hier niet om dezelfde leerlingen die over de tijd worden gevolgd, maar om een vergelijking op groepsniveau tussen de verschillende jaren. Figuur 5.3 laat zien hoeveel achterstand in vijftien jaar tijd is weggewerkt. In de taal- en rekenprestaties van leerlingen uit de minderheden zit de minste vooruitgang in groep 4. In groep 6 is al wat meer vooruitgang te bespeuren, maar de grootste inhaalslag wordt geboekt in groep 8. Gerelateerd aan autochtone niet-achterstandsleerlingen hebben Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen in groep 8 sinds 1988 tussen de 27% en 40% van hun oorspronkelijke taalachterstand goedgemaakt, terwijl Antilliaanse leerlingen slechts 13% van de achterstand hebben weggewerkt. Vooral de progressie die Marokkaanse leerlingen in hun taalprestaties boeken, is opmerkelijk.

Figuur 5.3

Procentuele afname in achterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen tussen 1988/'89 en 2002/'03 naar etnische groep (in procenten)

Met betrekking tot rekenen is de inhaalslag van zowel Marokkaanse als Turkse leerlingen spectaculair te noemen. Zij reduceren de achterstand die in 1988 bestond ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen, met bijna de helft. Surinaamse kinderen werken een kwart van hun achterstand weg. Wederom halen Antilliaanse leerlingen weinig achterstand in. Daarnaast is de gestage daling in de leerprestaties van autochtone achterstandsleerlingen opvallend. Terwijl de leerlingen uit de minderheden het steeds beter gaan doen, is de achterstand van autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders alleen maar groter geworden. Het is wel belangrijk deze achterstand in perspectief te plaatsen. Ondanks een afname in hun leerprestaties staan de autochtone achterstandsleerlingen op een beduidend geringere achterstand dan alle groepen allochtone leerlingen, inclusief de best presterende groep, de Surinaamse leerlingen.

Niet alleen hebben allochtone leerlingen in het basisonderwijs meer leerachterstand dan autochtone leerlingen, ook blijven zij als gevolg daarvan vaker zitten (CBS 2004). Van alle allochtone leerlingen met laagopgeleide ouders is een op de drie wel eens blijven zitten, tegen een kwart van de autochtone achterstandsleerlingen (onder de overige leerlingen is dit 15%).

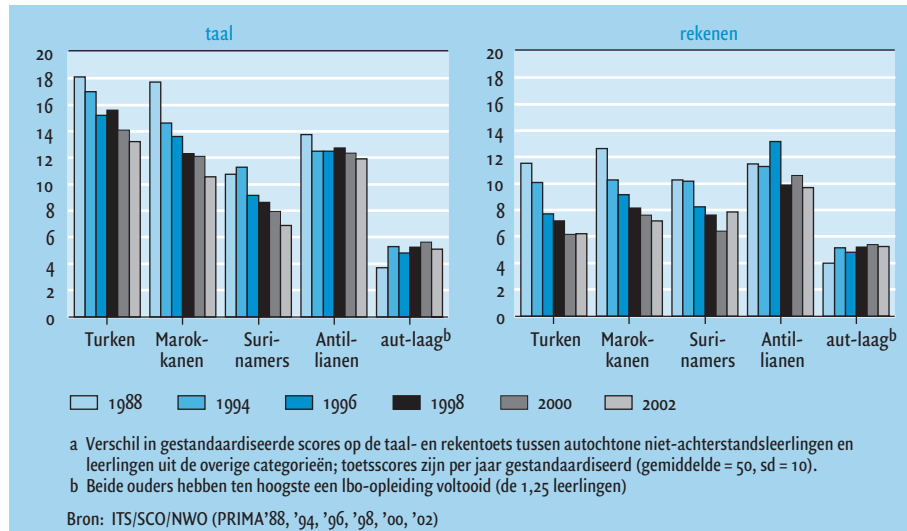
Rekenachterstand eerder ingelopen dan taalachterstand

In figuur 5.4 is te zien hoeveel van de achterstand in groep 8 is weggewerkt ten opzichte van de autochtone niet-achterstandsleerlingen (voor groep 4 en 6 zie bijlage B5.4). De rekenprestaties van Turkse en Marokkaanse leerlingen zijn in groep 8 inmiddels boven het niveau van de Surinaamse leerlingen beland en zij laten de Antilliaanse leerlingen achter zich. Op taalgebied liggen zij samen met de Antilliaanse leerlingen nog aanzienlijk achter op de Surinaamse leerlingen. De Turkse leerlingen doen het het slechtst in taal, op de voet gevolgd door de Antilliaanse. De inhaalslag van Marokkaanse leerlingen is het meest spectaculair.

De achterstand in taal is een stuk hoger dan die in rekenen en dat betekent dat als de ontwikkeling zich ongewijzigd voortzet, de rekenachterstand van leerlingen uit de minderheden een stuk eerder helemaal zal zijn ingelopen dan de taalachterstand.

Figuur 5.4

Achterstand^a in taal- en rekenvaardigheden in groep 8 ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen, 1988/'89-2002/'03 (gemiddelden)

Citoscores van allochtone leerlingen in de lift

Bij de keuze van een schooltype in het voortgezet onderwijs speelt de Eindtoets Basisonderwijs van het Cito een belangrijke rol. De toets is gebaseerd op de leerstof die leerlingen in het basisonderwijs krijgen aangeboden, en wordt onder meer gebruikt om objectieve informatie te krijgen over hun potentiële mogelijkheden voor vervolgonderwijs. Het blijkt dat allochtone kinderen het in het schooljaar 2002/'03 evenals in voorgaande jaren slechter doen dan autochtone kinderen, maar er zit wel een duidelijk stijgende lijn in hun Citoscores (bijlage B5.5).⁷

Opvallend is de inhaalslag van Turkse en vooral Marokkaanse leerlingen. Beide groepen hebben in acht jaar tijd 30% van hun achterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen ingelopen. Hun gemiddelde eindtoetsscore is in 2002 vier punten hoger dan in 1994 en dit is ongeveer het verschil tussen een basisberoepsgericht/kaderberoepsgericht advies en een kaderberoepsgericht/gemengde leerweg advies in het vmbo. De Marokkaanse leerlingen scoren inmiddels zelfs op het niveau van de Surinaamse leerlingen, die in het laatste meetjaar verrassenderwijs minder zijn gaan presteren. Deze drie groepen laten de Antilliaanse leerlingen – waarvan de achterstand alleen maar is toegenomen – in ieder geval ver achter zich.

Om een indicatie te krijgen van de grootte van de verschillen, is het inzichtelijk te kijken naar de relatie tussen de Citoscores en de corresponderende adviezen voor vervolgonderwijs. De groep Antilliaanse kinderen heeft in 2002 een gemiddelde score van 524 punten op de Cito-eindtoets; dit komt gemiddeld genomen overeen met een vmbo advies voor de basisberoepsgerichte/kaderberoepsgerichte leerweg. De gemiddelde score van 528 van Surinaamse en Marokkaanse leerlingen komt ongeveer neer op een advies voor de gemengde leerweg in het vmbo en de score van 537 onder autochtone niet-achterstandsleerlingen op een vmbo-theoretische leerweg/havo advies.

Adviezen voor vervolgonderwijs

Naast de score op de eindtoets speelt het advies van de directeur van de basisschool een belangrijke rol bij de keuze van een schooltype na het basisonderwijs. Dit advies is niet uitsluitend gebaseerd op de prestaties van de leerling op de eindtoets, maar houdt ook rekening met de mogelijkheden, inzet en motivatie van de leerling. Het aandeel havo-plus adviezen⁸ onder de leerlingen uit de minderheden blijkt gedurende alle onderzochte jaren veel lager te zijn dan onder autochtone leerlingen die niet tot de achterstandsgroepen behoren (bijlage B5.6). En dat is ook logisch gezien hun achterblijvende prestaties. Onder allochtone leerlingen krijgt een op de vijf een havo-plus advies, onder autochtone niet-achterstandsleerlingen bijna de helft.

Een vergelijking tussen allochtone leerlingen en autochtone achterstandsleerlingen levert verrassende uitkomsten op. Deze laatsten hebben een beduidend geringere leerachterstand dan allochtone leerlingen en scoren ook gemiddeld genomen hoger op de Cito-eindtoets, toch krijgen zij ongeveer even vaak een havo-plus advies. Dit heeft te maken met het al meermalen aangetoonde verschijnsel dat allochtone leerlingen bij gelijke prestaties een hoger advies krijgen dan autochtone leerlingen (bv. Mulder 1996; Tesser et al. 1999). Uit eerdere analyses blijkt deze zogenoemde

overadvisering te maken te hebben met het feit dat de taalprestaties van allochtone leerlingen minder zwaar worden meegewogen in het advies dan de rekenprestaties (Tesser en Iedema 2001; Gijsberts 2003b). De overadvisering zou uiteindelijk een ongunstige invloed kunnen hebben op de schoolloopbanen van allochtone leerlingen doordat zij al met een prestatieachterstand aan het voortgezet onderwijs beginnen. Dit vergroot, zo blijkt uit eerder onderzoek, de kans op schooluitval (Herweijer 2003). Het kan echter voor sommige leerlingen ook gunstig uitpakken omdat zij juist verder kunnen komen dan wanneer zij een lager schooltype zouden hebben gekozen (Hustinx 1999).

Vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs

Ook onder kinderen uit de vluchtelingengroepen is er sprake van aanzienlijke leerachterstanden in het basisonderwijs (voor meer informatie zie Mulder en Uerz 2002; Hulsen en Mulder 2005). Aziatische vluchtelingenkinderen (onder wie bv. Iraanse en Afghaanse leerlingen) doen het gemiddeld genomen net wat beter dan kinderen van Oost-Europese vluchtelingen, maar de verschillen zijn minimaal. Kinderen afkomstig uit Afrikaanse landen, zoals Somalië, doen het doorgaans het minst goed in het basisonderwijs. Dit uit zich ook in de adviezen voor vervolgonderwijs. Afrikaanse leerlingen krijgen relatief vaak een advies voor de laagste leerwegen in het vmbo, terwijl Aziatische en vooral Oost-Europese leerlingen veel vaker een havo- of vwo-advies krijgen. Dit is in overeenstemming met het vaak hogere opleidingsniveau van de ouders van deze kinderen.

5.4 Voorgezet onderwijs

Allochtone jongeren vaak in vmbo

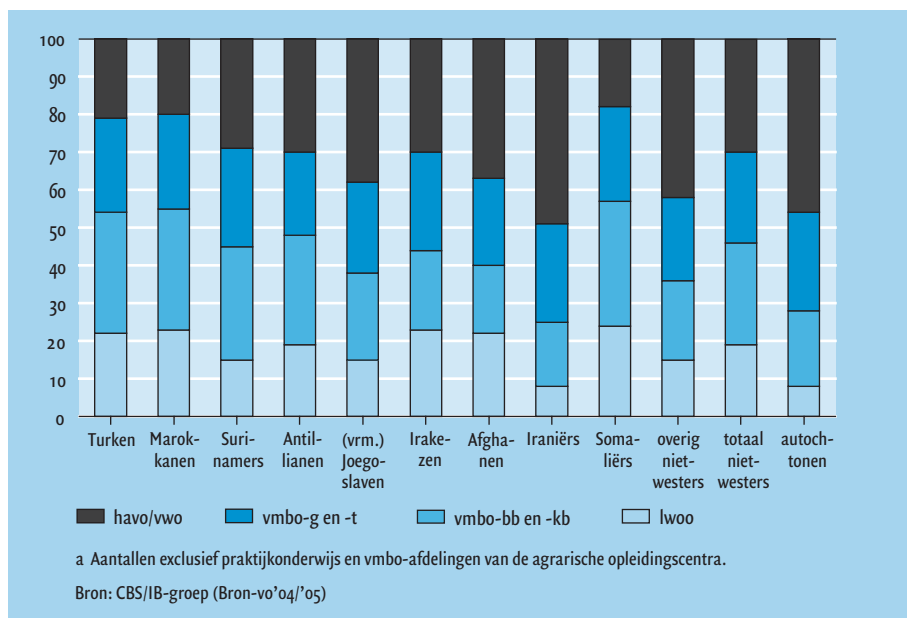
De achterstanden waarmee allochtone jongeren het basisonderwijs verlaten, hebben hun weerslag in het voortgezet onderwijs. Allochtone jongeren zijn naar verhouding minder vaak te vinden in het havo en vwo en vaker in het vmbo, dan autochtone jongeren. Dit is te zien in figuur 5.5 waarin de verdeling van etnische groepen over de verschillende schoolsoorten is weergegeven in leerjaar 3 van het voorgezet onderwijs.⁹ Omdat leerlingen in deze fase de – in veel gevallen gemengde, in de zin van meer schoolsoorten omvattende – brugklas achter de rug hebben, geeft de figuur de uiteindelijke verdeling over de schoolsoorten weer.¹⁰ Van de autochtone jongeren volgt bijna de helft havo of vwo, dit geldt voor niet meer dan een op de vijf Turkse en Marokkaanse leerlingen. Ook Surinaamse en Antilliaanse leerlingen liggen duidelijk achter op autochtone jongeren: (ruim een kwart van hen zit op havo/vwo.¹¹

Er zijn ook gegevens beschikbaar voor de vijf grootste vluchtelingengroepen. Daaruit komt een gemengd beeld naar voren. Iraanse jongeren doen niet onder voor autochtone jongeren: de helft volgt havo of vwo. Van de (voormalig) Joegoslavische en Afghaanse leerlingen geldt dit voor 38%, terwijl de Iraakse leerlingen daar iets op achter lopen (30%). Zorgelijk is de lage deelname van Somalische leerlingen aan havo/vwo (minder dan een op de vijf).

Niet alleen zijn niet-westers allochtone leerlingen duidelijk oververtegenwoordigd in het vmbo, ook binnen het vmbo volgen zij veel vaker de lage leerwegen. Bijna een kwart van de Turkse, Marokkaanse en Somalische (maar ook van de Iraakse en Afghaanse) leerlingen is te vinden in het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo), terwijl dit voor 8% van de autochtone leerlingen geldt. Dit zijn de zogenoemde zorgleerlingen, die voorheen op het speciaal onderwijs of het individueel voorbereidend beroepsonderwijs zaten (kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden).¹² Een ander deel van de zorgleerlingen, de moeilijk lerende kinderen, zit in het praktijkonderwijs. De gegevens over deze vorm van onderwijs zijn incompleet¹³, maar wel is duidelijk dat er ook hier sprake is van een oververtegenwoordiging van allochtone jongeren. Naar schatting een op de drie leerlingen in het praktijkonderwijs is van niet-westers allochtone herkomst. Ook zitten allochtone leerlingen veel vaker in de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen (te vergelijken met het vroegere vbo). Bij de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo (te vergelijken met de vroegere mavo) is er niet veel verschil tussen de etnische groepen.

Figuur 5.5

Postitie in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs naar etnische groep, schooljaar 2004/'05 (in procenten)^a

De tweede generatie niet-westerse allochtonen doet het beter in het onderwijs dan de eerste generatie (bijlage B5.8): ze zijn vaker in een hoger schooltype te vinden. Gezien de verwachte toename van de tweede generatie in de komende decennia, betekent dit dat de deelname aan havo/vwo in de toekomst verder zal toenemen. Deze ontwikkeling, van een toenemende havo/vwo-deelname onder allochtone leerlingen, is overigens de laatste jaren al aan de gang (zie Herweijer 2003). Om het

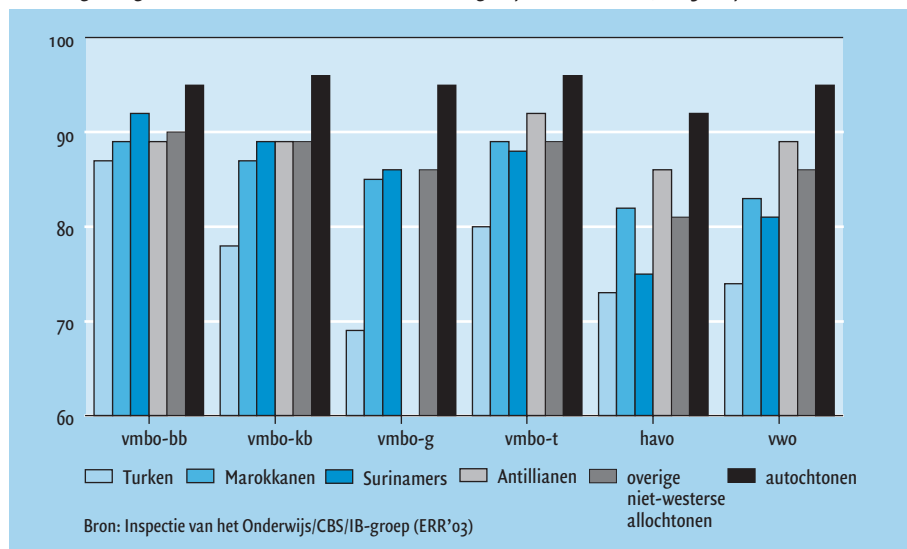
relatieve gewicht van de generaties te schetsen: onder de klassieke groepen is de tweede generatie in het voortgezet onderwijs ongeveer vijf keer zo groot als de eerste generatie (behalve onder de Antilliaanse groep waarin de laatste jaren sprake is van veel nieuwe instroom), onder de vluchtelingengroepen is er nog nauwelijks sprake van een tweede generatie die al in het voortgezet onderwijs participeert (met uitzondering van de (voormalig) Joegoslaven en Iraniërs).

Slagingspercentages laag

Niet alleen zitten allochtone leerlingen relatief vaak in de lage niveaus van het voortgezet onderwijs, ook komen bij het eindexamen problemen aan het licht: allochtone leerlingen zakken verhoudingsgewijs vaak voor het examen (zie ook CBS 2004). Dit geldt voor alle onderscheiden schoolsoorten, maar het sterkst voor havo en vwo. Van de autochtone eindexamenkandidaten slaagt circa 95% voor de verschillende examens. Onder allochtone leerlingen liggen deze percentages een stuk lager (figuur 5.6). Vooral Turkse leerlingen hebben weinig succes: een kwart van deze leerlingen zakt voor het havo- of vwo-examen. Antilliaanse leerlingen doen het naar verhouding goed op het examen, vooral in het havo en vwo.

Figuur 5.6

Aandeel geslaagden voor het eindexamen naar etnische groep en schoolsoort, 2003 (in procenten)

Tussen 1999 en 2003 is het percentage geslaagden onder allochtone leerlingen in alle schooltypen toegenomen (bijlage B5.9).¹⁴ Dit geldt overigens vooral voor havo en vwo. Aangezien ook autochtone leerlingen vaker slagen voor deze schooltypen, zijn de verschillen slechts weinig afgenomen.

De invoering van centrale examens in het vmbo met ingang van het schooljaar 2002/'03 lijkt beperkte gevolgen te hebben voor de slaagkansen van allochtone leerlingen. De meeste invloed ervan vindt plaats in de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg. Onder Turkse en Marokkaanse leerlingen is het percentage geslaagden na de invoering van de centrale examens het meest gedaald (met 4 procentpunten).

Hogere uitval

Niet alleen de geringere slaagkansen, maar ook de hogere schooluitval bedreigen het onderwijssucces van allochtone leerlingen. Doordat registraties nog in opbouw zijn, bestaat er tot op heden geen volledig beeld van de uitval van allochtone leerlingen uit het onderwijs. Ten behoeve van dit jaarrapport is een schatting gemaakt van de aantallen die tussen het schooljaar 2003/'04 en 2004/'05 het voltijds voortgezet onderwijs hebben verlaten zonder diploma. Aangezien er een aantal mogelijke vertekeningen kunnen optreden, is een onder- en bovengrens geschat (zie bijlage B5.10 voor de schattingsprocedure).¹⁵

Ondanks de slagen om de arm maken de gegevens duidelijk dat niet-westerse allochtonen veel vaker zonder diploma uitstromen dan autochtonen (tabel 5.2). Dit geldt voor alle schoolsoorten en in alle leerjaren van het voortgezet onderwijs. Overigens komt dit onder de allochtone jongens vaker voor dan onder de meisjes; daarop gaat hoofdstuk 10 verder in. De ongediplomeerde uitstroom is in de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs nog relatief laag en hetzelfde geldt ook voor havo 3 en 4 en vwo 3 tot en met 5. In het derde en vooral vierde leerjaar van het vmbo is de uitval echter aanzienlijk, en dit geldt dan ook nog het meest voor de lage leerwegen van het vmbo (bijlage B5.10). Deze leerlingen kunnen vanaf hun zestiende nog wel zonder diploma doorstromen naar het BBL (combinatie leren en werken). Uit recente gegevens blijkt echter dat deze directe doorstroom onder niet-westers allochtone leerlingen relatief weinig voorkomt (ITS/OCW, te verschijnen).¹⁶

Ook in de examenklassen van het havo en vwo is de uitval onder allochtonen opvallend hoog, helemaal in vergelijking met autochtonen, die in de examenjaren van het havo/vwo nauwelijks zonder diploma uitstromen (terwijl dat in het vmbo wel zo is). Bij benadering valt in deze examenklassen een op de tien allochtone leerlingen zonder diploma af.¹⁷

Er is dus sprake van een aanzienlijke uitval, helemaal wanneer men bedenkt dat dit slechts de uitval in één bepaald schooljaar betreft (in dit geval 2003/'04). Dit betekent dat de totale groep uitvallers van jaar op jaar verder zal toenemen.

Tabel 5.2

Uitstroom^a zonder diploma uit het regulier (voltijds) voortgezet onderwijs in het schooljaar 2003/'04 naar etnische groep en schoolsoort/leerjaar, schatting van onder- en bovengrenzen (in procenten)

	leerjaar 1/2	vmbo 3	vmbo 4	havo 3/4 en vwo 3/4/5	havo 5 en vwo 6	totaal voortgezet onderwijs
Turken	1-3	6-6	9-9	2-2	11-12	4-5
Marokkanen	1-3	6-6	7-7	2-2	8-9	4-4
Surinamers	2-2	6-6	7-7	1-2	10-10	4-4
Antillianen	1-5	7-10	7-8	1-4	6-7	4-6
overige niet-westerse allochtonen	4-8	7-9	8-9	1-4	8-10	5-8
totaal niet-westerse allochtonen	2-4	6-7	8-8	2-3	9-10	5-6
autochtonen	1-1	4-4	5-5	2-2	3-3	2-2

a Het betreft leerlingen van het voortgezet onderwijs die na schooljaar 2003/'04 niet terugkeren en niet (direct) doorstromen naar een andere vorm van regulier voltijds onderwijs (bol, hbo, wo) in schooljaar 2004/'05. De geschatte ondergrens van de uitval is gecorrigeerd voor emigratie en doorstroom naar praktijkonderwijs, maar niet voor doorstroom naar BBL. De emigratie van de desbetreffende etnische groepen is een schatting gebaseerd op de totale emigratie per etnische groep, leeftijd en geslacht. Omdat dit gegeven niet op individueel niveau beschikbaar is, vindt een zekere overschatting van de emigratie plaats. De bovengrens is derhalve niet gecorrigeerd voor emigratie. De uiteindelijke uitval zal ergens tussen de onder- en bovengrenzen in liggen.

Bron: CBS/IB-groep (Bron-vo'03/'04-'04/'05; ERR'04; lesgeldbestand'04; CRIHO'04/'05)

5.5 Vervolgonderwijs

Veel allochtonen stromen door naar vervolgonderwijs

Als leerlingen uit etnische minderheden een diploma behalen, stromen zij vaker dan autochtonen door naar een (voltijdse) vervolgopleiding. Dit is het geval in alle schoolsoorten van het voortgezet onderwijs. Opvallend is het grote verschil in doorstroom vanuit de laagste leerweg in het vmbo, de basisberoepsgerichte leerweg. Meer dan 60% van de niet-westerse allochtonen gaat door naar de beroepsopleidende leerweg (bol, het vroegere mbo), tegen ruim 40% van de autochtonen (tabel 5.3).

Ook kiezen niet-westerse allochtone er vaker dan autochtone leerlingen voor hun loopbaan na het vmbo te vervolgen op de havo. Dit geldt vooral voor Turkse en Marokkaanse leerlingen en leerlingen uit de overige niet-westerse groepen. De doorstroom van havo naar vwo of bol is klein. Acht van de tien havo-geslaagden stromen direct door naar het hbo. Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen doen dit beduidend vaker dan autochtone leerlingen. Ditzelfde patroon is bij de overgang van vwo naar wo terug te vinden. Waar autochtone (maar ook Antilliaanse leerlingen) met een vwo-diploma op zak nog wel eens voor het hbo kiezen, komt dit onder Marokkanen, Surinamers en vooral Turken nauwelijks voor.

Wanneer we kijken naar de trend in de doorstroom tussen 1999 en 2003, wordt duidelijk dat allochtone leerlingen steeds vaker voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding kiezen (bijlage B5.11). De doorstroom van vmbo naar bol is onder allochtone

leerlingen afgenomen, terwijl de doorstroom naar havo het laatste jaar is toegenomen. Hetzelfde geldt voor de doorstroom van havo naar hbo en van vwo naar wo. Beide doorstroommogelijkheden zijn onder niet-westerse allochtonen sterk toegenomen, terwijl de doorstroom van vwo naar hbo – die al op een laag niveau lag – is afgenomen.

Tabel 5.3

Doorstroom^a van geslaagden in het voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs naar etnische groep, 2003 (in procenten)

van	naar	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	overige niet-westerse allochtonen	totaal niet-westerse allochtonen	autochtonen
vmbo-b	bol	64	62	61	59	62	62	43
vmbo-k	bol	68	63	72	72	68	68	60
vmbo-g	havo	0	0	2	4	13	5	1
	bol	67	60	69	71	57	64	64
vmbo-t	havo	16	14	9	9	17	14	10
	bol	54	51	63	61	54	56	59
havo	vwo	2	1	1	2	3	2	3
	bol	1	1	2	3	3	2	5
	hbo	88	92	86	77	78	84	77
vwo	hbo	1	6	6	13	6	6	18
	wo	91	80	80	68	80	80	66

a Het betreft de directe doorstroom van gediplomeerden naar een voltijds vervolgonderwijs.

Bron: Inspectie van het Onderwijs/CBS/IB-groep/ (ERR'03/lesgeldbestand'03/CRHO'03/'04)

Gunstige ontwikkelingen in het hoger onderwijs

De deelname van niet-westerse allochtonen aan het hoger onderwijs ligt beduidend lager dan onder autochtone jongeren: een op de vijf niet-westerse allochtonen stroomt in het hbo in, tegenover een derde van de autochtone jongeren. In het wetenschappelijk onderwijs gaat het om 9% van de desbetreffende allochtone leeftijdsgroep, tegenover 18% van de autochtone jongeren (figuur 5.7 en bijlage B.12). Aan de doorstroom vanuit havo en vwo ligt dat niet, zoals hiervoor aangegeven. De achterstand is toe te schrijven aan het geringe percentage allochtonen dat havo en vwo volgt. De geringere deelname van allochtonen aan het hoger onderwijs leidt vanzelfsprekend ook tot een geringer aantal gediplomeerden. In vergelijking met allochtonen, behalen autochtonen drie keer zo vaak een diploma in het hoger onderwijs (bijlage B5.13).

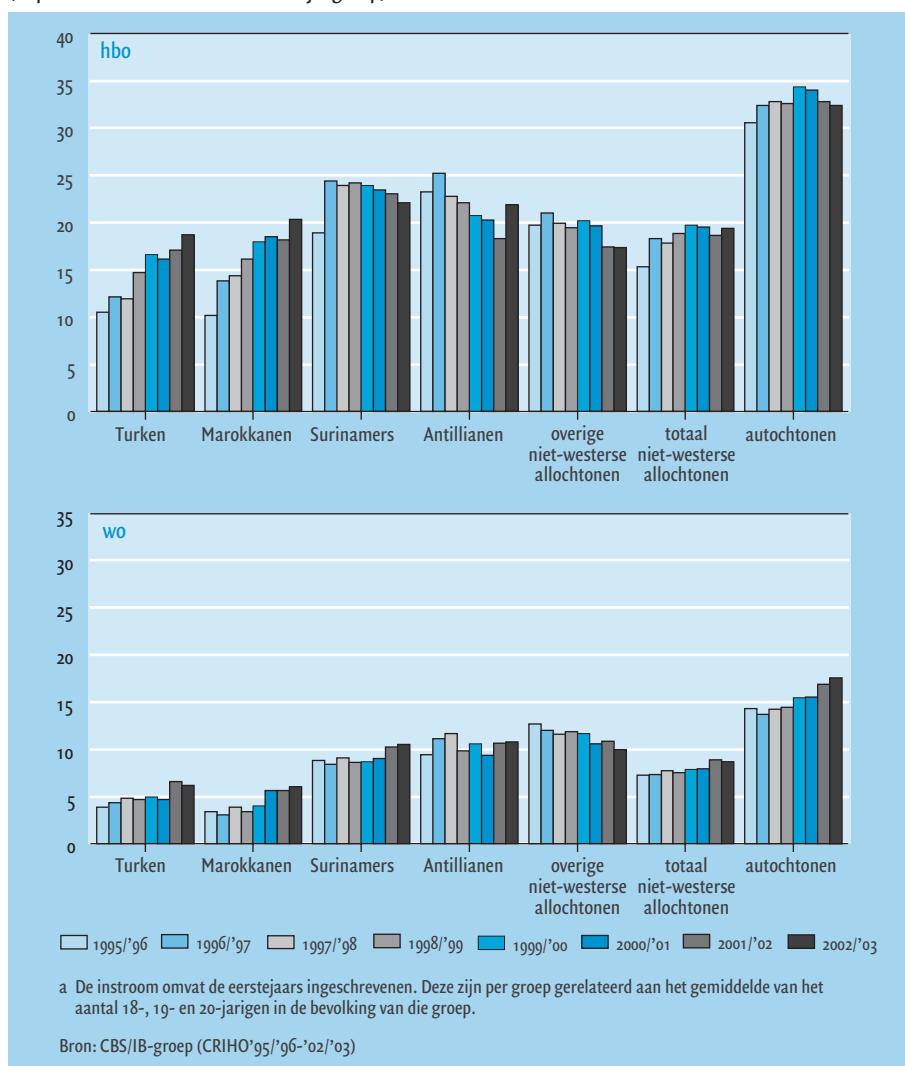
Toch hebben zich – vooral onder Turken en Marokkanen – behoorlijke verschuivingen voorgedaan in de instroom. Stroomde midden jaren negentig nog slechts 10% van de Turken en Marokkanen in het hbo in, in 2002 is dat verdubbeld tot circa 20%. Hun deelname is daarmee inmiddels zo ongeveer op het niveau van de Surinaamse en Antilliaanse groep gekomen (waar de instroom nauwelijks tot helemaal niet toenam sinds 1995). Ook in het wetenschappelijk onderwijs zijn de instroomcijfers van Turken en Marokkanen – zij het op een veel lager niveau – verdubbeld (van 3%

naar 6%). Hier is er nog wel sprake van een achterblijvende deelname ten opzichte van Surinaamse en Antilliaanse studenten (deelnamecijfer van 11%).

Een andere gunstige ontwikkeling – met name voor de kwalificaties voor de arbeidsmarkt – is het gegeven dat allochtone studenten verhoudingsgewijs vaak kiezen voor opleidingsrichtingen die een goed perspectief op de arbeidsmarkt bieden. In het hoger beroepsonderwijs kiezen zij relatief vaak voor economische opleidingen. In het wetenschappelijk onderwijs gaat hun belangstelling veelal uit naar economie en rechten (bijlage B5.14).

Figuur 5.7

Instroom^a in het hbo en wetenschappelijk onderwijs naar etnische groep, 1995/'96-2002/'03
(in procenten van de relevante leeftijdsgroep)

5.6 Zwarte scholen

Etnische concentraties in het basis- en voortgezet onderwijs

Zoals bekend zijn de allochtone leerlingen erg ongelijk verdeeld over de scholen. Bijna een op de tien scholen in het basis- en voortgezet onderwijs heeft meer dan 50% allochtone leerlingen. In het voortgezet onderwijs zijn de schoolvestigingen waarin ook de lage leerwegen van het vmbo zijn vertegenwoordigd, het meest gekleurd, terwijl dit het minst geldt voor havo/vwo-scholen (zie bijlage B5.15).

Concentraties achterstandsleerlingen zijn vooral te vinden in de vier grote steden. Van de 623 schoolvestigingen in het basisonderwijs aldaar heeft ongeveer de helft meer dan 50% allochtonen en een op de drie zelfs meer dan 80% (CBS 2004). Dit komt in eerste instantie door de ruimtelijke concentratie van minderheden in bepaalde buurten van de grote steden. De zogenoemde witte vlucht versterkt de concentratie van minderheidsleerlingen op de scholen in deze buurten nog eens. Hierdoor wordt de concentratie allochtone leerlingen op deze scholen hoger dan het aandeel etnische minderheden in de buurten waarin de scholen zich bevinden.

Als gevolg van deze ontwikkelingen zitten leerlingen uit de minderheden dus veel meer op zwarte scholen dan autochtone leerlingen. Bovendien is deze concentratie ook nog eens toegenomen door de tijd (bijlage B5.16). Allochtone kinderen komen dus op steeds zwartere scholen te zitten. In het basisonderwijs bezoeken Turkse, Marokkaanse en Surinaamse kinderen inmiddels scholen met gemiddeld driekwart minderheidsleerlingen, maar ook in de lage leerwegen in het voortgezet onderwijs hebben zij gemiddeld tussen de 50% en 60% allochtone medeleerlingen (bijlage B5.17). Antilliaanse leerlingen zitten wat minder vaak op zwarte scholen. Autochtone leerlingen zitten op scholen waar gemiddeld genomen maar ongeveer een op de tien leerlingen allochtoon is, en dit geldt ook voor autochtone achterstandsleerlingen.

De invloed van etnische concentraties op de leerprestaties in het basisonderwijs

Vrij algemeen wordt verondersteld dat hoge concentraties minderheden in het onderwijs slecht zijn voor de prestaties van leerlingen. Dat zou dus vooral een nadeel zijn voor allochtone kinderen. Zij zitten immers voornamelijk op zwarte scholen. Uit (multilevel)analyses blijkt echter dat de kleur van de school weinig invloed heeft op de prestaties van de leerlingen. Slechts ongeveer 10% van de verschillen tussen scholen in taalprestaties en 4% van de verschillen in rekenprestaties (in groep 8) hangen samen met het aandeel etnische minderheden (zie bijlage B5.18 en B5.19). Dit komt ook naar voren uit ander onderzoek over de relatie tussen de kleur van de school en leerprestaties (Tesser en Iedema 2001; Driessen et al. 2003).

De belangrijkste verschillen tussen scholen in prestaties worden niet veroorzaakt door de kleur van de school op zich, maar door de samenstelling van de leerlingpopulatie. Kinderen op zwarte scholen komen bijvoorbeeld heel vaak uit gezinnen met laagopgeleide ouders. Met name Turkse en Marokkaanse kinderen hebben veelvuldig ouders die nauwelijks onderwijs hebben gevolgd. Bovendien beheersen deze ouders het Nederlands vaak slecht en spreken ze thuis dus ook geen Nederlands met de kin-

deren. Uit de analyses blijkt dat het opleidingsniveau van de ouders van grote invloed is op het goed presteren in de taal- en rekenvakken op school. Verder laten de analyses zien dat kinderen die in Nederland zijn geboren, aanzienlijk beter presteren dan kinderen die ergens gedurende de schoolgaande leeftijd naar Nederland zijn gekomen.

Toch blijft een deel van de achterstand van allochtone leerlingen onverklaard. Dit kan komen door meefouten maar ook door andere factoren die de prestaties beïnvloeden, zoals patronen in de omgang tussen ouders en kinderen of verschillen in opvoedingsgewoonten. Wat een prestatiebevorderende rol blijkt te spelen, is het komen uit een etnisch gemengd gezin (in de zin van een allochtone én een autochtone ouder, zie Tesser en Iedema 2001). Dit hangt samen met gunstiger kenmerken van deze ouders, zoals een relatief hoger opleidingsniveau en een betere taalvaardigheid.

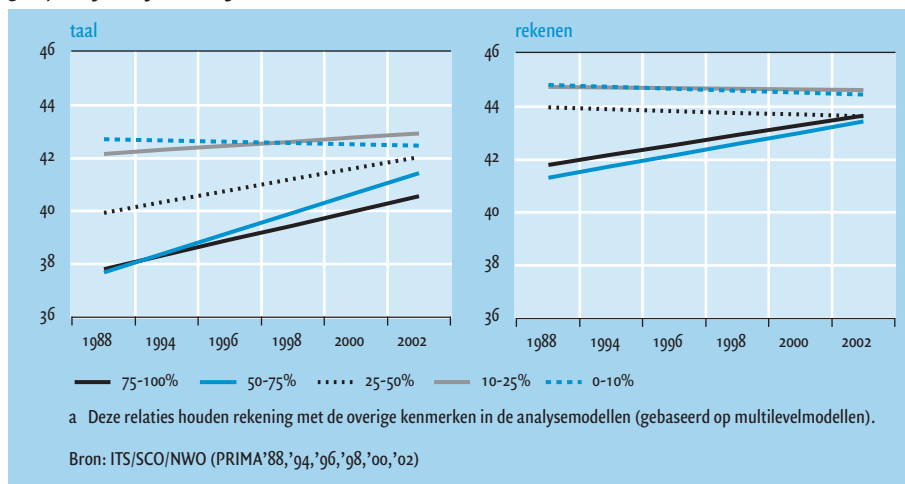
Zwarteschooleffecten nemen af

Niet alleen zijn de effecten van de zwarte school gering, ook laten analyses zien dat zwarte scholen in de loop van de tijd meer vat hebben gekregen op leerlingen uit de etnische minderheden. De zwarteschooleffecten zijn gedurende de jaren negentig namelijk aanzienlijk afgenomen. Deze afname is bovendien een belangrijke reden voor de opgaande lijn in de taal- en rekenprestaties van allochtone leerlingen.

Zwarte scholen zijn er dus in geslaagd de achterstanden van leerlingen uit de minderheden in de afgelopen tien jaar te verminderen. Dit is duidelijk te zien in figuur 5.8 (gebaseerd op de bevindingen in bijlage B5.18 en B5.19). De inhaalslag is het scherpst zichtbaar op scholen met meer dan de helft allochtone leerlingen. Deze scholen hebben de achterstand in taalprestaties ten opzichte van de meest witte scholen meer dan gehalveerd. Van een rekenachterstand is zelfs nauwelijks meer sprake: driekwart van de rekenachterstand is door zwarte scholen ingelopen.

Figuur 5.8

De relatie tussen het percentage allochtone leerlingen op school en de taal- en rekenprestaties in groep 8, 1988/89-2002/03^a

5.7 Conclusie

Allochtone leerlingen lopen nog steeds tegen veel problemen aan gedurende hun gang door het Nederlandse onderwijs. De basis hiervoor is al gelegd bij de start van het basisonderwijs. Daar beginnen met name Turkse en Marokkaanse – maar ook steeds vaker Antilliaanse – kleuters hun schoolloopbaan met een aanzienlijke achterstand, vooral in taal. Ze maken weliswaar een aanzienlijk deel hiervan goed, maar stromen desondanks nog met een grote leerachterstand het basisonderwijs uit. Ter illustratie: qua taalniveau is de gemiddelde Turkse leerling in groep 8 op het niveau van een autochtone niet-achterstandsleerling in groep 6. Deze achterstand werkt door in rest van de onderwijsloopbaan. Allochtone leerlingen zijn behoorlijk oververtegenwoordigd in de lagere niveaus van het vmbo, maar bijvoorbeeld ook onder de zorgleerlingen in het voortgezet onderwijs. Dit geldt zowel voor het leerwegondersteunend onderwijs binnen het vmbo als voor het praktijkonderwijs. Niet alleen zitten allochtone vaker dan autochtone leerlingen in de lagere niveaus van het voortgezet onderwijs, ook zakken zij vaker voor het examen of komen aan het doen van examens niet eens toe omdat zij al eerder zijn uitgevallen. Dit lijkt in verband te staan met het schooladvies aan het einde van het basisonderwijs, waarin te veel rekening wordt gehouden met de rekenprestaties. De taalachterstand waarmee deze leerlingen van het basisonderwijs afkomen, speelt overduidelijk een belemmerende rol in hun verdere schoolcarrière. Hierdoor kunnen allochtone leerlingen de (te) hoge verwachtingen niet altijd waar maken.

Toch zijn er ook een groot aantal positieve ontwikkelingen aan te wijzen. Allereerst zit de deelname aan voor- en vroegschoolse programma's duidelijk in de lift. De hoop is erop gevestigd dat dit de aanvangsachterstanden in het basisonderwijs zal terugdringen. Daarnaast is er sprake van een toch wel spectaculaire inhaalslag van allochtone leerlingen gedurende hun gang door het basisonderwijs, hoewel dit meer voor rekenen geldt dan voor taal. Zwarte scholen zijn bezig aan een flinke inhaalslag in het terugdringen van achterstanden. Zij hebben de taalachterstand ten opzichte van witte scholen in 15 jaar met de helft teruggedrongen en de rekenachterstand zelfs met driekwart. Het moge duidelijk zijn dat deze scholen blijvend financiële ondersteuning nodig hebben, want hoe je het ook wendt of keert, de leerachterstand van alle allochtone groepen (dus ook van de Surinaamse leerlingen) ten opzichte van de niet-achterstandsleerlingen is nog beduidend groter dan die van autochtone achterstandsleerlingen.

Ook na het basisonderwijs vinden positieve ontwikkelingen plaats voor allochtone leerlingen. Zij gaan bijvoorbeeld steeds vaker naar het havo of vwo (Herweijer 2003). Bovendien vervolgen zij, als zij eenmaal een diploma op zak hebben, vaker dan autochtone leerlingen hun loopbaan in de hoogst mogelijke vervolgopleiding. Daar aanbeland, kiezen zij bovendien juist de opleidingen met een goed perspectief op de arbeidsmarkt. Waarschijnlijk is er hier sprake van een selectie-effect: de goede allochtone leerlingen blijven over. Maar het kan ook te maken hebben met een sterke

motivatie van deze jongeren om zo hoog mogelijk te komen. De instroom in het hoger onderwijs is onder Turkse en Marokkaanse leerlingen sinds 1995 zelfs verdubbeld. Voor deze leerlingen lijkt een relatief hoog advies aan het einde van het basisonderwijs dus juist wel gunstig uit te pakken.

Alles overziend wordt duidelijk dat Turkse leerlingen, ondanks hun vooruitgang, het van alle etnische groepen het slechtst doen. Marokkaanse leerlingen lijken de grootste inhaalslag te boeken en hebben de Antilliaanse leerlingen inmiddels ingehaald. Dit laatste is niet alleen te danken aan de vooruitgang onder Marokkanen maar ook aan het feit dat de Antilliaanse groep steeds slechter gaat presteren als gevolg van de recente komst van laagopgeleide Antillianen naar Nederland. Toch doen ook Surinaamse leerlingen het minder goed in het onderwijs als wel vaak gedacht: ze presteren van alle al lang in Nederland verblijvende groepen weliswaar het beste, maar ze lopen toch nog aanzienlijk achter op autochtone leerlingen, ook op de autochtone achterstandsleerlingen. Onder de vluchtelingen vormen de Somalische jongeren een nieuwe probleemgroep. Andere vluchtelingengroepen doen het veel beter. Opmerkelijk is vooral de goede positie van Iraanse leerlingen in het onderwijs. Zij doen niet onder voor autochtone leerlingen en dit heeft veel te maken met het hoge opleidingsniveau van hun ouders.

[Bijlagen op het internet \(www.scp.nl/jaarrapportintegratie/\)](http://www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

B5.1a Begrips- en orderingsvaardigheden in groep 2 naar etnische groep en schooljaar, 1994/'95-2002/'03

B5.1b Verschil in scores op de Begrippen- en Ordeningstoets tussen autochtone niet-achterstandsleerlingen en leerlingen uit overige categorieën, 1994/'95-2002/'03

B5.2 Prestatieverschillen tussen autochtone niet-achterstandsleerlingen en leerlingen uit de overige categorieën, schooljaar 2002/'03

B5.3 Taal- en rekenprestaties in groep 4, 6 en 8 naar etnische groep en schooljaar, 1988/'89-2002/'03

B5.4 Achterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen in taal- en rekenvaardigheden in groep 4 en 6, 1988/'89-2002/'03

B5.5a Scores op de Cito Eindtoets Basisonderwijs naar etnische groep en schooljaar, 1994/'95-2002/'03

B5.5b Verschil in Cito-eindtoetsscores tussen autochtone niet-achterstandsleerlingen en leerlingen uit de overige categorieën, 1994/'95-2002/'03

B5.6 Havo-plus adviezen naar etnische groep en schooljaar, 1988/'89-2002/'03

B5.7 Deelname aan (voltijds) voortgezet onderwijs in leerjaar 3 naar etnische groep en jaar, 2003/'04 en 2004/'05

B5.8 Deelname aan (voltijds) voortgezet onderwijs in leerjaar 3 naar etnische groep en generatie, 2004/'05

B5.9 Aandeel geslaagden voor het eindexamen van het voortgezet onderwijs naar etnische groep, 1999-2003

B5.10 Uitstroom zonder diploma uit het regulier voltijds voortgezet onderwijs naar etnische groep en geslacht, 2003/'04

B5.11 Doorstroom van geslaagden in het voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs naar etnische groep, 1999-2003

B5.12. Eerstejaars ingeschrevenena in het voltijds hoger onderwijs naar etnische groep, 1995/'96-2002/'03

B5.13. Geslaagden voor een afsluitend examen in het voltijds hoger onderwijs naar etnische groep, 1995/'96-2002/'03

B5.14a Verdeling van ingeschreven studenten per etnische groep over de sectoren van het voltijds hbo, studiejaar 2002/'03

B5.14b Verdeling van ingeschreven studenten per etnische groep in voltijds wo naar HOOP-gebied, studiejaar 2002/'03

B5.15 Aandeel zwarte scholen in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs, 2003/'04

B5.16 Ontwikkeling van het aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen op de basisschool naar etnische groep, 1988/'89-2002/'03

B5.17 Aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen op de school-vestiging van het voortgezet onderwijs naar etnische groep, 2003/'04

B5.18 Multilevel regressieanalyse van de taalprestaties in groep 8 op etnische groep, schooljaar, geslacht, geboorteland, opleiding ouders, en percentage allochtone leerlingen op school, 1988/'89-2002/'03

B5.19 Multilevel regressieanalyse van de rekenprestaties in groep 8 op etnische groep, schooljaar, geslacht, geboorteland, opleiding ouders, en percentage allochtone leerlingen op school, 1988/'89-2002/'03

Noten

- 1 Inmiddels is een nieuwe gewichtenregeling in de maak, die – zoals het er nu uitziet – gebaseerd zal worden op een combinatie van opleidingsniveau van de ouders en feitelijke taalachterstand (TK 2003/2004a).
- 2 De gehele groep allochtone leerlingen wordt in dit hoofdstuk bekeken, dus ook de niet-achterstandsleerlingen. Dit is overigens een relatief kleine groep: van de allochtone leerlingen in het basisonderwijs heeft circa 85% een gewicht van 1,9. Niet-achterstandsleerlingen zijn leerlingen van wie een van beide ouders minimaal een mavo-diploma heeft (de zogenoemde 1,0 leerlingen). Van autochtone achterstandsleerlingen wordt gesproken als beide ouders ten hoogste een lbo-opleiding hebben voltooid (de 1,25 leerlingen).
- 3 De cijfers over de participatie aan peuterspeelzalen zijn nogal aan de hoge kant vergeleken met de deelnamecijfers die het CBS registreert. Dit komt doordat de CBS-cijfers uitgaan van de actuele deelname van alle kinderen in de desbetreffende leeftijdscategorie, terwijl in het PRIMA-onderzoek aan ouders wordt gevraagd of hun kind vóór de basisschool op een peuterspeelzaal heeft gezeten. Aangezien veel kinderen gedurende een relatief korte tijd op een peuterspeelzaal hebben gezeten, kan het cijfer hoger uitvallen.
- 4 Een deel van de kinderen zal niet naar een peuterspeelzaal zijn geweest omdat het in plaats daarvan op een kinderdagverblijf zat. Dit verklaart echter niet het verschil tussen de autochtone en allochtone deelname. Juist onder autochtone vrouwen is de arbeidsparticipatie veel hoger dan onder allochtone moeders (hoofdstuk 6). Desondanks sturen zij hun kind relatief vaak naar een peuterspeelzaal.
- 5 Om de gegevens door de tijd te kunnen vergelijken zijn de begrippen- en ordeningscores per jaar gestandaardiseerd (omgezet in t-scores). Deze scores hebben in de landelijke referentiesteekproef op elke toets en in elk jaar een gemiddelde van 50 en een standaardafwijking van 10. Dit maakt het mogelijk een vergelijking te maken tussen de prestaties van verschillende groepen over de jaren heen (zie Van Langen en Suhre 2000).
- 6 De toetsscores zijn in de verschillende jaargroepen op één onderliggende dimensie afgebeeld, zodat de gemiddelde prestaties direct vergelijkbaar zijn. Bij de rekenscores is men tussen de derde en de vierde meting overgestapt van rekentoetsen naar Cito-leerlingvolgtoetsen. Door middel van een omrekenproject is het echter mogelijk gebleken de scores om te rekenen, waardoor er geen sprake is van een trendbreuk (zie Kamphuis et al. 1998).
- 7 Niet alle scholen doen mee aan de Cito-eindtoets. Er zijn geluiden dat juist zwarte scholen de laatste jaren vaker niet mee doen. Dit zou tot vertekeningen in de uitkomsten kunnen leiden. De analyses op basis van de Cito-eindtoets leveren echter eenzelfde beeld op als de overige analyses in deze paragraaf.
- 8 Als gevolg van ontwikkelingen in het vmbo is er veel veranderd in mogelijke schoolkeuzen. Dit maakt vergelijkingen tussen schoolkeuzen en dus adviezen over de tijd lastig. Dit probleem valt zoveel mogelijk te omzeilen door de adviezen voor havo, havo/vwo en vwo te bekijken.
- 9 In bijlage B5.7 staan ook de gegevens voor het schooljaar 2003/'04. Verschuivingen tussen beide schooljaren zijn minimaal.
- 10 Slechts een zeer klein gedeelte van de leerlingen (minder dan 4%) volgt in leerjaar 3 nog een algemeen brugjaar. Dit komt dan praktisch alleen nog maar voor in het havo/vwo.
- 11 In de vorige Rapportage minderheden werd op basis van de VOCL-cohorten een veel gunstiger deelnamepercentage voor Surinaamse leerlingen aan havo/vwo gevonden (zie Herweijer 2003). Dit zou te maken kunnen hebben met het feit dat in het VOCL

alleen onvertraagde leerlingen worden gevolgd, die het hoogstwaarschijnlijk beter doen dan de totale groep. In de hier gepresenteerde gegevens worden alle leerlingen geregistreerd (dus ook de vertraagde leerlingen). Een tweede verklaring kan liggen in de zij-instroom in het voorgezet onderwijs. Deze zij-instromers, die vaak rechtstreeks uit het buitenland afkomstig zijn, worden in het VOCL-onderzoek niet, maar in de Bron-vo registratie wel meegerekend.

- 12 Leerwegondersteunend onderwijs vindt in principe plaats in alle leerwegen van het vmbo, maar komt veruit het meeste voor in de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen: 93% van alle zorgleerlingen volgt een basis- of kaderberoepsgerichte leerweg.
- 13 Van ongeveer een derde van de leerlingen in het praktijkonderwijs is informatie beschikbaar (Bron-vo). Het gaat om leerlingen op praktijkafdelingen van 'gewone' scholen voor voortgezet onderwijs of praktijkscholen die meedoen met de nieuwe lump-sumfinanciering. Er kan niet worden uitgesloten dat dit een selectieve groep leerlingen betreft.
- 14 Om een vergelijking in de tijd mogelijk te maken zijn de basisberoepsgerichte en kaderberoepsgericht leerwegen samengenomen. Wat de aantallen en het niveau betreft, is deze clustering te vergelijken met het vroegere vbo. De gemengde en theoretische leerweg samen zijn vergelijkbaar met het vroegere mavo.
- 15 De ondergrens zou lager of hoger kunnen liggen en de bovengrens lager (maar niet hoger) omdat de schatting voor emigratie gebaseerd is op de totale emigratie binnen deze groepen in de desbetreffende leeftijdscategorieën. Daarin zijn dus ook personen verdisconteerd die al niet meer op school zaten. Juist voor Antillianen en overige niet-westerse allochtonen (vooral Somaliërs) is de emigratie hoog (dit betreft zowel terugkeer naar het land van herkomst als doormigreren naar andere landen, zie hoofdstuk 2). De emigratie voor de desbetreffende leerlingen kan dus worden overschat. Als gevolg daarvan zijn de uitvalmarges juist voor deze groepen ruimer.
- 16 Uit dit onderzoek blijkt dat van de BBL-deelnemers die in 2004/05 in leerjaar 1 zijn ingestroomd, 38% rechtstreeks uit het voorgezet onderwijs is gekomen. Van deze instroom is slechts circa 6% niet-westers allochtoon. Dit betreft overigens zowel de gediplomeerde als ongediplomeerde instroom. Wel is het zo dat deze gegevens zijn gebaseerd op enquêteonderzoek met een lage respons van ongeveer 35%. Het is onduidelijk in hoeverre deze nonrespons selectief is.
- 17 Dit kunnen leerlingen zijn die nadat ze gezakt zijn, er helemaal mee stoppen, maar ook leerlingen die zich al vóór het examen hebben teruggetrokken. De resultaten van herkansingen zijn al wel in de gegevens meegenomen (behalve van degenen die staatsexamen hebben gedaan). Overigens kunnen de leerlingen hun opleiding nog wel vervolgen in het deeltijdonderwijs.

6 Arbeid en inkomen

Jaco Dagevos (SCP) en Harry Bierings (CBS)

6.1 Laagconjunctuur zet allochtonen op achterstand

Samen met de onderwijspositie vormt de arbeidsmarkt- en inkomenspositie het hart van de structurele integratie van minderheden. Opvallend aan het intensieve debat over integratie van de laatste jaren is het nagenoeg ontbreken van aandacht voor de structurele integratie.¹ De discussie heeft vooral in het teken gestaan van vraagstukken rondom immigratie en sociaal-culturele integratie. De geringe aandacht voor de structurele integratie van minderheden is niet terecht. De economische teruggang heeft hen fors geraakt, waardoor de achterstand op de arbeidsmarkt en in het inkomen ten opzichte van autochtonen in veel gevallen weer is toegenomen. Dit hoofdstuk geeft hiervan een overzicht.

Bronnen

Bij de beschrijving van de arbeidsmarktpositie van minderheden baseren we ons vooral op de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De EBB onderscheidt de vier grote minderheidsgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen) en de overige niet-westerse allochtonen. De laatstgenoemde categorie bestaat voor een aanzienlijk deel uit leden van vluchtelingengroepen. Vanwege het ontbreken van voldoende aantallen is in de EBB een nader onderscheid naar afzonderlijke vluchtelingengroepen echter niet mogelijk. Daarvoor gebruiken we het onderzoek naar de Sociale positie en het voorzieningengebruik van allochtonen (SPVA) van het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Dat bevat gegevens van Afghanen, Iraniërs, Irakezen, (voormalig) Joegoslaven² en Somaliërs. De meeste tabellen maken derhalve onderscheid naar:

- de vier grote minderheidsgroepen (EBB);
 - vijf grote vluchtelingengroepen (SPVA'03);
 - de categorie 'overige niet-westerse allochtonen': alle niet-westerse groepen, exclusief Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen (EBB)
 - de categorie 'totaal niet-westerse allochtonen': alle niet-westerse groepen, dat wil zeggen de vier grote groepen en de overige niet-westerse allochtonen samen (EBB).
- Vanwege verschillen in steekproefopzet zijn de uitkomsten van deze twee bronnen niet strikt te vergelijken.

Nettoparticipatie en (werkloze) beroepsbevolking: een korte toelichting³

De *nettoparticipatie* drukt uit welk aandeel in de bevolking tussen de 15 en 65 jaar een betaalde baan heeft van ten minste twaalf uur per week (werkzame beroepsbevolking). Degenen die geen betaalde baan hebben van ten minste twaalf uur, zijn niet per definitie werkloos. Pas als zij actief zoeken of zochten naar zo'n baan, worden zij tot de *werkloze beroepsbevolking* gerekend. Veel scholieren en studenten, huisvrouwen en arbeidsongeschikten zullen volgens deze definitie dus niet werkloos zijn. De *nettoparticipatie* wordt afgemeten aan de totale bevolking tussen de 15 en 65 jaar, de *werkloosheid* wordt afgemeten aan de *beroepsbevolking*, het totaal van de werkzame en de werkloze beroepsbevolking. De noemer op basis waarvan werkloosheidspercentages worden berekend, is dus aanzienlijk kleiner dan de noemer van de *nettoparticipatie*.

6.2 Hoeveel allochtonen hebben een betaalde baan?

Tussen etnische groepen bestaan grote verschillen in de mate waarin hun leden een betaalde baan hebben. Tabel 6.1 laat zien welk aandeel van de personen in de bevolking tussen de 15 en 65 jaar een betaalde baan heeft van ten minste twaalf uur per week (*nettoparticipatie*). Vooral in de vluchtelingengroepen is het aandeel met een betaalde baan zeer gering. De *nettoparticipatie* van Irakezen, Afghanen en Somaliërs ligt rond de 27%. Vrouwen uit deze groepen, de Afghaanse en Somalische in het bijzonder, hebben zelden betaald werk.

In de rangorde van groepen nemen de Iraniërs, de Turken en de Marokkanen een tussenpositie in. Vergeleken met de participatie van de andere vluchtelingengroepen is die van Iraniërs opvallend hoog. Dit zal mede samenhangen met het hoge opleidingsniveau van deze groep. Ook verblijven ze gemiddeld al wat langer in Nederland dan de andere vluchtelingengroepen (zie hoofdstuk 2). De participatie van Marokkanen is gezien hun betrekkelijk lange verblijfsduur daarentegen opvallend ongunstig. Maar iets meer dan een derde van hen heeft een betaalde baan. De Marokkaanse groep telt veel werklozen en arbeidsongeschikten, weinig vrouwen die participeren, en veel jongeren die nog schoolgaand zijn. Iets minder dan de helft van de Turken heeft een betaalde baan. Veel vaker dan de Marokkanen hebben Turkse mannen betaald werk.

Tabel 6.1

Nettoparticipatie naar etnische groep en geslacht, 2003, 2004 (in procenten)

	totaal	mannen	vrouwen
Turken	46	59	33
Marokkanen	37	45	28
Surinamers	62	67	58
Antillianen	52	57	46
(vrm.) Joegoslaven	49	58	39
Irakezen	28	35	15
Afghanen	27	38	10
Iraniërs	43	52	32
Somaliërs	26	40	9
overige niet-westerse allochtonen	43	51	34
totaal niet-westerse allochtonen	48	55	39
autochtonen	67	76	56

Bron: CBS (EBB'04): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, overige niet-westerse allochtonen, totaal niet-westerse allochtonen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Van de minderheidsgroepen hebben Antillianen, (voormalig) Joegoslaven en Surinamers het vaakst een betaalde baan. De Surinamers laten het gunstigste beeld zien. Hun nettoparticipatie wijkt weinig af van die van autochtonen; de nettoparticipatie van Surinaamse vrouwen is zelfs hoger dan die van autochtone vrouwen.

Het algemene beeld is dat de nettoparticipatie van niet-westerse allochtonen beduidend onder die van autochtonen ligt. Met name weinig Marokkanen en leden van vluchtelingengroepen hebben betaald werk. Bij vluchtelingen speelt mee dat ze in het begin van hun verblijf in Nederland investeren in een opleiding en in taalonderwijs, waardoor ze zich nog niet op de arbeidsmarkt aanbieden. Naarmate nieuwkomers langer in Nederland verblijven, hebben ze vaker werk (Sprangers et al. 2004; Zorlu et al. 2005). Ook dan is echter in vergelijking met de andere groepen de werkloosheid onder vluchtelingen hoog: zij komen op de huidige arbeidsmarkt moeilijk aan het werk (zie § 6.3). Daarnaast zijn culturele opvattingen over de rol van de vrouw medebepalend voor de lage participatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen en vrouwen uit sommige vluchtelingengroepen (zie o.m. Gijsberts en Merens 2004; Klaver en Odé 2003).

Veel laagopgeleiden en jongeren drukken de nettoparticipatie

De samenstelling van de bevolking is medebepalend voor de hoogte van de nettoparticipatie. Zo is het aandeel jongeren onder de allochtone groepen hoog. Zij hebben over het algemeen een lage participatie (zie bijlagen B6.1 en B6.2). Behalve

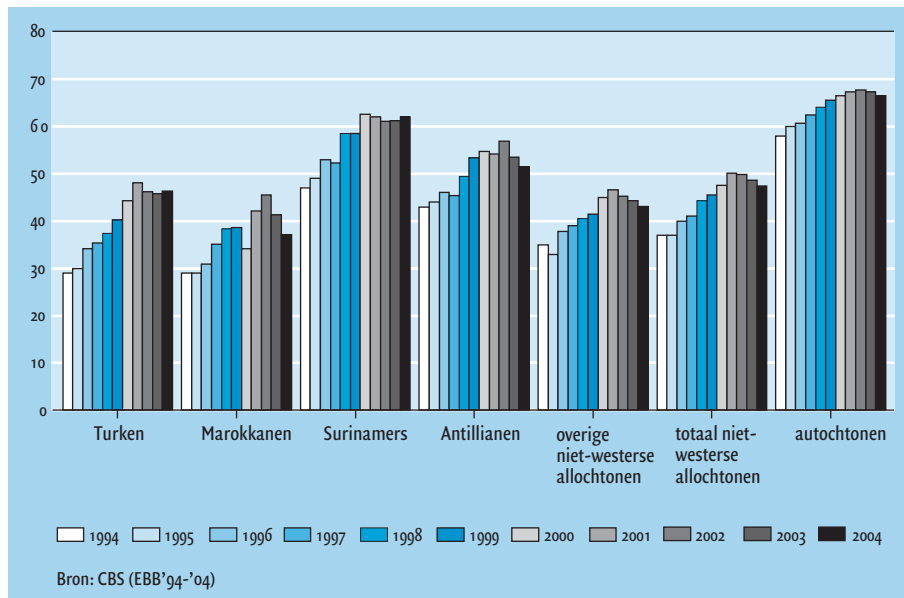
dat jongeren vaak nog schoolgaand zijn, draagt hieraan bij dat werkzoekende jongeren op dit moment moeilijk aan de slag komen. Een andere reden ligt in het lage opleidingsniveau van minderheidsgroepen. Lager opgeleiden bieden zich minder vaak aan op de arbeidsmarkt dan hoger opgeleiden en hun kansen op werk zijn geringer. De nettoparticipatie van minderheden is echter in iedere leeftijdscategorie en in nagenoeg ieder opleidingssegment substantieel lager dan van autochtonen (zie bijlage B6.1).

Aandeel allochtonen met betaald werk in afgelopen jaren gedaald

Het kabinet streeft ernaar dat de nettoparticipatie van etnische minderheden jaarlijks toeneemt met $\frac{3}{4}$ procentpunt met als uiteindelijk doel dat in 2005 54% van hen betaald werk heeft.⁴ De realisatie van deze doelstelling ligt niet binnen bereik. Vanwege de economische teruggang is onder minderheden, net als onder autochtonen overigens, de nettoparticipatie gedaald (zie fig. 6.1). In 2001, toen de arbeidsmarktpositie van niet-westerse allochtonen, het gunstigst was, had 50% een betaalde baan. In 2004 is dit afgenomen tot 48%. Daarmee is het beeld nog steeds aanzienlijk beter dan in het midden van de jaren negentig toen de participatiegraad op een fors lager niveau lag. Niettemin is er sprake van een omslag, die zich het duidelijkst voordoet bij de Marokkanen, Antillianen en overige niet-westerse allochtonen. Van de Turken en Surinamers blijft de participatie nagenoeg gelijk.

Figuur 6.1

Nettoparticipatie van etnische groepen, 1994-2004 (in procenten)

6.3 Werkloosheid

De werkloosheid van niet-westerse allochtonen (16%) is ruim drie keer zo hoog als van autochtonen (5%). De verschillen tussen de allochtone groepen zijn groot (tabel 6.2). Net als bij de nettoparticipatie blijven met name de Iraakse, Afghaanse en Somalische groep ver achter: ruim een derde van de beroepsbevolking is werkloos. Zeer hoog is de werkloosheid onder Afghaanse en Somalische vrouwen. Niet alleen participeren weinig vrouwen uit deze groepen op de arbeidsmarkt, ze zijn bovendien zeer vaak werkloos.

Van de grote minderheidsgroepen onderscheiden de Marokkanen met een werkloosheid van 22% zich wederom ongunstig. De werkloosheid van Marokkaanse vrouwen is lager dan die van de mannen. Dit houdt mogelijk verband met hun lage participatie; wanneer men zich niet (langer) kansrijk acht, zoekt men niet naar een (formele) baan.

De werkloosheid van Iraniërs ligt met 25% dicht in de buurt van die van de Marokkanen. Hoewel dit percentage hoog is, steekt het toch gunstig af bij dat van de andere vluchtelingengroepen. Dit bleek ook al bij de nettoparticipatie.

In vergelijking met de autochtonen ligt de werkloosheid bij Turken (14%), Antillianen (16%) en (voormalig) Joegoslaven (17%) circa drie keer zo hoog. Naar verhouding zijn veel Turkse vrouwen zonder werk. Van de minderheidsgroepen tellen Surinamers naar verhouding de minste werklozen. Toch is altijd nog 12% van hen zonder werk.

Tabel 6.2

Werkloze beroepsbevolking naar etnische groep en geslacht, 2003, 2004 (in procenten)

	totaal	mannen	vrouwen
Turken	14	12	18
Marokkanen	22	24	19
Surinamers	12	10	13
Antillianen	16	16	15
(vorm.) Joegoslaven	20	20	21
Iraakezen	39	40	31
Afghanen	37	34	50
Iraniërs	25	25	25
Somaliërs	36	34	44
overige niet-westerse allochtonen	18	20	16
totaal niet-westerse allochtonen	16	16	15
autochtonen	5	4	6

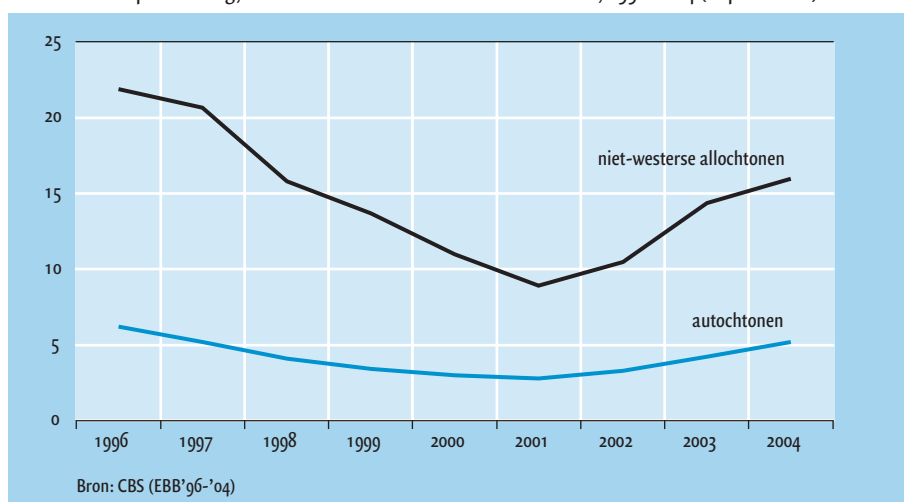
Bron: CBS (EBB'04): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, overige niet-westerse allochtonen, totaal niet-westerse allochtonen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vorm.) Joegoslaven, Iraakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Snelle stijging van de werkloosheid van allochtonen

Figuur 6.2 toont in een notendop de ontwikkeling van de werkloosheid van niet-westerse allochtonen in de afgelopen jaren. Onder invloed van de hoogconjunctuur daalde aan het einde van de jaren negentig de werkloosheid bij hen sneller dan bij de autochtonen. Toen na 2001 de conjunctuur omsloeg, gebeurde het omgekeerde: de werkloosheid van niet-westerse allochtonen steeg naar verhouding sneller dan van de autochtonen. Wel lijkt de stijging na 2003 iets af te vlakken. In 2004 ligt de werkloosheid van niet-westerse allochtonen weer op het niveau van 1998. De economische laagconjunctuur heeft de arbeidsmarktpositie van allochtonen stevig geraakt.

Figuur 6.2

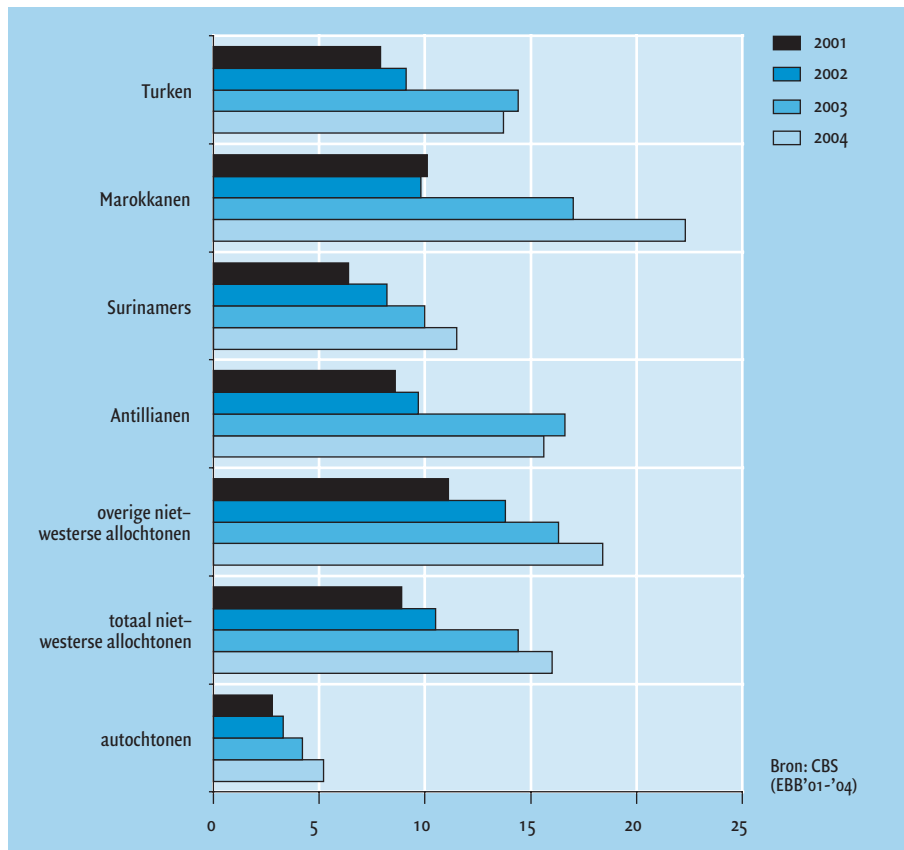
Werkloze beroepsbevolking, niet-westerse allochtonen en autochtonen, 1996-2004 (in procenten)

De uitkomsten van de ontwikkeling van de werkloosheid voor de afzonderlijke groepen minderheden geven een divers beeld (figuur 6.3). Zij laten een stijging zien van de werkloosheid in 2004 onder Marokkanen en de overige niet-westerse allochtonen, terwijl die onder Turken en Antillianen in het afgelopen jaar weinig veranderd is. Bij de laatstgenoemde groepen is de werkloosheid het jaar daarvoor snel gestegen. De gegevens moeten met enige voorzichtigheid worden gezien, omdat de betrouwbaarheidsmarges op de cijfers voor de afzonderlijke minderheidsgroepen naar verhouding groot zijn.

Figuur 6.3

Werkloze beroepsbevolking naar etnische groep, 2001-2004 (in procenten)

Jeugdwerkloosheid allochtonen neemt alarmerende omvang aan

In 2004 is van de jonge niet-westers allochtone beroepsbevolking 23% zonder werk, tegen 12% van de autochtone jongeren (15-24 jaar). Dit zijn forse aandelen, zeker indien we bedenken dat het hier om jongeren gaat die actief naar werk zoeken. Het is aanneemelijk dat vanwege de slechte perspectieven een groot deel niet of niet meer naar werk zoekt (vgl. RWI 2004). Zij worden niet tot de werkloze beroepsbevolking gerekend.

Tussen de allochtone groepen zijn de verschillen in jeugdwerkloosheid betrekkelijk gering. Van de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse jongeren is rond de 24% werkloos, van de overige niet-westers allochtone jongeren is 20% zonder werk.⁵

Het is overigens niet zo dat de jeugdwerkloosheid onder niet-westerse allochtonen sneller is toegenomen dan de totale werkloosheid van deze categorie: de ontwikkelingen verlopen opmerkelijk synchroon. Bij de autochtonen neemt de werkloosheid onder jongeren in vergelijking met die van ouderen wel sneller toe (zie bijlage B6.3).

Tabel 6.3

Werkloze beroepsbevolking naar etnische groep en achtergrondkenmerken, 2004, gegevens opleidingsniveau 2003 (in procenten)

	Turken/ Marokkanen	Surinamers/ Antillianen	overige niet- westerse allochtonen	totaal niet- westerse allochtonen	autochtonen
15-24 jaar	24	23	20	23	12
25-34 jaar	17	11	14	14	4
35-44 jaar	14	11	23	16	5
45-54 jaar	19	9	15	13	4
55-64 jaar	10	9	22	13	4
bao/vbo/mavo	18	17	16	17	6
mbo/havo/vwo	14	9	15	12	4
hbo/wo	7	6	19	12	3

Bron: CBS (EBB'03 en '04)

Bij de autochtonen bestaat er een duidelijke cesuur tussen de jongeren en de rest van de bevolking; het werkloosheidsprobleem van autochtonen is een probleem van jeugdwerkloosheid (tabel 6.3). Ook bij de Surinamers en Antillianen concentreert de werkloosheid zich in hoofdzaak bij de jongeren. In de andere groepen is dit patroon minder pregnant. Bij de Turken en Marokkanen is er ook in de andere leeftijdscategorieën sprake van hoge werkloosheid. Opvallend bij de overige niet-westerse allochtonen is de hoge werkloosheid onder ouderen. Die is bij de andere allochtone groepen en bij de autochtonen aanzienlijk lager.

Gegevens over de afzonderlijke vluchtelingengroepen (bijlage B6.4) laten een zeer hoge jeugdwerkloosheid zien bij de Irakezen, de Afghanen, de Iraniërs en de Somaliërs. Tegen de 40% van de jongeren uit deze groepen is zonder werk. Ongeveer een kwart van de jongeren uit voormalig Joegoslavië is werkloos. Hoge werkloosheid onder de ouderen (45-plus) doet zich vooral voor bij de Irakezen (43%) en de Afghanen (59%).

Het opleidingsniveau blijkt samen te hangen met de kans op werk. Uitzondering zijn de overige niet-westerse allochtonen: juist hoogopgeleiden zijn vaak werkloos (zie ook bijlage B6.4, met onderscheid naar vijf vluchtelingengroepen). Dit is al enkele jaren het geval (vgl. Odé en Dagevos 1999; tevens Klaver en Odé 2003 voor een algemeen overzicht van factoren die van invloed zijn op de werkloosheid van vluchtelingen).

Analyse: verschillen in werkloosheid tussen autochtonen en allochtonen

Met vluchtelingengroepen als uitzondering varieert de werkloosheid van allochtonen, zo blijkt uit het vorenstaande, met het opleidingsniveau en tussen de leeftijdscategorieën. Allochtonen zijn lager opgeleid dan autochtonen en tellen meer jongeren.

Dit zou dus een verklaring kunnen zijn voor de hogere werkloosheid van allochtonen ten opzichte van autochtonen. Tegelijkertijd blijkt uit tabel 6.3 dat de werkloosheid van autochtonen in elke opleidings- en leeftijdscategorie lager is dan van de allochtonen. Met andere woorden, opleidings- en leeftijdsverschillen verklaren niet alles. Dit laatste vindt ondersteuning in de uitkomsten van een multivariate analyse op de EBB van 2003⁶ (zie bijlage B6.5). Hieruit blijkt dat na controle voor verschillen in leeftijd, opleidingsniveau, huishoudenssamenstelling, geslacht, en leeftijd van het jongste kind, minderheidsgroepen nog steeds een substantieel hogere kans hebben op werkloosheid dan autochtonen. De analyse wijst uit dat de genoemde factoren slechts een klein deel van het verschil in werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen verklaren. Er zijn dus andere factoren in het spel, die niet in deze analyse konden worden opgenomen. Men kan onder meer denken aan ongemeten individuele kenmerken, zoals het land waar de opleiding is gevolgd, de arbeidsoriëntatie en de beheersing van de Nederlandse taal.⁷

In de afgelopen jaren is veel onderzoek gedaan naar de ‘onverklaarde rest’ (zie Klaver et al. 2005 voor een uitvoerige inventarisatie van het onderzoek naar de achtergronden van de werkloosheid van minderheden). Hieruit komen duidelijke aanwijzingen dat vormen van directe en indirecte discriminatie een rol spelen. Dit geldt in het bijzonder als de arbeidsmarkt ruim is. Op een markt met veel aanbod kunnen werkgevers scherp selecteren. Een groot aantal kandidaten voor een vacature betekent dat sociaal-normatieve kwalificaties meer betekenis krijgen. Inschattingen over arbeidsprestaties en inzet krijgen een groter gewicht in de selectiebeslissing, net als opvattingen over hoe collega’s en klanten mogelijk zullen reageren op allochtone medewerkers. Allochtonen vallen om die reden vaak af.

Tevens zijn er aanwijzingen dat de uitstroom van allochtonen uit de bestanden van arbeidsbemiddelende organisaties (CWI, UWV, sociale diensten) niet optimaal verloopt. Hoewel het volgens de Inspectie Werk en Inkomen (IWI) langzaam beter gaat in de arbeidsbemiddeling, is de toon van de meeste evaluatiestudies nog steeds zeer kritisch (Algemene Rekenkamer 2004; IWI 2005; Bunt et al. 2004; Lemmens et al. 2005). Van een optimale activering naar arbeid is er, zo blijkt, nog steeds geen sprake. De bemiddeling is weinig actief en niet bijzonder op de persoon toegesneden. De communicatie tussen CWI en UWV en gemeenten verloopt niet goed en de door UWV en gemeenten ingekochte reïntegratietrajecten worden steeds uniformer, beperkter van inhoud en minder innovatief. Dit staat ver af van een persoonsgebonden bemiddeling naar werk. Werkzoekenden, en dit geldt naar alle waarschijnlijk met name voor categorieën met een grote afstand tot de arbeidsmarkt zoals allochtonen, hebben hierdoor minder vaak een baan gevonden dan wellicht had gekund.

Onderzoek toont ook aan dat verschillen in zoekgedrag tussen allochtonen en autochtonen van betekenis zijn voor de verschillen in werkloosheid. Allochtonen zoeken vaak via kanalen die door werkgevers niet worden benut.

Het vele onderzoek, kortom, maakt duidelijk dat, naast individuele kenmerken, andere factoren van belang zijn voor de verschillen in de werkloosheid van allochtonen en autochtonen. Helaas weten we weinig van het gewicht van elk van die

factoren. Ook is weinig bekend over eventuele verschillen in arbeidsoriëntatie tussen allochtonen en autochtonen; naar dit thema is in Nederland nauwelijks goed onderzoek verricht. Ondanks kennislacunes valt er wel een algemene conclusie te trekken: tussen het allochtone aanbod en de vraag naar arbeid gaapt een forse kloof, die niet alleen te maken heeft met verschillen in opleidingsniveau en leeftijdsverdeling. Diverse vormen van beleid zouden er vooral op gericht moeten zijn om allochtoon aanbod en openstaande vraag bij elkaar te brengen.

6.4 Werkende allochtonen

In de beschrijving van de arbeidsmarktpositie van allochtonen ligt de nadruk doorgaans op de hoge mate van inactiviteit. Dit verhult dat een groot deel van hen gewoon een betaalde baan heeft. In deze paragraaf kijken we naar de positie van werkende allochtonen door aandacht te besteden aan het beroepsniveau, de aard van de arbeidsrelatie en het gesubsidieerde werk.

Beroepsniveau

De beroepsniveau-indeling van het CBS maakt onderscheid in elementaire, lagere, middelbare, hogere en wetenschappelijke beroepen. In het kort gezegd liggen de vereiste bekwaamheden om een beroep uit te oefenen ten grondslag aan deze indeling (zie CBS 1993 voor meer toelichting). Allochtonen zijn vaak werkzaam aan de onderkant van de beroepenstructuur (tabel 6.4). Meer dan de helft van de Turken en zes op de tien Marokkanen werkt in een beroep op elementair of lager niveau. Bij de meeste hier onderzochte vluchtelingengroepen is dit aandeel nog hoger. Met name Afghanen (70%) en Somaliërs (bijna 80%) zijn aangewezen op de onderste banen in de beroepenstructuur. Irakezen werken naar verhouding ongeveer even vaak in elementaire en lagere beroepen als Marokkanen. Opvallend gunstig is – opnieuw – de positie van Iraniërs; wat beroepsniveau betreft verschillen zij niet veel van de Surinamers en Antillianen (40%).

In de hogere regionen van de beroepenstructuur vinden we naar verhouding vaak Surinamers, Antillianen, (voormalig) Joegoslaven en Iraniërs. Het aandeel Surinamers, Antillianen en Iraniërs met een middelbaar beroep benadert het aandeel autochtonen met een dergelijk beroep. In de hogere en wetenschappelijke beroepen blijven de allochtone groepen nog wel duidelijk achter bij de autochtonen.

Kort beschouwd zijn niet-westerse allochtonen duidelijk vaker dan autochtonen werkzaam in elementaire en lagere beroepen, maar is het verschil in de middelbare beroepen niet zo groot. Wel zijn er naar verhouding weinig niet-westerse allochtonen doorgedrongen tot de hogere en wetenschappelijke beroepen. Werkende Surinamers, Antillianen, Iraniërs en voormalig Joegoslaven bekleden van de minderheidsgroepen de gunstigste positie, werkende Afghanen en Somaliërs zijn het vaakst aangewezen op de onderkant.

Tabel 6.4

Werkzame beroepsbevolking naar beroepsniveau en etnische groep, 2003 (in procenten)

	elementair	lager	middelbaar	hoger/wetenschappelijk
Turken	22	32	31	12
Marokkanen	24	38	23	12
Surinamers	12	29	37	21
Antillianen	13	26	36	21
(vrm.) Joegoslaven	14	32	26	28
Irakezen	19	38	25	18
Afghanen	27	43	23	7
Iraniërs	9	32	36	24
Somaliërs	38	39	18	5
overige niet-westerse allochtonen	20	28	31	19
totaal niet-westerse allochtonen	18	30	32	17
autochtonen	6	22	39	31

Bron: CBS (EBB'03): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, autochtonen, overige niet-westerse allochtonen, totaal niet-westerse allochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Analyse: werk aan de onderkant van de beroepenstructuur

Veel meer dan bij de kans op werkloosheid het geval was, zijn de verschillen in beroepsniveau tussen allochtonen en autochtonen toe te schrijven aan verschillen in individuele kenmerken (zie bijlage B6.6). Dit blijkt uit analyse van de kans dat werkenden werkzaam zijn in een beroep op elementair of lager beroepsniveau. Na controle voor onder andere geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudenssamenstelling, nemen de kansen dat leden van minderheidsgroepen aan de onderkant van de beroepenstructuur werkzaam zijn, aanzienlijk af vergeleken met die van autochtonen. Bij de Surinamers is het verschil met autochtonen zelfs niet langer significant. Dat Surinamers vaker dan autochtonen werkzaam zijn in een elementair of lager beroep is dan ook toe te schrijven aan verschillen in de in de analyse opgenomen individuele kenmerken. Ook bij de Turken is na controle voor individuele kenmerken het verschil met autochtonen niet groot meer. Bij de andere groepen – Marokkanen, Antillianen en overige niet-westerse allochtonen – neemt na controle het verschil in kansen ten opzichte van autochtonen weliswaar af, maar zij hebben nog steeds een duidelijk grotere kans om aan de onderkant van de beroepenstructuur werkzaam te zijn.

Vertegenwoordiging aan de onderkant van de beroepenstructuur neemt af

Tussen 1996 en 2003 is het aandeel allochtone werkenden in elementaire en lagere beroepen afgenomen (zie bijlage B6.7, gegevens voor de vier grote groepen en de

categorie overige niet-westerse allochtonen). Voor een deel is dit een autonome ontwikkeling doordat in dit segment het aantal banen langzaam maar gestaag afneemt (Dagevos 2004). Toch kan de afname daar niet in zijn geheel aan worden toegeschreven. Bij met name Turken en Marokkanen is de daling daarvoor te groot: tussen 1996 en 2003⁸ is het aandeel werkenden met een elementair of lager beroep bij de Turken afgenomen met 10 procentpunten en bij de Marokkanen met bijna 8 procentpunten. Die afname is veel groter dan bij de autochtonen. Ook bij de Antillianen is er sprake van een substantiële daling van het aandeel werkenden aan de onderkant van de beroepenstructuur. De kleinste verandering doet zich voor bij de overige niet-westerse allochtonen.

Turken en Marokkanen zijn in toenemende mate werkzaam in beroepen van middelbaar niveau en hoger. Deze ontwikkeling doet zich ook voor bij de Surinamers en Antillianen, maar de relatieve sprong is minder groot (waarschijnlijk mede als gevolg van het betrekkelijk hoge beroepsniveau van deze groepen). De al eerder geconstateerde ontwikkeling dat steeds meer leden van allochtone groepen werkzaam zijn in hogere beroepen, zet dus door (Dagevos 2003b). Bestond bij de Surinamers en Antillianen al langer een aanzienlijke middenklasse, die tekent zich nu ook af bij de Turken en Marokkanen (vgl. Dagevos en Gijsberts 2005). Deze ontwikkeling gaat gestaag door, ook in tijden van economische malaise. Ze weerspiegelt het stijgende opleidingsniveau van allochtone groepen, in combinatie met de uitstroom van oudere cohorten, die doorgaans in lagere beroepen werkzaam zijn. Dit laatste geldt in het bijzonder voor Turken en Marokkanen.

Aard van de arbeidsrelatie: vast, flexibel en zelfstandig ondernemerschap

Allochtonen werken aanzienlijk vaker in een flexibele arbeidsrelatie⁹ dan autochtonen (tabel 6.5). Van de niet-westerse allochtonen in de werkzame beroepsbevolking heeft 16% een flexibele arbeidsrelatie, tegen 6% van de werkende autochtonen. Flexibele arbeidsrelaties komen veelvuldig voor bij de leden van vluchtelingengroepen. Het zijn vooral de Irakezen, Afghanen en Somaliërs die een nog weinig stabiele arbeidsmarktpositie hebben. (Bij de vergelijking van SPVA- en EBB-gegevens is overigens enige voorzichtigheid geboden vanwege verschillen in vraagstelling.¹⁰)

Tabel 6.5

Werkzame beroepsbevolking naar arbeidsrelatie en etnische groep, 2003, 2004 (in procenten)

	vaste arbeidsrelatie	flexibele arbeidsrelatie	zelfstandig
Turken	77	16	8
Marokkanen	82	15	3
Surinamers	81	14	5
Antillianen	80	14	5
(vrm.) Joegoslaven	72	25	4
Irakezen	57	33	10
Afghanen	53	42	5
Iraniërs	63	24	13
Somaliërs	61	39	1
overige niet-westerse allochtonen	72	18	11
totaal niet-westerse allochtonen	77	16	7
autochtonen	82	6	12

Bron: CBS (EBB'04): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, overige niet-westerse allochtonen, totaal niet-westerse allochtonen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Allochtonen hebben niet vaker dan autochtonen een eigen bedrijf, met de Iraniërs als uitzondering. Verder zijn Irakezen en Turken betrekkelijk vaak werkzaam als zelfstandig ondernemer. Marokkanen en Somaliërs hebben hoogst zelden een eigen bedrijf (zie voor vergelijkbare uitkomsten Van Rijn et al. 2004).

Rondom het etnisch ondernemerschap bestaat er het beeld dat het sterk is toegenomen (zie bv. EIM 2004). In absolute zin is dit ook wel zo, maar relatief gezien niet. In de periode 1996-2004 is onder niet-westerse allochtonen het aandeel zelfstandige ondernemers in de beroepsbevolking nauwelijks veranderd, het aantal werknemers uit niet-westers allochtone groepen is in die periode namelijk ook toegenomen.¹¹ Zie verder bijlage B6.8, die tevens een vergelijking met autochtonen bevat.

Veel niet-westers allochtone zelfstandige ondernemers zijn actief in de detailhandel en de horeca (EIM 2004). Wel neemt de sterke vertegenwoordiging in deze sectoren vrij snel af, vooral ten gunste van de zakelijke dienstverlening, die steeds meer etnische ondernemers telt. Allochtone ondernemers van de tweede generatie zijn duidelijk vaker actief in de zakelijke dienstverlening dan die van de eerste generatie (25% om 15%). Allochtone bedrijven zijn vaak klein en maken minder winst dan autochtone bedrijven. Hun overlevingskansen zijn nog steeds niet gunstig. Van de allochtone bedrijven die in 1994 zijn opgericht, bestond na anderhalf jaar nog 65% tegen 80% van alle bedrijven. Na vijfenhalf jaar waren 29% van de allochtone bedrijven nog actief tegen 49% van alle bedrijven. Ook uit onderzoek naar etnisch ondernemerschap binnen de detailhandel blijkt dat de overlevingskansen niet gunstig zijn (Van den Tillaart en Doesborgh 2004). Allochtone ondernemers moeten vaker

dan autochtone hun bedrijf stopzetten. Wel verbeteren de overlevingskansen door de tijd heen: in 1993 was 28% van de allochtone bedrijven na een jaar verdwenen, in 2003 geldt dit voor 21%. Bovendien blijven ze langer bestaan. Het aandeel allochtone bedrijven in de detailhandel dat na vijf jaar nog steeds bestaat, is in de afgelopen jaren toegenomen. Doordat dit aandeel bij de autochtone zelfstandige ondernemers nauwelijks is veranderd, worden de verschillen in overlevingskansen tussen niet-westers allochtone en autochtone starters kleiner. Allochtone ondernemers van de tweede generatie doen het aanzienlijk beter dan die van de eerste generatie-. Hun overlevingskansen zijn zelfs beter dan die van autochtone ondernemers in de detailhandel.

Gesubsidieerd werk (wiw- en ID-banen)¹²

Gesubsidieerd werk is ingesteld om personen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt weer naar werk toe te leiden. Hier gaan we na welke betekenis gesubsidieerd werk heeft voor allochtonen, meer in het bijzonder de wIW-dienstbetrekkingen (wIW: Wet Inschakeling Werkzoekende) en de ID-banen (In en Doorstroombanen). In de laatste jaren is de regelgeving ten aanzien van gesubsidieerd werk grondig veranderd. Met de inwerkingtreding van de Wet werk en bijstand (wwb) is per 1 januari 2004 de bestaande regelgeving geschrapt en is het budget voor gesubsidieerd werk overgeheveld naar het werkdeel van de wwb. Dit betekent dat de gemeente zelf bepaalt of en in welke mate zij gesubsidieerd werk inzet. De thans beschikbare gegevens dateren van eind 2003 en zijn dus verzameld voor de veranderingen in de regelgeving. Welke gevolgen deze voor het aantal gesubsidieerde arbeidsplaatsen zullen hebben, is nog niet met cijfers te onderbouwen.¹³ De voortekenen zijn echter niet gunstig. In veel gemeenten wordt het aantal gesubsidieerde banen drastisch teruggebracht. Bezuinigingen treffen het gesubsidieerde werk overigens al langer. Reeds in 2003 is het aantal ID-banen en wIW-dienstbetrekkingen daardoor fors afgenomen (zie o.a. Breure 2003). Dit heeft, zoals hieronder zal blijken, ook gevolgen voor het aantal allochtonen met een gesubsidieerde arbeidsplaats.

Eind 2003 zijn bijna 23.000 niet-westerse allochtonen werkzaam in een gesubsidieerde baan (een ID-baan of een wIW-dienstbetrekking), ongeveer gelijkelijk verdeeld over mannen en vrouwen (tabel 6.6). Dit aantal is aanzienlijk lager dan een jaar daarvoor: tussen eind 2002 en eind 2003 is het aandeel niet-westerse allochtonen met een gesubsidieerde baan met 6% afgenomen. De afname is het hoogst bij de Surinamers. Ook onder autochtonen is het aantal werkenden met een gesubsidieerde baan fors gedaald. In alle groepen is de afname bij vrouwen groter dan bij mannen.

Tabel 6.6

Persone van 15-64 jaar in gesubsidieerde arbeid (WIW-dienstbetrekking en ID-baan) naar etnische groep, ultimo 2003 (in absolute aantallen en procenten) en verandering in de deelname tussen ultimo 2002 en ultimo 2003 (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen						overig niet-westerse	totaal ^a
		totaal niet-westerse	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen			
totaal	37.130	22.810	3.450	3.980	6.470	3.100	5.820	69.580	
mannen	19.150	11.320	1.710	2.360	2.750	1.320	3.180	33.890	
vrouwen	17.980	11.490	1.740	1.620	3.700	1.770	2.650	33.210	
verandering 2002-2003 (%)									
totaal	-10	-6	-5	1	-10	-4	-5	-9	
mannen	-8	-2	-3	4	-7	5	-3	-6	
vrouwen	-12	-9	-7	-4	-13	-10	-7	-11	
gesubsidieerde arbeid in werkzame beroepsbevolking (%)									
totaal	0,6	4,5	3,5	5,4	4,7	6,6	3,9	1,0	
mannen	0,5	3,7	2,5	4,6	3,8	5,5	3,5	0,8	
vrouwen	0,7	5,7	5,8	7,0	5,5	7,7	4,5	1,1	
evenredigheid (=1) ^b	0,8	1,5	1,4	1,3	2,4	2,0	1,1		

a Inclusief westerse allochtonen en herkomstgroep onbekend.
b Aandeel van groep in deelnemers WIW en ID-banen / aandeel van groep in werkloze beroepsbevolking.

Bron: CBS (SCP-bewerking)

Ondanks de daling van het aantal gesubsidieerde banen blijft de betekenis voor allochtonen groot. Binnen de werkzame beroepsbevolking heeft 4,5% van de niet-westerse allochtonen een gesubsidieerde baan. Dit is veel hoger dan bij de autochtonen, van wie 0,6% van de werkenden een dergelijke baan heeft. Vooral veel Marokkanen en Antillianen zijn werkzaam in de gesubsidieerde sector. Dit zijn ook de groepen met een hoge werkloosheid. In dat licht viel een hoger aandeel te verwachten bij de overige niet-westerse allochtonen, die immers ook vaak werkloos zijn. Mogelijk is hier van belang dat deelname aan gesubsidieerd werk gebonden is aan een zekere werkloosheidsduur.

Dat juist risicocategorieën profiteren van gesubsidieerd werk, blijkt uit de naar verhouding hoge deelname van allochtone vrouwen. In het oog springt het zeer hoge aandeel Marokkaanse en Antilliaanse vrouwen. Ook oudere allochtonen hebben vaak een gesubsidieerde baan: van de werkende niet-westerse allochtonen boven de 45 jaar is dat voor 8% het geval (niet in de tabel). Eerder onderzoek bevestigt het beeld dat vooral allochtonen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt gesubsidi-

dieerd werk verrichten (CBS 2003; Dagevos 2003c). In de afgelopen jaren hebben derhalve grote aantallen allochtonen met slechte arbeidsmarktperspectieven kunnen deelnemen aan gesubsidieerd werk.

Om er enig inzicht in te krijgen of allochtonen die tot de doelgroep van gesubsidieerd werk behoren, evenredig deelnemen is het aandeel allochtonen met gesubsidieerd werk vergeleken met het aandeel van allochtone groepen in de werkloze beroepsbevolking.¹⁴ Allochtonen blijken meer dan evenredig deel te nemen: het verhoudingsgetal is bij alle groepen steeds groter dan één.

Autochtone deelnemers stromen na gesubsidieerd werk vaker uit naar reguliere arbeid dan allochtone deelnemers (bijlagen B6.9 en B6.10). In 2003 heeft na uitstroom uit een ID-baan 60% van de autochtonen een reguliere baan. Onder de niet-westerse allochtone groepen ligt dit aandeel rond de 50%. Opvallend is het naar verhouding hoge aandeel Turken en Marokkanen dat uit een ID-baan wordt ontslagen. Uit WIW-dienstbetrekkingen worden naast Marokkanen ook Surinamers vaak ontslagen.

Alles bijeengenomen is het rendement van gesubsidieerd werk voor allochtonen dus relatief laag: ze vinden minder vaak dan autochtonen een andere, reguliere baan en worden vaker ontslagen. Toch overheersen de positieve gevolgen van het subsidiëren van werk. Categorieën met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (Marokkanen en Antillianen, en daarbinnen de vrouwen en ouderen) hebben de gelegenheid gehad om werkervaring op te doen en een fors aandeel heeft via deze weg regulier werk gevonden. Het is zeer de vraag of dit zonder het aanbod van gesubsidieerd werk ook was gelukt. Voor veel allochtonen is, gezien hun lage opleidingskwalificaties, slechte taalbeheersing en het ontbreken van (recente) werkervaring, de stap naar een reguliere arbeidsplaats te groot. Het valt dan ook zonder meer te betreuren dat in de afgelopen jaren het aantal gesubsidieerde banen is afgenomen. Juist in de huidige tijd van laagconjunctuur had gesubsidieerd werk van grote waarde kunnen zijn voor de positie van allochtonen op de arbeidsmarkt.

6.5 Uitkeringen

Inzicht in het aandeel personen dat een (WAO-,¹⁵ bijstands- of ww-)uitkering ontvangt, is een belangrijke aanvulling op de werkloosheidsgegevens. De werkloze beroepsbevolking overlapt namelijk maar voor een deel met uitkeringsontvangers. Personen met een (volledige) arbeidsongeschiktheidsuitkering behoren doorgaans niet tot de werkloze beroepsbevolking, ze zijn niet actief op zoek naar werk. Ook personen met een bijstandsuitkering behoren niet altijd tot de werkloze beroepsbevolking. Omgekeerd is het zo dat niet iedereen in de werkloze beroepsbevolking een uitkering ontvangt.

Tabel 6.7 toont het aandeel personen in de bevolking van 15 tot 65 jaar met een WAO-, bijstands- of ww-uitkering.¹⁶ De VUT en AOW blijven hier dus buiten beschou-

wing. Van belang om te melden is nog dat in het geval van een paarhuishouden een bijstandsuitkering is toegekend aan beide partners.

Het blijkt dat van de hier onderzochte groepen de Turken en Marokkanen het vaakst een uitkering hebben. Niet minder dan 29% van hen heeft een uitkering. Het gaat hier vaak om een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Opvallend is met name het hoge aandeel Turkse vrouwen in de WAO. Snel (2002) wijst op een aantal risicofactoren die een verklaring bieden voor de sterke vertegenwoordiging van Turkse vrouwen (en mannen) in de WAO. Hun lage opleidingsniveau en slechte beheersing van de Nederlandse taal leiden ertoe dat velen van hen zijn aangewezen op lage banen met ongunstige arbeidsomstandigheden. In dit segment functioneren Arbo-diensten niet altijd goed, mede in de hand gewerkt door het vaak voorkomen van tijdelijke dienstverbanden. Tevens spelen taal- en communicatieproblemen met uitvoeringsinstellingen een rol bij de hoge instroom in de WAO. Verder wordt gewezen op de aantrekkingskracht van de WAO, die een betrekkelijk hoge uitkering garandeert, ook voor personen met een kort arbeidsverleden. Met de instroom in de WAO, zo stelt Snel, worden moeizame discussies vermeden over het blijven werken van vrouwen, ook indien er kinderen zijn. Wat het gewicht van deze laatste factor is, valt niet goed te bepalen. Niettemin blijft het een saillant gegeven dat zoveel Turkse vrouwen, bij een gegeven lage arbeidsparticipatie, zo vaak een WAO-uitkering hebben.

Marokkanen hebben eveneens vaak een uitkering. Bij de mannen gaat het dikwijls om een WAO-uitkering, bij de vrouwen valt het hoge aandeel bijstandsuitkeringen op. Dit is dus voor een deel toe te schrijven aan de hoge werkloosheid van mannen: zoals toegelicht is een bijstandsuitkering in een paarhuishouden toegekend aan beide partners.

In de werkloosheidsstatistieken nemen van de allochtone groepen de Surinamers duidelijk de gunstigste positie in. Wanneer het gaat om uitkeringen, springt deze groep er echter veel minder gunstig uit. Vaak gaat het bij hen om een arbeidsongeschiktheidsuitkering en, bij de vrouwen, om een bijstandsuitkering. Bijstandsuitkeringen domineren bij de Antillianen, en dan in het bijzonder bij de vrouwen. Dit betreft doorgaans eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen. Ook veel Antillianen die in de afgelopen jaren naar Nederland zijn gekomen, zijn afhankelijk van een bijstandsuitkering.

Bijstand vormt verreweg de meestvoorkomende uitkering bij de overige niet-westerse allochtonen. Dit weerspiegelt hun betrekkelijk korte verblijfsduur en het ontbreken van een arbeidsverleden in Nederland. Om voor een ww-uitkering in aanmerking te komen, dient men een zekere periode in Nederland te hebben gewerkt. Ook voor de WAO is dat het geval. Veel overige niet-westerse allochtonen hebben niet of te kort gewerkt om in aanmerking te komen voor deze uitkeringen, zodat niet-werkenden aangewezen zijn op de bijstand.

Tabel 6.7

Aandeel personen van 15-65 jaar met een uitkering in de desbetreffende bevolkingsgroep naar etnische groep en geslacht, ultimo 2003 (in procenten)

	binnen de bevolkingsgroep ^b	waarvan:		
		WAO-uitkering ^a	bijstandsuitkering	WW-uitkering
Turken	29	14	11	5
mannen	27	14	9	5
vrouwen	31	13	14	4
Marokkanen	29	10	16	4
mannen	30	13	14	5
vrouwen	27	6	18	2
Surinamers	22	9	10	4
mannen	20	8	8	4
vrouwen	24	9	12	4
Antillianen	24	4	16	3
mannen	20	4	12	4
vrouwen	28	5	21	3
overige niet-westerse allochtonen	21	3	16	3
mannen	21	3	14	3
vrouwen	22	2	18	2
totaal niet-westerse allochtonen	25	8	14	4
mannen	23	8	12	4
vrouwen	26	7	16	3
autochtonen	13	9	2	2
mannen	13	9	1	3
vrouwen	12	8	3	2

a Inclusief WAZ en Wajong.
b Inclusief IOAW/IOAZ-uitkeringen.

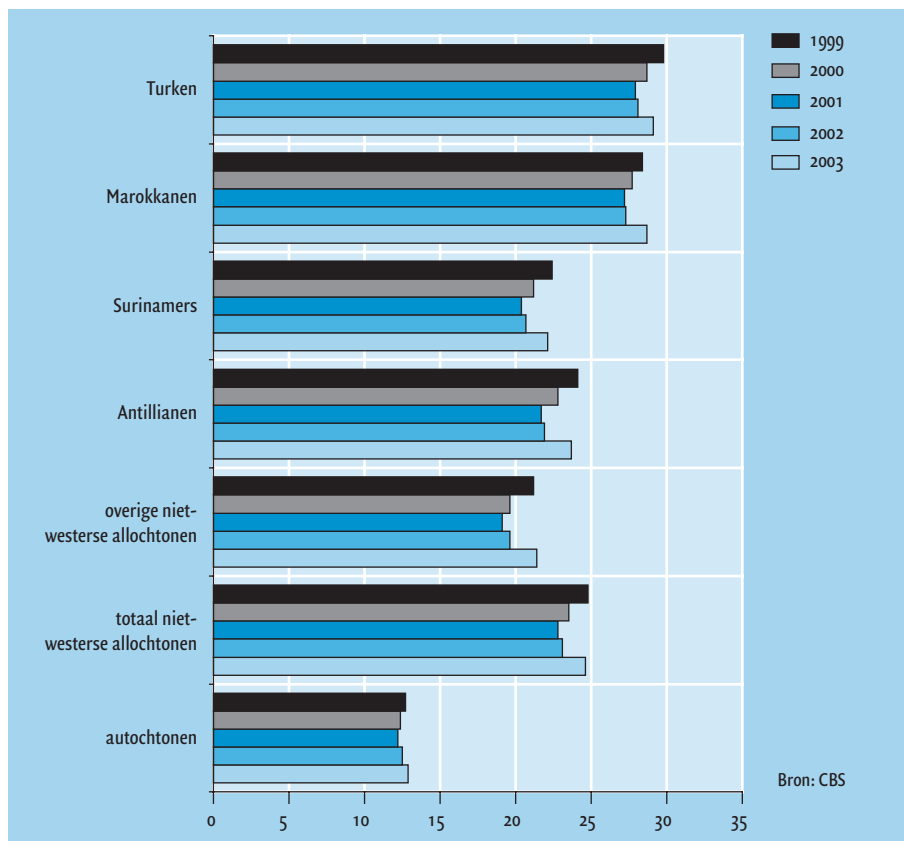
Bron: CBS

De verschillen in uitkeringsafhankelijkheid tussen allochtonen en autochtonen zijn zeer groot. Niet-westerse allochtonen zijn ruim twee keer zo vaak als autochtonen afhankelijk van een uitkering, voornamelijk van een bijstandsuitkering. Bij autochtonen komen WAO-uitkeringen het vaakst voor. Die zijn doorgaans aanzienlijk hoger dan een bijstandsuitkering. Deze verschillen in aantallen en aard van de uitkeringen zien we vanzelfsprekend terug in de inkomensverschillen tussen allochtonen en autochtonen (zie § 6.6).

Het aandeel allochtonen met een uitkering is in de afgelopen jaren naar verhouding sneller gestegen dan het aandeel autochtonen; vooral na 2002 gaat de toename snel (zie fig. 6.4). Bij de meeste groepen ligt in 2003 het aandeel personen met een uitkering weer op het niveau van 1999. De stijging wordt vooral veroorzaakt door meer ww- en bijstandsuitkeringen.

Figuur 6.4

Aandeel personen van 15-65 jaar met een (WAO-, bijstand-, IOAW/IOAZ- of WW-)uitkering in de desbetreffende bevolkingsgroep naar etnische groep, ultimo 1999-2003 (in procenten)

Uitkeringsduur

Rond de 60% van de Turken, Marokkanen en Surinamers met een WAO-uitkering heeft deze uitkering in 2004 al vijf jaar of langer (zie bijlage B6.11). Bij de autochtonen is dit aandeel nog hoger, 68%. Dit verschil wordt vooral veroorzaakt doordat Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen een betrekkelijk korte uitkeringsduur hebben. Langdurige WAO-uitkeringen komen bij Turkse, Marokkaanse en Surinaamse mannen iets minder vaak voor dan bij de autochtone mannen, maar dat verschil is niet groot. Doordat allochtone groepen minder ouderen tellen, is het geringe verschil met autochtone mannen opmerkelijk. Het duidt erop dat niet alleen veel allochtonen in de WAO zijn beland, maar ook op een al betrekkelijke jonge leeftijd.

Antillianen en de overige niet-westerse allochtonen met een WAO-uitkering hebben die duidelijk minder lang dan de andere groepen. Bij vluchtelingengroepen zal dit te maken hebben met de gemiddeld korte verblijfsduur en arbeidsgeschiedenis. Bovendien hebben velen de arbeidsmarkt betreden op een moment dat instroom in de WAO aanzienlijk moeilijker was (dan bv. in de jaren zeventig en tachtig).

De verschillen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen in duur van een ww-uitkering zijn niet groot (zie bijlage B6.12). Autochtonen met een ww-uitkering hebben deze wat vaker dan niet-westerse allochtonen langer dan een jaar. Dit duidt op een minder grote recente instroom van autochtonen dan van allochtonen. Daarnaast moet men bedenken dat de duur van een ww-uitkering afhankelijk is van de duur van en de continuïteit in het arbeidsverleden. Allochtonen scoren hier door de bank genomen minder gunstig dan autochtonen, waardoor hun ww-uitkering eerder wordt beëindigd.

Bijna een kwart van de niet-westerse allochtone bijstandsgerechtigden heeft deze uitkering korter dan een jaar. Bij de autochtonen ligt dit iets lager, op ongeveer een vijfde (bijlage B6.13). Het zijn vooral de Antilliaanse mannen die de bijstandsuitkering korter dan een jaar hebben (40%). Autochtonen met een bijstandsuitkering ontvangen deze vaak vijf jaar of langer (47% tegen 33% van de niet-westerse allochtonen). De duur van de bijstandsuitkering ligt voor veel niet-westers allochtone gerechtigden tussen de een en vijf jaar (voor 43% van de niet-westerse allochtonen tegen een derde van de autochtonen).

6.6 Inkomens en armoede

Gezien de hogere mate van inactiviteit, het naar verhouding nog steeds vaak werkzaam zijn in de onderste banen en de hoge mate van uitkeringsafhankelijkheid, verbaast het niet dat in allochtone huishoudens de inkomens lager zijn dan in autochtone (tabel 6.8). Marokkaanse en overige niet-westerse huishoudens moeten gemiddeld rondkomen van een kleine 13.000 euro per jaar. Bij Turken ligt dit op 13.600 en bij Antillianen op bijna 14.000 euro. Surinamers doen het van de hier onderzochte groepen het best, maar hun inkomen is nog altijd een stuk lager dan dat van de autochtone huishoudens, die gemiddeld ruim 20.000 euro per jaar te besteden hebben.

Tabel 6.8

Gemiddeld gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden¹⁷ naar etnische groep, 2003
(x 1000 euro)

Turken	13,6
Marokkanen	13,2
Surinamers	15,8
Antillianen	13,8
overige niet-westerse allochtonen	13,3
totaal niet-westerse allochtonen	14,0
autochtonen	20,1

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek 2003) voorlopige gegevens

Armoede in een groot en stijgend aandeel allochtone huishoudens

In armoedeonderzoek is het gebruikelijk om armoede af te meten aan de hoogte van het huishoudensinkomen. Doorgaans wordt gebruikgemaakt van twee armoedegrenzen, gebaseerd op de lage-inkomensgrens en op het sociaal minimum. In deze paragraaf worden gegevens gepresenteerd over de lage-inkomensgrens (zie kader voor uitleg), cijfers over het sociaal minimum zijn te vinden in de bijlage B6.14.

Armoedegrenzen¹⁸

Voor vergelijkingen in de tijd en tussen huishoudens is de lage-inkomensgrens het meest geschikt. Dit is een waarde vaste grens waarvan de hoogte gelijk is aan het bijstandsniveau van een eenpersoonshuishouden in 1979. Waarde vast houdt in dat deze grens van jaar tot jaar eenzelfde koopkracht vertegenwoordigt. Voor andere typen huishoudens is de lage-inkomensgrens vastgesteld door een opslagfactor toe te passen. Deze factor is gebaseerd op de extra kosten van huishoudens met een andere samenstelling om eenzelfde koopkracht te realiseren in vergelijking met een alleenstaande. Deze factor is afhankelijk van het aantal personen in het huishouden en de leeftijd van deze personen.

Tussen allochtone en autochtone huishoudens zijn de verschillen groot (tabel 6.9). Van de niet-westerse huishoudens heeft eenderde deel een laag inkomen tegen 10% van de autochtone huishoudens. Armoede komt vooral vaak voor bij Marokkaanse en overige niet-westerse huishoudens. Uit eerder onderzoek (CBS 2003) blijkt dat vooral de Afghanen, de Somaliërs en de Irakezen en Iraniërs vaak een laag inkomen hebben.

Tabel 6.9

Aandeel huishoudens met een laag inkomen (tot 100% lage-inkomensgrens) naar etnische groep, 2001-2003 (in procenten)

	2001	2002	2003
Turken	26	24	29
Marokkanen	33	28	33
Surinamers	21	21	23
Antillianen	28	27	28
overige niet-westerse allochtonen	31	28	32
totaal niet-westerse allochtonen	27	25	29
autochtonen	8	7	8

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek 2001-2003) voorlopige gegevens

Vanaf 2002 is het aandeel huishoudens met een laag inkomen weer toegenomen. De economische recessie is in deze cijfers zichtbaar. Om verschillende redenen zijn de cijfers van voor 2001 niet precies vergelijkbaar, maar ook zonder de exacte cijfers kan wel iets worden gezegd over de ontwikkelingen. Tussen 1996 en 2000 is het aandeel allochtone huishoudens met een laag inkomen aanmerkelijk gedaald (Dagevos 2003c). Hoewel vanaf 2002 de inkomensarmoede weer toeneemt, kwam armoede in 1996 in allochtone huishoudens aanzienlijk vaker voor dan in 2003. In dat opzicht is er een duidelijke analogie met het verloop van de werkloosheid. Die is recentelijk toegenomen, maar ligt op dit moment niet op het niveau van midden jaren negentig.

6.7 Conclusies

De arbeidsmarkt- en inkomenspositie van allochtonen weerspiegelt in sterke mate de ongunstige conjuncturele omstandigheden in Nederland. In vergelijking met enkele jaren geleden is er sprake van een duidelijke omslag. De slechte conjunctuur heeft vanzelfsprekend ook haar weerslag op de positie van autochtonen, maar allochtone bevolkingsgroepen verliezen wel in hoog tempo de winst die zij tot en met 2001 hadden geboekt. Dit is zichtbaar in de forse stijging van de werkloosheid, die toch al hoog was. Het is zichtbaar in hun hoge en snelstijgende uitkeringsafhankelijkheid. En het is zichtbaar in de toename van de armoede, waarmee toch al veel allochtonen te maken hadden. De achterstand is groot en in de afgelopen jaren verder gegroeid. Zeker met de kennis van nu moeten we constateren dat de positieverbetering van allochtonen gerealiseerd in de periode 1995-2001 niet zozeer structureel, maar veel meer conjunctureel van aard was.

Met het teruglopen van de arbeidsmarkt lopen kwetsbare categorieën, waaronder allochtonen, de zwaarste klappen op. Somberheid overheerst. De jeugdwerkloosheid onder allochtone groepen neemt inmiddels zorgwekkende hoogten aan. Vluchtelingengroepen hebben de grootste moeite om in deze tijd vaste grond onder de voeten te krijgen. Een hoge mate van inactiviteit en inkomensarmoede kenmerkt de positie van deze groepen, waarbij met name de achterstand van Afghanen, Irakezen en Somaliërs in het oog springt. Ook de positie van Marokkanen en Antillianen is ongunstig en verslechtert in rap tempo.

De terugval in de banengroei is een belangrijke oorzaak voor de achteruitgang in de positie van allochtonen. Vooral deze groepen zijn gebaat bij een krappe arbeidsmarkt. Andere ontwikkelingen zijn eveneens van invloed. De afname van gesubsidieerd werk treft allochtonen hard. Verder zijn de berichten over de bemiddeling van werkzoekenden niet hoopgevend. Hier valt nog veel winst te boeken. Dit hoofdstuk begon met de constatering dat in de afgelopen jaren de discussie over de integratie van allochtonen zich nauwelijks meer richtte op hun achterstand op de arbeidsmarkt. Onze bevindingen wijzen op de urgentie dit onderwerp weer duidelijk aan de orde te stellen en actief aan te pakken.

Om niet volledig in mineur te eindigen: er zijn ook enkele lichtpuntjes. De Iraniërs vormen een bijzonder groep. Zeker gezien hun betrekkelijk korte verblijfs-

duur, zijn velen erin geslaagd werk te vinden, vaak op een behoorlijk beroepsniveau. Behalve door een redelijk gunstige arbeidsmarktpositie kenmerken zij zich door een hoog opleidingsniveau en moderne opvattingen (zie ook hoofdstuk 3 en 7). En een ander lichtpuntje: steeds meer allochtonen werken op middelbaar en hoger niveau. Naast een grote groep inactieven ontstaat er bij de allochtonen een steeds groter wordende middenklasse.

Bijlagen op het internet (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

- B6.1 Nettoparticipatie aan de arbeidsmarkt naar etnische groep en achtergrondkenmerken, 2004, gegevens opleidingsniveau 2003
- B6.2 Nettoparticipatie aan de arbeidsmarkt naar etnische groep (vluchtelingengroepen) en achtergrondkenmerken, 2003
- B6.3 Werkloze beroepsbevolking onder niet-westerse allochtonen en autochtonen, jongeren (15-24 jaar) en totaal, 1996-2004
- B6.4 Werkloze beroepsbevolking naar etnische groep (vluchtelingengroepen) en achtergrondkenmerken, 2003
- B6.5 Determinanten van de kans op werkloosheid, 2003
- B6.6 Determinanten van de kans op een laag beroepsniveau (elementaire en lagere beroepen), 2003
- B6.7a Elementair en lager beroepsniveau naar etnische groep, 1996/1997-2002/2003
- B6.7b Middelbaar beroepsniveau naar etnische groep, 1996/1997-2002/2003
- B6.7c Hoger en wetenschappelijk beroepsniveau naar etnische groep, 1996/1997-2002/2003
- B6.8 Arbeidsrelatie van niet-westerse allochtonen en autochtonen, 1996-2004
- B6.9 Uitstroom uit een ID-baan naar etnische groep en uitstroom-bestemming, 2003
- B6.10 Uitstroom uit een WIW-baan naar etnische groep en uitstroombestemming, 2003
- B6.11 Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (WAO, WAZ en Wajong) naar etnische groep, geslacht en duur, september 2004
- B6.12 WW-uitkeringen naar etnische groep, geslacht en duur, september 2004
- B6.13 Bijstandsuitkeringen naar etnische groep, geslacht en duur, tot 65 jaar, september 2004
- B6.14 Aandeel huishoudens met een inkomen onder of rond het sociaal minimum (tot 105%), 2001-2003

Noten

- 1 Binnen het beleid is recentelijk aandacht gevraagd voor de arbeidsmarktpositie blijkens een inventarisatie van de beleidsmaatregelen van het ministerie van SZW (TK 2004/2005a). Deze vloeit voort uit een recentelijk verschenen rapport dat met name ingaat op concrete mogelijkheden om de arbeidsmarktpositie van minderheden te verbeteren (Klaver et al. 2005).
- 2 In dit hoofdstuk gaat het bij (voormalig) Joegoslaven uitsluitend om personen die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen. Afbakening is gebeurd op grond van jaar van komst en migratiemotief. Personen die na 1991 naar Nederland zijn gekomen, worden tot de vluchtelingen gerekend, uitgezonderd de personen die voor werk of studie zijn gekomen.
- 3 Deze korte toelichting richt zich op de kern van de omschrijvingen van de begrippen 'nettoparticipatie' en '(werkloze) beroepsbevolking'. Een meer gedetailleerde omschrijving is onder meer te vinden op www.cbs.nl.
- 4 Deze doelstelling is onder andere neergelegd in Justitie (2004), SZW (2004) en TK (2003/2004b).
- 5 De jeugdwerkloosheid onder de overige niet-westerse allochtonen is in vergelijking met de gegevens over de vluchtelingengroepen uit de SPVA'03 opvallend laag. De werkloosheid van jonge Irakezen (40%), Afghanen (36%), Iraniërs (37%) en Somaliërs (39%) is aanmerkelijk hoger. De jeugdwerkloosheid van (voormalig) Joegoslaven bedraagt 19%. De verschillen tussen beide bronnen laten zich moeilijk verklaren, mede doordat de categorie overige niet-westerse allochtonen ook leden van andere groepen, zoals Chinezen en personen afkomstig uit Zuid-Amerika, omvat.
- 6 Analyse op de EBB van 2004 is nog niet mogelijk vanwege het ontbreken van opleidingsgegevens.
- 7 In de EBB is het bijvoorbeeld niet mogelijk een nader onderscheid te maken naar personen die in het geheel geen onderwijs hebben gevolgd. Evenmin is bekend of het opleidingsniveau (deels) in Nederland of in het herkomstland is behaald, en ontbreekt informatie over de beheersing van de Nederlandse taal. Analyses op gegevens van 2002 waarin wel rekening met deze factoren kon worden gehouden, laten evenwel zien dat ook dan een aanzienlijk verschil in werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen blijft bestaan (Dagevos 2003a, 2003b).
- 8 Om tot substantiële aantallen te komen zijn de jaren 1996 en 1997 en de jaren 2002 en 2003 samengenomen.
- 9 Het arbeidscontract is van beperkte duur en/of de werknemer is niet voor een vast overeengekomen aantal uren in dienst. Werknemers met een flexibele arbeidsrelatie worden verder onderscheiden naar de aard van het arbeidscontract: uitzendkrachten, oproepkrachten of invalkrachten en overig.
- 10 In de SPVA is aan werknemers gevraagd of zij een vaste baan hebben of tijdelijk werk. Vervolgens is aan personen met tijdelijk werk gevraagd om welke aanstelling het gaat. Deze corresponderen grotendeels met de categorieën die het CBS onder flexibele arbeidsrelaties schaaft, zoals oproep- en invalkrachten en uitzendwerkers. Niettemin kan niet worden uitgesloten dat vanwege verschillen in de vraagstelling de genoemde bronnen tot andere uitkomsten leiden.
- 11 En wel in dezelfde mate. Het aantal werknemers onder niet-westerse allochtonen is tussen 1996 en 2004 met 64% toegenomen, voor etnische ondernemers geldt precies dezelfde procentuele toename (berekend op basis van opgehoogde EBB-gegevens).

- 12 De WIW heeft als brede doelstelling de langdurige werkloosheid terug te dringen en vervangt met ingang van 1 januari 1998 de Banenpoolregeling, de Jeugdwerkgarantiewet, de Kaderregeling arbeidsinpassing en de Melkert-II-regeling. Doelgroep zijn alle werklozen die langer dan een jaar werkloos zijn, alle werkloze uitkeringsgerechtigden en alle werkloze jongeren tot 23 jaar. Er kunnen WIW-dienstbetrekkingen en werkervaringsplaatsen worden aangeboden. In het geval van een dienstbetrekking komt de deelnemer in dienst van de gemeente, die de deelnemer detacheert bij werkgevers in de particuliere of collectieve sector. In de informatie over voorzieningen voor scholing en activering die in het kader van de WIW aangeboden kunnen worden, staat er niets over minderheden.
- De Regeling instroom- en doorstroombanen komt voort uit de oude Melkert-I-regeling. Zij is erop gericht arbeidsplaatsen te scheppen in de semi-collectieve sector voor langdurig werklozen. Het verschil met de WIW is erin gelegen dat het hier om gesubsidieerde reguliere werkgelegenheid gaat en niet om 'additionele' banen. De ID-banen zijn bedoeld voor langdurig werklozen die een jaar of langer een bijstands-, IOAW- of IOAZ-uitkering ontvangen.
- 13 De monitors van de WIW en ID zijn in 2005 komen te vervallen. De nieuwe Statistiek Registratie Gemeenten (SRG) is onder meer bedoeld om informatie te verzamelen over gesubsidieerd werk. Daarbij gaat het uitsluitend om gesubsidieerd werk dat sinds 1 januari 2004 tot stand is gekomen.
- 14 Het gaat hier om een benadering van evenredigheid. De doelgroep van WIW- en ID-banen is duidelijk smaller dan de totale werkloze beroepsbevolking, waar hier van wordt uitgegaan.
- 15 Het gaat hier om de WAO en om andere AO-regelingen voor zelfstandigen en jongeren, ouderen (WAO+WAZ+Wajong). In de tekst spreken we gemakshalve doorgaans over WAO-uitkeringen.
- 16 Bij het bepalen van aanvangs- en beëindigingsdatums van banen en uitkeringen is binnen het Sociaal statistisch bestand (SBB) gekozen voor het betalingsconcept. Een baan of uitkering telt in deze optiek mee als er daadwerkelijk betalingen hebben plaatsgevonden. Dit kan verschillen opleveren met statistieken die een uitkering of baan weergeven wanneer deze is ingevoerd in de administratie (registratiebasis) of wanneer er rechten op uitbetaling zijn (transactiebasis).
- 17 Het besteedbaar inkomen is gelijk aan het *bruto-inkomen* verminderd met de betaalde overdrachten en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting. De betaalde overdrachten bestaan uit premies. Om inkomens van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gestandaardiseerd. Voor meer toelichting op de omschrijving van besteedbaar inkomen en standaardisering, zie www.cbs.nl, waaraan deze noot is ontleend.
- 18 Dit tekstblok is ontleend aan Thijssen en Wildeboer Schut (2003).

7 Sociaal-culturele integratie

Sandra Beekhoven (SCP) en Jaco Dagevos (SCP)

7.1 Wat is sociaal-culturele integratie?

Aan de integratie van allochtone groepen zijn twee dimensies te onderscheiden. De term 'structurele integratie' verwijst naar de positie van allochtone groepen in de sociale stratificatie en naar de wijze waarop deze positie zich verhoudt met die van de autochtone bevolking. De onderwijs-, arbeidsmarkt- en inkomenspositie zijn de bepalende maatstaven waaraan de structurele integratie wordt afgemeten.

De term 'sociaal-culturele integratie' verwijst naar de mate waarin allochtone groepen deel uitmaken van de ontvangende samenleving of zich daarvan (blijven) onderscheiden. Gemeenschappelijk in de definities (o.a. Veenman 1995; Vermeulen en Penninx 1994; Dagevos 2001) van sociaal-culturele integratie is de aandacht voor de mate waarin allochtonen sociale contacten onderhouden met de autochtone bevolking. De veranderingen in de eigen cultuur en de oriëntatie op de ontvangende samenleving verwijzen naar het culturele element van sociaal-culturele integratie.¹

Dit hoofdstuk sluit aan bij eerder onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar sociaal-culturele integratie. In hoeverre allochtonen en autochtonen met elkaar omgaan, wordt afgemeten aan de etnische signatuur van de vrijetijdscontacten. De culturele oriëntatie meten we af aan de mate waarin allochtonen waarden aanhangen die typerend zijn voor het proces van modernisering dat Westerse samenlevingen hebben doorgemaakt. In dit hoofdstuk gaat het in het bijzonder om opvattingen over de emancipatie van vrouwen en secularisering. Religie wordt als deelonderwerp van sociaal-culturele integratie opgevat, met name tegen de achtergrond van de voortgaande secularisering in de ontvangende samenleving.

De gegevens in dit hoofdstuk zijn overwegend afkomstig uit het onderzoek Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS) van het SCP. Voorzover mogelijk zijn tijdreeksen geconstrueerd met bevindingen uit eerdere onderzoeken naar de Sociale positie en het voorzieningengebruik van allochtonen (SPVA) – van het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) en het SCP.² Gegevens over de vluchtelingengroepen³ zijn ontleend aan de SPVA uit 2003. Niet voor alle onderwerpen is het mogelijk tijdreeksen te maken. Om dan enig zicht te krijgen op veranderingen kijken we naar verschillen tussen leeftijdsgroepen en generaties. Dit geeft enige indicatie van de ontwikkelingen. Deze wijze van vergelijken is natuurlijk wat anders dan een vergelijking in de tijd. Opvattingen en gedrag van leeftijdsgroepen en generaties kunnen immers in de tijd veranderd zijn, bij gegevens op één tijdstip wordt dit niet zichtbaar.

Met het gereedkomen van het LAS-onderzoek is een schat aan materiaal over sociaal-culturele integratie verzameld. Gezien de beperkte ruimte binnen het Jaarrapport kan hierover slechts op hoofdlijnen worden gerapporteerd. In komende SCP-studies zal het thema nog uitvoerig aan bod komen.

7.2 Identificatie met de eigen groep of met Nederlanders

Bij sociaal-culturele integratie gaat het om de vraag of allochtonen deel van de ontvangende samenleving zijn of dat ze zich daar juist van blijven onderscheiden. Een goed startpunt van dit hoofdstuk is vast te stellen hoe leden van minderheidsgroepen daar zelf over denken. In het LAS-onderzoek is de vraag gesteld: Voelt u zich meer Turk of Nederlander? Voor de andere groepen is de vraagformulering vanzelfsprekend aangepast.⁴

Bijna de helft van de Turken voelt zich overwegend Turk (tabel 7.1). Een betrekkelijk gering aandeel van hen (12%) voelt zich vooral Nederlander. In de andere groepen is de identificatie met de eigen etnische groep minder groot. Marokkanen voelen zich vaker Nederlander dan Turken dat doen. Ook is onder hen het aandeel groter dat zich zowel Marokkaan als Nederlander voelt. Surinamers onderscheiden zich door het lage aandeel dat zich overwegend Surinamer voelt, zij rekenen zichzelf veel vaker tot de Nederlandse en de Surinaamse groep. Het beeld bij de Antillianen loopt het meest uiteen: een derde voelt zich vooral Antilliaan, een derde voelt zich lid van beide groepen en een derde voelt zich vooral Nederlander.

In hoeverre vluchtelingen zich met de eigen groep identificeren, is op een andere wijze gemeten; daarvoor verwijzen we naar bijlage B7.1.

Tabel 7.1

Identificatie van allochtonen met de eigen groep en/of met Nederlanders, 15-65-jarigen, 2004/2005 (in procenten)

	voelt zich vooral lid eigen groep	evenveel lid eigen groep als Nederlander	voelt zich vooral Nederlander
Turken	49	40	12
Marokkanen	40	43	17
Surinamers	25	46	29
Antillianen	36	34	30

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Vooraf bij Marokkanen grote verschillen naar opleidingsniveau en generatie Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse vrouwen voelen zich wat vaker dan de mannen lid van de eigen groep, bij de Surinamers is het andersom (zie bijlage B7.2). Groot zijn de verschillen echter niet.

Vooraf bij de Marokkanen maakt het opleidingsniveau nogal wat uit. Laagopgeleiden voelen zich aanmerkelijk vaker Marokkaan dan hoogopgeleiden. Dit zien we

ook bij de Turken en de Antillianen, maar bij hen zijn de verschillen minder groot. Bij de Surinamers maakt het opleidingsniveau weinig uit voor de mate waarin zij zich identificeren met de eigen groep.

De allochtonen van de tweede generatie voelen zich vaker Nederlander of rekenen zich tot beide groepen dan die van de eerste generatie. De verschillen zijn erg groot bij de Antillianen en de Marokkanen. Het tekent de grote interne verscheidenheid binnen deze groepen. Bij Antillianen gaat dit in het bijzonder om de al eerder in deze studie toegelichte verschillen tussen de recentelijk gearriveerde Antillianen die gemiddeld genomen een grote achterstand hebben, en de tweede generatie die zeer sterk is geïntegreerd. Opvallend is dat 40% van de leden van de Turkse tweede generatie zich overwegend Turks voelen. Dit aandeel is fors hoger dan in de tweede generatie van de Marokkanen, die dicht in de buurt liggen van de tweede generatie van Surinamers en Antillianen.

7.3 Contacten tussen allochtonen en autochtonen

In hoeverre allochtonen en autochtonen met elkaar omgaan, wordt op verschillende manieren belicht. Eerst bezien we welke houding allochtonen aannemen ten aanzien van sociale contacten met autochtonen. Vervolgens komen de feitelijke vrijetijdscontacten tussen allochtonen en autochtonen aan de orde: in welke mate gaat men met elkaar om en wat is de aard van de contacten? Het gemengde huwelijk zou men als meest intensieve vorm van sociaal contact tussen allochtoon en autochtoon kunnen beschouwen. In hoeverre dit voorkomt bij de verschillende allochtone groepen, vormt het sluitstuk van deze paragraaf.

Houding tegenover contacten met autochtonen

Door te vragen of men het vervelend zou vinden als de kinderen met Nederlandse vrienden zouden omgaan of voor een Nederlandse partner zouden kiezen, is de houding van allochtonen tegenover de wenselijkheid van sociaal contact met autochtonen gemeten. Er is voor een indirecte vraagstelling gekozen om sociaal wenselijke antwoorden te vermijden, al liggen die ook bij deze vraagformulering nog steeds op de loer.

De meeste allochtonen hebben weinig bezwaar tegen het idee dat hun kinderen Nederlandse vrienden kiezen. Dit geldt het meest voor de klassieke migrantengroepen en voor de (voormalig) Joegoslaven; Afghanen en Somaliërs hebben er het vaakst bezwaar tegen.

Stuiten vriendschappelijke contacten met autochtonen op weinig bezwaren, het idee van Nederlandse (huwelijks)partners voor kinderen ligt duidelijk gevoeliger. Het minst enthousiast hierover zijn de Turken, Marokkanen en Somaliërs; velen van hen vinden een gemengde relatie een brug te ver. Ook een aanzienlijk deel van de Irakezen en Afghanen ziet hun kinderen liever niet met een autochtone partner trouwen. Veel minder vaak leven dergelijke opvattingen bij de (voormalig) Joegoslaven en Iraniërs. En dit geldt al helemaal voor Surinamers en Antillianen, van wie bijna

niemand problemen heeft met een autochtone huwelijkspartner. Zij hebben er ook nauwelijks bezwaar tegen wanneer hun kinderen omgaan met autochtone vrienden.

De voorkeur voor een bepaalde mate van etnische distantie is bij autochtonen eveneens aanwezig, dat zal in hoofdstuk 11 uitgebreid aan de orde komen.

Tabel 7.2

Houding ten aanzien van de herkomst van vrienden en partner van kinderen naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2003 en 2004/2005⁵ (in procenten)

	(helemaal) niet vervelend als kinderen Nederlandse vrienden kiezen	(helemaal) niet vervelend als kinderen Nederlandse partner kiezen
Turken	92	57
Marokkanen	91	58
Surinamers	98	93
Antillianen	96	96
(vrm.) Joegoslaven	92	87
Irakezen	87	68
Afghanen	84	68
Iraniërs	89	87
Somaliërs	84	64

Bron: ISEO/SCP (SPVA '03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs; SCP (LAS '04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen

Afnemende distantie

Gegevens over de periode 1994-2002 wijzen op een afnemende etnische distantie. (Het gaat hier om SPVA-gegevens die betrekking hebben op hoofden van huishoudens. Deze zijn niet vergelijkbaar met het LAS-onderzoek zodat de SPVA-reeks niet verbonden kan worden aan cijfers uit het LAS.) Steeds minder Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen hebben er bezwaren tegen dat hun kinderen autochtone contacten onderhouden (zie bijlage B7.3). De veranderingen in houding gaan opmerkelijk snel.⁶ Wel is bij Turken en Marokkanen de weerstand tegen een autochtone partner nog steeds aanzienlijk groter dan tegen autochtone vrienden.

Turken gaan het vaakst om met leden van de eigen groep

Houdingen hoeven niet te corresponderen met feitelijk gedrag, maar de bevindingen over de etnische signatuur van de vriendenkring volgen vrij nauwkeurig de opvattingen over sociale contacten met autochtonen (of andersom natuurlijk).

Voor de vier grote groepen is bekend hoe vaak ze in de vrije tijd omgaan met autochtonen (bijlage B7.4): van de Turken heeft 29% nooit sociaal contact met autochtonen, van de Marokkanen 27%, en van de Surinamers en Antillianen 15%. Omgekeerd zegt 46% van de autochtonen nooit om te gaan met allochtonen.

Op de vraag of men in de vrije tijd overwegend met leden van de eigen groep, overwegend met autochtonen of met beide evenveel omgaat, antwoordt ongeveer twee derde van de Turken overwegend met leden van de eigen groep om te gaan; dit is dus inclusief degenen die in de vrije tijd nooit contacten hebben met autochtonen (zie tabel 7.3). De helft van de Marokkanen en de Somaliërs verkeert in de vrije tijd vooral met leden van de eigen groep. Zeker voor de Somalische groep een opmerkelijke uitkomst, omdat dit een kleine groep is. Andere minderheden gaan vaker met autochtonen om. Ongeveer een derde van de Surinamers, Antillianen en (voormalig) Joegoslaven heeft een vriendenkring die overwegend uit leden van de eigen groep bestaat. Typerend voor Surinamers is het hoge aandeel met een gemengde vriendenkring. Dit sluit aan bij bevindingen uit paragraaf 7.2: veel Surinamers voelen zich zowel Nederlander als Surinamer. Deze groep mengt zich het best, zowel mentaal als qua contacten. De Antillianen, de Afghanen en de (voormalig) Joegoslaven kenmerken zich door betrekkelijk grote interne verschillen: ongeveer een derde gaat vooral om met leden van de eigen groep, ongeveer een derde vooral met autochtonen en ongeveer een derde heeft een gemengde vrienden- en kennissenkring. Opmerkelijk veel Iraniërs hebben een gemengde of overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring. Van alle hier onderzochte allochtone groepen gaan zij het vaakst met autochtonen om.

Is er bij bepaalde allochtone groepen sprake van een geringe menging, bij autochtonen is dit evenzeer het geval: 85% van hen gaat overwegend met autochtonen om.

Tabel 7.3

Etnische signatuur van vrijetijdscontacten naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2003 en 2004/2005 (in procenten)

	meer met leden van eigen groep	met beide evenveel	meer met autochtonen
Turken	64	26	9
Marokkanen	51	34	16
Surinamers	35	43	32
Antillianen	35	32	33
(vrm.) Joegoslaven	30	38	32
Irakezen	42	32	26
Afghanen	34	37	29
Iraniërs	24	37	39
Somaliërs	50	32	18
autochtonen ^a	3	12	85

a Antwoordcategorie 'meer met leden van eigen groep' betekent bij autochtonen: meer met leden van allochtone groepen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA '03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs; SCP (LAS '04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtonen

Binnen de groepen zijn er forse verschillen in de sociale contacten. Het zijn vooral jongeren, leden van de tweede generatie en hoogopgeleiden die vaak een overwegend autochtone of een gemengde vriendenkring hebben (zie bijlage B7.5). Deze uitkomsten zijn ook gevonden in eerder onderzoek naar de vrijetijdscontacten van minderheden (Dagevos 2005; Gijsberts en Dagevos 2005).⁷

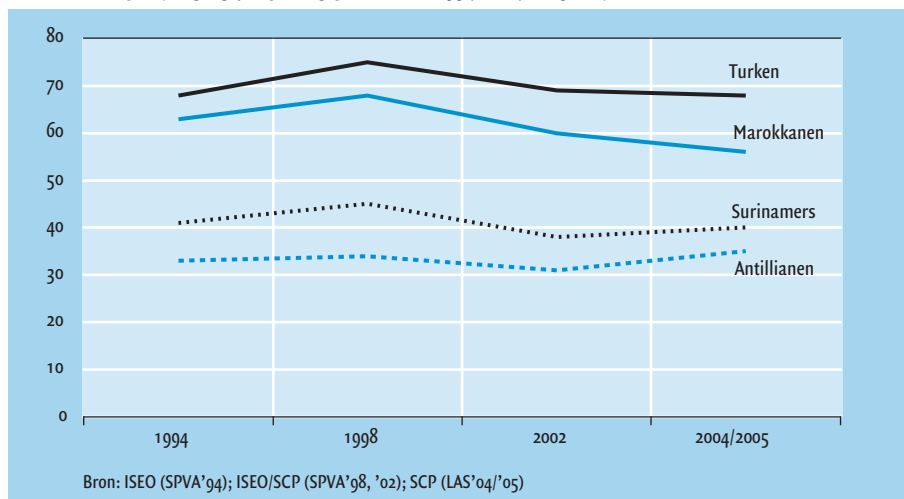
1994-2004: contacten tussen allochtonen en autochtonen nemen niet toe

Eerder onderzoek naar de ontwikkelingen in de etnische signatuur van vrijetijdscontacten baseerde zich noodgedwongen op gegevens van hoofden van huishoudens (Dagevos en Schellingerhout 2003; Dagevos 2005; Gijsberts en Dagevos 2005). Hieruit bleek dat in de periode 1991-2002 het aandeel Turken en Marokkanen dat overwegend met de eigen groep omgaat, licht toenam. Die toename komt vooral op het conto van het lage niveau in 1991, in de jaren daarna is het aandeel Turken en Marokkanen dat vooral contacten onderhoudt binnen de eigen groep, redelijk stabiel. In de etnische samenstelling van de vrienden- en kennissenkring van Surinamers en Antillianen veranderde er niet veel.

Met het LAS-onderzoek kunnen we een nieuwe tijdreeks maken gebaseerd op persoonsgegevens (figuur 7.1).⁸ Over het geheel genomen luidt de conclusie dat er aan de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring in 2004/2005 weinig is veranderd ten opzichte van 1994, met misschien de Marokkanen als uitzondering. De cijfers over deze groep wijzen op een licht dalende tendens van het aandeel personen dat in de vrije tijd overwegend met leden van de eigen groep omgaat. Kijken we echter over de gehele periode tussen 1994 en 2004/2005, dan zijn ook bij de Marokkanen de veranderingen betrekkelijk gering. Van een sterke toenadering van allochtonen en autochtonen in de vrije tijd is er derhalve geen sprake, ook bij de Marokkanen niet. De feitelijke contacten houden geen gelijke tred met de veranderingen in de houding tegenover dergelijke contacten, die immers wijzen op een afname in de distantie.

Figuur 7.1

Aandeel allochtonen dat in de vrije tijd overwegend met leden van de eigen groep omgaat, naar etnische groep, 15-65-jarigen, 13 gemeenten, 1994-2004/2005 (in procenten)

Dat er in tien jaar weinig is veranderd aan de etnische signatuur van vrijetijdscontacten, kan men op uiteenlopende manieren bezien. In het licht van de stijgende verblijfsduur had men kunnen verwachten dat er sprake zou zijn van een grotere toenadering tussen de bevolkingsgroepen. Binnen de allochtone groepen zijn er in 2004/2005 meer hoogopgeleiden te vinden, is het aandeel van de tweede generatie toegenomen, spreken steeds meer mensen Nederlands en is de arbeidsmarktpositie beter dan in 1994. Allemaal factoren die bijdragen aan het onderhouden van contacten met autochtonen (zie ook Gijsberts en Dagevos 2005). Toch is dit op groepsniveau niet of nauwelijks zichtbaar. Aan de andere kant spelen ontwikkelingen een rol die juist de menging van bevolkingsgroepen belemmeren. In de afgelopen tien jaar zijn de aantallen minderheden en de concentratie in de steden fors toegenomen. Hierdoor is de kans om in contact te komen met leden van de eigen groep vergroot (zie hoofdstuk 8). Bij met name Turken en Marokkanen draagt de keuze om binnen de eigen groep te trouwen bij aan de eenzijdig samengestelde netwerken. Verder is er in de afgelopen jaren in Nederland en daarbuiten nogal wat gebeurd, waardoor de etnische verhoudingen onder druk zijn komen te staan. De beeldvorming over en weer draagt niet bij aan de doorbreking van de sociale segregatie (zie verder hoofdstuk 11). Gezien de ontwikkelingen van de afgelopen jaren is het misschien eerder verrassend dat bevolkingsgroepen niet verder uit elkaar zijn komen te staan.

Contacten van allochtonen met leden van andere allochtone groepen

Tot nu toe is uitsluitend gekeken in hoeverre leden van minderheidsgroepen omgaan met autochtonen, en omgekeerd. In hoeverre allochtonen omgaan met leden van andere allochtone groepen blijkt uit tabel 7.4. Naar verhouding veel Turken gaan

nooit met andere allochtonen om. Dit onderstreept het beeld van de Turken als een sterk op de eigen leden gerichte groep. Antillianen gaan nog het vaakst om met andere allochtonen. Surinamers en Marokkanen zitten hiertussenin.

Tabel 7.4

Frequentie van vrijetijdscontacten van allochtonen met andere allochtonen naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2004/2005 (in procenten)

	vaak	soms	nooit
Turken	11	32	57
Marokkanen	18	33	49
Surinamers	19	34	47
Antillianen	26	34	40

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

De allochtonen die wel contact hebben met andere allochtonen, beperken zich dikwijls niet tot één groep (tabel 7.5) Daarnaast gaan Antillianen in de vrije tijd vaak om met Surinamers. En Turken onderhouden veelal contacten met Marokkanen en omgekeerd.

Tabel 7.5

Etniciteit van de contacten van allochtonen die omgaan met leden van andere allochtone groepen, naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2004/2005 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
met Turken		31	10	7
met Marokkanen	30		16	10
met Surinamers	11	12		38
met Antillianen	6	3	15	
gemengd	41	46	51	39
anders	12	8	8	6

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Gemengde huwelijken

Het aandeel gemengde huwelijken (autochtoon met allochtoon) is in veel onderzoek een belangrijke indicator voor (sociaal-culturele) integratie. Klassieke integratieonderzoekers als Gordon (1964) hadden hier al aandacht voor. Het aangaan van relaties en het huwen met een persoon afkomstig uit de ontvangende samenleving betekent doorgaans dat de karakteristieke eigenschappen van de etnische groep zoals de eigen taal en culturele gewoonten aan belang verliezen. De mate waarin gemengde huwelijken voorkomen, zegt iets over de geslotenheid dan wel openheid van een groep.

Het CBS heeft voor alle in 2001 gesloten huwelijken vastgesteld of leden van de vier grote minderheden zijn gehuwd met een autochtoon, met een herkomstgenoot die al in Nederland woonachtig was, of met een huwelijksmigrant (tabel 7.6). Ongeveer twee derde van de Turken en Marokkanen die in 2001 zijn getrouwd, heeft zijn partner uit het herkomstland laten overkomen. Daarnaast is rond een kwart getrouwd met een herkomstgenoot die al in Nederland woonde. Dit betekent dat in 2001 ongeveer 90% van de huwelijken van de Turken en Marokkanen werd gesloten tussen partners uit dezelfde groep. Gemengde huwelijken komen bij Turken en Marokkanen dus nauwelijks voor. De tweede en de eerste generatie verschillen in dit opzicht niet veel van elkaar (zie bijlagen B7.6 en B7.7). De enige uitzondering vormen de Marokkaanse mannen: 11% van de tweede generatie trouwde met een autochtone partner tegen 4% van de eerste generatie. Het voornaamste verschil tussen de generaties is dat de tweede generatie aanzienlijk vaker met een herkomstgenoot uit Nederland trouwt en minder vaak met een huwelijksmigrant dan de eerste generatie; het verschil bedraagt zowel bij de Turken als bij de Marokkanen rond de 10 procentpunten.

Tabel 7.6

Herkomst van de huwelijkspartner van allochtonen die in 2001 zijn getrouwd, naar etnische groep en geslacht, 2004⁹ (in procenten)

	met autochtoon	met herkomstgenoot woonachtig in Nederland	met huwelijksmigrant uit land van herkomst	overig
Turken				
mannen	5	25	64	6
vrouwen	5	27	63	5
Marokkanen				
mannen	5	24	65	5
vrouwen	7	30	58	5
Surinamers				
mannen	23	45	20	12
vrouwen	37	43	8	13
Antillianen				
mannen	48	27	1	24
vrouwen	51	25	3	21

Bron: CBS (Structuurtelling'04)

Het beeld bij de Surinamers en Antillianen is anders. Ongeveer de helft van de in 2001 getrouwde Antillianen is in het huwelijk getreden met een autochtoon en iets minder dan een derde trouwde met een herkomstgenoot uit Nederland. Antillianen trouwen ook regelmatig met personen van een andere etnische achtergrond. Bij Surinamers en in het bijzonder Surinaamse vrouwen komen gemengde huwelijken eveneens vaak voor, maar in 2001 minder vaak dan bij Antillianen. Surinaamse mannen laten betrekkelijk vaak een partner uit het herkomstland overkomen. Antillianen van

de tweede generatie trouwden in 2001 massaal met een autochtone partner (75% van de mannen en 80% van de vrouwen, zie bijlagen B7.6 en B7.7). Dit is ongeveer twee keer zo vaak als de Antillianen van de eerste generatie. Bij de Surinaamse vrouwen zijn de verschillen tussen de generaties niet groot. Surinaamse mannen van de tweede generatie trouwen wel veel vaker met een autochtone partner dan die van de eerste generatie (47% tegen 16%).

Er is in de afgelopen jaren nogal wat onderzoek verricht naar de achtergronden van het voorkomen van gemengd huwen onder Turken en Marokkanen (o.a. Hooghiemstra 2003; Sterckx en Bouw 2005). Deze studies laten zien dat er een baaiert aan factoren kan worden onderscheiden die ten grondslag liggen aan het veelvuldige trouwen van Turken en Marokkanen binnen de eigen groep. Het ontbreekt ons aan ruimte om deze studies uitvoerig te bespreken. Wat in elk geval duidelijk naar voren komt, is het belang dat Turken en Marokkanen hechten aan een gemeenschappelijke godsdienstige overtuiging (zie tevens het door het CBS uitgevoerde Onderzoek gezinsvorming jonge allochtonen (OGJA); bijlage B7.8).

Eerder in dit hoofdstuk constateerden we dat steeds minder Turken en Marokkanen een negatieve houding aannemen ten opzichte van een autochtone partner voor hun kinderen. In hun gedrag is dit in het geheel nog niet zichtbaar. Naast andere factoren staan in elk geval religieuze verschillen de keuze voor een autochtone huwelijkspartner in de weg.

7.4 Culturele oriëntaties: moderne opvattingen

Misschien nog wel meer dan voor de etnische samenstelling van de vrienden- en kennissenkring geldt, roept onderzoek naar de verschillen in culturele oriëntatie weerstand op. Dé Nederlandse cultuur zou niet bestaan, ook binnen de autochtone bevolking bestaat er een grote differentiatie aan opvattingen, waarden en normen. Hierdoor zou een vergelijking met dé cultuur van allochtone groepen, bij wie de culturele verscheidenheid ook groot is, niet mogelijk zijn. Tegen deze achtergrond is in dit (en ander) onderzoek naar culturele verschillen aansluiting gezocht bij het proces van modernisering. Daarmee wordt bedoeld op het proces dat typisch is voor West-Europa en dat de overgang beschrijft van een agrarische naar een (post)industriële samenleving (bv. Ester et al. 1993). Deze overgang is gepaard gegaan met veranderingen in de opvattingen over hetgeen als waardevol en passend is te beschouwen. Centraal is de notie dat opvattingen over het gewenste gedrag steeds minder worden bepaald door godsdienstige voorschriften, groepsbanden en sekse. Individualisering, secularisering en emancipatie vormen sleutelementen van het proces van modernisering en daarmee van de Westerse cultuur. In dit onderzoek worden opvattingen die verbonden zijn aan het proces van modernisering als ijkpunt gezien voor de bepaling van culturele verschillen tussen minderheidsgroepen en autochtonen.¹⁰

Uitgaande van het moderniseringsconcept is in het LAS-onderzoek met name informatie verzameld over de opvattingen over man-vrouwrollen en over religie. De betekenis van religie komt aan bod in paragraaf 7.5. Hier richten we ons op de opvattingen over de emancipatie van vrouwen.

Turken hebben het vaakst traditionele opvattingen over de rol van mannen en van vrouwen (tabel 7.7). Bijna de helft van de Turken is van mening dat de man het beste de verantwoordelijkheid kan hebben voor het geld en ongeveer driekwart vindt dat de vrouw het beste de verantwoordelijkheid kan hebben voor het huishouden. Marokkanen staan hier enigszins liberaler tegenover. Turken en Marokkanen ontlopen elkaar weinig in de veelvuldig voorkomende opvatting dat vrouwen moeten stoppen met werken wanneer ze een kind krijgen.

Surinamers en Antillianen laten een ander beeld zien. Zij zijn aanzienlijk minder vaak geporteerd voor traditionele vrouwenrollen. Toch is binnen deze groepen, waar economische participatie van vrouwen veelvuldig voorkomt, de emancipatiegezindheid minder wijdverbreid dan onder de autochtonen. Laatstgenoemden zijn het minst voorstander van duidelijk gescheiden man-vrouwrollen.

Tabel 7.7

Opvattingen over de rol van mannen en vrouwen naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2003 en 2004/2005 (in procenten '(helemaal) mee eens')

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
als de man niet wil dat de vrouw werkt, moet de vrouw dat accepteren	29	27	8	10	3
bij het krijgen van een kind moet de vrouw stoppen met werken	38	39	19	21	16
de vrouw kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het huishouden	72	63	47	48	31
de man kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het geld	48	38	19	27	10
een eigen inkomen is voor jongens belangrijker dan voor meisjes	30	24	22	26	16
	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniërs	Somaliërs
bij het krijgen van een kind moet de vrouw stoppen met werken	21	36	34	24	40
de vrouw kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het huishouden	53	65	60	48	77
de man kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het geld	35	52	51	36	58

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs

In de groepen vluchtelingen is de variatie in de opvattingen over man-vrouwrollen eveneens groot. Somaliërs denken het meest traditioneel, kort daarop gevolgd door Afghanen en Irakezen. Deze drie groepen lijken qua opvattingen over de emancipatie van vrouwen het meest op Turken en Marokkanen. Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven zijn beduidend minder vaak voorstander van een traditionele rolverdeling. Hun opvattingen lijken veel op die van Surinamers en Antillianen, al vinden ze wel vaker dat mannen het beste verantwoordelijk kunnen zijn voor het geld.

Opvattingen over man-vrouwrollen: vrouwen lopen voorop

In alle groepen hebben de vrouwen vaker vooruitstrevende opvattingen over de rolverdeling tussen de geslachten dan de mannen (zie bijlage B7.9), een uitkomst die al eerder is gevonden (bv. Dagevos en Schellingerhout 2003). De differentiatie binnen groepen is groot. Niet alleen tussen mannen en vrouwen, maar ook tussen de opleidingsniveaus en generaties. Hoe hoger de opleiding, des te moderner de opvattingen. De leden van tweede generatie zijn minder geporteerd voor traditionele rolverhoudingen dan de leden van de eerste generatie. De verschillen zijn vooral binnen de Marokkaanse groep erg groot: hoogopgeleiden wijken in sterkere mate dan bij de andere groepen af van de lager opgeleiden, en de tweede generatie onderscheidt zich sterk van de eerste.

Weinig ontwikkeling in opvattingen over emancipatie

Op basis van gelijke vraagstellingen in SPVA-onderzoeken van 1998 en 2002 en het LAS-onderzoek van 2004/2005 is een tijdreeks geconstrueerd. Hieruit blijkt dat in de opvattingen over man-vrouwrollen geen duidelijk opwaartse of neerwaartse trend zichtbaar is, er verandert gewoonweg nauwelijks iets. Dit geldt ook wanneer we onderscheid maken naar generatie en geslacht. Voor deze jaren is er dus geen sprake van een ontwikkeling in de richting van meer moderne opvattingen, maar het omgekeerde is evenmin het geval (bijlage B7.10). Deze uitkomst wijkt af van geluiden over opkomende traditionele opvattingen bij met name Turkse en Marokkaanse jongeren. Wij zien dit op groepsniveau niet terug. Mogelijk is onze wijze van waarneming en meting te grof, maar evenmin kan worden uitgesloten dat hetgeen in de media verschijnt een uitvergroting is van opvattingen van een betrekkelijk kleine groep (die waarschijnlijk minder geneigd is aan enquêteonderzoek mee te doen).

7.5 Religie

In de afgelopen jaren is de religie (lees: de islam) van allochtonen het thema geweest van intensief debat. De islam en de manier waarop de islam ervaren en uitgedragen wordt, is onderwerp van heftige discussie en soms van conflict (Sniderman et al. 2003). Deze paragraaf gaat in op enkele aspecten van de religiositeit van allochtonen. Daarbij gaat het overigens niet alleen om personen die de islam aanhangen, maar ook om aanhangers van andere religies. Doorgaans wordt religieuze betrokkenheid uiteengelegd in verschillende dimensies (Phalet en Ter Wal 2004). We onderscheiden

of iemand zich tot een geloof rekent, ook wel religieuze toewijzing genoemd, en de mate waarin iemand daadwerkelijk praktiserend is (religieuze participatie). Voorts bezien we de intensiteit waarmee het geloof beleefd wordt, in hoeverre bepaalde regels van een geloof worden nageleefd en welke opvattingen hierover bestaan.

Vanwege de centrale positie van de islam in de publieke discussie is bij Turken en Marokkanen extra informatie verzameld. De verwachtingen dat met survey-onderzoek religieus-extremistische stromingen opgespoord worden, kunnen niet al te hoog gespannen zijn. Daartoe is ander type onderzoek noodzakelijk.

Nederland is een moderne gesecculariseerde samenleving en wijkt daarmee af van de situatie in de meeste herkomstlanden van immigranten. Er wordt verwacht dat immigranten onder invloed van het leven in de gesecculariseerde samenleving minder religieus worden (voor een theoretisch overzicht zie Phalet en Ter Wal 2004). Eerder onderzoek laat echter een gemengd beeld zien. Voor veel etnische groepen en zeker voor Turken en Marokkanen geldt dat het aandeel dat zich tot een religie rekent, niet vermindert. Praktisch alle moslims in Nederland zijn (kinderen van) immigranten en afkomstig uit een aantal specifieke etnische groepen. Deze beide kenmerken onderscheiden hen van autochtonen. Bij deze groepen zijn de etnische en religieuze identiteit in sterke mate met elkaar verweven (Phalet en Ter Wal 2004). Verschillende onderzoeken tonen aan dat de trend naar secularisering zichtbaar is in een afname van religieuze participatie en een toename van religieus liberalisme bij leden van de tweede generatie. Deze ontwikkeling zou worden versterkt door een stijging van het opleidingsniveau en toenemende sociale integratie. Uit het onderzoek van Phalet en Ter Wal komt echter ook een beeld naar voren van een kleine groep jonge moslims die, onder meer onder invloed van het voornamelijk verkeren in eigen kring en van het ervaren van discriminatie, meer belang gaan hechten aan de islam.

Grote verschillen in religieuze toewijzing

Zeer veel Turken, Marokkanen en Somaliërs rekenen zich tot een religie, hetgeen voor hen bijna zonder uitzondering de islam betekent. Als alleen op religieuze toewijzing wordt afgegaan, is er in deze groepen van secularisatie nauwelijks sprake. Ook Irakezen en Afghanen rekenen zich vaak tot een religie (meer dan 80%), evenals een ruime meerderheid van de Surinamers, Antillianen en (voormalig) Joegoslaven. Hoewel in de maatschappelijke discussie allochtonen bijna synoniem lijken te zijn met moslims, zijn er onder hen veel mensen die zich tot het christendom rekenen (bijlage B7.11). Een derde van de Surinamers rekent zich tot het hindoeïsme. Opmerkelijk is dat minder dan de helft van de Iraniërs zich aan een religie toewijst. Hierdoor nemen zij een aparte positie binnen de vluchtelingengroepen in. Iraniërs in Nederland vormen een moderne groep allochtonen, zo bleek ook al eerder in dit rapport. Autochtonen rekenen zich het minst tot een religie. Hierbij moet men in gedachte houden dat het in het LAS-onderzoek het om stedelijke bewoners gaat.

Tabel 7.8

Religieuze toewijzing naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2003 (SPVA: hoofden van huishoudens), 2004/2005 (LAS: alle respondenten) (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniërs	Somaliërs	autochtonen
totaal	93	95	71	68	62	81	86	46	93	35
man	92	95	67	61	61	79	84	43	92	38
vrouw	94	96	74	75	63	88	95	54	93	35
15-24 jaar	94	94	61	62	44	78	87	56	93	25
25-44 jaar	92	95	68	65	62	82	85	44	92	39
45-65 jaar	96	99	83	82	68	78	87	50	96	40
max. bas	97	97	77	72	67	88	90	61	93	32
vbo/mavo	94	92	74	75	68	83	85	64	95	42
mbo/havo/vwo	87	92	67	70	57	80	84	45	95	34
hbo/wo	89	95	75	58	58	76	85	34	84	38
1 ^e generatie	94	97	77	76						
2 ^e generatie	93	91	56	40						

Bron: ISEO/SCP (SPVA '03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs; SCP (LAS '04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtonen

Vrouwen rekenen zich vaker tot een religie dan mannen (tabel 7.8). In het licht van het proces van secularisering zou men verwachten dat jongeren en leden van de tweede generatie zich minder vaak tot een religie rekenen dan de eerste generatie en de ouderen. Bij de groepen met overwegend moslims is dit echter niet het geval. Jongeren rekenen zich in ongeveer dezelfde mate tot een religie als de ouderen. Tussen de Turkse tweede en eerste generatie bestaan er eveneens nauwelijks verschillen, de Marokkaanse tweede generatie rekent zich wel iets minder vaak tot een religie. De jongeren en de leden van de tweede generatie in de andere groepen zijn inderdaad meer gesecculariseerd dan de ouderen en de eerste generatie.

Eerder in dit hoofdstuk is vastgesteld dat er forse verschillen bestaan tussen laag- en hoogopgeleiden op het vlak van identificatie met de eigen groep, contacten met autochtonen en opvattingen over de emancipatie van vrouwen. De uitkomsten met betrekking tot de toewijzing tot een religie differentiëren veel minder naar opleidingsniveau. Dit geldt in het bijzonder voor de Marokkanen, die juist op andere dimensies van sociaal-culturele integratie zo sterk naar opleidingsniveau verschillen.

Religieuze toewijzing van de klassieke groepen is erg stabiel door de jaren heen

In de afgelopen zes jaar hebben zich nauwelijks veranderingen voorgedaan in het aandeel allochtonen dat zich tot een geloof rekent (tabel 7.9). Voorzover er verande-

ring is, duidt die bij Turken, Marokkanen en Surinamers op een lichte afname van het aandeel personen dat zichzelf aan een religie toewijst. De verschuiving bij de tweede generatie verloopt grillig, zodat daar moeilijk algemene conclusies aan zijn te verbinden.

Tabel 7.9

Religieuze toewijzing naar etnische groep en generatie, 15-65-jarigen, 1998, 2002 en 2004/2005 (in procenten)¹¹

	1998	2002	2004/2005
Turken	96	95	93
1 ^e generatie	97	95	94
2 ^e generatie	95	95	93
Marokkanen	98	98	95
1 ^e generatie	98	98	97
2 ^e generatie	94	97	91
Surinamers	76	75	71
1 ^e generatie	80	79	77
2 ^e generatie	55	58	56
Antillianen	70	72	68
1 ^e generatie	75	79	76
2 ^e generatie	35	43	40

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98 en '02) gewogen; SCP (LAS '04/'05) gewogen

Turken, Marokkanen, Antillianen en Somaliërs gaan vaak naar religieuze bijeenkomsten. Religieuze toewijzing zegt nog weinig over iemands religieuze participatie. In tabel 7.10 is te zien hoe vaak men een godsdienstige bijeenkomst (in de moskee, kerk, tempel, enz.) bezoekt.

Tabel 7.10

Frequentie van het bezoeken van religieuze bijeenkomsten, voor personen die zich tot een religie rekenen, 15-65-jarigen, 2003 (SPVA: hoofden van huishoudens), 2004/2005 (LAS: alle respondenten), (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniers	Somaliërs	autochtonen
nooit	26	39	31	23	54	62	54	79	32	26
jaarlijks	29	20	41	30	31	17	26	11	22	46
maandelijks	12	8	13	15	9	9	9	4	15	13
wekelijks of vaker	33	33	15	32	6	12	11	6	31	15

Bron: ISEO/SCP (SPVA'03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniers, Somaliërs; SCP (LAS '04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtonen

Een derde van de Turken, Marokkanen, Antillianen en Somaliërs is wekelijks of vaker te vinden bij religieuze bijeenkomsten. In alle etnische groepen is er een aantal mensen dat zichzelf tot een religie rekent maar nooit godsdienstige bijeenkomsten bezoekt. Van de moslims gaan de vrouwen minder vaak dan de mannen naar religieuze bijeenkomsten, van hen wordt in principe niet verwacht dat zij voor het bidden naar de moskee gaan. Het percentage vluchtelingen dat zich tot een geloof rekent maar zelden religieuze bijeenkomsten bezoekt, is hoog, in het bijzonder bij Iraniërs.

Bij de moslimgroepen is leeftijd is erg bepalend voor de frequentie waarin men een religieuze bijeenkomst bezoekt (zie bijlage B7.12 voor onderscheid naar achtergrondkenmerken). Marokkaanse ouderen gaan ruim tweemaal zo vaak wekelijks naar de moskee dan jongeren. Turken en Marokkanen van de tweede generatie zijn minder vaak in de moskee te vinden dan die van de eerste generatie. Ook de Antilliaanse eerste generatie bezoekt vaker een religieuze bijeenkomst dan de tweede. Bij de Turken en Marokkanen gaan hoogopgeleiden minder vaak wekelijks naar de moskee dan de laagopgeleiden, hoewel de verschillen bij de Turken niet groot zijn. Het moskeebezoek van Turken en Marokkanen laat dus meer differentiatie zien naar opleidingsniveau, leeftijd en generatie dan de religieuze toewijzing. Bijna iedereen uit deze groepen beschouwt zich als moslim, maar jongeren, de tweede generatie en hoogopgeleiden vertonen, afgemeten aan het moskeebezoek, minder actief religieus gedrag.

Allochtonen hebben het geloof sterk geïnternaliseerd

Om een beeld te verkrijgen van de betekenis van het geloof is meer informatie nodig dan alleen de mate waarin men in religieuze bijeenkomsten participeert. Het is te verwachten dat in een seculiere samenleving godsdienst voornamelijk tot het privé-domein behoort.

Tabel 7.11

Beleving van religie door personen die zich tot een religie rekenen, 15-65-jarigen, 2004/2005 (in procenten '(helemaal) mee eens')

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
mijn geloof is een belangrijk deel van mijzelf	91	94	81	81	52
als iemand iets slecht over mijn geloof zegt, voel ik mij persoonlijk gekwetst	62	61	28	27	14
niemand mag mijn geloof in twijfel trekken	55	47	23	28	10

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Er bestaan grote verschillen tussen allochtonen en autochtonen (tabel 7.11). Voor bijna alle Turken en Marokkanen en voor veel Surinamers en Antillianen is hun geloof een belangrijk onderdeel van henzelf. Autochtonen die zich tot een religie

rekenen, hebben vaker een meer afstandelijke relatie tot hun geloof. De meerderheid van de Turken en Marokkanen trekt het zich aan als hun geloof in een negatief daglicht wordt gesteld. Ook het in twijfel trekken van het geloof is voor ruim de helft van de Turken en bijna de helft van de Marokkanen ongewenst. Turken en Marokkanen zijn zeer toegewijd aan het geloof.

Surinamers en Antillianen bewaren een grotere afstand tot religie. Bijna 30% van hen voelt zich gekwetst door negatieve opmerkingen en eveneens rond de 30% vindt het moeilijk als het geloof in twijfel wordt getrokken. Op deze laatste twee aspecten bevinden Surinamers en Antillianen zich dicht bij de autochtonen.

De drie items hangen zodanig met elkaar samen dat er sprake is van een schaal. In tabel 7.12 zien we de gemiddelde score op die schaal voor de verschillende groepen naar achtergrondkenmerken.

Tabel 7.12

Persoonlijke betekenis van het geloof, voor personen die zich tot een religie rekenen, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2004/2005 (gemiddelde score, hoe hoger de score – van 1 tot 5 – des te groter de betekenis)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
totaal	3,7	3,7	3,0	3,1	2,5
man	3,7	3,7	3,0	3,0	2,5
vrouw	3,7	3,8	3,1	3,2	2,6
15-24 jaar	3,8	3,6	3,2	3,1	2,4
25-44 jaar	3,6	3,7	2,9	3,1	2,5
45-65 jaar	3,8	4,0	3,1	3,2	2,9
max. bao	3,8	3,9	3,2	3,2	2,7
vbo/mavo	3,7	3,6	3,0	3,2	2,4
mbo/havo/vwo	3,7	3,6	3,0	3,0	2,5
hbo/wo	3,3	3,6	2,8	2,9	2,6
1 ^e generatie	3,8	3,8	3,0	3,1	
2 ^e generatie	3,6	3,5	2,9	2,9	

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn gering. Bij de Marokkanen hebben jongeren het geloof minder geïnternaliseerd dan ouderen. Dit is ook het geval bij de autochtonen. In de andere groepen zijn de verschillen naar leeftijd minder duidelijk. Jonge Turken onderhouden net als oudere Turken een zeer nauwe relatie met het geloof. Naarmate de opleiding hoger is, is de relatie met het geloof wat afstande-

lijker. Bij de Marokkanen zijn de verschillen overigens niet groot. Allochtonen van de tweede generatie hebben het geloof minder geïnternaliseerd dan de leden van de eerste generatie. Toch blijven ook in deze uitsplitsing naar subgroepen de verschillen tussen allochtonen en autochtonen zeer groot: de persoonlijke betekenis van het geloof is bijvoorbeeld voor Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie veel groter dan voor autochtone jongeren.

Religieuze participatie van Turkse en Marokkaanse moslims

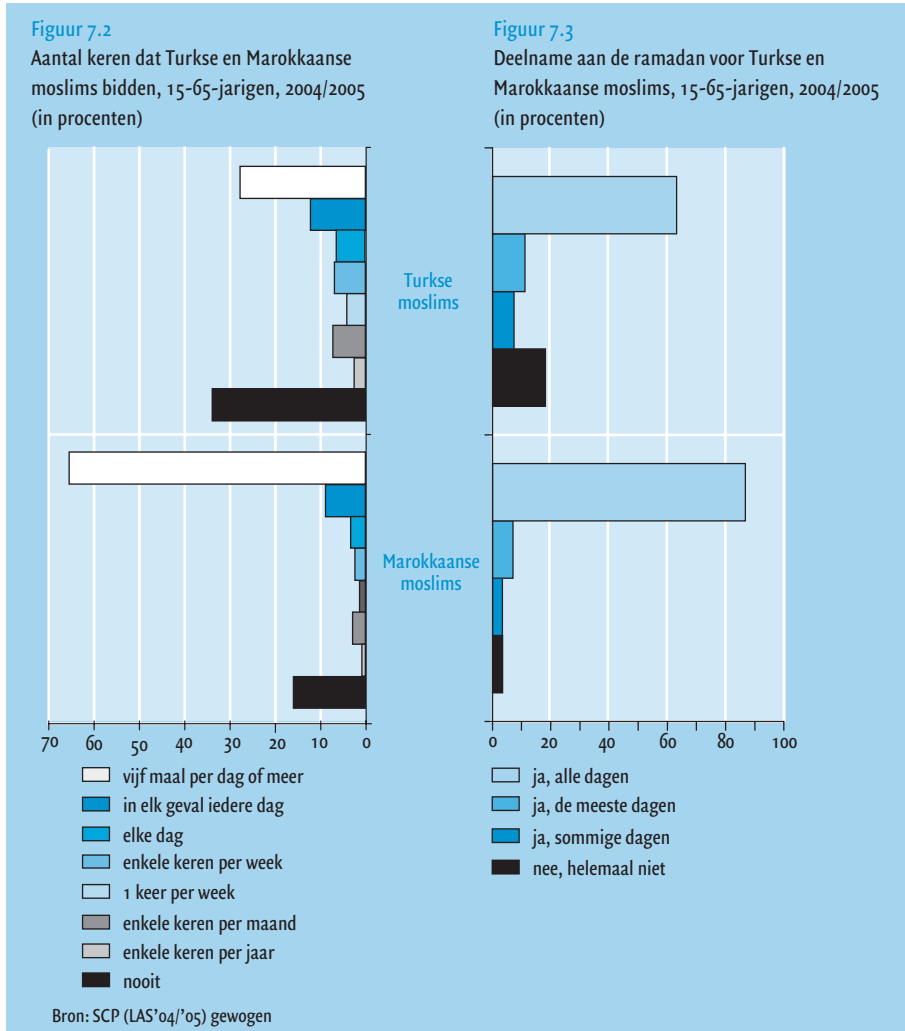
In het LAS-onderzoek is bij Turken en Marokkanen die zich als moslim beschouwen, extra informatie verzameld. Het ligt in de rede dat zich onder deze moslims zowel praktiserende als niet praktiserende en zowel rekkelijke als strikte moslims bevinden (zie ook Phalet en Ter Wal 2004; Demant 2005). Om hierop enig zicht te krijgen zullen we de religieuze participatie, beleving en opvattingen van Turkse en Marokkaanse moslims nader beschouwen.

Essentiële onderdelen van de religieuze participatie van moslims zijn het bidden en het houden van de ramadan. In figuur 7.2 valt op dat men in het algemeen of nooit bidt of vijf keer per dag. Van de Turkse moslims bidt 34% nooit en een kleinere groep bidt vijf keer per dag. De meerderheid van de gelovige Turken neemt actief deel aan de ramadan, 18% doet niet mee (figuur 7.3).

Marokkaanse moslims laten een actiever religieus gedrag zien dan Turkse. Meer dan 60% van hen bidt ten minste vijf keer per dag en meer dan 80% doet mee aan de ramadan, slechts 16% bidt nooit en 3% doet niet mee aan de ramadan.

Binnen de groepen zijn er verschillen in religieus gedrag (bijlage B7.13). Turkse en Marokkaanse vrouwen bidden vaker vijfmaal daags dan de mannen. Veel ouderen, laagopgeleiden en leden van de eerste generatie bidden vijf keer per dag. Jongeren, hoger opgeleiden en de tweede generatie zijn hierin minder actief. De deelname aan de ramadan vertoont veel geringere verschillen. Alleen bij de Turken is er een behoorlijk verschil tussen de generaties. De ramadan lijkt een belangrijke sociale functie te vervullen voor de hele groep. Het meedoen aan de ramadan is vooral een uiting van de sociale binding met de geloofsgemeenschap (Phalet en Ter Wal 2004). Het gaat bovendien om een in het oog springende activiteit en niet meedoen plaatst iemand meteen in een uitzonderingspositie.

Figuren 7.2 en 7.3

Marokkanen orthodoxer dan Turken

Niet alle moslims zullen dezelfde ideeën hebben omtrent de manier waarop de islam beleden moet worden. Gegevens hierover zijn te vinden in tabel 7.13.

Tabel 7.13

Opvattingen over regelnavolging, schoolkeuze en religieuze mobilisatie van Turkse en Marokkaanse moslims, 15-65-jarigen, 2004/2005 (in procenten '(helemaal) mee eens')

	Turkse moslims	Marokkaanse moslims
moslimmeisjes moeten buitenshuis een hoofddoek dragen	23	34
de regels van de islam moeten streng worden nageleefd	27	35
mijn kinderen moeten naar een islamitische school kunnen	8	13
moslims hebben de plicht de islam in Nederland te verspreiden	26	39

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Marokkanen hebben vaker orthodoxe opvattingen dan Turken. Ongeveer een derde van hen tegen circa een kwart van de Turken vindt dat meisjes buitenshuis een hoofddoek moeten dragen en dat de regels van de islam streng moeten worden nageleefd. Het idee dat kinderen naar een islamitische school moeten gaan, spreekt nauwelijks tot de verbeelding van beide groepen.¹² Bijna 40% van de Marokkaanse moslims ziet het als hun plicht de islam te verspreiden in Nederland. Van de Turkse moslims onderschrijft een kwart dit. Er is een behoorlijk grote verdeeldheid onder Marokkaanse moslims over de stelling met betrekking tot het verspreiden van de islam. Bijna 40% van hen is het er (helemaal) mee eens, 44% is het er echter (helemaal) niet mee eens. Van de Turkse moslims is 23% het er (helemaal) mee eens en is 60% het er (helemaal) niet mee eens.

Turkse moslimvrouwen zijn conservatiever dan -mannen (zie bijlage B7.14 voor onderscheid naar achtergrondkenmerken). Bij de Marokkaanse moslims treffen we dit sekseverschil niet aan. Hoogopgeleiden, jongeren en – in mindere mate – leden van de tweede generatie zijn in het algemeen liberaler. Deze verschillen zien we bij zowel Turkse als Marokkaanse moslims. Met name het moeten dragen van de hoofddoek wordt door hoogopgeleide Turkse en Marokkaanse moslims nauwelijks gesteund. De verschillen in antwoorden op de stelling dat kinderen naar een islamitische school moeten, lopen grotendeels langs dezelfde lijnen. Dit is niet het geval bij opvattingen over de verspreiding van de islam in Nederland. Jongeren en de tweede generatie onderscheiden zich niet van de ouderen en de eerste generatie. Eerder integendeel: jonge Turken zijn het daar vaker mee eens dan oudere Turken.

7.6 Conclusies

Tussen de diverse allochtone groepen bestaan er grote verschillen in de mate waarin zij in de vrije tijd met autochtonen omgaan en in de houding die zij daartegenover aannemen. Turken zijn het sterkst op de eigen groep gericht, gevolgd door Marokkanen en Somaliërs. Deze groepen staan ook het meest gereserveerd tegenover het idee dat hun kinderen met een autochtone partner zouden trouwen, vooral vanwege de verschillen in religie. Aan de andere kant van het spectrum vinden we de Iraniërs

die zeer vaak vrijetijdscontacten hebben met autochtonen. (Voormalig) Joegoslaven, Surinamers, Antillianen en Afghanen nemen een tussenpositie in: bij hen domineren gemengde en overwegend autochtone vriendenkringen.

Het is opvallend dat de houding van allochtonen ten aanzien van contacten met autochtonen in hoog tempo is verbeterd. Dit spoort echter niet met de feitelijke ontwikkelingen in deze contacten. In de laatste tien jaar is er weinig veranderd in de etnische samenstelling van de vrienden- en kennissenkring van de vier grote groepen. Er is geen sprake van toenadering, maar ook niet van verwijdering. Turken en Marokkanen trouwen heel vaak binnen de eigen groep. Tussen de generaties verandert hier weinig; het grootste verschil is dat de tweede generatie minder vaak dan de eerste de partner laat overkomen. Marokkanen en vooral Turken leven sterk in hun eigen wereld. Omgekeerd geldt overigens precies hetzelfde: weinig autochtonen, ook die in stedelijke gebieden leven, gaan regelmatig met allochtonen om.

In de afgelopen jaren zijn de vier grote minderheden weinig veranderd in de opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Wel bestaan er tussen allochtone groepen grote verschillen in de mate waarin zij moderne opvattingen aanhangen. Turken, Marokkanen, Somaliërs, Afghanen en Irakezen denken traditioneel over de rollen van vrouwen en mannen. Surinamers, Antillianen en Iraniërs tenderen veel meer in de richting van een gelijke rolverdeling. Ook binnen groepen doen zich aanzienlijke verschillen voor: vrouwen, jongeren en hoogopgeleiden hebben duidelijk modernere opvattingen.

Dergelijke verschillen zijn veel minder zichtbaar bij de vraag of men zich tot een bepaalde religie rekent. In moslimgroepen rekenen ouderen en jongeren, laag- en hoogopgeleiden, en tweede en eerste generatie zich ongeveer in dezelfde mate tot de islam. Dit is anders wanneer het gaat om religieus gedrag, de persoonlijke betekenis van het geloof en de gehechtheid aan de navolging van regels. Dan blijken jongeren en leden van de tweede generatie minder actief (bv. moskeebezoek, bidden), minder orthodox (over bv. hoofddoeken) en minder intens toegewijd aan het geloof. Deze bevindingen wijzen op een ontwikkeling binnen de Turkse en Marokkaanse groep in de richting van een zeker religieus liberalisme. Al te voortvarend kan deze conclusie echter niet worden getrokken. De persoonlijke band met de islam is zeer sterk, ook bij jongeren, en bij de Marokkanen nog sterker dan bij de Turken. Voorts ondersteunen juist meer jongeren en leden van de tweede generatie de stelling dat moslims de plicht hebben de islam in Nederland te verspreiden. De diversiteit is groot en beweegt zich, ook bij de jongeren, tussen religieus liberalisme en meer orthodoxe varianten van de islam. In dit licht valt dan ook moeilijk te spreken van secularisering, ook omdat de verschillen met autochtonen in de beleving van religie en in het religieuze gedrag zo groot zijn.

B7.1 Identificatie met eigen groep van vluchtelingengroepen

B7.1a Aandeel hoofden van huishoudens dat zich tot de eigen groep rekent, naar etnische groep, 15-65-jarigen, 2002-2003)

B7.2 Aandeel allochtonen dat zich vooral lid voelt van de eigen groep, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2004/2005

B7.3 Houding van de hoofden van huishoudens tegenover de herkomst van vrienden en partner van de kinderen naar etnische groep, 15-65-jarigen, 1994, 1998, 2002

B7.4 Frequentie van vrijetijdscontacten van allochtonen met autochtonen naar etnische groep, respectievelijk van autochtonen met allochtonen, 15-65-jarigen, 2004/2005

B7.5 Aandeel allochtonen dat in de vrije tijd meer contact heeft met de eigen groep, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2003, 2004/2005

B7.6 Herkomst van de huwelijkspartner van mannen die in 2001 zijn getrouwd, naar etnische groep en generatie, 2004

B7.7 Herkomst van de huwelijkspartner van vrouwen die in 2001 zijn getrouwd, naar etnische groep en generatie, 2004

B7.8 Kenmerken van de toekomstige partner waar Turken en Marokkanen van de tweede generatie (zeer) veel belang aan hechten, 18-27-jarigen, 2004

B7.9 Opvattingen over man-vrouwrollen, 2004/2005

B7.9a Opvattingen over man-vrouwrollen naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2004/2005

B7.10 Opvattingen over man-vrouwrollen, 1998, 2002, 2004/2005

B7.10a Opvattingen over man-vrouwrollen naar etnische groep, geslacht en generatie, 15-65-jarigen, 1998, 2002, 2004/2005

B7.11 Religieuze toewijzing naar etnische groep en soort religie, 15-65-jarigen, 2003 (SPVA, hoofden van huishoudens) en 2004/2005 (LAS, alle respondenten)

B7.12 Personen die zich rekenen tot een bepaald geloof en wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2003 (SPVA, hoofden van huishoudens) en 2004/2005 (LAS, alle respondenten)

B7.13 Aandeel Turkse en Marokkaanse moslims dat vijf keer per dag bidt en alle dagen meedeed met de laatste ramadan, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2004/2005

B7.14 Religieuze beleving, opvattingen en mobilisatie van moslims, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie, 15-65-jarigen, 2004/2005

Noten

- 1 Zie voor toelichting op de voetangels en klemmen bij onderzoek naar sociaal-culturele integratie: Dagevos (2001) en Dagevos en Schellingerhout (2003).
- 2 Het construeren van een tijdreeks is alleen mogelijk indien in de *spva*'s informatie is verzameld bij alle leden van het huishouden. In de *spva*'s zijn nogal wat gegevens over sociaal-culturele integratie uitsluitend verzameld bij de hoofden van huishoudens. Hierdoor zijn vrouwen en jongeren ondervertegenwoordigd. De vergelijking met het LAS, waar personen zijn geïnterviewd, is om deze reden niet verantwoord.
- 3 De gegevens over (voormalig) Joegoslaven betreffen uitsluitend de vluchtelingen. Dat wil zeggen dat het om personen gaat die na 1990 naar Nederland zijn gekomen, uitgezonderd diegenen die in deze periode vanwege studie of werk zijn gekomen.
- 4 De ondervraagden kunnen antwoorden in een van de vijf categorieën die lopen van helemaal (bv.) Turk tot helemaal Nederlander. In tabel 7.1 zijn de antwoordcategorieën teruggebracht tot drie. Samengenomen zijn 'helemaal <etnische groep>' met 'meer <etnische groep> dan Nederlander' en de twee categorieën aan de andere kant van het spectrum.
- 5 Omdat het LAS alleen 15- tot en met 65-jarigen bevat, zijn uit het *SPVA*'03 steeds alleen 15-65-jarigen bekeken. Dit geldt ook voor de rest van het hoofdstuk.
- 6 Of de sociale wenselijkheid bij het beantwoorden van de vragen in de loop van de jaren is versterkt, of dat er daadwerkelijk van een attitudeverandering sprake is, is moeilijk te zeggen. Wel kunnen we verderop in dit hoofdstuk zien of feitelijke contacten tussen verschillende groepen in hetzelfde tempo mee zijn veranderd.
- 7 Genoemde kenmerken blijven bovendien in multivariate analyse overeind. Ook blijkt in genoemde studies de etnische samenstelling van de buurt van invloed te zijn op de samenstelling van de vriendenkring.
- 8 In het onderzoek van Gijsberts en Dagevos (2005) zijn gegevens over hoofden van huishoudens vergeleken. Met het LAS-onderzoek ontstaat de mogelijkheid om de vergelijking-in-de-tijd te baseren op persoonsgegevens, voorzover die in eerder *SPVA*-steekproeven ook aanwezig zijn, en dat is het geval vanaf 1994. Dit heeft als voordeel dat er een betere groepsvergelijking kan worden gemaakt, die gebaseerd is op informatie over meer vrouwen en jongeren dan bij een vergelijking tussen hoofden van huishoudens het geval is. De tijdreeks loopt van 1994 tot 2004/2005. Doordat de etnische signatuur van de vrijetijdscontacten beïnvloed wordt door de etnische samenstelling van wijken en daarmee door de stedelijkheidsgraad, zijn uit het LAS de respondenten geselecteerd uit de dertien gemeenten waar de *SPVA* is uitgevoerd. Hierdoor wijken de cijfers uit het LAS in de figuur 7.1 enigszins af van die in tabel 7.3 De *SPVA*-gemeenten zijn de G4 en Eindhoven, Enschede, Almere, Alphen aan den Rijn, Bergen op Zoom, Hoogezand-Sappemeer, Delft, Dordrecht en Tiel.
- 9 De populatie waarop de tabel gebaseerd is, bestaat uit mannen en vrouwen die op 1 januari 2004 als gehuwd stel op één adres in de GBA geregistreerd staan en in 2001 getrouwd zijn. Bij het bepalen van de aandelen van de mannen en het totale aantal huwelijken van die mannen zijn alleen mannen meegenomen die vóór het jaar 2000 in Nederland gevestigd zijn. Net zo bij het bepalen van de aandelen van de vrouwen en het totale aantal huwelijken van die vrouwen. Het is niet mogelijk om op basis van de stand van 1 januari 2004 voor recentere huwelijksjaren dan 2001 cijfers te maken, omdat het aantal allochtone huwelijken dan onderschat wordt. Als iemand een partner uit een niet-westers buitenland huwt, duurt het gauw een jaar of langer voordat ze ook daadwerkelijk samenwonen en in de GBA geregistreerd staan.
- 10 Zie voor een meer uitgebreide toelichting Ester et al. (1993).

- 11 Als we het LAS-deel van de tijdreeks beperken tot de dertien SPVA-gemeenten, scheelt dat slechts enkele procentpunten.
- 12 In het onderzoek van Phalet en Ter Wal (2004) werd gevonden dat Turkse en Marokkaanse ouders wel massaal van mening zijn dat hun kinderen naar de koranschool moeten. Dat deze vorm van religieus onderwijs toch al bestaat buiten het reguliere onderwijs, zal een reden kunnen zijn voor de geringe ondersteuning die Turken en Marokkanen bieden aan het idee dat scholen moeten passen bij het geloof van de ouders. Uit onderzoek van Denessen et al. (2005) komt naar voren dat islamitische immigranten gevraagd naar voorkeuren voor schoolkeuze wel aangeven belang te hechten aan islamitisch onderwijs. De daadwerkelijk gemaakte schoolkeuze zal echter in de praktijk voor een goed deel door de bestaande praktische situatie ingegeven worden. De beperkte beschikbaarheid van islamitisch onderwijs (er zijn 40 islamitische basisscholen in heel Nederland) zal invloed hebben op de gemaakte schoolkeus.

8 Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken

Karin Wittebrood (SCP), Jan Latten (CBS) en Han Nicolaas (CBS)

8.1 Wonen in concentratiewijken: leefbaar en veilig?

Concentratiewijken – wijken waar relatief veel niet-westerse allochtonen wonen – hebben vaak een slechte naam.¹ De angst bestaat dat in dit soort wijken een cumulatieve ontstaat van maatschappelijke problemen die een negatieve uitwerking hebben op onder meer de leefbaarheid en veiligheid aldaar. Maar hoe geconcentreerd wonen niet-westerse allochtonen eigenlijk en waar bevinden concentratiewijken zich? Hoe staat het met de woonsituatie in dergelijke wijken en in welke mate verschilt deze van die in wijken waar minder allochtonen wonen? En in hoeverre is de leefbaarheid en veiligheid gerelateerd aan het aandeel allochtonen in de wijk? Het zijn deze en andere vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen.

8.2 Ruimtelijke concentratie van allochtonen

Vanouds wonen de niet-westerse allochtonen geconcentreerd in het westen van Nederland en daarbinnen in de vier grote steden (tabel 8.1). In 2004 bestaat 10% van de Nederlandse bevolking uit niet-westerse allochtonen, maar hun aandeel in het westen van Nederland is 15% en in de vier grote steden gezamenlijk 30%. Hoewel dit voor alle allochtone groepen geldt, zijn vooral Surinamers en Marokkanen oververtegenwoordigd in het westen van het land (en in de vier grote steden), terwijl Turken relatief vaak in het oosten woonachtig zijn (bv. in de voormalig industriestad Enschede). De overige niet-westerse allochtonen – met name vluchtelingengroepen – zijn eveneens oververtegenwoordigd in het westen van het land, maar veelal in de middelgrote steden. Ook onder deze groepen vindt dus, na hun aanvankelijk gespreide opvang, een trek naar de steden plaats (Nicolaas et al. 2003; zie ook: Latten et al. 2004). Dat niet-westerse allochtonen geconcentreerd wonen in de grotere steden en in het westen van het land, is zichtbaar op de kaart in bijlage B8.1, waarin het percentage per gemeente is weergegeven.

Tabel 8.1

Verdeling van allochtonen over de landsdelen en aandeel van hen dat in de vier grote steden woont, 2004 (in procenten)

	noord	oost	zuid	west	4 grote steden
Turken	2,2	21,3	16,4	60,1	35,5
Marokkanen	1,6	9,7	16,6	72,1	47,3
Surinamers	3,3	11,3	6,6	78,8	53,8
Antillianen	5,9	13,9	14,1	66,1	34,2
overige niet-westerse allochtonen	7,2	16,9	14,6	61,2	30,7
totaal niet-westerse allochtonen	4,2	15,2	13,7	66,8	39,5
totaal Nederlandse bevolking	10,4	21,1	21,8	46,6	12,8

Bron: CBS (Bevolkingsstatistiek 2004)

'Verkleuring' van steden

De omvang van de allochtone bevolking is gestaag toegenomen (zie hoofdstuk 2). Op de kaart in bijlage B8.2 is weergegeven in welke mate gemeenten in de afgelopen vijf jaar zijn 'verkleurd'. De grootste toename in procentpunten is te zien in Rotterdam, Schiedam, Delft en Almere. De verkleuring van de steden heeft ook sterk te maken met het verhuisgedrag van de stedelijke bevolking (Gijsberts 2004). De trek van autochtonen uit de stad – de zogenaemde witte vlucht – is reeds een aantal jaren aan de gang en zal waarschijnlijk voorlopig doorgaan, met als gevolg dat de wijken waar al veel allochtonen wonen, verder verkleuren. Ook de allochtone middenklasse vertrekt steeds vaker uit de grote steden. Men spreekt in dit verband zelfs al van een 'zwarte vlucht' (De Groot 2004). De vrijgekomen huizen worden naar verwachting ingenomen door niet-westerse migranten die rechtstreeks uit het buitenland komen (Latten et al. 2004).

Concentratie van allochtonen

Binnen de grote steden wonen allochtonen geconcentreerd in bepaalde wijken. Wanneer we uitgaan van de wijk- en buurtindeling die het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) coördineert, waren er in 2004 83 wijken met meer dan 25% niet-westerse allochtone bewoners (bijlage B8.3; zie ook bijlage B8.4). In 13 hiervan was de niet-westerse bevolking in de meerderheid. Op buurtniveau waren er 456 buurten met meer dan 25% allochtonen; in 92 buurten was dat meer dan de helft. Bijna de helft van deze concentratiebuurten liggen in de vier grote steden en vormen daarmee ruim 10% van alle buurten in die steden.

In ruim 200 wijken en enkele honderden buurten is tussen 1999 en 2004 de concentratie van niet-westerse allochtonen toegenomen (bijlage B8.5). Hiermee is het aantal concentratiewijken in deze periode met 4 toegenomen en het aantal concentratiebuurten met 39. Ook zijn er enkele wijken en buurten 'gedeconcentreerd'. De

toename in het aantal concentratiewijken en -buurten is sterker dan verwacht mag worden op basis van de autonome bevolkingsgroei.² Dit betekent dat de concentratie van allochtonen de laatste jaren is toegenomen.

Ontmoetingskansen tussen allochtonen en autochtonen

De algehele allochtone bevolkingstoename in de steden is ook duidelijk zichtbaar in de toename van de statistische ontmoetingskansen met groepsgenoten (tabel 8.2).³ Met name voor Turken en Marokkanen is deze toegenomen. De ontmoetingskansen met autochtonen zijn afgenomen: dit geldt voor alle etnische groepen. Het potentiële contact met leden van de eigen groep is in Amsterdam het grootst voor Surinamers, in Rotterdam en Den Haag voor Turken en in Utrecht voor Marokkanen.

Tabel 8.2

Ontmoetingskansen met leden van de eigen groep en met autochtonen, 1995, 2000 en 2004 (in procenten)

	Amsterdam			Rotterdam			Den Haag			Utrecht		
	1995	2000	2004	1995	2000	2004	1995	2000	2004	1995	2000	2004
Turken												
met eigen groep	8,1	8,9	9,7	14,6	14,7	15,3	15,7	15,4	17,0	6,8	8,4	8,6
met autochtonen	60,2	48,1	44,1	48,2	40,6	37,3	.	37,7	34,5	72,2	60,3	57,3
Marokkanen												
met eigen groep	11,0	13,5	15,3	8,6	10,0	10,6	9,1	10,9	11,4	11,5	16,0	17,6
met autochtonen	61,4	48,7	44,5	50,9	42,5	39,5	.	38,6	35,6	72,4	59,4	55,9
Surinamers												
met eigen groep	17,0	17,6	17,5	11,0	10,8	10,6	15,2	15,6	14,5	3,7	3,4	3,4
met autochtonen	55,7	45,1	42,1	58,9	50,5	47,5	.	45,5	44,0	76,3	66,5	65,4
Antillianen												
met eigen groep	3,6	4,0	3,5	1,9	4,1	5,0	1,9	2,6	3,4	0,9	0,9	1,0
met autochtonen	54,3	43,1	41,4	75,8	53,8	48,9	.	50,5	46,7	80,2	69,8	67,9

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 1995, 2000, 2004)

Segregatie binnen steden

Niet-westerse allochtonen wonen niet alleen geconcentreerd; zij wonen ook ongelijkmatig verspreid over steden. De mate van ruimtelijke segregatie kan weergegeven worden in een zogenoemde segregatie-index.⁴ Deze index is een spreidingsmaat en geeft geen informatie over de verkleuring die plaatsvindt. Voor de verschillende groepen vinden we segregatie-indices die in bijna alle gevallen tussen de 25 en de 50 liggen (tabel 8.3). Deze getallen weerspiegelen het percentage van een allochtone groep, dat zou moeten verhuizen naar andere wijken om die groep een verdeling over de wijken te geven, die identiek is aan die van de overige bevolking.⁵ Dus hoe hoger de index, hoe sterker de segregatie.

Voor Den Haag en Rotterdam liggen de segregatie-indices hoger dan voor Amsterdam en Utrecht; en voor Turken en Marokkanen liggen ze hoger dan voor Surinamers en Antillianen. In Amsterdam en Utrecht is de segregatie sinds 1998 toegenomen, met name voor Turken en Marokkanen, terwijl in Rotterdam voor deze groepen de segregatie is afgenomen. De verklaring van de toename van de segregatie sinds 1998 in Utrecht en Amsterdam is, dat de groei van het aantal allochtonen vooral heeft plaatsgevonden in bepaalde buurten waar al relatief veel allochtonen woonden. De verschillen tussen buurten in het aandeel allochtonen nam daardoor toe en dus ook de segregatie. In Rotterdam vond de groei juist plaats in buurten die vanouds al sterk waren geconcentreerd én in buurten die dat nog niet waren, waardoor allochtonen meer verspreid zijn over de stad en dus de segregatie is afgenomen (zie ook: Bolt en Van Kempen 2000; Uunk en Dominguez Martinez 2002; Van der Laan Bouma-Doff 2005b).

Tabel 8.3

Segregatie-indices in de vier grote steden per etnische groep, 1998, 2000 en 2004

	Amsterdam			Rotterdam			Den Haag			Utrecht		
	1998	2000	2004	1998	2000	2004	1998	2000	2004	1998	2000	2004
Turken	40,1	41,2	42,4	50,1	47,8	44,1	51,3	51,3	51,1	37,9	38,8	42,3
Marokkanen	39,0	39,5	40,0	44,5	42,6	39,7	48,7	48,8	48,3	38,0	39,4	43,6
Surinamers	33,7	33,3	32,9	25,9	24,1	21,1	37,8	37,0	33,5	21,1	20,3	22,4
Antillianen	36,6	37,1	33,3	27,8	30,2	29,7	26,2	27,3	28,1	17,5	16,7	16,4
totaal niet-westerse allochtonen	34,2	34,9	36,3	42,6	40,8	38,5	44,9	45,7	46,1	33,2	34,8	37,4

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken 1998, 2000, 2004)

Dynamiek in buurten

De gegevens over de concentratie en spreiding van niet-westerse allochtonen en de veranderingen die hierin plaatsvinden, verhullen veel van de dynamiek die zich in concentratiewijken afspeelt. Niet alleen verschillen de bewoners van concentratiewijken – per definitie – naar etnische herkomst van de bewoners van (betrekkelijk) witte wijken, ook in demografisch en sociaal-economisch opzicht zijn er verschillen. De bewoners van concentratiewijken zijn bijvoorbeeld relatief jong, zijn lager opgeleid en hebben een lager huishoudensinkomen. Uunk en Dominguez Martinez (2002) hebben laten zien dat de uitstroom in het algemeen gunstiger sociaal-economische kenmerken bezit dan de instroom. Toch is het niet zo dat de achterstand in deze wijken (en in de steden) enorm is toegenomen. Instromers ontwikkelen zich in sociaal-economisch opzicht om vervolgens een aantal jaren later te vertrekken (zie ook: RIGO 2003). Individuele positieverbetering is dus deels verantwoordelijk voor de selectieve uitstroom.

8.3 Woonsituatie

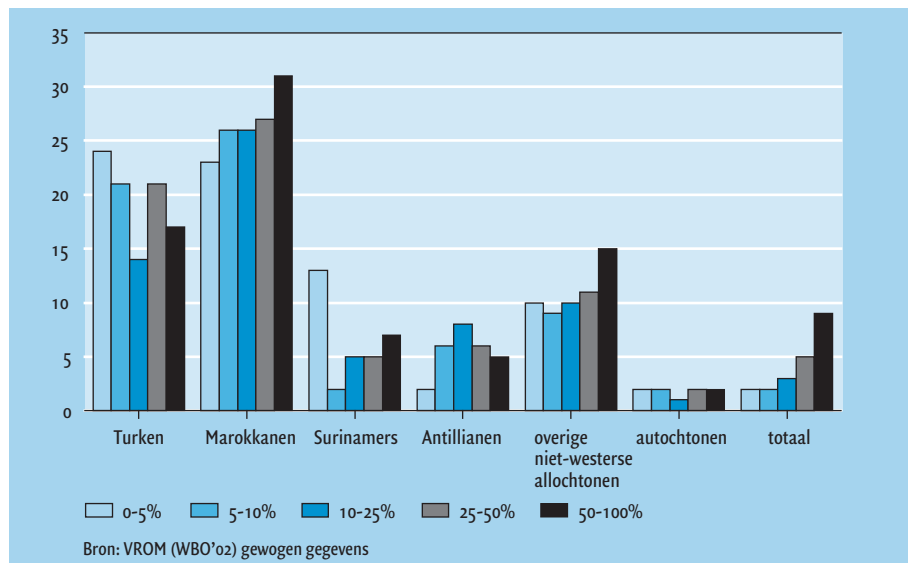
Dat niet-westerse allochtonen geconcentreerd wonen in de grote steden en daarbinnen in bepaalde buurten, is voor een groot deel te verklaren uit het feit dat zij zich (moeten) richten op een bepaald deel van de woningmarkt en dat de woningen uit dit segment geconcentreerd zijn in bepaalde buurten. Vooral het inkomen en de stedelijke woningmarkt blijken van invloed te zijn op de kans om in een concentratiewijk terecht te komen (Bolt en Van Kempen 2002; zie ook: Tesser et al. 1995). Mensen met een laag inkomen zijn veelal aangewezen op betaalbare socialehuurwoningen.

In concentratiewijken is het minder gunstig wonen

De objectieve woonsituatie is in concentratiewijken aanzienlijk minder gunstig dan in de wittere wijken (bijlage B8.8 t/m B8.10). Men woont daar veel minder vaak in een eengezinswoning en vaker in een etagewoning. Ook de ruimte per persoon is er aanmerkelijk geringer, vooral voor Turken en Marokkanen (figuur 8.1). En bewoners van concentratiewijken bezitten minder vaak een koopwoning. Dit geldt zowel voor niet-westerse allochtonen als voor autochtonen. Wanneer allochtonen en autochtonen binnen buurten met eenzelfde etnische samenstelling worden vergeleken, blijkt echter dat de allochtone bevolkingsgroepen nog steeds ongunstiger wonen dan de autochtonen.

Figuur 8.1

Aandeel huishoudens dat over minder dan een kamer per persoon beschikt, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002 (in procenten)

In het algemeen is de woonsituatie van niet-westerse allochtonen gemiddeld dan ook minder gunstig dan die van de autochtone bevolking; dit is ook zo wanneer rekening wordt gehouden met demografische en sociaal-economische kenmerken (zie bv.:

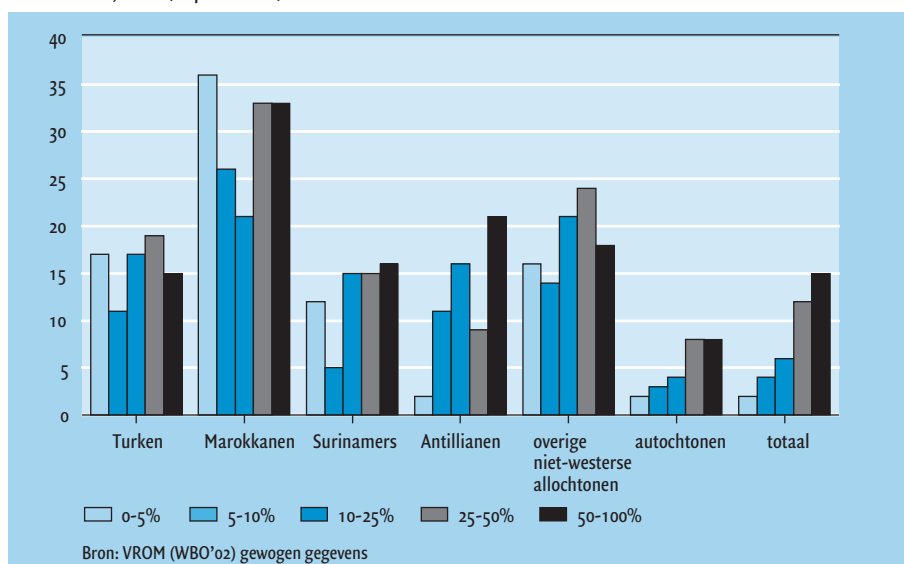
VROM 2000; Uunk 2002; CBS 2004; Kullberg et al. 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2005a). Toch is de woonsituatie van de niet-westerse allochtonen ten opzichte van die van autochtonen de afgelopen jaren verbeterd. Zo is bijvoorbeeld het eigenwoningbezit duidelijk toegenomen. Vooral onder Turken en Marokkanen is dit het geval (bijlage B8.6).

Bewoners van concentratiewijken minder tevreden

Het zal niet verbazen dat de slechtere woonsituatie van allochtonen tot uitdrukking komt in een grotere ontevredenheid over de woning. Uunk en Dominguez Martinez (2002) hebben – op basis van het Woningbehoefteonderzoek (WBO) uit 1998 – laten zien dat de ontevredenheid met de woning in concentratiewijken het grootst is en er in witte wijken meer tevredenheid heerst. Recentere gegevens bevestigen dit beeld (figuur 8.2; bijlage B8.11). De mate van ontevredenheid van de allochtone groepen varieert niet bijzonder sterk naar de etnische samenstelling van de buurt. Opvallend is de relatief grote ontevredenheid van Turken, Marokkanen en Surinamers in de meest witte wijken. Onder autochtonen is de ontevredenheid met de woning wel in sterke mate gerelateerd aan de etnische samenstelling van de buurt: hoe groter het aandeel allochtonen, hoe sterker de ontevredenheid met de woning.

Figuur 8.2

Aandeel van de bevolking dat ontevreden is over de woning, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002 (in procenten)

Het aandeel allochtonen dat ontevreden is met de woning is drie tot vier keer zo groot als bij autochtonen (zie bijlage B8.7). Vooral Marokkanen zijn ontevreden. De voornaamste reden voor de ontevredenheid is een (te) kleine woning (CBS 2004; Kullberg et al. 2005). Maar ook het betrekkelijk slechte onderhoud van de woningen en de geringe kwaliteit en luxe spelen een rol. Een aanzienlijk deel van het verschil

tussen allochtonen en autochtonen in hun ontevredenheid over de woning blijkt dan ook verklaard te kunnen worden op basis van de feitelijke woonsituatie (Van der Laan Bouma-Doff 2005a).

8.4 Woonomgeving

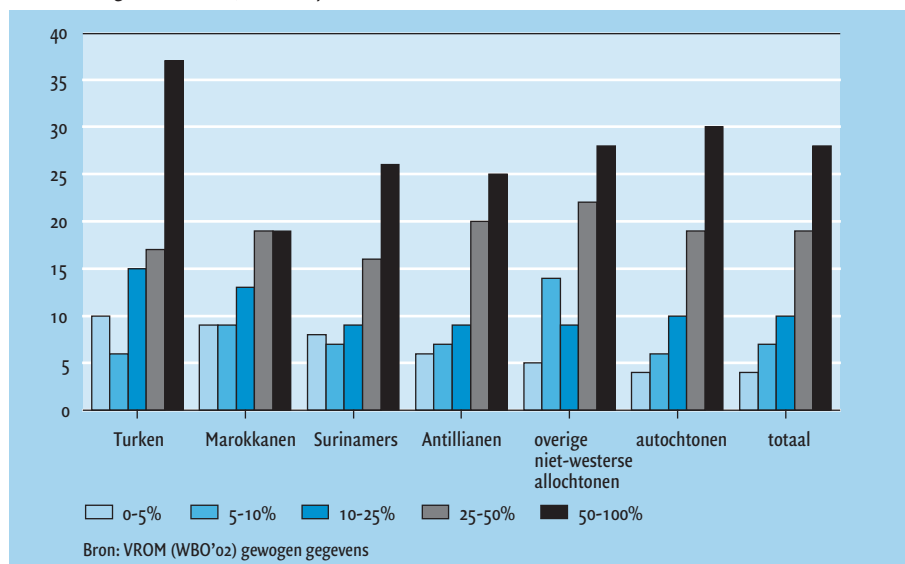
Uit het voorgaande is gebleken dat niet-westerse allochtonen in Nederland geconcentreerd wonen in bepaalde buurten en dat hun woonsituatie gemiddeld minder gunstig is dan die van de autochtone bevolking. Zijn concentratiewijken in hun ogen ook minder leefbaar en denken allochtonen anders over hun woonomgeving in deze buurten dan hun autochtone buurtgenoten?

Grotere ontevredenheid over woonomgeving in concentratiewijken

Een eerste indruk van de leefbaarheid in buurten kan worden verkregen uit de mate waarin bewoners tevreden zijn over hun woonomgeving. Deze tevredenheid blijkt in concentratiewijken aanzienlijk kleiner te zijn dan in de witte(re) wijken (zie figuur 8.3; bijlage B8.12). De Marokkanen vormen een uitzondering, zij zijn in wijken met meer dan 50% allochtonen niet minder tevreden zijn dan in wijken met 25-50% allochtonen. In buurten met eenzelfde etnische samenstelling zijn de allochtonen ongeveer even (on)tevreden over hun woonomgeving als de autochtonen. Alleen in concentratiewijken zijn autochtonen meer ontevreden. Opvallend is de ontevredenheid van de Turken: deze is aanzienlijk groter dan van de andere allochtone groepen die in concentratiewijken wonen.

Figuur 8.3

Aandeel van de bevolking dat ontevreden is over de woonomgeving, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002 (in procenten)

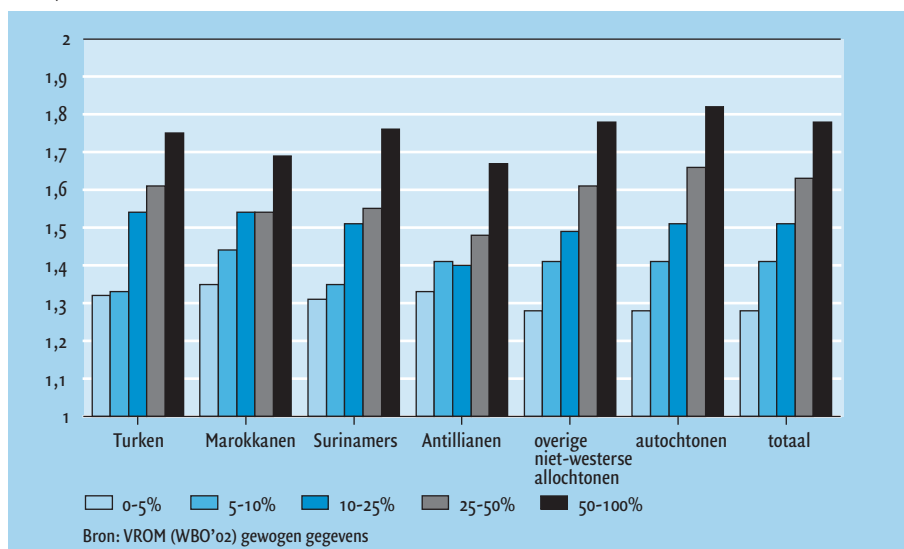
Meer verloedering en overlast

In concentratiewijken wordt meer verloedering en overlast gesignaleerd dan in wittere wijken (zie figuur 8.4; bijlage B8.14).⁶ Allochtonen en autochtonen in dezelfde soorten buurten qua etnische samenstelling verschillen hier nauwelijks in.

In het algemeen constateren allochtonen meer verloedering in hun woonomgeving dan autochtonen: een relatief groot aandeel van hen geeft aan dat bekladding van muren en gebouwen, vernieling van telefooncellen, bus- of tramhokjes, en rommel en hondenpoep op straat vaak vóórkomt in hun buurt (zie bijlage B8.13; zie ook RIGO 2004). Ook hebben allochtonen relatief vaak te maken met overlast door directe burens, omwonenden en jongeren.

Figuur 8.4

Gemiddelde score op verloedering en overlast naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

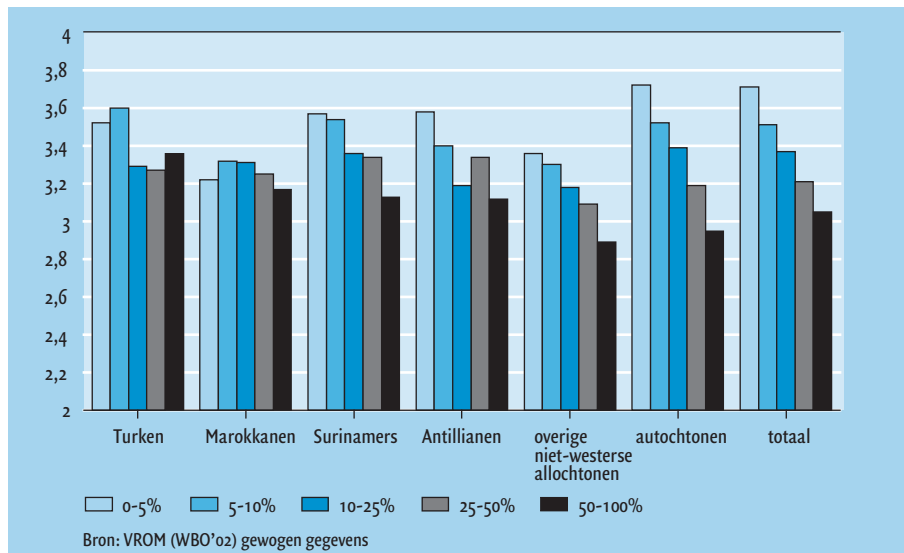
Minder sociale samenhang

De leefbaarheid in een buurt wordt niet alleen bepaald door de hoeveelheid verloedering en overlast, maar ook door de mate waarin de bewoners hun buurt in sociaal opzicht ervaren. De beleving van de sociale samenhang is sterk gerelateerd aan het aandeel allochtonen in de woonomgeving. Zowel allochtonen als autochtonen ervaren minder sociale samenhang in concentratiewijken dan in wittere wijken (figuur 8.5; bijlage B8.16).⁷ Binnen concentratiewijken zijn het echter de allochtonen die meer sociale samenhang ervaren dan de autochtonen. Opvallend is dat zowel autochtonen als allochtonen minder tevreden zijn met de bevolkingssamenstelling naarmate het aandeel niet-westerse allochtonen groter is (Kullberg et al. 2005). Bij autochtonen daalt de tevredenheid echter sneller dan bij allochtonen naarmate de buurt gekleurder wordt.

Gemiddeld over alle buurten ervaren allochtonen minder sociale samenhang in hun buurt dan autochtonen: zij hebben minder contacten met burens en buurtgenoten, zien minder saamhorigheid en vinden vaker dat mensen elkaar nauwelijks kennen (bijlage B8.15). Verder geven allochtonen minder vaak aan dat men in de buurt op een prettige manier met elkaar omgaat, gehecht is aan de buurt, zich in de buurt thuis voelt en tevreden is over de bevolkingssamenstelling.

Figuur 8.5

Gemiddelde score op sociale samenhang in de buurt naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

8.5 Veiligheid

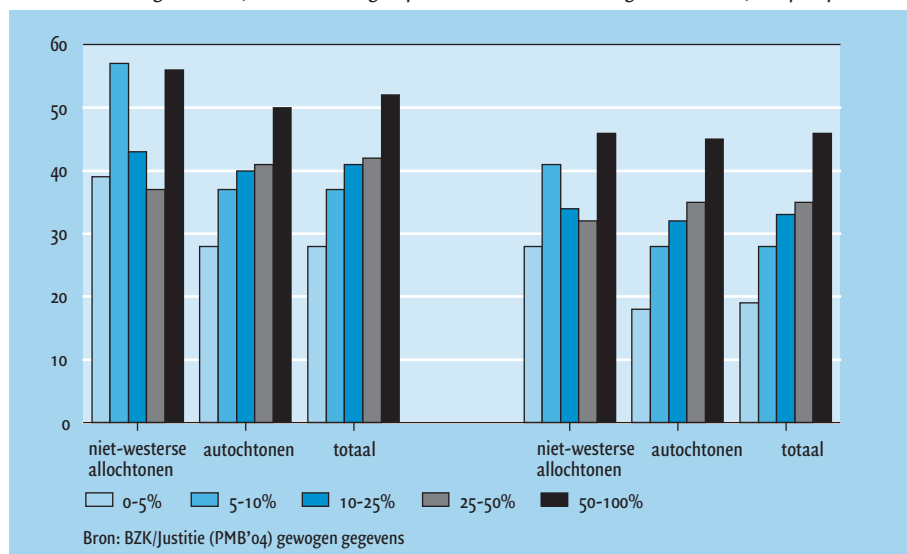
Autochtone bewoners van concentratiewijken vaker slachtoffer

Over de vraag in hoeverre niet-westerse allochtonen als slachtoffer te maken hebben met criminaliteit in hun woonomgeving, is weinig bekend. Om een landelijk beeld te schetsen van de mate waarin zij slachtoffer worden van criminaliteit en onveiligheid beleven, maken we gebruik van de Politie-monitor Bevolking (PMB) uit 2004. Gemiddeld worden allochtonen vaker slachtoffer, van alle typen delicten, dan autochtonen. In een periode van twaalf maanden is 8% van de niet-westerse allochtonen slachtoffer geweest van persoonlijke delicten (mishandeling, bedreiging en beroving met geweld), 6% van woningdelicten (inbraak en poging daartoe), 26% van autodelicten (diefstal van auto, diefstal vanaf/vanuit auto en beschadiging van auto) en 12% van fietsdiefstal. Onder autochtonen is dit 6%, respectievelijk 5%, 20% en 9%. Het merendeel van deze delicten vindt plaats in de woonbuurt en ook hier is de kans om slachtoffer te worden voor allochtonen aanmerkelijk groter is dan voor autochtonen (bijlage B8.17).⁸

In concentratiewijken wonen aanzienlijk meer slachtoffers van criminaliteit dan in wittere wijken (zie figuur 8.6; bijlage B8.18). Het maakt daarbij niet uit of men slachtoffer is geworden in de eigen woonbuurt of daarbuiten.

Figuur 8.6

Aandeel van de bevolking dat in de afgelopen twaalf maanden slachtoffer is geweest van criminaliteit (totaal en in de eigen buurt), naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004 (in procenten)

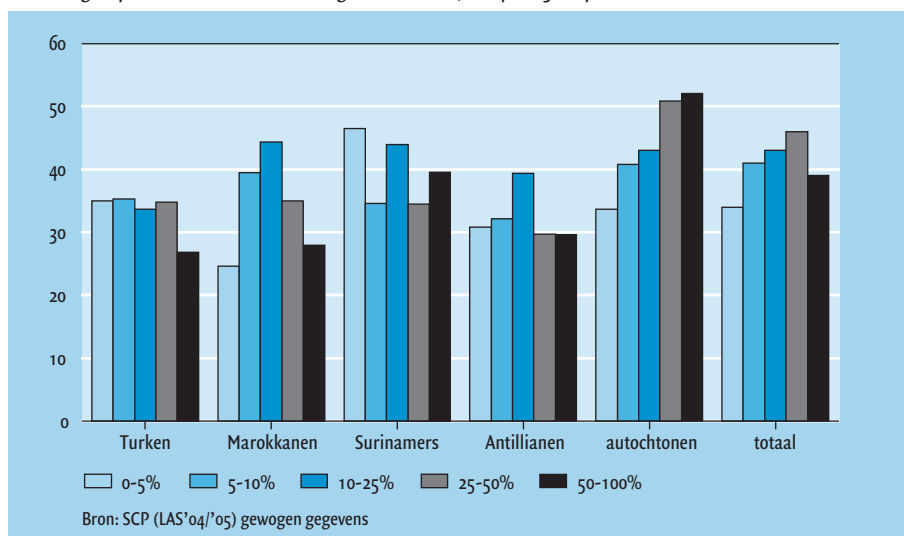
Er zijn aanwijzingen dat aan de PMB vooral allochtonen meewerken die in belangrijke demografische en sociaal-economische kenmerken lijken op de autochtone bevolking (Schoen et al. 2000). Bovendien is het niet goed mogelijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende etnische groepen, omdat absoluut gezien weinig allochtonen – met name Turken en Marokkanen – deelnemen aan de PMB. Een beter beeld van de mate waarin niet-westerse allochtonen slachtoffer worden van criminaliteit, geeft een recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) onder de bewoners van 50 steden.

Uit dit onderzoek onder allochtone en autochtone stedelingen – Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS) – blijkt dat in concentratiewijken niet meer slachtoffers wonen dan in witte wijken; integendeel, slachtoffers blijken vooral in de gemengde wijken te wonen (zie figuur 8.7; bijlage B8.20).⁹ Er doen zich hier interessante verschillen voor tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen. Voor de autochtonen geldt – net als in de PMB – dat de kans op slachtofferschap (waar dan ook) aanzienlijk groter is naarmate zij in zwartere wijken wonen. Voor niet-westerse allochtonen is deze kans echter het grootst wanneer zij in de gemengde wijken wonen. Overigens verschilt het type delict waarvan men slachtoffer wordt tussen wijken: bewoners van concentratiewijken worden relatief vaak slachtoffer van bedreiging en diefstal uit de auto, terwijl bewoners van de meest witte wijken relatief vaak slachtoffer zijn van

fietsdiefstal. In concentratiewijken worden bewoners dus vaker slachtoffer van de meer ernstige vormen van criminaliteit.

Figuur 8.7

Aandeel van de bevolking dat de afgelopen twaalf maanden slachtoffer is geweest van criminaliteit, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005 (in procenten)

Uit de LAS-gegevens blijkt dat allochtonen gemiddeld niet vaker – en zelfs iets minder vaak – slachtoffer zijn van criminaliteit dan autochtonen. Dit patroon geldt echter niet voor alle delicten en niet voor alle etnische groepen (zie bijlage B8.19). Zo blijken Surinamers en autochtonen relatief vaak slachtoffer van bedreiging, Turken en Marokkanen van inbraak, en autochtonen van vernielingen (m.n. beschadiging van de auto). De overige verschillen in slachtofferschap zijn gering en veelal statistisch niet significant. De verschillen in de kans slachtoffer te worden van criminaliteit tussen allochtonen en autochtonen die uit de PMB blijken, vinden we dus niet terug in het LAS. Omdat we er ervan uit mogen gaan dat de LAS-gegevens een beter beeld schetsen van de leefsituatie van allochtonen dan de PMB, kunnen we concluderen dat de verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de kans om slachtoffer te worden blijkbaar niet zo groot zijn als vaak wordt verondersteld.

Aanvullende analyses laten zien dat deze uiteenlopende bevindingen deels zijn te verklaren uit het feit dat in het LAS allochtone stedelingen worden vergeleken met autochtone stedelingen, terwijl in de PMB allochtonen (voornamelijk afkomstig uit steden) worden vergeleken met autochtonen uit heel Nederland. Wanneer in de PMB – net als in het LAS – een selectie wordt gemaakt van de respondenten die in de 50 grootste steden wonen, zijn de verschillen in de kans op slachtofferschap tussen allochtonen en autochtonen veel geringer en soms zelfs verdwenen. Overigens blijkt uit ander onderzoek dat naast stedelijkheid ook leeftijd, geslacht en huishoudensinkomen belangrijke voorspellers te zijn van de kans op slachtofferschap (SCP nog

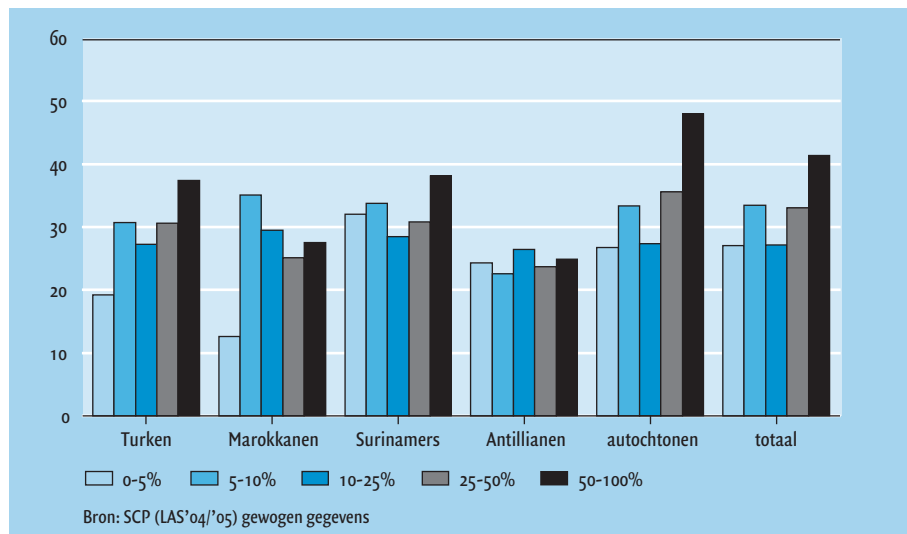
te verschijnen). Deze individuele kenmerken zijn sterk gerelateerd aan de leefstijl en de dagelijkse activiteiten, die de kans op slachtofferschap grotendeels verklaren (Kempkens en Wittebrood 2000). Ook de sociale context waarin mensen leven is, in dit verband relevant (Wittebrood 2000; Wittebrood en Van de Wouden 2002; Van Wilsem et al. 2003).

Bewoners van concentratiewijken voelen zich onveilig

De bewoners van concentratiewijken voelen zich aanzienlijk onveilig dan bewoners van andere wijken: in concentratiewijken voelt ruim 40% zich wel eens onveilig, terwijl dat in andere wijken gemiddeld rond de 30% ligt (zie figuur 8.8; bijlage B8.22). In wijken met meer dan 25% niet-westerse allochtonen voelen vooral autochtonen zich onveilig, in de wittere wijken zijn de verschillen tussen allochtonen en autochtonen veel geringer. Marokkanen en Antillianen voelen zich zelfs helemaal niet onveilig in concentratiewijken dan in wittere wijken. Wanneer specifiek gevraagd wordt naar de onveiligheidsbeleving 'op straat', voelt een groter deel van de bevolking zich wel eens onveilig dan bij de algemene vraagstelling: opnieuw blijken bewoners van concentratiewijken zich onveilig te voelen dan die in andere wijken (zie bijlage B8.23). Ook 'thuis' voelen zij zich vaker onveilig (zie bijlage B8.24). Dit geldt vooral voor Turken en Marokkanen en lijkt gerelateerd aan de hogere risico's van inbraak (zie ook hierna).

Figuur 8.8

Aandeel van de bevolking dat zich wel eens onveilig voelt, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005 (in procenten)

Gemiddeld zijn de verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de algemene onveiligheidsbeleving gering (bijlage B8.21). Uit het LAS blijkt dat bijna 30% zich wel eens onveilig voelt. Wanneer specifiek gevraagd wordt naar de onveiligheidsbe-

leving op straat, blijken er eveneens nauwelijks verschillen tussen etnische groepen te bestaan. De onveiligheidsbeleving in het eigen huis verschilt echter wel naar etnische groep: Turken en Marokkanen voelen zich daar drie keer zo vaak onveilig als autochtonen. Het lijkt erop dat dit vooral veroorzaakt wordt doordat Turken en Marokkanen de kans dat er bij hen wordt ingebroken, groot inschatten (en terecht, zoals uit de gegevens blijkt). Van de Turken en Marokkanen schat 9%, respectievelijk 7% deze kans groot in, terwijl dat onder autochtonen 4% is (bijlagen B8.25 en B8.26).

Ook voor de onveiligheidsbeleving geldt – net als voor slachtofferschap – dat op basis van de PMB wel verschillen worden gevonden tussen allochtonen en autochtonen, maar dat deze deels het verschil tussen steden en de rest van Nederland benadrukken. Overigens is voor de veiligheidsbeleving vooral sekse een belangrijke voorspeller: vrouwen voelen zich aanmerkelijk minder veilig dan mannen en dat geldt voor alle allochtone groepen, evenals voor autochtonen.

8.6 Conclusies

Concentratiewijken hebben vaak een slechte naam als het over leefbaarheid en veiligheid gaat. We hebben in dit hoofdstuk laten zien dat de leefbaarheid en veiligheid inderdaad minder gunstig zijn in wijken met een relatief groot aandeel allochtonen. Er is meer verloedering en overlast en minder sociale samenhang, er wonen meer (met name autochtone) slachtoffers van criminaliteit en de bewoners voelen zich er ook minder veilig. We hebben echter eveneens laten zien dat de feitelijke woonsituatie in deze wijken niet erg gunstig is: minder eengezinswoningen, minder koopwoningen en vooral minder ruimte per persoon. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de bewoners van concentratiewijken minder tevreden zijn over hun woning en woonomgeving dan mensen in witte(re) wijken.

Binnen de concentratiewijken zijn de niet-westerse allochtonen over het algemeen slechter af dan de autochtonen: met name de woonsituatie is voor hen relatief ongunstig. Verder voelen zij zich op straat veiliger, maar in hun eigen huis onveiliger dan autochtonen in concentratiewijken. De sociale samenhang wordt er door allochtone bewoners als positiever ervaren dan door autochtone bewoners en zij worden ook minder vaak slachtoffer van criminaliteit.

Een deel van de geconstateerde verschillen in leefbaarheid en veiligheid tussen concentratiewijken en witte(re) wijken, komt neer op verschillen tussen (grote) steden en de rest van Nederland. Verder weten we uit eerder onderzoek dat een groot deel van de verschillen verklaard kunnen worden uit de variatie van de samenstelling van de bevolking in de buurten; toch is het ook de buurt die 'er toe doet'. Over de wisselwerking tussen de fysieke structuur en de sociale samenstelling in buurten en hun gezamenlijke invloed op de leefbaarheid en veiligheid, blijven echter nog veel vragen open.

Bijlagen op het internet (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

B8.1 Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2004

B8.2 Groei van het aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 1999-2004

B8.3 Verdeling van gemeenten, wijken en buurten (CBS-indeling) naar etnische samenstelling, 2004

B8.4 Verdeling van buurten (postcodegebieden) naar etnische samenstelling, 2002

B8.5 Waargenomen en autonome groei van het percentage niet-westerse allochtonen per gemeente, wijk en buurt (CBS-indeling); overgangsmatrix van 1999 op 2004

B8.6 Percentage van huishoudens dat een koopwoning heeft, een eengezinswoning heeft en over minder dan een kamer per persoon beschikt, naar etnische groep, 1994-2002

B8.7 Percentage van de bevolking dat ontevreden is over de huidige woning, respectievelijk de woonomgeving naar etnische groep, 1998 en 2002

B8.8 Percentage huishoudens dat koper is van een woning, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.9 Percentage huishoudens dat in een eengezinswoning woont, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.10 Percentage huishoudens met minder dan één kamer per persoon naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.11 Percentage van de bevolking dat ontevreden is met de huidige woning, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.12 Percentage van de bevolking dat ontevreden is met de huidige woonomgeving naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.13 Percentage van de bevolking dat vaak te maken heeft met verloedering en overlast, naar etnische groep, 2002

B8.14 Gemiddelde score op verloedering en overlast naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.15 Percentage van de bevolking dat het eens is met onderstaande uitspraken over de sociale samenhang in de buurt, naar etnische groep, 2002

B8.16 Gemiddelde score op sociale samenhang in de buurt naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2002

B8.17 Percentage slachtoffers van criminaliteit (afgelopen 12 maanden) onder de bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische groep, 2004

B8.18 Percentage slachtoffers van criminaliteit (afgelopen 12 maanden) onder de bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004

B8.19 Percentage slachtoffers van criminaliteit (afgelopen 12 maanden) onder de bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische groep en type delict, 2004/2005

B8.20 Percentage slachtoffers van criminaliteit (afgelopen 12 maanden) onder de bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005

B8.21 Percentage van de bevolking dat zich wel eens onveilig voelt, naar etnische groep, 2004/2005

B8.22 Percentage van de bevolking dat zich wel eens onveilig voelt, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005

B8.23 Percentage van de bevolking dat zich wel eens op straat onveilig voelt, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005

B8.24 Percentage van de bevolking dat zich wel eens in het eigen huis onveilig voelt, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005

B8.25 Percentage Nederlanders dat de kans groot inschat slachtoffer te worden van inbraak, naar etnische groep, 2004/2005

B8.26 Percentage van de bevolking dat de kans op slachtofferschap van inbraak groot inschat, naar etnische groep en etnische samenstelling van de buurt, 2004/2005

Noten

- 1 In dit hoofdstuk worden de termen 'wijk' en 'buurt' als synoniemen gebruikt. Toch hebben we het niet altijd over dezelfde ruimtelijke eenheid. Vrijwel altijd gaat het om viercijferige postcodegebieden; soms gaat het over de indeling in wijken en buurten. Deze laatste indeling wordt door gemeenten zelf vastgesteld en door het CBS landelijk gecoördineerd. In dat geval is dat expliciet aangegeven. Een concentratiewijk of -buurt is een gebied met meer dan 50% niet-westers allochtone bewoners.
- 2 Voor toelichting op de gevolgde werkwijze zie B8.5 in de bijlagen van dit hoofdstuk op het internet.
- 3 De formule voor de ontmoetingskans (= Lieberman's index P^* , ook wel bekend als de isolation index) wordt gegeven door:

$$P^* = \sum [(x_i / X) * (y_i / T_i)] * 100$$

waarbij:

x_i = het aantal niet-westerse allochtonen in postcodegebied i

X = het aantal niet-westerse allochtonen in de hele gemeente

y_i = het aantal personen van een referentiegroep in postcodegebied i

T_i = de totale bevolking in postcodegebied i

- 4 De gebruikte formule voor de segregatie-index is:

$$S = 0,5 * \sum | a_i / A - o_i / O | * 100$$

waarin a_i en A het aantal niet-westerse allochtonen in postcodegebied i , respectievelijk de hele gemeente voorstellen en o_i en O het aantal overige inwoners in postcodegebied i en de hele gemeente.

- 5 De mate van segregatie is afhankelijk van de ruimtelijke eenheid die wordt gebruikt. Wanneer de segregatie-index op een lager niveau wordt berekend (d.w.z. een kleiner gebied) zal deze minimaal gelijk zijn aan die van het hogere niveau, maar valt meestal hoger uit. In dit hoofdstuk zijn de segregatie-indices berekend op het niveau van viercijferige postcodegebieden.
- 6 Er is een schaal geconstrueerd op basis van de acht items weergegeven in bijlage B8.13. Respondenten konden op een schaal weergeven of bepaalde problemen vaak, soms of (bijna) nooit in hun buurt voorkomen. De itemscores zijn omgezet tot een schaal, waarbij geldt: hoe hoger de score, hoe meer verloedering en overlast men signaleert.
- 7 Er is een schaal geconstrueerd op basis van de negen items weergegeven in bijlage B8.15. Respondenten konden op een vijfpuntsschaal aangeven in hoeverre zij het met deze stellingen eens waren. De itemscores zijn omgezet tot een schaal, waarbij geldt: hoe hoger de score, hoe meer sociale samenhang in de buurt.
- 8 Bij het berekenen van de slachtoffercijfers is bij de persoonsdelicten gewogen met een individuele wegingsfactor; bij de andere typen delicten met een huishoudensfactor. Het totaalcijfer, waarbij dus persoonsdelicten en huishoudensdelicten zijn samengevoegd, is de individuele wegingsfactor gebruikt (zie ook: PMB 2004).
- 9 Bij de berekening van de totaalcijfers is gebruikgemaakt van een wegingsfactor die de gegevens 'representatief' maakt naar verschillende demografische achtergrondkenmerken; zodoende ontstaat een beeld van stedelingen uit de G50. Bij de berekening van de cijfers per etnische groep vindt een herweging plaats, zodanig dat het aantal respondenten per groep gelijk blijft. Deze is vooral geschikt wanneer de verschillende groepen met elkaar worden vergeleken.

9 Jongeren en criminaliteit

Annette van Rijn (WODC), Frits Huls (CBS), Aslan Zorlu (WODC)

9.1 Oververtegenwoordiging in criminaliteitscijfers

Oververtegenwoordiging van allochtonen in criminaliteitscijfers is al enkele jaren een punt van zorg voor de overheid. Diverse studies wijzen op deze oververtegenwoordiging in het strafrechtelijk systeem, zoals het recentelijk verschenen WODC-cahier *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken* (Blom et al. 2005). In de *Jaarnota Integratiebeleid 2004* (TK 2004/2005b) constateert het kabinet dat een overmatige betrokkenheid van minderheden bij criminaliteit kan worden gezien als een uitdrukking van geringe binding met de samenleving en daarmee als een uitdrukking van gebrekkige (sociaal-culturele) integratie.¹ Een grote afstand tussen bevolkingsgroepen zou immers gemakkelijk kunnen leiden tot een overtreding van de heersende normen (Dominguez Martinez et al. 2002). Ook kan oververtegenwoordiging van allochtonen in criminaliteitscijfers een indicatie zijn van een achterblijvende sociaal-economische integratie (Kromhout en van San 2003).

In dit hoofdstuk gaan we in op de vertegenwoordiging van allochtone jongeren in de strafrechtssketen². Preventie van criminalisering en marginalisering van deze jongeren is een gewichtig speerpunt van het huidige integratiebeleid (TK 2004/2005c). Voor een effectieve bestrijding van de jeugdcriminaliteit is inzicht in de omvang van de problematiek essentieel. In de volgende paragrafen geven we een overzicht van de belangrijkste recente ontwikkelingen in het aandeel jeugdige allochtonen in de verdachten-, veroordeelden-, gevangenis- en recidivestatistieken. Tot nu toe kon uitsluitend inzicht in de vertegenwoordiging van de eerste generatie van allochtonen worden gegeven (zie bv. Scholten 2004). Dit jaar is het voor het eerst mogelijk ook het aandeel bij de politie bekende verdachten van de tweede generatie in beeld te brengen (Blom et al. 2005). Helaas kan het aandeel allochtonen van de tweede generatie in de registraties van veroordeelden en gedetineerden nog niet worden ingeschat.

Aangezien de gegevens in dit hoofdstuk op de registraties van politie en justitie gebaseerd zijn, bestaat de mogelijkheid dat het geschetste beeld niet volledig is. Het is immers denkbaar dat de pakkans van daders uit diverse etnische groepen verschilt. De pakkans is waarschijnlijk ook gerelateerd aan prioriteiten bij de opsporing en vervolging. *Self-report*onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) waarvan de eerste resultaten in het voorjaar van 2006 worden verwacht, kan het hier geschetste beeld wellicht aanvullen.

9.2 Allochtone en autochtone verdachten

Deze paragraaf geeft een beschrijving van de door de politie geregistreerde verdachten van misdrijven naar etnische groep. Hierin zijn de eerste en de tweede generatie van elkaar onderscheiden. Wie zijn deze verdachten en van welke misdrijven worden ze verdacht? Ook gaan we in op de vraag of er sprake is van een criminele carrière.

Antilliaanse en Marokkaanse jongeren vaker verdacht

Allochtone jongeren staan vaker als verdachte geregistreerd bij de politie dan autochtone jongeren. Van de meisjes in de leeftijd van 12-17 jaar komt 1,2% respectievelijk 0,5% voor in de verdachtenregistratie; bij de jongens is dit 4,9% respectievelijk 2,0% (tabel 9.1). De verhouding bij de 18-24-jarige meisjes is gelijk aan die in de jongere leeftijdscategorie; van de allochtone jongens is 7,5% verdacht van criminaliteit tegen 3,8% van de autochtone leeftijdgenoten.

De cijfers bevestigen het algemene beeld van jeugdcriminaliteit bij Antillianen en Marokkanen. Van de Marokkanen is zowel de eerste als de tweede generatie veel vaker verdacht van een misdrijf dan de autochtonen en de meeste andere etnische groepen. Bij de Antillianen gaat het voornamelijk om jongeren van de eerste generatie. De voormalig Joegoslaven van 12-17 jaar van wie beide ouders in het buitenland geboren zijn, en de Turkse jongeren van 18-24 jaar van wie een ouder in het buitenland geboren is, vallen op in de cijfers over de tweede generatie. Beide groepen worden relatief vaak verdacht (bijlage B9.1)

Tabel 9.1

Aandeel verdachten van een misdrijf naar etnische groep, geslacht en leeftijd^a, 2002 (in procenten)

	12-17 jaar		18-24 jaar	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Turken	5,2	0,7	8,9	0,7
Marokkanen	11,2	2,0	17,8	2,1
Surinamers	6,5	2,0	11,1	2,1
Antillianen	10,2	3,1	13,0	3,7
(vrm.) Joegoslaven	5,5	1,9	8,4	1,7
Irakezen	5,6	0,5	7,8	1,1
Afghanen	2,7	0,3	5,4	0,4
Iraniërs	5,2	0,9	9,1	1,6
Somaliërs	8,2	2,8	11,2	1,9
autochtonen	2,0	0,5	3,8	0,5

a Gestandaardiseerd naar leeftijd en geslacht ; totaal bevolking(sgroep) = 100%.

Bron: CBS (HKS/SSB'02)

Meer gewelds- en vermogensdelicten

Bij de registratie van een verdachte tekent de politie aan wegens welk type delict zij iemand heeft aangehouden: een geweldsdelict, een vermogensdelict, vernieling en verstering van de openbare orde, een verkeersdelict of een overig delict.

Allochtone jongeren in beide leeftijdsgroepen zijn vaker de verdachte van een geweldsdelict dan autochtone jongeren (bijlage B9.2). In de eerste generatie geldt dit vooral voor Turken, (voormalig) Joegoslaven en Surinamers van 12-17 jaar; bij de tweede generatie vormen de jeugdigen (18-24 jaar) van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst de risicogroepen.

Onder vermogensdelicten vallen diefstal, verduistering, munt- en andere valsheidsmisdrijven, bedrog en (schuld)heling. Allochtonen (eerste en tweede generatie) worden vaker dan autochtonen verdacht zo'n misdrijf. Binnen de groep verdachten zijn Marokkaanse jongeren oververtegenwoordigd, evenals (voormalig) Joegoslaven van de tweede generatie van wie beide ouders in het buitenland geboren zijn. Jeugdigen (12-17 jaar; eerste en tweede generatie) van Turkse herkomst zijn minder vaak verdacht van een vermogensdelict.

Voor vernieling en verstering van de openbare orde worden autochtone verdachten, met name de 12-17-jarigen, vaker geverbaliseerd dan de totale groep niet-westers allochtone jongeren. De Turkse tweede generatie met een in Nederland geboren ouder spannen echter de kroon. Met 40,0% (12-17 jaar) en 29,4% (18-24 jaar) is hun aandeel in dit type misdrijf hoger dan dat van de autochtone jongeren (resp. 38,8% en 28,6%).

Meer allochtone recidivisten

Op grond van hun pleegcarrière (het aantal gepleegde delicten) zijn verdachten te onderscheiden in: (jeugdige) *first offenders*, (jeugdige) meerplegers en (jeugdige of zeer actieve) veelplegers.³ Wanneer autochtone jongeren van 12-17 jaar en van 18-24 jaar in aanraking komen met de politie, gaat het relatief vaak om een eerste delict. Onder allochtone jongeren die worden aangehouden, zien we een hoger aandeel dat al eerder in de fout is gegaan. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie, waarbij voor de eerste generatie de eventueel in het buitenland gepleegde delicten – voordat de allochtone jongere naar Nederland is verhuisd – niet zijn meegenomen. Ook bij ernstige recidive, gecategoriseerd als (jeugdige en zeer actieve) veelplegers, zijn de percentages van de allochtonen tweemaal zo hoog als die bij autochtone jongeren (bijlage B9.3).

Als we de recidive bij de jeugd van 12-17 jaar in kaart brengen, blijken in de Marokkaanse groep verdachten relatief veel jeugdige meerplegers en veelplegers voor te komen; bij de Marokkaanse 18-24-jarigen zien we naar verhouding veel meerplegers.

Omdat in het onderzoek van Blom et al. (2005) opviel dat de kans op registratie als verdachte voor kinderen van twee buitenlandse ouders groter is dan voor kinderen met een in Nederland geboren ouder, hebben we in tabel 9.2 de tweede generatie gesplitst op grond van het geboorteland van de ouders. In de groep allochtonen met

een in Nederland geboren ouder is het aandeel veelplegers bij de Turkse jeugdigen relatief groot, en in de groep met twee in het buitenland geboren ouders vallen de Joegoslaven op met een relatief hoog percentage veelplegers.

Tabel 9.2

Pleegcarrière van jonge verdachten van misdrijven naar etnische groep, generatie en leeftijd, in 2002^{ab} (in procenten)

	12-17 jaar			18-24 jaar		
	jeugdige first offender	jeugdige meerpleger	jeugdige veelpleger	first offender	meerpleger	(zeer actieve) veelpleger
eerste-generatie-allochtonen, w.v.						
Turken	63,0	33,4	2,4	44,8	47,5	3,8
Marokkanen	45,4	42,5	10,6	24,5	55,7	15,4
Surinamers	53,2	41,1	3,5	36,7	53,8	6,6
Antillianen	55,3	36,4	6,6	39,1	52,5	5,1
(vrm.) Joegoslaven	53,1	38,5	6,2	41,6	49,2	5,2
totaal niet-westerse allochtonen	55,3	37,4	5,6	38,4	50,0	7,8
tweede-generatie-allochtonen, w.v.						
een ouder in buitenland geboren, w.v.						
Turken	46,7	40,0	13,3	37,5	50,0	12,5
Marokkanen	50,0	42,9	7,1	32,1	60,7	7,1
Surinamers	55,2	39,7	5,2	36,2	51,1	8,5
Antillianen	55,9	38,2	2,9	32,7	59,2	2,0
(vrm.) Joegoslaven	64,3	35,7	0,0	–	–	–
twee ouders in buitenland geboren, w.v.						
Turken	54,2	38,6	6,3	32,1	54,7	9,1
Marokkanen	59,8	36,0	3,7	35,2	54,5	5,8
Surinamers	45,5	42,8	10,7	23,6	58,6	13,5
Antillianen	55,7	38,5	5,0	35,3	53,2	7,5
Antillianen	55,8	38,5	3,8	36,1	52,5	6,6
(vrm.) Joegoslaven	45,5	45,5	9,1	29,0	48,4	22,6
totaal niet-westerse allochtonen	53,1	39,0	6,8	32,2	54,8	8,7
autochtonen	67,8	28,6	2,4	48,6	44,1	3,3

a Gestandaardiseerd naar leeftijd en geslacht⁴; totale populatie verdachten = 100%.

b Een jeugdige first offender is een 12-17-jarige die in de gehele geregistreerde verdachtencarrière één proces-verbaal tegen zich zag opgemaakt, voor een jeugdige meerpleger zijn dat 2-5 processen-verbaal en een jeugdige veelpleger heeft meer dan 5 processen-verbaal op zijn naam staan. Voor de 18-24-jarigen is een meerpleger iemand die 2-10 processen-verbaal tegen zich zag opgemaakt en een (zeer actieve) veelpleger iemand die meer dan 10 processen-verbaal achter de rug heeft.

– Percentages die gebaseerd zijn op minder dan 50 waarnemingen worden niet gepubliceerd.

Bron: CBS (HKS/SSB'02)

9.3 Kans op verdacht zijn van een misdrijf

Kromhout en Van San (2003) stellen dat individueel probleemgedrag bepaald wordt door een combinatie van en wisselwerking tussen risico- en protectieve factoren. Onder de risicofactoren rekenen zij, behalve een sociaal-economische achterstand, een aantal voor (sommige) allochtone groepen specifieke risicofactoren. Daaronder vallen bijvoorbeeld een vluchtgeschiedenis, cultuurverschillen tussen gezin en buitenwereld en een problematische situatie – zoals een oorlog of een economische chaos – in het land van herkomst. In deze paragraaf gaan we in op factoren die van invloed zijn op de kans dat iemand in aanraking komt met justitie.

Zowel onder de verdachten van criminaliteit als onder de veroordeelden zien we een oververtegenwoordiging van jonge mannen. Uit het onderzoek van Blom et al. (2005) blijkt dat de leeftijd 18-20 jaar het vaakst voorkomt onder verdachten: de kans tot de verdachten te behoren, stijgt in de leeftijdperiode van 12-20 jaar en daalt vervolgens weer vanaf 21 jaar. Behalve sekse en leeftijd hebben de auteurs de invloed van enkele andere achtergrondkenmerken onderzocht. Het type huishouden, diplomabezit, uitkeringsafhankelijkheid, en percentage niet-westerse allochtonen in de woonwijk verklaren voor een aanzienlijk deel de verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de mate waarin zij als verdachte geregistreerd staan bij de politie. Desondanks blijft de oververtegenwoordiging van de meeste allochtone groeperingen onder de geregistreerde verdachten bestaan.

Uit Blom et al. (2005) blijkt dat met name schooluitval een sterke indicator van criminaliteit is. De kans dat een jongere zonder schooldiploma verdacht wordt van het plegen van een misdrijf, is – ook na correctie voor de overige achtergrondkenmerken – bijna 2,5 keer zo groot als de kans dat een jongere die wel een diploma behaalde, verdacht wordt. Jongeren die geen diploma bezitten, komen eveneens 2,5 keer zo vaak voor in de verdachtenregistraties vanwege een geweldsmisdrijf als jongeren die wel een diploma behaalden. Naast etnische groep, leeftijd en geslacht verklaart diplomabezit de kans op registratie als verdachte méér dan alle overige hier onderzochte achtergrondkenmerken bij elkaar.

Een andere conclusie in het onderzoek van Blom et al. (2005) – die reeds in paragraaf 9.3 ter sprake kwam – is de invloed van het geboorteland van de ouders. Allochtone verdachten zijn vaker kinderen van twee in het buitenland geboren ouders dan kinderen met een in Nederland geboren ouder. Bij de tweede generatie van Marokkanen (18-24 jaar) van wie beide ouders in het buitenland geboren zijn, is dit het duidelijkst. Zij hebben een bijna vier keer grotere kans om verdacht te zijn dan autochtonen, rekening houdend met andere achtergrondkenmerken als sekse, leeftijd en diplomabezit.

9.4 Vervolging en berechting

Hiervoor is de etnische achtergrond van de door de politie geregistreerde verdachten aan de orde gekomen. In deze paragraaf gaan we in op de zaken tegen verdachten

die ofwel een politietransactie gekregen en betaald hebben, ofwel bij het Openbaar Ministerie (OM) ingeschreven worden en vervolgens door het OM of de rechter (Zittende Magistratuur of ZM) afgedaan worden. Hierbij moet men in gedachten houden dat er geen één op één relatie is tussen de door de politie geregistreerde verdachten en de inschrijvingen bij het OM. Hier zijn verschillende redenen voor. De politie kan zelf, in principe onder verantwoordelijkheid van het OM, bepaalde beslissingen nemen ten aanzien van verdachten (HALT-maatregelen, politietransacties). Verder is het mogelijk dat, op aanwijzing van het OM, sommige processen-verbaal (pv's) niet door de politie naar het OM doorgestuurd worden. Ten slotte kunnen meerdere pv's tegen een verdachte samengevoegd worden tot een zaak. Na inschrijving beslist het OM over wat er met de zaak gebeurt: ofwel het OM handelt de zaak zelf af, middels een sepot of een transactie (som geld of een taakstraf), ofwel het OM gaat over tot vervolging, waarna een rechterlijke uitspraak volgt. Voor inzicht in de vertegenwoordiging van autochtone en allochtone groepen in de criminaliteit is het niet alleen van belang hoeveel personen per groep als verdachten worden aangemerkt, maar ook hoe vaak zaken bij het Openbaar Ministerie belanden en hoe vaak de rechter een oordeel uitspreekt.

Informatie hierover wordt geregistreerd in de Onderzoek- en beleidsdatabase justitiële documentatie (OBJD). De OBJD is een versleutelde, geanonimiseerde kopie van het JDS, het officiële Justitiële documentatiesysteem dat wordt beheerd door de Centrale Justitiële Documentatie (CJD). Helaas bevat de database geen informatie over het geboorteland van de ouders van verdachten, maar slechts over het geboorteland van de verdachten zelf. Hierna kan daarom alleen informatie worden gegeven over allochtonen van de eerste generatie. Uit analyses op de verdachtenregistraties kan men echter opmaken dat de totale aantallen veroordeelden hoger moeten liggen: de tweede generatie is gemiddeld jonger en jongeren zijn immers oververtegenwoordigd in de criminaliteit.

De in deze paragraaf en in de bijlagen B9.4-B9.15 gehanteerde aantallen kunnen afwijken van in andere publicaties vermelde aantallen vanwege verschillen in de definitie van leeftijd. In sommige publicaties is de pleegleeftijd bepalend voor de leeftijdscategorie waarin een jongere wordt ingedeeld (zie bijvoorbeeld Van der Heide en Eggen, 2003). In andere publicaties wordt de leeftijd op het moment van registratie door de politie of het OM gebruikt. In deze paragraaf wordt de leeftijd op 31 december van het betreffende jaar gehanteerd. Dit betekent bijvoorbeeld dat alle jongeren die in de loop van 2001 12-17 jaar werden in de groep 12-17-jarigen zijn opgenomen. Jongeren die op 1 januari 2001 nog 17 jaar waren, maar in de loop van 2001 18 jaar werden zitten dus in de categorie 17-24-jarigen.

Het aandeel van de eerste generatie in strafzaken daalt

In deze paragraaf bekijken we alle personen waarvan in een bepaald jaar een of meer strafzaken door ofwel het OM ofwel de rechter zijn afgedaan. De meesten hiervan zijn in Nederland geboren. Hieronder vallen behalve de autochtonen ook de tweede-generatieallochtonen. Wanneer we de in Nederland geboren personen buiten

beschouwing laten, zien we de hoogste aantallen bij de jongens die in Marokko geboren zijn; zowel in de leeftijdscategorie van 12-17 jaar als in die van 18-24 jaar zijn de hoogste absolute aantallen te vinden (bijlagen B9.4-B9.7). Wanneer rekening wordt gehouden met de omvang van de etnische groepen in de genoemde leeftijdscategorieën, komen de meeste personen voor onder jongens die in Marokko en op de Nederlandse Antillen en Aruba zijn geboren, gevolgd door jongens uit Somalië. Meisjes komen het meest voor bij de op de Nederlandse Antillen en Aruba en in Marokko geboren (tabel 9.3).

Tabel 9.3

Natuurlijke personen met een of meer door het OM of de rechter afgedane zaken, naar etnische groep van de eerste generatie, sekse en leeftijd, 2004^a (in procenten)

	mannen			vrouwen		
	12-17 jaar	18-24 jaar	totaal	12-17 jaar	18-24 jaar	totaal
Turken	1,2	1,5	1,4	0,6	1,1	0,9
Marokkanen	2,7	4,8	4,1	1,6	3,7	2,8
Surinamers	1,3	2,3	2,0	1,1	3,8	2,6
Antillianen	2,4	3,4	3,1	2,6	6,7	4,9
(vrm.) Joegoslaven	0,9	0,8	0,9	0,8	0,9	0,9
Irakezen	1,1	0,9	1,0	0,6	0,4	0,5
Afghanen	0,6	0,5	0,5	0,5	0,2	0,4
Iraniërs	0,5	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6
Somaliërs	0,7	0,9	0,8	0,9	0,7	0,7
autochtonen (incl. 2e generatie allochtonen)	88,6	84,2	85,8	90,7	81,8	85,7

a Cijfers over 2004 zijn voorlopige cijfers.
Bron: Justitie (OBJD'05)

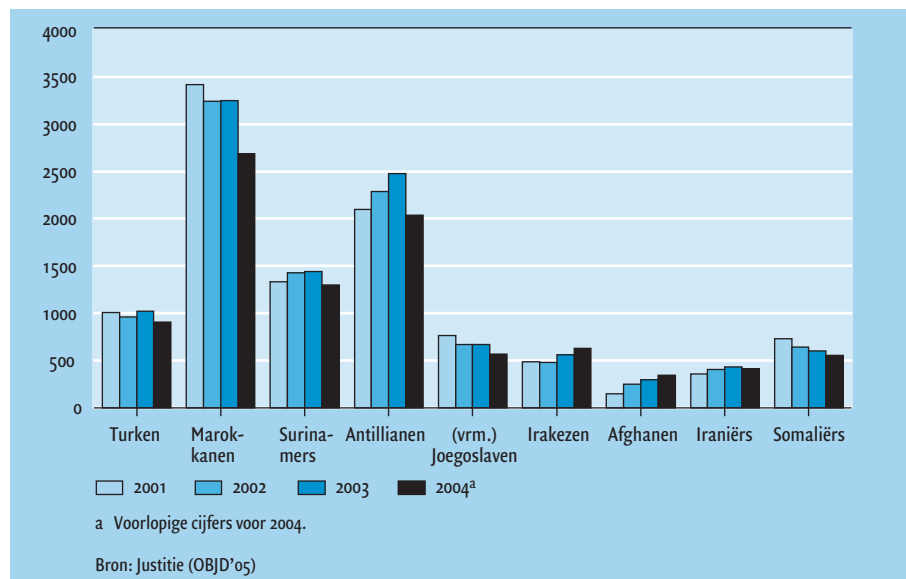
Van alle daders met een of meer afgedane zaken is bijna 86% in Nederland geboren. Bij de jeugdige daders (12-17 jaar) is het aandeel dat in Nederland is geboren, hoger dan bij de daders tussen 18 en 24 jaar. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen. Als we alleen naar in het buitenland geboren personen kijken, bestaat bij de 18-24-jarige mannen het grootste aandeel uit Marokkaanse daders en bij de vrouwen uit personen die op de Antillen of Aruba zijn geboren.

Uit de trends blijkt dat de aantallen allochtone jongens van de eerste generatie van de vier grote migrantengroepen sinds 2001 zijn teruggelopen (figuur 9.1). Deze daling kan wellicht deels verklaard worden uit de demografische ontwikkelingen. De eerste generatie wordt gemiddeld ouder en een jeugdige leeftijd is een belangrijke determinant van crimineel gedrag.⁵ De omvang van de categorieën jeugdigen en jongeren binnen de grote etnische groepen nam in de onderzochte periode inderdaad af.

Onder de nieuwe groepen treffen we de meeste daders aan onder jongeren uit (voormalig) Joegoslavië en uit Somalië. Het aantal jongeren nam in de meeste nieuwe migrantenpopulaties toe. De stijging van het aantal Iraakse en Afghaanse jongeren kan wellicht de toename van het aantal onder deze jongeren verklaren.

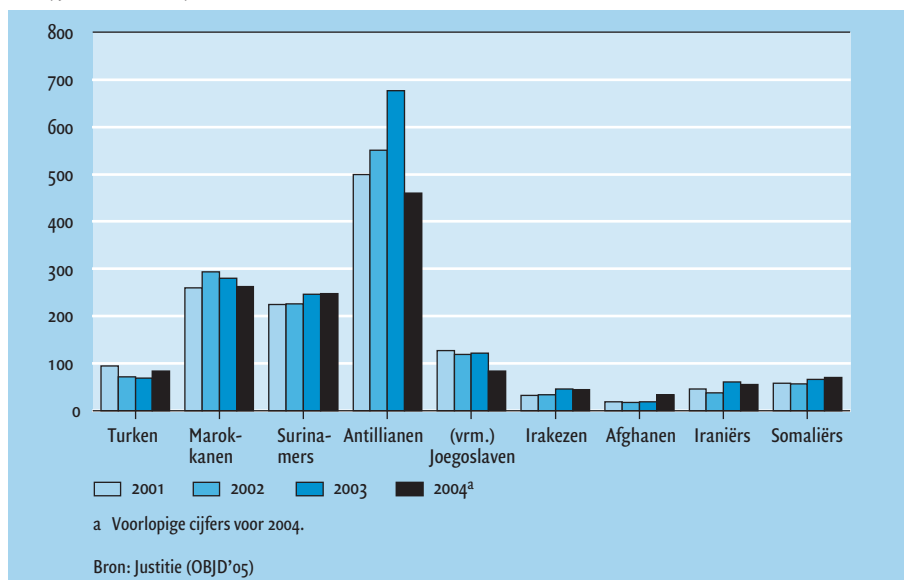
Figuur 9.1

Trends in het aantal allochtone jongens van de eerste generatie met een of meer afgedane zaken, 12-24 jaar, 2001-2004^a (in absolute aantallen)

Figuur 9.2

Trends in het aantal allochtone meisjes van de eerste generatie met een of meer afgedane zaken, 12-24 jaar, 2001-2004^a (in absolute aantallen)

Delicttypen en wijze van afdoening

Tot slot hebben we gekeken naar eventuele verschillen tussen etnische groepen in het type delict en in de wijze waarop zaken worden afgedaan.⁶ We tellen dus hier nu niet personen, maar zaken. Dit geeft inzicht in de vraag of de delictpatronen die zich bij de door de politie ingeschreven verdachten voordoen, ook terug te vinden zijn in de zaken die door het OM of de rechter afgedaan zijn.⁷ En door bijvoorbeeld de aandelen sepots en vrijspraken te vergelijken, krijgen we enig zicht op de vraag of er selectiviteit zit in de handelwijze van de politie. Wanneer de politie geneigd is allochtonen eerder onterecht aan te houden dan autochtonen, terwijl de kwaliteit van de processen-verbaal hetzelfde is, moet dat terug te vinden zijn in de verschillende percentages geseponeerde zaken en vrijspraken. Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat sepots zelf ook selectief kunnen zijn.

We kunnen vaststellen dat ook bij de afdoeningen relatief veel Marokkaanse verdachten van een vermogensdelict voorkomen (bijlagen B9.8-B9.11). De bevindingen zijn consistent met de verdachtenstatistieken (bijlage B9.2). Bij de Turkse verdachten zien we een iets hoger aandeel zaken die in verband staan met vernieling of verstoring van de openbare orde, dan bij andere allochtone groepen. Antillianen komen relatief vaak voor bij opiumdelicten. Een interessante aanvulling op de informatie uit de registratie van verdachten is dat er verhoudingsgewijs veel zaken van Surinamers voorkomen waarbij er sprake is van een vermogensdelict met geweld.

Wanneer we nagaan hoe het Openbaar Ministerie of de rechter de zaken afdoen, zien we een wisselend beeld, met name bij de door het OM afgedane zaken (tabel 9.4 en bijlagen B9.12-B9.15). In 2004 zijn relatief veel zaken geseponeerd van een in Suriname of op de Antillen geboren verdachte. Betrekkelijk weinig zaken van jongeren afkomstig uit Marokko, Suriname en de Antillen, werden met een transactie afgedaan. En regelmatig voegt het OM zaken waarin Marokkaanse jongeren betrokken zijn, samen met andere zaken.

Bij de rechterlijke afdoeningen zijn de verhoudingen tussen de groepen tamelijk constant. Naar verhouding doet de rechter weinig zaken van Marokkanen, Surinamers en Antillianen af met een boete of taakstraf; in deze groepen komt vaker vrijheidsbeneming voor. Opgemerkt moet worden dat het hier om ongecorrigeerde absolute aantallen gaat. Dat impliceert dat het aandeel van het totale aantal afgedane zaken in de populatie 12-24-jarigen binnen de desbetreffende etnische groep hoger zal zijn voor groepen die meer 12-24-jarigen bevatten. Kolom 2 geeft per etnische groep het percentage jongeren weer van de eerste generatie tussen 12 en 24 jaar, behorend bij deze afgedane zaken.

Tabel 9.4

Wijze van afdoening naar etnische groep van de eerste generatie en staande/zittende magistratuur, 12-24-jarigen, 2004^a

	totaal aantal zaken ^b	(aan- deel van het totale aantal 12-24- jarigen)	Openbaar Ministerie			zittende magistratuur			
			sepot	trans- actie	voeging	vrij- spraak	straf, geen vrij- heids- beneming	vrij- heids- beneming	overige uitspra- ken
Turken	850	(3,6)	18,5	63,7	17,8	7,7	45,9	44,6	1,7
Marokkanen	2.622	(10,1)	22,7	45,5	31,9	7,5	35,0	56,3	1,2
Surinamers	1.361	(7,7)	38,9	41,8	19,4	5,1	37,6	56,6	0,7
Antillianen	2.383	(12,3)	31,1	40,0	28,8	5,2	36,5	57,3	1,0
overige niet- westerse allochtonen	2.702	(3,0)	21,5	53,9	24,6	6,0	43,5	48,9	1,6
autochtonen (incl. 2 ^e genera- tie allochtonen)	61.910	(2,7)	15,7	68,8	15,5	5,6	51,1	41,8	1,5

a Ongecorrigeerde cijfers op 31-12-2004. Het betreft dus mensen die in de loop van het betrokken jaar de leeftijd van 12-24-jaar bereikten.

b Totaal aantal zaken komt niet exact overeen met het totale aantal zaken onder afdoening wegens ontbrekende waarden.

Bron: Justitie (OBJD'05)

9.5 Gedetineerden

Minderjarigen (12-17 jaar) verblijven voor de tenuitvoerlegging van de aan hen opgelegde vrijheidsbenemende straffen en maatregelen in jeugdinstellingen. In deze

inrichtingen zitten ook jeugdigen op civielrechtelijke gronden. De jeugdigen die op strafrechtelijke gronden in de inrichting verblijven, zitten meestal in opvanginrichtingen (een justitiële jeugdinrichting die niet gericht is op behandeling van de minderjarige). In 2004 hebben ongeveer 5000 opnames plaatsgevonden in deze inrichtingen. Naar schatting bestaat de populatie voor een derde uit autochtone jongeren; tweederde deel is allochtoon.

De gevangenisstatistiek geeft informatie over degenen die op 30 september van het verslagjaar vastzitten. Dit zijn personen die op deze datum in het huis van bewaring zitten in afwachting van hun rechtszitting, en zij die hun straf uitzitten. In deze paragraaf wordt gesproken over diegenen die hun straf uitzitten of in voorlopige hechtenis zitten. De gegevens hebben alleen betrekking op personen van 18-24 jaar en op de eerste generatie van de allochtonen, op basis van hun geboorteland. Dit betekent dat ook hier de tweede generatie uit het zicht blijft. De tweede generatie wordt samen met de autochtonen gerekend tot de in Nederland geboren personen.

Aandeel in Nederland geboren gedetineerden stijgt

In de afgelopen vijf jaar nam het aandeel in Nederland geboren personen (autochtonen en tweede-generatieallochtonen) in de gevangenispopulatie met 7 procentpunten toe. Het aantal jonge in Marokkanen geboren gedetineerden nam in deze periode af. Het aandeel van niet-westerse immigranten in de totale populatie in detentie is zeer hoog (35% in 2004). De Antilliaanse jongeren hebben met 12% daarvan het grootste aandeel; zij worden gevolgd door de Marokkanen en de Surinamers.

Tabel 9.5

Gedetineerden^a naar etnische groep van de eerste generatie, 18-24-jarigen, 2000-2004 (in procenten)

	2000	2001	2002	2003	2004
allochtonen, w.v.b	52	47	50	50	45
Turken	3	2	2	2	2
Marokkanen	12	9	9	9	7
Surinamers	5	5	4	5	5
Antillianen	11	11	15	14	12
(vrm.) Joegoslaven	2	1	1	2	1
overige niet-westerse allochtonen ^c	2	3	2	3	2
totaal niet-westerse allochtonen	44	39	41	40	35
autochtonen (incl. 2 ^e generatie allochtonen)	48	53	50	50	55

a Gedetineerd wil zeggen gevangen of in hechtenis.
b Naar geboorteland van gedetineerde.
c Overige niet-westerse allochtonen zijn: Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs.

Bron: CBS (Statline'05)

Op 30 september 2004 bestaat 55% van de gevangenispopulatie van 18-24-jarigen uit personen die in Nederland geboren zijn; 45% is in het buitenland geboren (tabel 9.5 en bijlage B9.16). De Antilliaanse jongeren vormen de grootste groep. Zoals gezegd, zijn allochtone jongeren van de tweede generatie niet zichtbaar in deze registraties. De relatieve verdeling tussen de verschillende groepen jongeren is over de onderscheiden misdrijfcategorieën min of meer gelijk (tabel 9.6). Wat opvalt is dat de autochtonen (met inbegrip van de allochtonen van de tweede generatie) de grootste groep vormen bij de vermogensmisdrijven. Allochtonen van de eerste generatie en met name de Antillianen, zitten relatief vaak voor overige delicten, zoals drugs- of wapenmisdrijven.

Tabel 9.6

Gedetineerden^a naar etnische groep van de eerste generatie en type delict, 18-24-jarigen, 2004 (in absolute aantallen en procenten)

	gewelddelicten		vermogensdelicten		vernieling en verstoring openbare orde		overige delicten ^b		totaal	
allochtonen, w.v. ^c	321	43	134	36	15	24	247	59	717	45
Turken	19	3	–	–	–	–	–	–	27	2
Marokkanen	52	7	29	8	–	–	25	6	109	7
Surinamers	34	5	15	4	–	–	31	7	80	5
Antillianen	99	13	–	–	–	–	80	19	185	12
(vrm.) Joegoslaven	–	–	–	–	–	–	–	–	14	1
overige niet-westerse allochtonen ^d	17	2	–	–	–	–	–	–	37	2
totaal niet-westerse allochtonen	268	36	98	26	11	17	186	44	563	35
autochtonen (incl. 2 ^e generatie allochtonen)	425	57	243	64	48	76	174	41	890	55

a Gedetineerd wil zeggen gevangen of in hechtenis.
b Bijvoorbeeld drugs- en wapendelicten.
c Naar geboorteland van gedetineerde.
d Overige niet-westerse allochtonen zijn: Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs.
– Percentages die gebaseerd zijn op minder dan tien waarnemingen worden niet gepubliceerd.

Bron: CBS (Statline'05)

9.6 Recidive

Een van de aandachtspunten in de bestrijding en preventie van jeugdcriminaliteit is het vraagstuk van recidive. Eerder in dit hoofdstuk kwam recidive in de verdachtenstatistieken aan de orde. Een persoon werd toen als recidivist gecategoriseerd, wanneer deze eerder in aanraking met de politie was geweest. In deze paragraaf gaat het om het aandeel allochtone en autochtone meer- en veelplegers onder jeugdige

daders. Welk percentage van degenen waarvan in 1997 een zaak is afgedaan (door OM of rechter) is opnieuw bij het OM ingeschreven? We hebben dit onderzocht op basis van de gegevens die voor de WODC-Recidivemonitor worden verzameld (Wartna et al. 2004).

Zowel uit de cijfers over jeugdige daders naar etnische groep van de eerste generatie (tabel 9.7), als uit de gegevens over ex-pupillen van justitiële jeugdinrichtingen, die naar etnische groep zijn uitgesplitst (tabel 9.8), komen Antilliaanse jongeren naar voren als de groep die het vaakst recidiveert. Relatief weinig in Turkije geboren jeugdige daders plegen in de jaren na het eerste geregistreerde delict opnieuw een strafbaar feit. Bij de ex-pupillen van justitiële jeugdinrichtingen zien we dit verschil ten opzichte van de andere grote etnische migrantengroepen ook. We moeten voorzichtig zijn met de interpretatie van deze gegevens, omdat zij gedeeltelijk opnieuw uitsluitend betrekking hebben op de eerste generatie van de allochtonen. De onherkenbaarheid van de tweede generatie kan uiteraard het aandeel van de diverse etnische groepen onder de recidivisten vertekenen. Alleen de data van de justitiële inrichtingen betreffen zowel de eerste als de tweede generatie (zie ook tabel 9.7, 9.8 en bijlage B9.17).

Uitsplitsing van de data voor de nieuwe groepen blijkt niet altijd te doen. Uit de uitsplitsing die mogelijk is, blijkt dat jongeren uit Iran zeven jaar na het plegen van het delict wat vaker opnieuw met justitie in aanraking zijn geweest dan de andere nieuwe groepen. De in Joegoslavië geboren jeugdige daders recidiveren relatief weinig.

Tabel 9.7

Prevalentie van algemene recidive onder de jeugdige daders met een strafzaak afgedaan in 1997 naar etnische groep van de eerste generatie en aantal jaren verstreken sinds 1997, 12-17 jaar, 1997-2004 (in absolute aantallen en procenten)

	N	1	2	3	4	5	6	7	8
Turken	207	18,4	33,8	44,0	49,3	52,2	57,0	59,6	62,1
Marokkanen	752	36,6	55,2	64,1	70,6	73,0	75,5	77,4	77,4
Surinamers	307	25,7	41,7	49,2	55,4	59,3	63,8	66,4	68,4
Antillianen	311	31,5	54,3	64,3	69,8	73,6	74,9	79,1	80,6
(vorm.) Joegoslaven	96	28,1	43,8	49,0	52,1	55,2	56,3	57,7	68,2
Somaliërs	83	22,9	41,0	45,8	49,4	51,8	55,4	58,2	58,2
overige niet-westerse allochtonen	538	23,6	36,4	43,5	47,6	50,9	53,7	54,5	55,0
autochtonen (incl. 2 ^e generatie allochtonen)	12.197	19,5	33,2	41,4	47,5	52,1	55,4	58,5	60,4

Bron: WODC (Recidivemonitor 2005)

Tabel 9.8

Prevalentie van algemene recidive onder ex-pupillen van justitiële jeugdinrichtingen uitgestroomd in de periode 1997-2000 naar etnische groep en aantal jaren verstreken sinds 1997, 12-17 jaar, 1997-2003 (in absolute aantallen en procenten)

	N	1	2	3	4	5	6	7
Turken	438	39,7	53,9	63,7	69,7	74,0	74,0	75,4
Marokkanen	1667	51,8	68,3	76,9	82,0	85,4	86,8	88,0
Surinamers	969	43,6	60,0	68,1	72,2	77,6	79,6	81,0
Antillianen	460	40,7	60,6	70,3	75,6	81,6	83,9	87,3
overige niet-westerse allochtonen	872	36,1	50,9	59,2	64,0	66,6	68,5	69,9
autochtonen	2837	35,4	50,1	58,3	64,1	67,7	70,9	72,9

Bron: WODC (Recidivemonitor 2005)

9.7 Samenvatting

Criminaliteit onder jeugd en jongeren is een belangrijk aandachtspunt voor het overheidsbeleid. Jeugdigen en jongeren lopen meer risico dan volwassenen – jongens meer dan meisjes – om een strafbaar feit te plegen en ze zijn relatief sterk vertegenwoordigd in de strafrechtsketen. De meeste allochtone groepen worden vaker van criminaliteit verdacht dan autochtonen. Binnen de etnische groepen kunnen er op dit vlak grote verschillen zijn tussen de eerste en de tweede generatie.

Allochtone jongeren vormen, mede als gevolg van een vaak slechte sociaal-economische positie, een extra kwetsbare groep. De verschillen tussen allochtone en autochtone jongeren in hun aanwezigheid in de verdachtenpopulatie zijn voor bijna de helft te verklaren vanuit sociaal-economische kenmerken, zoals uitkeringsafhankelijkheid van de ouders, laag inkomensniveau van de buurt en schooluitval. Uit de registraties van verdachten komt naar voren dat jongens uit de Marokkaanse, Antilliaanse en voormalig Joegoslavische groepen zijn oververtegenwoordigd in de criminaliteit. De tweede generatie komt vaker voor in de verdachtenregisters dan de eerste generatie, behalve bij de Antillianen. Binnen de tweede generatie worden vooral jongeren met twee in het buitenland geboren ouders relatief vaak verdacht van criminaliteit. Bij de meisjes zijn uitsluitend de Antillianen oververtegenwoordigd.

Helaas kunnen de eerste en de tweede generatie alleen in de verdachtenregisters van de politie van elkaar onderscheiden worden, door koppeling aan achtergrondgegevens van het CBS. In de latere stadia van de strafrechtsketen is alleen het geboorteland van de betrokken persoon bekend, wat identificatie van de tweede generatie in de veroordeelden- en gevangenenpopulatie onmogelijk maakt.

Bij het vervolgings- en berechtingstraject komt naar voren dat de Marokkaanse en Antilliaanse jongens van de eerste generatie zijn oververtegenwoordigd in de criminaliteit. Ook voormalig Joegoslavische jongens vallen op in de vervolgings- en

berechtingscijfers, ondanks het feit dat Joegoslavische jongeren van de eerste generatie een relatief kleine groep vormen. Ongeveer 35% van de gedetineerden in 2004 is niet-westerse immigrant. Ruim 12% daarvan wordt uitgemaakt door Antilliaanse jongeren, en 7% procent door Marokkaanse. Het aandeel niet-westerse immigranten is zeer hoog te noemen wanneer men bedenkt dat dit slechts de eerste generatie betreft. Het aandeel van de tweede generatie is niet exact vast te stellen, zoals aangegeven, maar dit is waarschijnlijk aanzienlijk, gezien het hoge percentage van de tweede generatie onder de verdachten. Een schatting van het aandeel verdachten dat uiteindelijk veroordeeld wordt, valt op dit moment nog niet te geven.

Marokkaanse en Antilliaanse jongeren komen niet alleen het vaakst voor in de registraties van verdachten en veroordeelden, ze vallen ook het vaakst terug in crimineel gedrag. Recidive komt het minst vaak voor onder in Turkije geboren personen.

Het geschetste beeld is uitsluitend gebaseerd op registraties van politie en justitie, die in de praktijk mede door prioriteiten in de opsporing en vervolging tot stand zijn gekomen. Het kan dus waarschijnlijk gezien worden als een benadering van criminaliteit onder etnische groepen.

Bijlagen op het internet (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

Bg.1 Verdachten van een misdrijf naar etnische groep, generatie, leeftijd en geslacht, 2002

Bg.2 Verdachten van een misdrijf naar etnische groep, generatie, leeftijd en type delict, 2002

Bg.3 Verdachten van een misdrijf naar etnische groep, generatie, leeftijd en pleegcarrière, 2002

Bg.4 Personen met een of meer OM of rechterlijke afdoeningen naar etnische groep van de eerste generatie, leeftijd en geslacht, 2001

Bg.5 Personen met een of meer OM of rechterlijke afdoeningen naar etnische groep van de eerste generatie, leeftijd en geslacht, 2002

Bg.6 Personen met een of meer OM of rechterlijke afdoeningen naar etnische groep van de eerste generatie, leeftijd en geslacht, 2003

Bg.7 Personen met een of meer OM of rechterlijke afdoeningen naar etnische groep van de eerste generatie, leeftijd en geslacht, 2004

Bg.8 Afgedane zaken naar etnische groep van de eerste generatie en type delict, 12-24-jarigen, 2001

Bg.9 Afgedane zaken naar etnische groep van de eerste generatie en type delict, 12-24-jarigen, 2002

Bg.10 Afgedane zaken naar etnische groep van de eerste generatie en type delict, 12-24-jarigen, 2003

Bg.11 Afgedane zaken naar etnische groep van de eerste generatie en type delict, 12-24-jarigen, 2004

Bg.12 Wijze van afdoening naar etnische groep van de eerste generatie en staande/zitende magistratuur, 12-24-jarigen, 2001

Bg.13 Wijze van afdoening naar etnische groep van de eerste generatie en staande/zitende magistratuur, 12-24-jarigen, 2002

Bg.14 Wijze van afdoening naar etnische groep van de eerste generatie en staande/zittende magistratuur, 12-24-jarigen, 2003

Bg.15 Wijze van afdoening naar etnische groep van de eerste generatie en staande/zittende magistratuur, 12-24-jarigen, 2004

Bg.16 Gedetineerden naar etnische groep van de eerste generatie, 18-24-jarigen, 2000-2004

Bg.17 Prevalentie van algemene recidive onder ex-pupillen van justitiële jeugdinrichtingen uitgestroomd in de periode 1997-2000 naar etnische groep van de eerste generatie en aantal jaren verstreken sinds 1997, 12-17 jaar, 1997-2004

Noten

- 1 Onder andere Bovenkerk (2003) problematiseert de relatie tussen een achterblijvende sociale integratie en criminaliteit. Hij beargumenteert echter dat betrokkenheid bij (georganiseerde) criminaliteit juist een teken van integratie is, omdat inzicht nodig is in de structuur van de samenleving. De relatie tussen criminaliteit en integratie is daarom niet zo eenduidig als in de *Jaarnota Integratiebeleid 2004* werd gesuggereerd.
- 2 We kijken hier alleen naar de misdrijven. Verkeersovertredingen, maar ook andere overtredingen zoals zonder geldig vervoersbewijs in het openbaar vervoer reizen, blijven buiten beschouwing.
- 3 Een jeugdige *first offender* is een 12-17-jarige die in de gehele geregistreerde verdachten-carrière één proces-verbaal tegen zich zag opgemaakt, voor een jeugdige meerpleger zijn dat 2-5 processen-verbaal en een jeugdige veelpleger heeft meer dan 5 processen-verbaal op zijn naam staan. Voor de 18-24-jarigen is een meerpleger iemand die 2-10 processen-verbaal tegen zich zag opgemaakt en een (zeer actieve) veelpleger iemand die meer dan 10 processen-verbaal tegen zich zag opgemaakt.
- 4 Zie Blom et al. (2005) voor meer details over de standaardisatieprocedure.
- 5 Zie ook Scholten (2004).
- 6 Afdoeningen Openbaar Ministerie:
 - 1 sepot: de zaak wordt geseponeerd en komt niet voor de rechter;
 - 2 transactie: de zaak komt niet voor de rechter, maar wordt op last van het OM afgedaan met bijvoorbeeld een boete of een taakstraf;
 - 3 voeging: de zaak wordt samengevoegd met een andere zaak.Afdoeningen rechter:
 - 1 vrijspraak: verdachte wordt door de rechter vrijgesproken;
 - 2 straf, geen vrijheidsbeneming: geldboete/taakstraf door rechter opgelegd;
 - 3 vrijheidsbeneming: onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen en maatregelen als TBS, en plaatsing in een inrichting voor jeugdigen;
 - 4 overige uitspraken: de zaak is om technische redenen niet beoordeeld, schuldig zonder straf, etc.
- 7 Voor de niet-klassieke etnische groepen geven de OVDJ-bestanden helaas geen zinvolle informatie.

10 De positie van allochtone vrouwen

Mérove Gijsberts (SCP) en Jaco Dagevos (SCP)

10.1 Diversiteit

Allochtone vrouwen krijgen de laatste tijd veel aandacht in de media, mede als gevolg van de aandacht voor de werkzaamheden van de commissie PAVEM (Participatie van vrouwen uit etnische minderheidsgroepen). De aandacht beperkt zich echter veelal tot de positie van moslimvrouwen en dit doet onvoldoende recht aan de verscheidenheid die er bestaat tussen maar ook binnen de verschillende groepen. In de voorgaande hoofdstukken zijn dergelijke verschillen al meermalen ter sprake gekomen. In dit hoofdstuk geven we een – noodzakelijkerwijs beknopt – overzicht van de bevindingen met betrekking tot de positie van allochtone vrouwen. Dit leidt onvermijdelijk tot enige herhaling van bevindingen uit eerdere hoofdstukken. Hier is echter toch voor gekozen, omdat we in dit hoofdstuk een goed beeld willen geven van de verschillen tussen vrouwen en mannen en het als zelfstandig hoofdstuk te lezen valt.

Het zal duidelijk zal worden dat het beeld erg gemêleerd is. Op de arbeidsmarkt staan de allochtone vrouwen (Surinaamse vrouwen uitgezonderd) in veel gevallen op dubbele achterstand: ten opzichte van autochtonen én ten opzichte van de mannen uit de eigen etnische groep. Er zijn echter ook terreinen waar allochtone vrouwen het juist heel goed 'doen', zoals in het onderwijs en in hun opvattingen over emancipatie. Ook hier zijn er veel verschillen tussen en binnen de verschillende groepen vrouwen aan te geven.

Dit hoofdstuk doet verslag van de belangrijkste ontwikkelingen in de positie van allochtone vrouwen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau zal hierop in de *Sociale atlas van allochtone vrouwen*, die begin 2006 verschijnt, uitgebreid ingaan. Daarin zullen ook andere onderwerpen aandacht krijgen, zoals de combinatie van arbeid en zorg en geweld tegen vrouwen.

10.2 Migratie en gezinsvorming

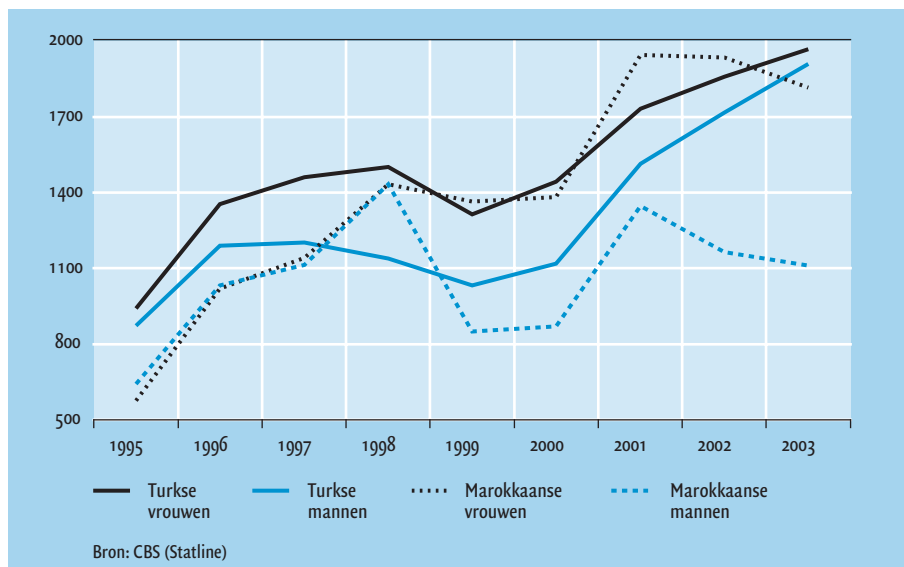
Migratie van allochtone vrouwen volgt afwijkend patroon

Over het algemeen is het zo dat de allochtone vrouwen wat later naar Nederland migreren dan de mannen. Onder de Turken en Marokkanen heeft dit te maken met volgmigratie in het kader van gezinshereniging, volgend op de golf van mannelijke arbeidsmigranten. Ook onder vluchtelingengroepen treedt deze volgmigratie op. Dit betekent dat de allochtone vrouwen – met uitzondering van de Surinaamse en Antilliaanse – gemiddeld korter in Nederland zijn dan de mannen. De verschillen zijn echter niet heel groot omdat de meeste volgmigratie van de vrouw plaatsvindt binnen twee jaar nadat de man is gemigreerd (Nicolaas et al. 2004).

Inmiddels is deze gezinshereniging in omvang afgenomen en is de gezinsvorming – het laten overkomen van een huwelijkspartner – sinds midden jaren negentig steeds meer toegenomen. Met name Turken en Marokkanen halen vaak een partner uit het land van herkomst (hoofdstuk 7). Deze instroom is in de afgelopen jaren behoorlijk gegroeid (figuur 10.1). De instroom van mannelijke en vrouwelijke huwelijksmigranten voor Turken is de laatste tijd ongeveer gelijk. Sinds een jaar of vier komen er echter bijna twee keer zoveel vrouwen als mannen naar Nederland om met een Marokkaan te trouwen.¹

Figuur 10.1

Immigratie van Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten, mannen en vrouwen, 1995-2003 (absolute aantallen)

Turkse en Marokkaanse vrouwen trouwen jong

In vergelijking met autochtonen vangt de gezinsvorming onder allochtonen vroeg aan. Met name Turkse en Marokkaanse vrouwen verlaten het ouderlijk huis jong om te gaan trouwen (CBS 2003). De gemiddelde huwelijksleeftijd (bij het eerste huwelijk) van vrouwen uit een aantal vluchtelingengroepen ligt eveneens aanzienlijk onder het Nederlandse gemiddelde (zie De Valk 2001). Dit geldt bijvoorbeeld voor Afghaanse, Iraakse en Somalische vrouwen. De gemiddelde leeftijd waarop Surinaamse, Antilliaanse en Iraanse vrouwen gaan trouwen, ligt echter boven die van autochtone vrouwen.

Als gevolg van het traditionele patroon van gezinsvorming maken Turkse en Marokkaanse vrouwen in de meeste gevallen deel uit van een huishouden met kinderen en slechts zelden vormen zij een eenpersoonshuishouden. Dit geldt overigens eveneens voor een aanzienlijk deel van de vrouwen uit vluchtelingengroepen (Van den Maagdenberg 2004). Daarnaast zijn vrouwen uit vluchtelingengroepen – vooral

Iraniërs – vaak alleenstaand, net als Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. Van oudsher is onder Surinaamse en Antilliaanse gezinnen het aandeel eenoudergezinnen hoog. Begin 2004 is bijna de helft van deze gezinnen een eenoudergezin, terwijl dit maar in een op de zes autochtone gezinnen het geval is. Meestal zijn dit moedergezinnen. Overigens lijkt het aandeel eenoudergezinnen onder de tweede generatie van de Surinamers en Antillianen minder groot dan onder de eerste generatie (Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

Allochtone gezinnen worden kleiner

Allochtone vrouwen trouwen niet alleen eerder dan autochtone, zij zijn bovendien gemiddeld jonger wanneer zij hun eerste kind krijgen. Turkse vrouwen zijn dan het jongst, gevolgd door de Somalische vrouwen. Surinaamse, (voormalig) Joegoslavische en Iraanse vrouwen zijn gemiddeld veel ouder bij de geboorte van hun eerste kind (zie hoofdstuk 2). Overigens is de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen wel snel veranderd, vooral onder Surinaamse, (voormalig) Joegoslavische, Iraanse en autochtone vrouwen. Maar ook Turkse en Marokkaanse vrouwen worden steeds later moeder. Er is een groot verschil tussen geboortecohorten. Vrouwen die in een latere periode geboren zijn, worden op latere leeftijd moeder. Dit is nauwelijks het geval bij de Turkse vrouwen: ook de jonge(re) vrouwen krijgen vroeg kinderen (Van Praag 2003).

Niet alleen krijgen jongere generaties op latere leeftijd kinderen, ze krijgen er ook minder. Kreeg een Marokkaanse vrouw twintig jaar geleden gemiddeld zes kinderen, momenteel zijn dit er ruim drie. Toch krijgen allochtone vrouwen gemiddeld genomen nog twee keer zo veel kinderen als autochtone. Vooral Marokkaanse en Somalische vrouwen hebben er veel, gevolgd door Turkse en Iraakse vrouwen (hoofdstuk 2). Er zijn ook allochtone groepen die qua kindertal in de buurt komen van autochtone vrouwen (bv. (voormalig) Joegoslavische en Iraanse vrouwen). De verwachting is dat de trend naar kleinere gezinnen onder allochtone vrouwen zich verder zal doorzetten. Het is evenwel onwaarschijnlijk dat het kindertal van Turkse en Marokkaanse vrouwen op korte termijn het gemiddelde niveau van autochtone vrouwen bereikt.

10.3 Opleidingsniveau en taal

Vrouwen uit eerste generatie en huwelijksmigranten zeer laag opgeleid

Allochtone vrouwen zijn beduidend lager opgeleid dan autochtone vrouwen, maar ook dan de mannen uit de eigen herkomstgroep. Dit geldt vooral voor de oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen behorend tot de eerste generatie. Van de Turkse vrouwen ouder dan 40 jaar heeft 80% maximaal basisonderwijs genoten, terwijl dit voor niet minder dan 90% van de Marokkaanse oudere vrouwen geldt (zie Gijsberts en Merens 2004). Een groot deel van deze vrouwen heeft nooit leren lezen en schrijven. De Surinaamse en Antilliaanse vrouwen zijn aanmerkelijk beter opgeleid maar halen niet het niveau van de autochtone vrouwen. Ook vrouwen uit de vluchtelingen-

groepen zijn over het algemeen hoger opgeleid dan Turkse en Marokkaanse vrouwen, maar ze blijven achter bij de mannen uit de eigen groep. Iraanse en (voormalig) Joegoslavische vrouwen hebben gemiddeld de hoogste opleiding genoten en zij verschillen nauwelijks van de mannen uit de eigen groep. Voor Iraakse, Afghaanse en vooral Somalische vrouwen geldt dit echter wel: zij hebben beduidend minder vaak dan de mannen een diploma hoger onderwijs en, zoals uit tabel 10.1 blijkt, beduidend vaker niet of nauwelijks op school gezeten.

Het is vooral de positie van de vrouwelijke huwelijksmigranten die zorgen baart. De grote meerderheid van de Turkse en vooral Marokkaanse vrouwen die naar Nederland zijn gekomen om te trouwen met een Turkse respectievelijk Marokkaanse man, heeft in het geboorteland niet meer dan basisonderwijs gevolgd (Gijsberts 2003a). Hetzelfde geldt, maar in wat minder sterke mate, voor Marokkaanse en Turkse vrouwen die tussen hun zesde en achttiende jaar naar Nederland zijn gekomen, de zogenoemde tussengeneratie. Dit betekent dat deze – veelal jonge – vrouwen niet voldoende zijn toegerust om te kunnen participeren op de arbeidsmarkt. Het lage opleidingsniveau vormt bovendien, vanwege de cruciale rol die het opleidingsniveau van ouders speelt in dat van hun kinderen, een belemmering voor hun kinderen om in het Nederlandse onderwijssysteem mee te komen.

Tabel 10.1

Aandeel van de niet-schoolgaande bevolking dat geen onderwijs^a heeft gevolgd, naar etnische groep en geslacht, 15-65-jarigen, 2002 en 2003 (in procenten)

	vrouwen	mannen
Turken	19	9
Marokkanen	39	26
Surinamers	6	4
Antillianen	4	4
(vrm.) Joegoslaven ^b	10	3
Iraakezen	18	5
Afghanen	21	7
Iraniërs	3	2
Somaliërs	25	12

a Geen of enkele jaren basisonderwijs gevolgd.
b Het betreft in dit hoofdstuk uitsluitend personen uit (voormalig) Joegoslavië die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02 en '03) gewogen

Bij de hier geboren en getogen allochtone vrouwen ligt het opleidingsniveau, vooral van Turken en Marokkanen, veel hoger dan bij de eerste generatie. Ook is het verschil in opleidingsniveau tussen mannen en vrouwen in deze groepen nagenoeg verdwenen, terwijl de eerste generatie vrouwen nog beduidend lager was opgeleid (Gijsberts en Merens 2004). Dit neemt niet weg dat bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen – en

mannen – de meerderheid van de jongvolwassenen (tussen de 20 en 34 jaar) die niet meer op school zitten, het moet stellen zonder startkwalificatie (zie hoofdstuk 4).² Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben relatief wat minder vaak een startkwalificatie dan de mannen binnen dezelfde etnische groep. Maar vooral de Marokkaanse vrouwen hebben in dit opzicht een flinke inhaalslag geboekt.

Vrouwen hebben meer problemen met de Nederlandse taal

Allochtone vrouwen hebben doorgaans meer problemen met de Nederlandse taal dan de mannen. Turkse vrouwen hebben het meeste moeite met het Nederlands, gevolgd door de Marokkaanse vrouwen (zie bijlage Bro.1). Uit eerder onderzoek is gebleken dat de Nederlandse taal vooral problematisch is voor oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen en voor de veel jongere huwelijksmigranten. Moeders van schoolgaande kinderen hebben duidelijk meer moeite met de taal dan vaders. Vooral het lezen en schrijven stelt ze vaak voor onoverkomelijke problemen (Gijsberts 2003a). Hier blijkt het grote belang van onderwijs, Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn immers vaker dan de mannen nooit naar school geweest en hebben dus veelal nooit leren lezen en schrijven. Naar schatting eenderde deel van de mensen die niet in Nederland zijn geboren, is – volgens de officiële definitie – functioneel analfaabeet (Houtkoop 1999) en dit geldt dus meer voor vrouwelijke dan voor mannelijke allochtonen. Voor deze groep vrouwen is het nog eens extra moeilijk een nieuwe taal te leren.

Vrouwen uit vluchtelingengroepen hebben over het algemeen een betere taalbeheersing dan Turkse en Marokkaanse vrouwen, maar spreken het Nederlands wel slechter dan de mannen uit de eigen etnische groep. Afghaanse en Somalische vrouwen hebben het meeste moeite met het Nederlands. Een grote meerderheid van de Iraanse en (voormalig) Joegoslavische vrouwen spreekt het Nederlands daarentegen goed.

10.4 Allochtone meisjes en vrouwen in het onderwijs

Allochtone meisjes in het basisonderwijs voorsprong in taal

Ondanks het feit dat allochtone leerlingen het in het basisonderwijs steeds beter gaan doen, is er – zo bleek uit hoofdstuk 5 – nog een aanzienlijke achterstand in te halen op de autochtone leerlingen. Dit geldt net zo goed voor de meisjes als voor jongens. Voor taal behalen de Turkse meisjes in vergelijking met de meisjes uit andere groepen de slechtste scores (figuur 10.2). Ook bij rekenen behoren zij tot de zwakkere groepen, net als de Marokkaanse en Antilliaanse meisjes. De Surinaamse meisjes presteren een stuk beter, met name in taal, maar toch halen ook zij niet het niveau van de autochtone meisjes die niet tot de achterstandsgroepen behoren (voor groep 2, 4 en 6 zie bijlage Bro.2).

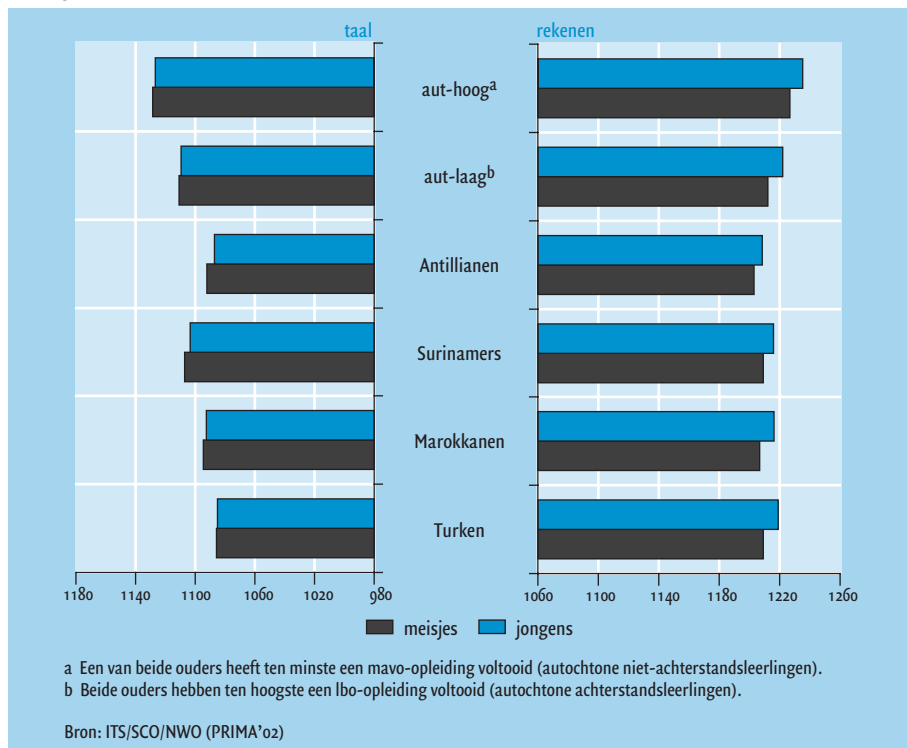
Allochtone leerlingen lopen veel meer achter in taal dan in rekenen (hoofdstuk 5). Uit eerder onderzoek blijkt echter dat meisjes gemiddeld genomen beter zijn in taal en jongens in rekenen (CBS 2002: 24). Dit gaat eveneens voor allochtone leerlingen op. Terwijl in groep 2 de meisjes het in vrijwel alle gevallen zowel in taal als in rekenen nog beter doen dan de jongens, is er vanaf groep 4 een duidelijke scheiding

zichtbaar tussen de prestaties in taal en rekenen. Allochtone meisjes zijn beter in taal, jongens in rekenen. Opvallend is wel dat Marokkaanse meisjes hun aanvallende achterstand in taal op de Marokkaanse jongens snel inlopen. In groep 2 lopen zij nog achter, maar in latere leerjaren buigen ze die achterstand om in een lichte voorsprong.³ Dit geldt echter niet voor rekenen.

In de meeste allochtone groepen krijgen meisjes net wat vaker een havo/vwo-advies dan jongens, hoewel de verschillen niet erg groot zijn (bijlage Bro.3). Marokkaanse en Turkse meisjes krijgen daarentegen wat minder vaak een havo/vwo-advies dan de jongens. Dit is te verklaren vanuit het feit dat in de adviezen voor vervolgonderwijs rekenprestaties in het algemeen een zwaarder gewicht krijgen dan taalprestaties (Tesser en Iedema 2001) en zoals gezegd, scoren Marokkaanse en Turkse meisjes juist slechter in rekenen vergeleken met de jongens. Ook in vergelijking met meisjes uit andere allochtone groepen krijgen Marokkaanse meisjes het minst vaak een advies voor havo of vwo.⁴

Figuur 10.2

Taal- en rekenprestaties in groep 8 naar etnische groep en geslacht, 2002/03 (gemiddelde vaardigheidsscores)

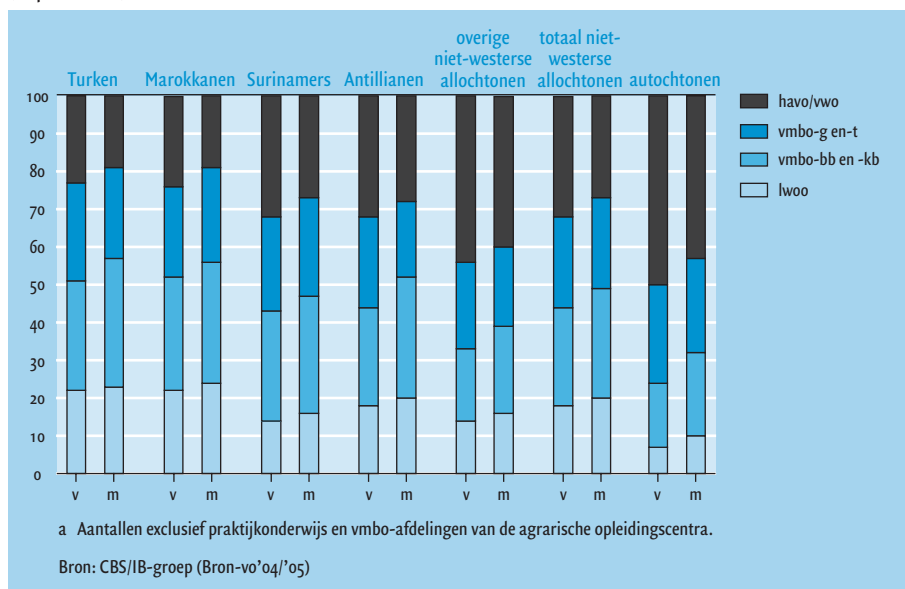
Meisjes doen het beter dan jongens in het voortgezet onderwijs

Allochtone meisjes liepen tot voor kort achter op de jongens in het voortgezet onderwijs. Door een sterke groei van de deelname onder meisjes aan havo/vwo is daar in korte tijd verandering in gekomen (Herweijer 2003). Meisjes uit alle allochtone groepen zitten inmiddels vaker op havo/vwo dan jongens: hun havo/vwo-deelnamecijfer is zo'n 3 à 6 procentpunten hoger (figuur 10.3).⁵ Allochtone jongens daarentegen volgen vaker dan de meisjes de lagere leerwegen of behoren tot de zorgleerlingen (lwoo).

Van alle groepen allochtone meisjes springen vooral de Iraanse meisjes eruit (bijlage Bio.4). Dit heeft veel te maken met het relatief hoge opleidingsniveau van hun ouders. Bijna de helft van deze meisjes volgt havo of vwo en dit is vergelijkbaar met de aandelen onder autochtonen. Ook de overige vluchtelingengroepen onderscheiden zich in positieve zin (m.u.v. de Somalische meisjes): hun havo/vwo-deelname ligt doorgaans zelfs op een hoger niveau dan dat van de Surinaamse en Antilliaanse meisjes. De deelname van Marokkaanse en Turkse meisjes aan havo/vwo is nog aanzienlijk lager vergeleken met autochtone meisjes (een op de vijf volgt havo/vwo).

Figuur 10.3

Positie in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs naar etnische groep en geslacht, schooljaar 2004/'05 (in procenten)^a

Hoewel verschillende groepen nog een duidelijke achterstand hebben op de autochtone jongeren, is de verhouding tussen jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs wel volgens het patroon van de autochtone jongeren (ook daar doen de meisjes het beter dan de jongens). In zekere zin is in deze fase van het onderwijs de emancipatie van meisjes uit etnische minderheidsgroeperingen ten opzichte van de jongens

uit de eigen etnische groep dus voltooid. De achterstand ten opzichte van autochtone meisjes is echter nog steeds aanzienlijk.

Minder schooluitval onder allochtone meisjes

Een andere positieve ontwikkeling voor allochtone meisjes is dat zij beduidend minder vaak dan de jongens het reguliere (voltijdse) voorgezet onderwijs zonder diploma verlaten (bijlage Bro.6). Dit geldt bijna voor alle leerjaren en schoolsoorten maar vooral in de twee laatste leerjaren van het vmbo. Daar verlaten allochtone jongens veel vaker dan de meisjes het onderwijs zonder diploma (m.u.v de Turkse meisjes in 4 vmbo). Opvallend is echter dat in de examenklassen van havo en vwo de uitval van jongens en meisjes even groot is. Naar schatting verlaat ongeveer 10% van de niet-westerse jongens én meisjes het havo/vwo zonder diploma (zie hoofdstuk 5 voor de gevolgde schattingsprocedure). Opvallend hoog is de ongediplomeerde uitstroom van Turkse meisjes in deze examenklassen. Onder de Turkse meisjes lijkt er sprake van een tweedeling tussen een groep die het zeer goed doet in het voortgezet onderwijs⁶ en doorstroomt naar hoger onderwijs, en een groep die helemaal geen diploma haalt. Het lijkt erop dat deze meisjes het onderwijs verlaten om vroeg te gaan trouwen.

Inhaalslag allochtone vrouwen in hoger onderwijs

Als allochtone vrouwen eenmaal een diploma hebben gehaald in het voorgezet onderwijs, stromen zij vaker dan autochtone vrouwen door naar vervolgonderwijs (bijlage Bro.7). Zij kiezen bovendien vaker dan autochtone vrouwen voor de hoogst mogelijke vervolgonderwijs: ze gaan dus vaker van havo naar hbo en vooral van vwo naar wo. Dit heeft tot gevolg dat er sprake is van een duidelijke inhaalslag van allochtone vrouwen in het hoger onderwijs. Vanaf het midden van de jaren negentig is de deelname van allochtone vrouwen uit de meeste etnische groepen sneller gestegen dan die van de mannen (tabel 10.2). Het meest spectaculair is de inhaalslag van Turkse vrouwen in het hoger beroepsonderwijs: in 1995 begonnen zij nog veel minder dan Turkse mannen aan een hbo-opleiding, in 2002 hebben zij de mannen ingehaald. Van alle etnische groepen is de participatie in het hoger onderwijs onder Surinaamse en Antilliaanse vrouwen veruit het hoogst (ook hoger dan onder de mannen uit de eigen etnische groep). Toch halen zij nog niet de deelnamecijfers van autochtone vrouwen (bijlage Bro.8).

Een andere gunstige ontwikkeling in het hoger onderwijs is het gegeven dat allochtone vrouwen minder seksespecifiek kiezen dan autochtone vrouwen. Zij kiezen vaker voor opleidingsrichtingen die een goed perspectief bieden op de arbeidsmarkt. In het hoger beroepsonderwijs kiezen allochtone vrouwen, vooral de Surinaamse, relatief vaak voor economische opleidingen (bijlage Bro.9). In het wetenschappelijk onderwijs gaat de belangstelling relatief vaak uit naar economie en rechten. Terwijl allochtone mannen veel meer voor economie kiezen, gaan vrouwen – en dan met name de Turkse en Marokkaanse vrouwen – juist vaker rechten studeren.

Tabel 10.2

Instroom in het hbo en wetenschappelijk onderwijs naar etnische groep en geslacht, 1995/'96-2002/'03 (in procenten van de relevante leeftijdsgroep)^a

	hbo		wo	
	1995/'96	2002/'03	1995/'96	2002/'03
Turken				
vrouwen	8	20	3	6
mannen	13	18	5	7
Marokkanen				
vrouwen	10	21	3	6
mannen	11	20	3	6
Surinamers				
vrouwen	20	25	9	12
mannen	18	20	9	9
Antillianen				
vrouwen	26	25	9	12
mannen	21	19	10	9
overige niet-westerse allochtonen				
vrouwen	20	21	12	12
mannen	19	14	13	8
totaal niet-westerse allochtonen				
vrouwen	15	22	7	10
mannen	16	17	8	8
autochtonen				
vrouwen	32	34	14	18
mannen	29	31	15	17

a De instroom omvat de eerstejaars ingeschrevenen. Deze zijn per groep gerelateerd aan het gemiddelde van de aantallen 18-, 19- en 20-jarigen in de bevolking van die groep.

Bron: CBS/IB-groep (CRIHO'95/'96-'02/'03)

10.5 Arbeid en uitkering

Grote verschillen in nettoparticipatie

In vergelijking met autochtone vrouwen hebben weinig niet-westers allochtone vrouwen betaald werk (tabel 10.3). Van de allochtone vrouwen participeert gemiddeld 39% tegen 56% van de autochtone vrouwen. Tussen de allochtone groepen bestaan enorme verschillen in de aandelen vrouwen die werken (in een baan van twaalf uur of meer per week). Surinaamse vrouwen hebben vaak een betaalde baan, hun nettoparticipatie ligt zelfs boven die van autochtone vrouwen. Iraakse, Afghaanse en Somalische vrouwen daarentegen hebben zelden betaald werk. Slechts 10% tot 15% van deze vrouwen werkt. Onder de grote minderheidsgroepen is de participatie van Marokkaanse en Turkse vrouwen erg laag. Niet meer dan 28% van de Marokkaanse en 33% van de Turkse vrou-

wen heeft een betaalde baan. De participatie van Iraanse vrouwen ligt ook in die orde van grootte. In vergelijking met Turkse en Marokkaanse vrouwen, die gemiddeld genomen langer in Nederland zijn, en in vergelijking met vrouwen uit andere vluchtelingengroepen is dit echter een opmerkelijk hoog percentage.

Tabel 10.3

Nettoparticipatie naar etnische groep en geslacht, 2003 en 2004 (in procenten)^a

	vrouwen	mannen
Turken	33	59
Marokkanen	28	45
Surinamers	58	67
Antillianen	46	57
(vrm.) Joegoslaven	39	58
Irakezen	15	35
Afghanen	10	38
Iraniërs	32	52
Somaliërs	9	40
overige niet-westerse allochtonen	34	51
totaal niet-westerse allochtonen	39	55
autochtonen	56	76

a Dit betreft het aandeel personen in de leeftijd tussen de 15 en 65 jaar met een betaalde baan van twaalf uur of meer per week.

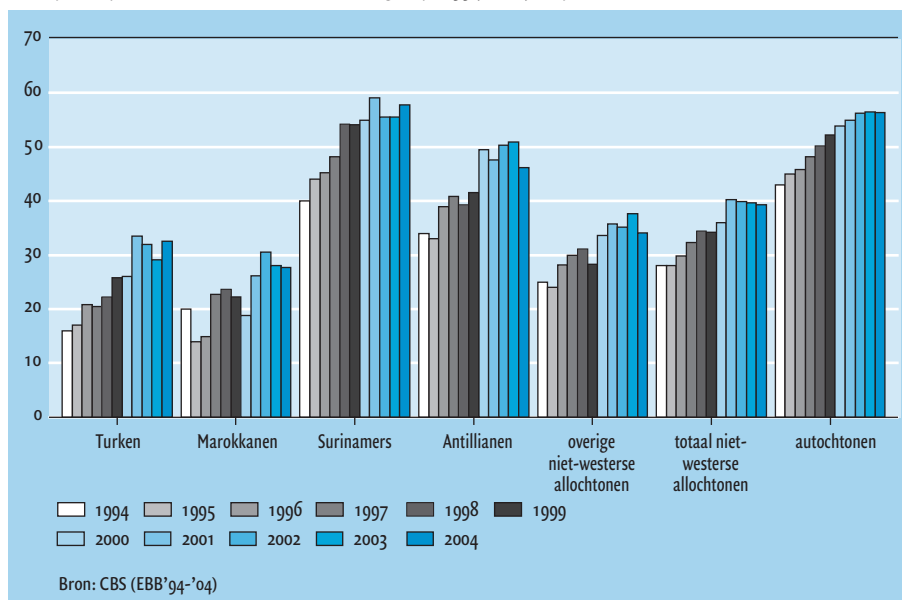
Bron: CBS (EBB'04): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, autochtonen, overige niet-westerse allochtonen, niet-westerse allochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Groei van aandeel werkende allochtone vrouwen stagneert

Vanaf 2001 toen de nettoparticipatie zich op hoogste niveau bevond, is het aandeel allochtone vrouwen met betaald werk niet verder gestegen en in sommige groepen zelfs gedaald (figuur 10.4). Daarmee kwam een einde aan de gestage groei van het aandeel werkende allochtone vrouwen, die zich in de periode 1994-2001 had voorgedaan. De teruglopende conjunctuur vormt de belangrijkste reden voor de stagnatie. Terwijl er bij allochtone vrouwen nog nauwelijks sprake is van een daling, is bij allochtone mannen de daling van de nettoparticipatie duidelijk ingezet (zie bijlagen B10.10 en B10.11).

Figuur 10.4

Nettoparticipatie van vrouwen naar etnische groep, 1994-2004 (in procenten)

Forse en snel stijgende werkloosheid allochtone vrouwen

Degenen die geen betaald werk hebben, behoren niet allemaal tot de werkloze beroepsbevolking. Een essentieel element van de werkloosheidsdefinitie is dat er actief naar werk wordt gezocht voor meer dan twaalf uur per week (zie verder hoofdstuk 6). De omvang van de werkloze beroepsbevolking laat zien welk deel van de beroepsbevolking dat zich aandient op de arbeidsmarkt, er niet in slaagt werk te vinden.

De werkloosheid onder allochtone vrouwen is hoog (16%) en steekt sterk af tegen die bij de autochtone vrouwen (6%). Opnieuw zijn tussen de groepen de verschillen groot (tabel 10.4). Vrouwen afkomstig uit Irak, Afghanistan en Somalië zijn zeer vaak werkloos. Dit is een van de redenen voor de lage nettoparticipatie van deze groepen. Rond de 20% van de Turkse, Marokkaanse en (voormalig) Joegoslavische vrouwen zijn werkzoekend. Het gunstigst is nog de positie van Surinaamse vrouwen, van wie echter nog altijd 13% werkloos is.

De werkloosheid onder niet-westerse allochtonen loopt sinds 2001 sneller op dan onder de autochtone beroepsbevolking. Allochtone vrouwen en mannen hebben in ongeveer gelijke mate met deze stijging te maken (bijlage B10.12).

Tabel 10.4

Werkloze beroepsbevolking naar etnische groep en geslacht, 2003 en 2004 (in procenten)

	vrouwen	mannen
Turken	18	12
Marokkanen	19	24
Surinamers	13	10
Antillianen	15	16
(vrm.) Joegoslaven	21	20
Irakezen	31	40
Afghanen	50	34
Iraniërs	25	25
Somaliërs	44	34
overige niet-westerse allochtonen	16	20
totaal niet-westerse allochtonen	15	16
autochtonen	6	4

Bron: CBS (EBB'04): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, overige niet-westerse allochtonen, niet-westerse allochtonen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Uitkeringsafhankelijkheid is groot

Gezien de lage nettoparticipatie en hoge werkloosheid (in combinatie met het veelal lage opleidingsniveau) valt een hoge uitkeringsafhankelijkheid bij allochtone vrouwen te verwachten. Ook met die wetenschap zijn toch wel erg veel niet-westers allochtone vrouwen afhankelijk van een uitkering. Ruim een kwart van de allochtone vrouwen in de leeftijd tussen de 15 en 65 jaar heeft een uitkering (WAO, bijstand of ww), tegen 12% van de autochtone vrouwen (tabel 10.5). De uitkeringsafhankelijkheid is het grootst bij Turkse vrouwen, van wie niet minder dan 31% een uitkering heeft. Bij hen valt het hoge aandeel arbeidsongeschiktheidsuitkeringen op. Ondanks hun lage arbeidsparticipatie heeft 13% van de Turkse vrouwen een WAO-uitkering. Dit is veel hoger dan bij vrouwen uit andere groepen. Niet-westers allochtone vrouwen zijn vaak afhankelijk van een bijstandsuitkering. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen afkomstig uit Marokko, de Antillen en overige niet-westerse landen. Het aandeel bijstandsuitkeringen bij allochtone vrouwen is steeds hoger dan bij de mannen, en aanzienlijk hoger dan bij de autochtone vrouwen (voor de mannen zie bijlage B10.13).⁷

Tabel 10.5

Vrouwen met een uitkering naar etnische groep, 15-65 jaar, ultimo 2003 (in procenten van de bevolking)

	in de bevolking	waarvan:		
		WAO-uitkering ^a	bijstanduitkering ^b	WW-uitkering
Turken	31	13	14	4
Marokkanen	27	6	18	2
Surinamers	24	9	12	4
Antillianen	28	5	21	3
overige niet-westerse allochtonen	22	2	18	2
totaal niet-westerse allochtonen	26	7	16	3
autochtonen	12	8	3	2

a Inclusief WAZ en Wajong.
b Inclusief IOAW/IOAZ-uitkeringen.

Bron: CBS

Allochtone vrouwen vaak werkzaam aan onderkant beroepsstructuur

De positie van werkende allochtone vrouwen kan nader onderscheiden worden naar het beroepsniveau, dat loopt van elementaire tot hogere en wetenschappelijke beroepen. Niet-westers allochtone vrouwen zijn vaak aangewezen op elementaire en lagere beroepen. Ongeveer de helft is werkzaam in een dergelijk beroep, voor autochtone vrouwen geldt dit voor iets meer dan een kwart (tabel 10.6).

Tabel 10.6

Werkzame beroepsbevolking naar beroepsniveau en etnische groep, vrouwen, 2003 (in procenten)

	elementair/lager	middelbaar	hoger/wetenschappelijk
Turken	51	42	7
Marokkanen	53	28	19
Surinamers	40	35	26
Antillianen	37	31	32
(vrm.) Joegoslaven	55	26	18
Irakezen	48	30	22
Afghanen	64	31	5
Iraniërs	44	38	18
Somaliërs	–	–	–
overige niet-westerse allochtonen	55	30	15
totaal niet-westerse allochtonen	48	33	19
autochtonen	28	42	30

– Onvoldoende aantallen.

Bron: CBS (EBB'03): Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, autochtonen, overige niet-westerse allochtonen, niet-westerse allochtonen; ISEO/SCP (SPVA'03): (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs en Somaliërs

Surinaamse en Antilliaanse vrouwen onderscheiden zich het gunstigst. Dit betreft vooral hun vertegenwoordiging in de hogere en wetenschappelijke beroepen, die op ongeveer hetzelfde niveau ligt als bij autochtone vrouwen (gegevens over het beroepsniveau van mannen zijn te vinden in bijlage Bio.14).⁸

Veel niet-westers allochtone vrouwen met gesubsidieerd werk

Het gesubsidieerde werk staat sterk onder druk. Als gevolg van bezuinigingen en verandering in de aansturing (overheveling naar de gemeente) is het aantal gesubsidieerde banen in de laatste jaren stevig gedaald, bij vrouwen nog meer dan bij de mannen (zie tabel 10.7). Dit valt te betreuen, omdat niet-westers allochtone vrouwen zeer vaak in een gesubsidieerde baan (WIW-dienstbetrekking of ID-baan) werkzaam zijn. Dit is al enkele jaren zo (zie Dagevos et al. 2003). De meest recente cijfers – eind 2003 – wijzen opnieuw in die richting. Ondanks de daling van het aantal gesubsidieerde arbeidsplaatsen heeft binnen de werkzame beroepsbevolking 5,7% van de allochtone vrouwen een gesubsidieerde baan. Dit is veel hoger dan bij autochtone vrouwen (0,7%) en bij de allochtone mannen (3,7%). Vooral Antilliaanse en Marokkaanse vrouwen werken vaak in een gesubsidieerde baan.

Tabel 10.7

Personen in gesubsidieerde arbeid (WIW-dienstbetrekking en ID-baan) naar etnische groep en geslacht, 15-65-jarigen, ultimo 2003 (in procenten)

	autochtonen	niet-westerse allochtonen						totaal ^a
		totaal niet-westers	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	overig niet-westers	
gesubsidieerde arbeid in werkzame beroepsbevolking in 2003								
vrouwen	0,7	5,7	5,8	7,0	5,5	7,7	4,5	1,1
mannen	0,5	3,7	2,5	4,6	3,8	5,5	3,5	0,8
procentuele verandering 2002-2003								
vrouwen	-12	-9	-7	-4	-13	-10	-7	-11
mannen	-8	-2	-3	4	-7	5	-3	-6

a Inclusief westerse allochtonen en herkomstgroep onbekend

Bron: CBS (SCP-bewerking)

10.6 Sociale en culturele integratie

Bij sociaal-culturele integratie gaat het, zoals in hoofdstuk 7 uitgebreid is toegelicht, om de vraag in hoeverre allochtonen onderdeel zijn van de ontvangende samenleving of zich daarvan (blijven) onderscheiden. Het gaat dan onder meer om de sociale contacten van allochtonen met autochtonen, maar ook om culturele opvattingen. Niet

alleen is het op zichzelf al interessant te bekijken hoe allochtone vrouwen er op deze punten voorstaan, maar ook is het relevant in het licht van de structurele positie van vrouwen. Uit eerder onderzoek is immers gebleken dat sociale contacten met autochtonen, evenals geëmancipeerde opvattingen over de rol van de vrouw van betekenis zijn voor de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt (Dagevos en Veenman 1996; Groeneveld et al. 2004).

Allochtone vrouwen verkeren vaak in eigen kring

Allochtone vrouwen gaan, met uitzondering van de Surinaamse vrouwen, in de vrije tijd vaker om met leden van de eigen groep dan de mannen (tabel 10.8). Vooral Turkse vrouwen gaan in hun vrije tijd nauwelijks om met autochtonen. Dit is ook de groep vrouwen die zich het meest met de eigen groep identificeert en het minst met Nederlanders (hoofdstuk 7). Marokkaanse en Somalische vrouwen onderhouden eveneens vaak vooral contacten binnen de eigen groep. Antilliaanse, Afghaanse en Iraakse vrouwen ontlopen elkaar niet veel. Surinaamse vrouwen hebben dikwijls een overwegend autochtone of gemengde vriendenkring. Het vaakst komt dit voor bij Iraanse vrouwen, die opvallend vaak vrijetijdscontacten onderhouden buiten de eigen herkomstgroep.

Tabel 10.8

Aandeel dat overwegend binnen de eigen groep vrijetijdscontacten onderhoudt, naar etnische groep en geslacht, 15-65-jarigen, 2003 en 2004/2005 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniërs	Somaliërs
vrouwen	69	53	35	41	41	45	38	27	54
mannen	60	49	35	29	29	40	33	23	47

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen; ISEO/SCP (SPVA'03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs

Gemengde huwelijken

De mate waarin gemengde huwelijken voorkomen, is een belangrijk ijkpunt voor de mate van geslotenheid van een groep. In dit licht is de sociale afstand van Turkse en Marokkaanse vrouwen tot autochtonen nog zeer groot. Zij trouwen nauwelijks met een autochtone partner (tabel 10.9, gegevens over alle in 2001 gesloten huwelijken). Rond de 90% van de Turkse en Marokkaanse vrouwen trouwt binnen de eigen groep met partners van wie de meesten uit het land van herkomst overkomen. Bij de Turken zijn de verschillen tussen de generaties minimaal. Onder Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie neemt het aandeel dat trouwt met een huwelijksmigrant af in vergelijking met de eerste generatie, maar blijft het aandeel gemengde huwelijken op hetzelfde lage niveau. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen trouwen veel vaker met een autochtone partner. Bij de tweede generatie van Antilliaanse vrouwen is een autochtone partner inmiddels meer regel dan uitzondering.

Tabel 10.9

Herkomst van de huwelijkspartner van de vrouwen die in 2001 een huwelijk sloten, naar etnische groep en generatie, 2004 (in procenten)

	met autochtoon	met herkomstgenoot in Nederland	met huwelijksmigrant uit herkomstland	overig
Turken				
1 ^e generatie	8	22	64	5
2 ^e generatie	3	30	61	5
Marokkanen				
1 ^e generatie	7	26	62	5
2 ^e generatie	8	38	49	5
Surinamers				
1 ^e generatie	34	45	9	12
2 ^e generatie	40	40	6	15
Antillianen				
1 ^e generatie	38	36	4	22
2 ^e generatie	80	1	0	20

Bron: CBS (Structuurtelling'04)

Vrouwen denken progressiever over emancipatie dan de mannen

Vrouwen zijn duidelijk meer geporteerd voor een gelijke rolverdeling tussen de geslachten dan mannen. Dit blijkt uit de antwoorden op stellingen die onder meer betrekking hebben op de vraag of het wenselijk is dat de man verantwoordelijk is voor het geld, op het belang van een eigen inkomen voor jongens en meisjes en op het hebben van betaald werk van vrouwen, ook wanneer er kinderen zijn (tabel 10.10). De opvatting over de gewenste rolverdeling tussen mannen en vrouwen is uitgedrukt in schaalscores die lopen van 1 tot en met 5, waarbij 1 staat voor traditionele opvattingen en 5 voor moderne opvattingen. Vrouwen zijn duidelijk – kleine verschillen op deze schaal zijn al snel betekenisvol – vaker dan de mannen voorstander van een meer gelijkwaardige rolverdeling. Tegelijkertijd zijn de verschillen tussen vrouwen uit de onderscheiden groepen groot. Het meest traditioneel denken de Turkse vrouwen, kort daarop gevolgd door de Marokkaanse. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen zijn beduidend progressiever dan de Turkse en Marokkaanse. Binnen vluchtelingengroepen hebben Somalische vrouwen de minst moderne opvattingen. Ook Afgaanse en Iraakse vrouwen denken vrij traditioneel over emancipatie, terwijl Iraanse en (voormalig) Joegoslavische vrouwen veel moderner zijn in dit opzicht (Van den Maagdenberg 2004). Autochtone vrouwen zijn het sterkst voorstander van het doorbreken van ideeën over traditionele man-vrouwrollen.

Tabel 10.10

Opvattingen over man-vrouwrollen naar etnische groep en geslacht, 2004/2005 (gemiddelde scores: 1 = traditioneel, 5 = modern)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
vrouwen	3,1	3,3	3,7	3,6	4,0
mannen	2,8	3,0	3,4	3,4	3,7

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Allochtone vrouwen rekenen zich vaker tot een religie dan mannen

Inzicht in religieuze opvattingen en gedragingen is in het licht van sociaal-culturele integratie van belang. Het geeft aan in hoeverre allochtonen zich onderscheiden van autochtonen, bij wie de ontkerkelijking inmiddels ver is voortgeschreden. Daarmee is vanzelfsprekend niet gezegd dat secularisering op dezelfde wijze als bij autochtonen vat gaat krijgen op allochtone groepen. Het is hier vooral van belang de verschillen tussen groepen in kaart te brengen met betrekking tot het aanhangen van een religie en de wijze waarop het geloof wordt beleefd.

Allochtone vrouwen rekenen zich vaker tot een religie dan de mannen, alleen bij Turken, Marokkanen en Somaliërs is het verschil miniem. In deze groepen hangt bijna iedereen een geloof aan, in hun geval bijna zonder uitzondering de islam (tabel 10.11).⁹ Overigens rekenen ook bijna alle Afghaanse en Iraakse vrouwen zich tot de islam. Zij verschillen sterk van Iraanse vrouwen, die zich beduidend minder vaak tot een religie rekenen. Deze uitkomst benadrukt nogmaals dat de Iraniërs in Nederland een 'moderne' groep zijn, die behalve dat zij veel betrekkelijk hoog opgeleiden telt, ook een naar verhouding sterk seculiere inslag heeft. Circa driekwart van de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen zegt een religie aan te hangen. Dit is aanzienlijk hoger dan onder de autochtone stedelijke bevolking uit het LAS-onderzoek, van wie ongeveer een derde van de vrouwen zich tot een religie rekent.

Van degenen die zich tot een religie rekenen, is bekend hoe frequent ze een religieuze bijeenkomst bezoeken (in kerk, tempel of moskee). Dat het voor vrouwen minder gebruikelijk is om naar de moskee te gaan, blijkt duidelijk uit het betrekkelijk lage aandeel Turkse, Marokkaanse, Iraakse, Afghaanse en Somalische moslimvrouwen die wekelijks de moskee bezoeken. Bij de andere groepen gaan vrouwen juist wat vaker naar religieuze bijeenkomsten of zijn de verschillen gering.

Tabel 10.11

Aandeel dat zich tot een religie rekent en wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt, naar etnische groep en geslacht, 15-65-jarigen, 2003 en 2004/2005 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	(vrm.) Joegoslaven	Irakezen	Afghanen	Iraniers	Somaliërs	autochtonen
aandeel dat zich tot een religie rekent										
vrouwen	94	96	74	75	63	88	95	54	93	35
mannen	92	95	67	61	61	79	84	43	92	38
aandeel dat zich tot een religie rekent en wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt										
vrouwen	19	15	17	37	8	5	6	8	12	14
mannen	46	50	13	27	5	15	12	5	46	15

Bron: SCP (LAS '04/'05) gewogen: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, autochtonen; ISEO/SCP (SPVA '03) gewogen: (vrm.) Joegoslaven, Irakezen, Afghanen, Iraniers, Somaliërs

Religie neemt in het leven van Turkse en Marokkaanse vrouwen een belangrijke plaats in. Het geloof is voor Turkse en Marokkaanse vrouwen zeer belangrijk. Bijna iedereen is van mening dat het geloof een belangrijk deel van zichzelf is. Het in twijfel trekken van het geloof of iets slechts zeggen over de islam vindt een meerderheid niet toelaatbaar. Deze verinnerlijking van het geloof is bij Turkse en Marokkaanse vrouwen duidelijk sterker dan bij de andere etnische groepen (zie hoofdstuk 7).

In het LAS-onderzoek is verder ingegaan op de rol die het geloof van Turkse en Marokkaanse moslimvrouwen speelt in hun dagelijks leven (tabel 10.12).¹⁰ Turkse en vooral Marokkaanse vrouwen laten een actief religieus gedrag zien. Zij bidden vaker dan de mannen. Vooral onder Marokkaanse vrouwen is het aandeel dat dagelijks vijf keer bidt hoog (71%), bij de Turkse vrouwen geldt dit voor eenderde deel. Veel Marokkaanse vrouwen zeggen ook de hele vastenmaand mee te doen aan de ramadan. Bovendien dragen zij net wat vaker dan Turkse vrouwen een hoofddoek (48% om 43%). Opmerkelijk genoeg vinden degenen die zelf een hoofddoek dragen, niet altijd dat moslimmeisjes dat zouden moeten doen.

Turkse vrouwen zijn rechter in de leer dan de Turkse mannen in het belang dat zij hechten aan de naleving van de regels van de islam en het dragen van een hoofddoek. Tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn de verschillen op dit punt betrekkelijk gering. Marokkaanse vrouwen zijn vaker dan de Turkse van mening dat hun kinderen naar een islamitische school moeten kunnen en dat moslims de plicht hebben om de islam te verspreiden, hoewel dit voor een minderheid onder deze groepen geldt.

Marokkaanse vrouwen leven vaker de regels van de islam na en zijn in hun opvattingen doorgaans wat orthodoxer dan Turkse vrouwen. Deze bevindingen zijn interessant omdat ze een complex integratiepatroon zichtbaar maken. Turkse vrouwen zijn sterk op de Turkse groep gericht. Bovendien zijn hun opvattingen over de emancipatie van de vrouw tamelijk traditioneel. In vergelijking met hen zijn de Marokkaanse vrouwen sterker op autochtone contacten gericht, denken ze enigszins progressiever over de rol van de vrouw en hechten ze minder aan het lidmaatschap van de Marokkaanse groep. Tegelijkertijd is de islam en de beleving daarvan van grote betekenis voor Marokkaanse vrouwen. Zij combineren, anders gezegd, een wat grotere openheid naar de autochtone omgeving met een sterke religieuze betrokkenheid.

Tabel 10.12

Religieus gedrag en religieuze opvattingen^a onder Turken en Marokkanen naar geslacht, 2004/2005 (in procenten)

	religieus gedrag			religieuze opvattingen			
	vijf keer per dag bidden	alle dagen meedoen aan de ramadan	een hoofddoek dragen	regels van islam moeten streng worden nageleefd	moslim-meisjes moeten buitenshuis hoofddoek dragen	mijn kinderen moeten naar islamitische school kunnen	moslims hebben de plicht in Nederland de islam te verspreiden
Turken							
vrouwen	36	63	43	32	29	9	26
mannen	22	64		22	17	8	26
Marokkanen							
vrouwen	71	83	48	35	32	14	39
mannen	59	91		34	35	19	38

a De vier stellingen worden weergegeven in procenten '(helemaal) mee eens'.

Bron: SCP (LAS '04/'05) gewogen

10.8 Conclusie

Het tempo van de veranderingen in de positie van allochtone vrouwen is gevarieerd. In het onderwijs is er duidelijk sprake van een inhaalslag, die met name in het voor-gezet onderwijs gestalte krijgt en doorzet in het hoger onderwijs. Allochtone meisjes streven de jongens voorbij in hun deelname aan het havo/vwo en het hoger onderwijs en kiezen, eenmaal daar aanbeland, ook nog de opleidingen met een goed perspectief op de arbeidsmarkt. Bovendien verlaten zij minder vaak het onderwijs zonder diploma. Waarschijnlijk hebben zij gedurende hun onderwijsloopbaan baat bij het feit dat zij beter zijn in taal dan de jongens. Er kan echter ook een groep meisjes worden geïdentificeerd, die ervoor kiest jong te trouwen en kinderen te krijgen en als

gevolg daarvan de opleiding niet afmaakt. Dit lijkt vooral voor Turkse jonge vrouwen te gelden. Daarnaast kampen vooral veel Turkse en Marokkaanse vrouwen uit de eerste en tussengeneratie en de veelal jonge huwelijksmigranten met een laag opleidingsniveau en dientengevolge grote taalproblemen.

De inhaalslag die plaatsvindt in het onderwijs, is op de arbeidsmarkt veel minder zichtbaar. De participatiegraad van de meeste groepen allochtone vrouwen is erg laag, de werkloosheid is hoog en neemt bovendien in snel tempo toe. Van de werkende vrouwen is ongeveer de helft aangewezen op de onderkant van de beroepsstructuur; dit is bijna twee keer zo veel als onder autochtone vrouwen. Gezien hun achterstand op de arbeidsmarkt verbaast het niet dat veel niet-westers allochtone vrouwen een uitkering hebben. Ook het hoge aandeel in een gesubsidieerde baan kan vanuit die achterstandpositie worden begrepen. Voor de komende jaren ziet het er niet gunstig uit. De conjunctuur lijkt nog steeds niet aan te trekken en in deze omstandigheden hebben zwakke groepen op de arbeidsmarkt, waartoe zeker allochtone vrouwen gerekend kunnen worden, het moeilijk. Het is dan ook alleszins denkbaar dat de participatie verder zal teruglopen en de stijging van de werkloosheid doorzet. De afnemende aantallen gesubsidieerde arbeidsplaatsen dragen hier verder aan bij. Op de lange duur zal de situatie op de arbeidsmarkt voor allochtone vrouwen vanwege hun stijgende opleidingsniveau vermoedelijk wel gaan verbeteren.

Er is nog een aantal andere ontwikkelingen aan te wijzen die gunstig uit kunnen werken op de sociaal-economische positie van allochtone vrouwen. Dit betreft allereerst het feit dat de patronen van relatie- en gezinsvorming steeds meer op die van autochtone vrouwen gaan lijken. Niet alleen krijgen jongere generaties minder kinderen, ze krijgen ze bovendien op latere leeftijd. Ook in hun opvattingen over de rol van de vrouw zijn allochtone vrouwen duidelijk geëmancipeerder dan de mannen. Er is echter een grote diversiteit tussen de groepen. Een flink deel van de Marokkaanse, Somalische en vooral Turkse vrouwen trouwt vroeg en krijgt jong kinderen. Bovendien hebben zij betrekkelijk vaak traditionele denkbeelden en zijn zij veelal erg naar binnen gericht: zij gaan weinig om met autochtonen en trouwen meestal met iemand uit de eigen herkomstgroep, vaak een huwelijksmigrant. Ook op structureel terrein staan deze groepen vrouwen er het slechtst voor, zowel in het onderwijs als op de arbeidsmarkt. Aan de andere kant van het spectrum staan de Surinaamse, Antilliaanse (m.u.v. de recent gemigreerden) en Iraanse vrouwen. Deze groepen zijn modern in hun patronen van gezinsvorming, en ook in hun culturele opvattingen. Bovendien hebben zij relatief veel contacten met autochtonen en doen zij het van alle allochtone vrouwen het beste in het onderwijs en – Iraanse vrouwen weliswaar in mindere mate – op de arbeidsmarkt.

[Bijlagen op het internet \(www.scp.nl/jaarrapportintegratie/\)](http://www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

B10.1 Taalvaardigheid ingeschat door interviewer naar etnische groep en geslacht, hoofden van huishoudens, 2002 en 2003

B10.2a Begrips- en ordeningsvaardigheden in groep 2 naar etnische groep en geslacht, schooljaar 2002/'03

B10.2b Taal- en rekenprestaties in groep 4 en 6 naar etnische groep en geslacht, schooljaar 2002/'03

B10.3a Cito Eindtoets Basisonderwijs naar etnische groep en geslacht, schooljaar 2002/'03

B10.3b Havo-plus adviezen naar etnische groep en geslacht, schooljaar 2002/'03

B10.4 Deelname aan (voltijds) voortgezet onderwijs in leerjaar 3 naar etnische groep en geslacht, 2004/'05

B10.5 Geslaagden voor het eindexamen van het voortgezet onderwijs naar etnische groep en geslacht, 2003

B10.6 Uitstroom uit het reguliere voltijdse voortgezet onderwijs zonder diploma (exclusief BBL) naar etnische groep, schoolsoort/leerjaar en geslacht, schatting van onder- en bovengrenzen, 2003/'04

B10.7 Doorstroom van geslaagden in het voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs naar etnische groep en geslacht, 2003

B10.8 Percentage eerstejaars ingeschrevenen in het voltijds hoger onderwijs naar etnische groep en geslacht, gerelateerd aan de relevante leeftijdsgroep in de bevolking, 1995/'96-2002/'03

B10.9a Percentage ingeschreven studenten in voltijds hbo naar sector, etnische groep en geslacht, studiejaar 2002/'03

B10.9b Percentage ingeschreven studenten in voltijds wo naar HOOP-gebied, etnische groep en geslacht, studiejaar 2002/'03

B10.10 Nettoparticipatie van mannen naar etnische groep, 1994-2004

B10.11 Nettoparticipatie van niet-westerse allochtonen en autochtonen naar geslacht, 1994-2004

B10.12 Werkloosheid bij niet-westerse allochtonen en autochtonen naar geslacht, 1994-2004

B10.13 Mannen met een uitkering naar etnische groep en soort uitkering, 15-65 jaar, ultimo 2003

B10.14 Werkzame beroepsbevolking naar beroepsniveau en etnische groep, mannen, 2003

Noten

- 1 Volgens de meest recente gegevens van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) is er in 2004 een afname opgetreden in de instroom van huwelijksmigranten. Deze cijfers zijn echter nog niet beschikbaar.
- 2 Dit zijn overigens zowel eerste- als tweede-generatieallochtonen.
- 3 Ook in vergelijking met enkele jaren ervoor is deze inhaalslag zichtbaar. In 2000 hadden Marokkaanse (maar ook Turkse) meisjes in groep 8 nog een kleine achterstand in taal op de jongens (zie Gijsberts en Merens 2004), terwijl dit in 2002 niet meer het geval is.
- 4 Op de Cito-eindtoets doen Marokkaanse meisjes het ook net wat slechter dan de jongens (bijlage B10.3), terwijl de Turkse meisjes de jongens inmiddels nipt hebben ingehaald. De Surinaamse meisjes laten de jongens uit de eigen groep het verst achter zich op de Cito-eindtoets.
- 5 Dit is inclusief degenen die in het derde jaar nog in de brugperiode zitten (circa 4% van alle leerlingen).
- 6 Turkse meisjes slagen ook vaker voor het havo/vwo dan de jongens (bijlage B10.5).
- 7 In het geval van een paarhuishouden wordt een bijstandsuitkering toegerekend aan beide partners. Het gaat hier ook om een huishoudensuitkering. De hoge werkloosheid van allochtone mannen beïnvloedt in deze berekening dus het hoge aandeel bijstandsuitkeringen van vrouwen.
- 8 De aandelen Turkse vrouwen met een beroep op hoger of wetenschappelijk niveau lijken aan de lage kant. Gezien de relatief kleine aantallen moet dit aandeel met de nodige voorzichtigheid worden betracht.
- 9 In het SPVA-onderzoek zijn deze gegevens uitsluitend beschikbaar voor hoofden van huishoudens. Onduidelijk is in hoeverre dit tot vertekeningen kan leiden in de vergelijking die in deze tabel wordt gemaakt.
- 10 Voor andere etnische groepen is hierover geen informatie beschikbaar.

11 Opvattingen van autochtonen en allochtonen over de multi-etnische samenleving

Mérove Gijsberts (SCP)

11.1 Aandacht voor wederzijdse beeldvorming

De afgelopen jaren zijn de scherpe kanten van de multi-etnische samenleving aan de oppervlakte geraakt. De opkomst van Pim Fortuyn bracht het ongenoegen over minderheden van grote delen van de autochtone bevolking naar boven. De discussie werd verder aangejaagd door de aanslagen in New York en Madrid. Daarop volgden eind 2004 de moord op Van Gogh, de aanslagen op een aantal moskeeën en islamitische scholen, en in de zomer van 2005 de aanslagen in Londen. Reden genoeg om een hoofdstuk te wijden aan de opvattingen van de Nederlandse bevolking (autochtoon én allochtoon) over de multi-etnische samenleving.

In de afgelopen jaren is in Nederland een groot aantal studies verschenen over de houdingen van de Nederlandse – lees *autochtone* – bevolking ten aanzien van etnische minderheden (voor een overzicht zie Scheepers et al. 2004). Allerlei verschillende dimensies van deze houdingen zijn onderzocht, ook in landenvergelijkend perspectief. Veel minder is echter bekend over opvattingen van de *allochtonen* (maar zie bv. Van Praag 2003). De nieuwe gegevens van het onderzoek *Leefsituatie allochtone stedelingen* (LAS) uit 2004/'05 – gehouden onder de stedelijke bevolking in Nederland – maken het mogelijk hier nu wel aandacht aan te besteden. Deze aandacht zal echter noodgedwongen hoofdzakelijk beperkt blijven tot de opinies die leven in de vier grote allochtone groepen, aangezien gegevens over de overige allochtone groepen nauwelijks beschikbaar zijn. Wel zijn de vragen eveneens gesteld aan een autochtone vergelijkingsgroep.

We gaan in dit hoofdstuk tevens in op ontwikkelingen in de tijd, voornamelijk op basis van het onderzoek *Culturele veranderingen in Nederland* (CV) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), waarvan de laatste editie eind 2004 is gehouden. In dit onderzoek worden opinies onder de gehele Nederlandse bevolking sinds jaar en dag gevolgd. Het komt erop neer dat dit voornamelijk de opinies van *autochtone* Nederlanders zijn, omdat mag worden aangenomen dat allochtonen tot voor kort nauwelijks in het onderzoek voorkwamen.¹ Men dient wel in gedachte te houden dat deze opvattingen niet vergelijkbaar zijn met de opvattingen van de autochtone vergelijkingsgroep in het LAS-onderzoek. Niet alleen omdat dit laatste onderzoek alleen in de vijftig grootste steden is gehouden, maar ook vanwege een verschillende leeftijdsselectie: in LAS is de stedelijke bevolking tussen 15 en 65 jaar ondervraagd, terwijl in CV juist veel 65-plussers zijn vertegenwoordigd (circa 20% is ouder dan 65 jaar).

De gegevens die in dit hoofdstuk de revue passeren, zijn (deels) na de moord op Theo van Gogh verzameld.² Dit maakt het mogelijk de invloed van de moord op de beeldvorming te onderzoeken. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt hiervan verslag gedaan.

Een laatste opmerking vooraf betreft de moeilijkheid van het in beeld brengen van opvattingen. Er zijn immers zoveel individuele verschillen en nuances in deze opvattingen aan te brengen. Het hoofdstuk geeft dan ook niet meer dan een gemiddeld beeld van de veelheid aan opvattingen en opinies die er leven.

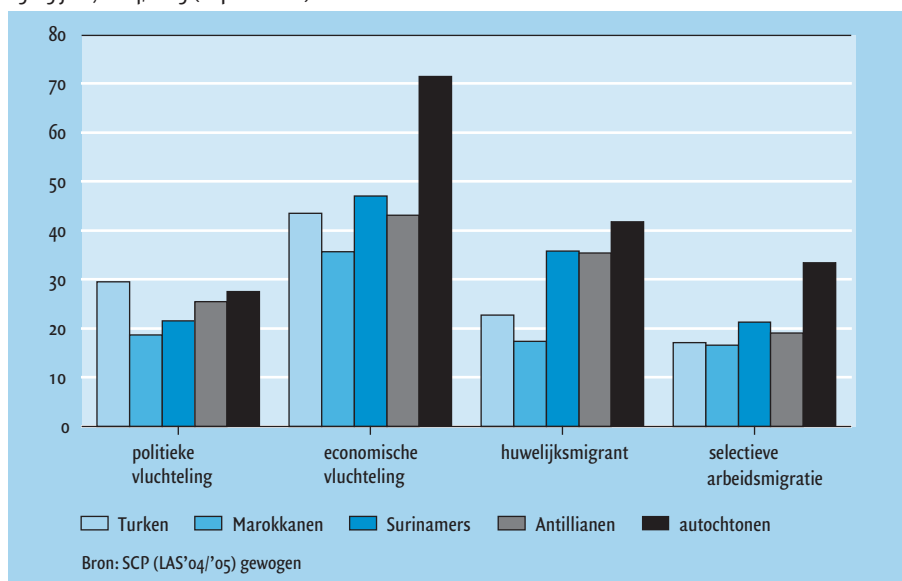
11.2 Opvattingen over toelating en integratie

Het toelatingsbeleid

Het algemene beeld dat uit eerder onderzoek steeds naar voren is gekomen, is dat politieke vluchtelingen volgens de bevolking wel een royale kans op toelating moeten krijgen, maar economische vluchtelingen niet (Gijsberts et al. 2004). Uit de meest recente gegevens – die betrekking hebben op de stedelijke bevolking – blijkt dit opnieuw. Drie van de vier autochtone Nederlanders staan zeer negatief tegenover de komst van economische vluchtelingen (figuur 11.1).

Figuur 11.1

Aandeel per etnische groep dat vindt dat de overheid zeer streng moet zijn in het afgeven van verblijfsvergunningen aan verschillende categorieën immigranten, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (in procenten)

Ook bijna de helft van de allochtonen is van mening dat zeer streng moet worden omgesprongen met het afgeven van verblijfsvergunningen aan economische vluch-

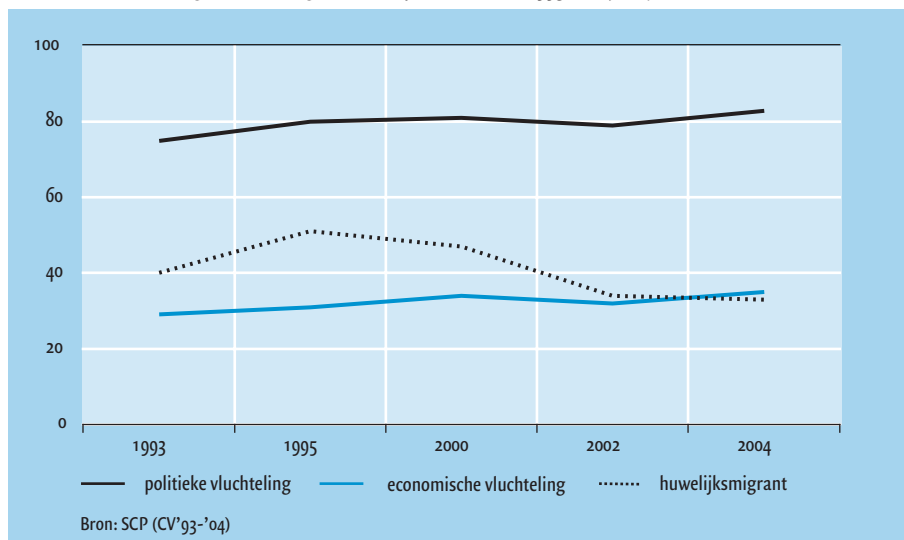
telingen. Daarenboven is nog een aanzienlijk deel van de bevolkingsgroepen van mening dat er in ieder geval enigszins streng moet worden opgetreden (bijlage B11.1). Turken staan wat strenger tegenover de toelating van politieke vluchtelingen dan de andere allochtone groepen, en alle groepen staan er veel milder tegenover dan ten opzichte van de toelating van economische vluchtelingen.

Over het toelaten van huwelijksmigranten zijn Turken en Marokkanen beduidend toleranter dan de andere groepen, wat niet verwonderlijk is gezien het feit dat deze groepen er het meeste mee te maken hebben. Toch is over het geheel genomen een (ruime) minderheid voor zeer strenge maatregelen. Overigens is de coulance ten aanzien van huwelijksmigratie de afgelopen tien jaar wel afgenomen, terwijl de mening over de toelating van politieke en economische vluchtelingen vrij stabiel is gebleven (Figuur 11.2).³

De komst van arbeidsmigranten waaraan op de arbeidsmarkt behoefte is – de zogenoemde selectieve arbeidsmigratie – stuit van alle typen immigratie het minste op verzet onder de bevolking. Een derde van de autochtone bevolking vindt dat hier beslist zeer streng mee moet worden omgegaan. Onder allochtonen geldt dit voor maximaal een op de vijf.

Figuur 11.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking dat positief oordeelt over het afgeven van verblijfsvergunningen aan verschillende categorieën immigranten, 16 jaar en ouder, 1993-2004 (in procenten)

Het uitzetten van afgewezen asielzoekers

De laatste tijd is er veel te doen over het uitzetbeleid voor uitgeprocedeerde asielzoekers, maar hoe denkt de bevolking hier eigenlijk over? Onder autochtonen vindt een meerderheid (van 60%) dat een asielzoeker die is uitgeprocedeed, moet worden uit-

gezet. Onder allochtonen geldt dit voor een ruime minderheid (tabel 11.1). Een relatief groot aantal mensen (een derde tot de helft) brengt echter de nuance aan dat het wel van de omstandigheden afhangt. Dit komt overeen met de bevinding dat opvattingen over het uitzetten van asielzoekers omslaan wanneer het gaat om asielzoekers die hier al een aanzienlijk aantal jaren wonen (Becker 2005).

Als belangrijkste reden om toch in Nederland te mogen blijven, noemen alle etnische groepen ongeveer in gelijke mate een onveilige situatie in het land van herkomst (bijlage B11.2). Daarnaast noemt men vaak als reden het al lang in Nederland wonen en het feit dat de kinderen in Nederland zijn geboren. Hierover zijn autochtonen en allochtonen behoorlijk eensgezind.

Tabel 11.1

Opvattingen per etnische groep over het uitzetten van afgewezen asielzoekers, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (in procenten)

	voor	tegen	hangt ervan af
Turken	44	20	36
Marokkanen	30	24	45
Surinamers	44	11	45
Antillianen	39	18	43
autochtonen	61	7	32

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Opvattingen over de integratie van allochtonen

Er is bijna algemene instemming met de stelling dat allochtonen de Nederlandse taal moeten leren. Meer dan 95% van de allochtonen én autochtonen is die mening toegeedaan (tabel 11.2). Bovendien vindt ongeveer de helft van de autochtonen – maar ook van de Surinamers en Antillianen – dat allochtonen niet te veel moeten vasthouden aan hun eigen cultuur en gewoonten. Van de Turken en Marokkanen onderschrijft maar een op de drie deze mening. Overigens is de publieke opinie over integratie verrassend stabiel gebleven gedurende de jaren negentig. Tien jaar geleden al was 95% van de Nederlandse bevolking van mening dat allochtonen de Nederlandse taal moeten leren (bijlage B11.3). Wel is sinds halverwege de jaren negentig de ondersteuning van de stelling dat allochtonen niet te veel moeten vasthouden aan hun eigen cultuur en gewoonten, licht gestegen.

Maar hoe staat het er volgens de bevolking voor met de integratie? Slechts een derde van de autochtonen, Surinamers en Antillianen vindt dat allochtonen al aardig zijn ingeburgerd, van de Turken en Marokkanen geldt dit voor de helft (tabel 11.2). Dit betekent dat een ruime meerderheid van de bevolking denkt dat het nog lang zal duren eer allochtonen in Nederland zijn ingeburgerd. Sinds midden jaren negentig is de publieke opinie hierover stabiel (bijlage B11.3). Ander onderzoek liet al zien dat

er vooral zorgen bestaan over de sociaal-culturele integratie van allochtonen en veel minder over de structurele integratie (Gijsberts 2004).

Tabel 11.2

Opvattingen per etnische groep over de integratie van allochtonen, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (in procenten ‘mee eens’)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
allochtonen moeten de Nederlandse taal te leren	97	95	97	97	99
allochtonen moeten niet te veel vasthouden aan hun eigen cultuur en gewoonten	30	31	47	49	45
de meeste allochtonen in Nederland zijn al aardig ingeburgerd of zullen snel ingeburgerd raken	46	56	32	30	29

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

11.3 Wederzijdse beeldvorming

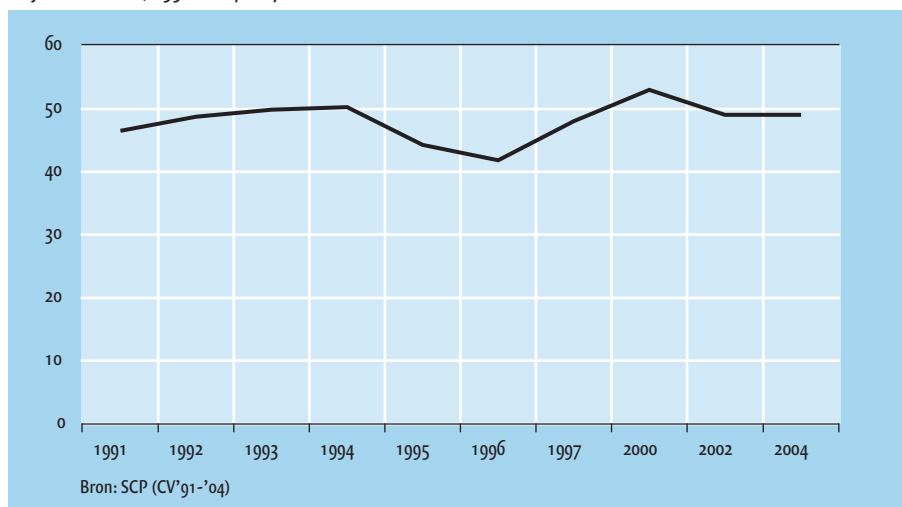
Bezwaren tegen aanwezigheid allochtonen in Nederland

Er is veel onderzoek gedaan naar de publieke opinie over minderheden.⁴ Daaruit blijkt dat weerstand tegen de aanwezigheid van allochtonen van de kant van autochtonen bepaald niet van de laatste jaren is (bv. SCP 2003). Al zeker vijftien jaar vindt circa de helft van de Nederlandse bevolking dat er te veel allochtonen in Nederland wonen (figuur 11.3). Onderzoek in een groot aantal Europese landen heeft laten zien dat Nederland in dit opzicht vrij gemiddeld scoort (Quillian 1995; Coenders et al. 2005). Wel is uit dit onderzoek duidelijk geworden dat de weerstand tegen de multiculturele samenleving in Nederland de laatste jaren, tussen 1997 en 2003, is toegenomen.⁵

Veel allochtonen hebben eveneens bedenkingen bij een grote aanwezigheid van allochtonen in Nederland, zo bleek uit een onderzoek gehouden in 2002. De Turken zijn hierover van alle onderzochte groepen het meest negatief (Van Praag 2003). Uit dat onderzoek bleek bovendien dat vier van de vijf autochtonen van mening zijn dat een wijk er niet op vooruit gaat als er veel allochtonen wonen, en dat ongeveer de helft van de allochtonen dezelfde mening is toegedaan.

Figuur 11.3

Aandeel van de Nederlandse bevolking dat vindt dat er te veel allochtonen in Nederland wonen, 16 jaar en ouder, 1991-2004 (in procenten)

Opvattingen van etnische groepen over elkaar

Niet alleen heeft eerder onderzoek zich gericht op de opinie over allochtonen als verzamelcategorie, ook is gekeken naar de beelden die van afzonderlijke etnische groepen bestaan. Dit betreft bijvoorbeeld de mate waarin groepen elkaar over en weer stereotiepe eigenschappen toeschrijven. Dit onderzoek laat zien dat het met de opvattingen over elkaar nog niet zo slecht gesteld is, al bestaat bij deze thematiek altijd het risico dat sociaal wenselijke antwoorden het beeld positiever kleuren dan het in werkelijkheid is. In de lijst van voor allochtonen kenmerkende eigenschappen gaat gastvrijheid voorop. Bovendien worden allochtonen door autochtonen over het geheel genomen beleefd en vriendelijk gevonden, maar niet zo netjes, verdraagzaam, hulpvaardig en eerlijk (bv. Van Praag 2003). Allochtonen op hun beurt vinden in redelijke mate dat autochtonen vriendelijk, gezellig, netjes en hulpvaardig zijn. Allochtonen vinden de Nederlanders echter niet erg gastvrij. Ook zijn zij minder te spreken over eigenschappen als verdraagzaamheid en beleefdheid.

Autochtonen denken niet over alle groepen allochtonen hetzelfde, maar blijken een duidelijke hiërarchie aan te brengen (Verkuyten et al. 1996). Het meest negatief zijn ze over Marokkanen, over Surinamers oordelen ze aanzienlijk milder (Van Praag 2003). Veel minder is echter bekend over de oordelen die verschillende allochtone groepen over andere allochtone groepen hebben. Er is dus reden om daar nader op in te gaan (tabel 11.3).

Uit deze meest recente gegevens blijkt opnieuw dat autochtonen gemiddeld genomen het minst positief oordelen over Marokkanen, daarna volgen de Antillianen. Over Turken en vooral Surinamers zijn ze een stuk positiever. In de mening van allochtonen

komt dezelfde tweedeling terug. Alle allochtone groepen zijn gemiddeld gezien het minst positief over Marokkanen en Antillianen en een stuk positiever over Turken en Surinamers. Opvallend is dat waar Marokkanen vrij positief oordelen over Turken, dit andersom veel minder zo is. Hetzelfde geldt voor Surinamers en Antillianen: Antillianen zijn over Surinamers veel positiever dan andersom. Dit staat waarschijnlijk in directe relatie tot de negatieve berichtgeving over Marokkanen en Antillianen in de media.

Wat verder opvalt is dat alle allochtone groepen duidelijk positiever zijn over autochtone Nederlanders dan over de andere allochtone groepen. Bovendien zijn zij zelfs positiever over de gemiddelde Nederlander dan over de eigen groep. Dit geldt het meest voor de oordelen van Marokkanen en Antillianen. En een laatste opvallende bevinding is dat de oordelen van allochtonen over autochtonen door de bank genomen positiever te zijn dan omgekeerd (zie ook Gijsberts en Dagevos 2004). Marokkanen zijn bijvoorbeeld veel minder negatief over autochtonen (gemiddelde score van 70 op een schaal van 0 tot 100) dan autochtonen over Marokkanen (gemiddelde van 46).

Tabel 11.3

Opvattingen per etnische groep over de eigen én andere etnische groepen op een schaal van 0 tot 100 (100 = zeer positieve gevoelens)^a, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (gemiddelde scores)

	over Turken	over Marokkanen	over Surinamers	over Antillianen	over autochtonen
Turken	66	42	51	41	68
Marokkanen	61	64	60	50	70
Surinamers	54	44	68	48	71
Antillianen	53	48	64	63	70
autochtonen	58	46	62	52	71

a Respondenten is gevraagd op een thermometer van 0 tot 100 aan te geven hoe zij over verschillende bevolkingsgroepen denken, 100 graden staat voor zeer positieve, 0 graden voor zeer negatieve gevoelens.

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

Etnische distantie

De afstand die mensen (willen) houden tussen zichzelf en leden van een andere etnische groep, is een belangrijk aspect van de onderlinge beeldvorming. Etnische distantie kan worden gedefinieerd als de neiging contact met andere groepen te vermijden (Bogardus 1968; Hagendoorn en Kleinpenning 1991). Deze etnische distantie is in beeld te brengen door te bekijken in hoeverre mensen geneigd zijn leden van bepaalde etnische groepen te accepteren als bijvoorbeeld collega, buur of klasgenoot van de eigen kinderen.

Autochtone Nederlanders brengen een duidelijke hiërarchie aan in deze gewenste afstand, afhankelijk van het type contact (tabel 11.4). Tegen een allochtone collega op het werk heeft bijvoorbeeld een grote meerderheid van de bevolking geen enkel

bezwaar (83%). Ook stuiten, naar eigen zeggen, allochtone kinderen in de klas van het eigen kind op relatief weinig weerstand (72%). Uit allerlei ander onderzoek blijkt dat dit wel sterk afhankelijk is van de hoeveelheid allochtone leerlingen op de school: tegen een kleine minderheid van allochtone medeleerlingen heeft een op de vijf autochtonen bezwaar, terwijl een meerderheid allochtone leerlingen bij drie van de vier autochtonen op weerstanden stuit (Coenders et al. 2004a).

Naarmate het contact 'dichterbij' komt, nemen de weerstanden aanzienlijk toe. Een allochtone buur stuit bijvoorbeeld bij bijna de helft van de autochtonen op bezwaren en een allochtone partner voor het eigen kind is voor 70% van hen een ongewenste situatie.

Ook onder allochtonen is een dergelijke rangorde in de gewenste sociale afstand te onderkennen, zo is in hoofdstuk 7 gebleken. De meeste etnische groepen hebben weinig bezwaar tegen het idee dat hun kinderen Nederlandse vrienden hebben, maar wanneer zij een autochtone huwelijkspartner zouden kiezen, stuit dit, althans bij Turken en Marokkanen, op veel meer weerstand. Dit heeft veel te maken met het verschil in godsdienst, het al of niet moslim zijn (zie hoofdstuk 7).

De gesignaleerde voorkeur voor een zekere mate van sociale afstand tot andere etnische groepen is niet iets van de laatste jaren. Al zeker twintig jaar staat, zo blijkt uit het onderzoek *Culturele veranderingen*, bijvoorbeeld circa de helft van de autochtone bevolking gereserveerd of zelfs afwijzend tegenover burens van een andere etnische herkomst en dit aandeel is in grote lijnen behoorlijk stabiel gebleven (zie bijlage BII.4).

Tabel 11.4

Gewenste sociale afstand tot allochtonen in verschillende sociale kringen, Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 2004 (in procenten)

	geen enkel bezwaar	hangt ervan af	minder prettig	ertegen verzetten
allochtone collega op het werk	83	11	6	0
allochtone kinderen in de klas van eigen kinderen	72	16	11	1
allochtoon als buur	56	22	21	2
allochtone partner voor dochter	30	24	35	12

Bron: SCP (CV'04)

Opvattingen over de leefwijze van moslims ten opzichte van de 'Westerse' leefwijze
De laatste tijd is er buitengewoon veel aandacht voor de aanwezigheid van moslims in Nederland. De positie van de islam in de Nederlandse samenleving is, zo bleek uit een mediastudie naar de berichtgeving erover, meer dan ooit omstreven (Ter Wal 2004). Uit onderzoek gehouden onder de Nederlandse bevolking in 1998 bleek al dat de beeldvorming over moslims over het algemeen vrij negatief is (Sniderman et al. 2003; Hagendoorn en Sniderman 2001). De (inter)nationale ontwikkelingen hebben hierin zeker geen verzachtende rol gespeeld. Dit maakt een vergelijking van de cijfers uit het

onderzoek van Sniderman et al. (2003) met de meest recente gegevens uit 2004/'05 duidelijk (tabel 11.5). Het aandeel in de bevolking dat vindt dat moslims veel kunnen bijdragen aan de Nederlandse cultuur en dat de meeste moslims respect hebben voor de cultuur en leefwijze van anderen, is gedaald van de helft naar ongeveer een derde van de autochtone bevolking. Ongeveer de helft van de autochtonen vindt dat de Westerse leefwijze en die van moslims niet samengaan. Dit aandeel is overigens wel constant gebleven in de tijd. Op de positie van de vrouw en de verhouding tussen ouders en kinderen in de islamitische cultuur is er eveneens veel kritiek. Een grote meerderheid van de autochtonen vindt dat moslimmannen hun vrouwen overheersen en dat zij hun kinderen op een autoritaire manier opvoeden. Ook deze opvattingen zijn, weliswaar niet veel maar toch wat, negatiever geworden tussen 1998 en 2004.

In vergelijking met andere landen denken Nederlanders relatief ongunstig over moslims. Dit blijkt uit een internationaal vergelijkend onderzoek gehouden in mei 2005 (Pew Research Center 2005). Volgens dit onderzoek denkt 51% van de Nederlandse bevolking ongunstig over moslims. Dit aandeel is ongeveer vergelijkbaar met dat onder de Duitse bevolking. In landen als Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten wordt daarentegen veel minder negatief over moslims gedacht.

Tabel 11.5.

Opvattingen van de Nederlandse bevolking over de leefwijze van moslims, 16 jaar en ouder, 1998 en 2004 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1998	2004
moslims kunnen veel bijdragen aan de Nederlandse cultuur	45	34
de meeste moslims in Nederland hebben respect voor de cultuur en leefwijze van anderen	51	36
de West-Europese leefwijze en die van moslims gaan niet samen	53	50
moslimmannen overheersen hun vrouwen	89	91
moslims in Nederland voeden hun kinderen op een autoritaire manier op	76	81

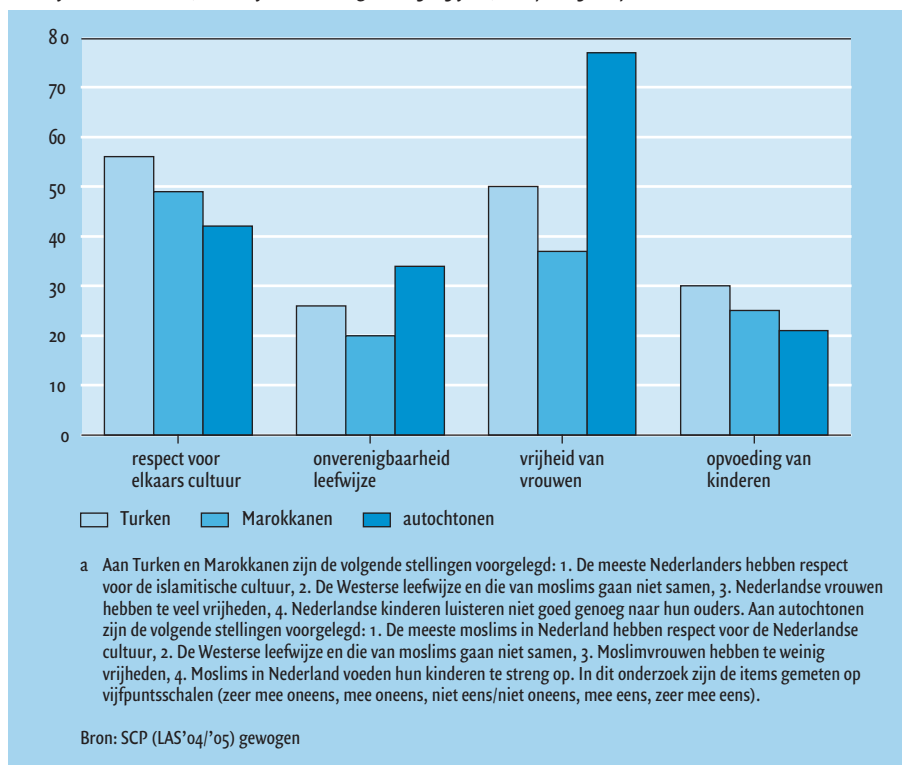
a In beide onderzoeken zijn de items gemeten op vierpuntsschalen. Weergegeven is het percentage respondenten dat het er (zeer) mee eens is (met de stelling). Het Ercomer Survey van 1998 is gehouden onder een representatieve steekproef uit de volwassen autochtone bevolking van 18 tot 80 jaar (N=2007). Culturele veranderingen 2004 is gehouden onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder (N=2300). Voor de vergelijkbaarheid tussen beide onderzoeken zijn de ondervraagde allochtonen (westers en niet-westers) in Culturele veranderingen buiten beschouwing gelaten en is dezelfde leeftijdsselectie als in het Ercomer Survey gehanteerd.

Bron: Sniderman et al. 2003 (Ercomer Survey'98); SCP (CV'04)

Het voorgaande ging over de opvattingen van autochtonen over de leefwijze van moslims, maar hoe denken Turkse en Marokkaanse moslims over de Nederlandse cultuur en waarden? Om dit te achterhalen zijn in het LAS-onderzoek spiegelbeeldige vragen voorgelegd aan enerzijds Turken en Marokkanen en anderzijds autochtonen, geïnspireerd door eerder onderzoek van Phalet et al. (2000) in Rotterdam. Op voorhand moet worden opgemerkt dat deze gegevens (figuur 11.4) vanwege een aantal redenen niet vergelijkbaar zijn met die gepresenteerd in tabel 11.5.⁶

Figuur 11.4

Opvattingen van Turken en Marokkanen over de leefwijze van Nederlanders en van autochtonen over de leefwijze van moslims, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

Er blijkt sprake te zijn van een zekere afwijzing van elkaars leefwijze en familiewaarden. Phalet et al. (2000) spreken zelfs van een cultuurconflict (zie ook Sniderman et al. 2003). Ongeveer de helft van de Turken en Marokkanen vindt dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur, andersom vindt 40% van de autochtonen dat de meeste moslims respect hebben voor de Nederlandse cultuur. Van de Turken en Marokkanen is ongeveer een kwart van mening dat de Westerse leefwijze en die van moslims niet samengaan, voor autochtonen geldt dit voor een op de drie. Er is er eveneens een duidelijke eensgezindheid over de vraag of er sprake is van conflicterende familiewaarden: ongeveer de helft van de Turken en ruim een derde van de Marokkanen vindt dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben, terwijl driekwart van de autochtonen juist van mening is dat moslimvrouwen te weinig vrijheden hebben. Ook over de opvoeding van de kinderen zijn de meningen goeddeels spiegelbeeldig: terwijl ongeveer een op de drie Turken en Marokkanen vindt dat Nederlandse kinderen niet goed genoeg naar hun ouders luisteren, vindt een ongeveer even groot deel van de autochtonen juist dat moslims hun kinderen te streng opvoeden. Opvallend, maar niet geheel onverwacht gezien de bevindingen in hoofdstuk 7, is dat Turken wat afwijzender staan tegenover de Nederlandse leefwijze

en familiewaarden dan Marokkanen. Turken bleken immers wat conservatiever dan Marokkanen met betrekking tot de rol van de vrouw. Verder maken de gegevens duidelijk dat de zorg van de autochtone bevolking zich het meest toespitst op de vrijheden van allochtone vrouwen, terwijl Turken en Marokkanen vooral problemen zien in het wederzijdse respect voor elkaars cultuur.

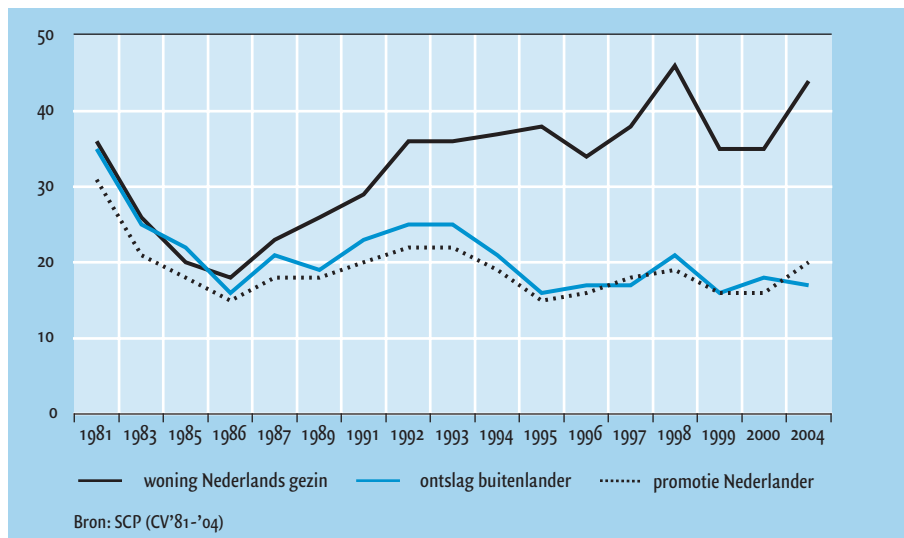
11.4 Acceptatie en discriminatie

Geneigdheid tot discriminatie onder autochtonen

Aan de wederzijdse acceptatie tussen groepen kan een gedragsintentionele component worden verbonden. In hoeverre zijn mensen geneigd andere groepen te discrimineren bij de verdeling van schaarse goederen zoals een baan of woning? Een grote meerderheid van de bevolking vindt dat er bij ontslag of promotie geen verschil mag worden gemaakt tussen een Nederlander of een buitenlander. Sinds begin jaren tachtig is er weinig veranderd in deze mening (figuur 11.5). Gaat het echter om de toewijzing van een woning, dan wil bijna de helft van de bevolking een Nederlands gezin voorrang geven. Deze discriminatiegeneigdheid met betrekking tot de woningmarkt is gegroeid sinds midden jaren tachtig en inmiddels, zij het met fluctuaties, al weer jaren stabiel.

Figuur 11.5

Discriminatiegeneigdheid onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 2004 (in procenten)

Ervaren acceptatie onder allochtonen

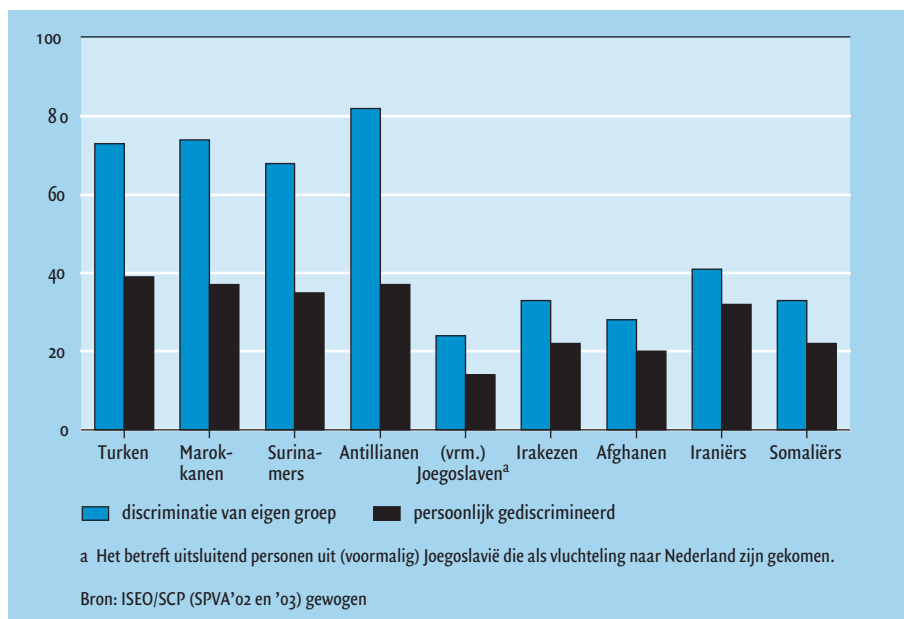
Over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van etnische minderheden in Nederland oordelen allochtonen niet onverdeeld positief. Nogal wat allochtonen hebben het gevoel dat ze maar in beperkte mate worden geaccepteerd. Bovendien zijn zij niet

erg te spreken over de kansen die ze als buitenlander in Nederland krijgen. Van de klassieke groepen zijn de Turken hierover het somberst gestemd, onder de nieuwe groepen geldt dit het meest voor de Iraniërs (zie Gijsberts en Dagevos 2004 voor de details).

Niet alleen voelen allochtonen zich lang niet altijd geaccepteerd, zij vinden ook in meerderheid dat er in Nederland op zijn minst af en toe wordt gediscrimineerd (Van Praag 2003). Dit geldt vooral voor de al lang in Nederland verblijvende etnische groepen, de vluchtelingengroepen vinden dit veel minder vaak het geval (figuur 11.6). Het valt op dat persoonlijke ervaring met discriminatie beduidend minder vaak wordt gerapporteerd. De meerderheid van de allochtonen heeft naar eigen zeggen persoonlijk nooit of bijna nooit met discriminatie te maken. Wederom zijn het de Turken onder de klassieke groepen en de Iraniërs onder de nieuwe groepen die zich het vaakst gediscrimineerd voelen.

Figuur 11.6

Gepercipieerde discriminatie naar etnische groep, 2002 en 2003 (in procenten 'af en toe' en '(zeer) vaak')

Meldingen van discriminatie

In het voorgaande is gekeken naar de percepties onder verschillende bevolkingsgroepen van het voorkomen van discriminatie. Dit zijn subjectieve metingen van discriminatie. Daarnaast geven geregistreerde klachten bij antidiscriminatiebureaus (ADB's) een beeld van de mate waarin discriminatie feitelijk voorkomt. Deze registraties geven echter ook niet meer dan een indicatie, omdat allerlei factoren een rol kunnen spelen, die niet in de cijfers tot uitdrukking komen. Neem bijvoorbeeld het feit dat lang niet iedereen officieel melding maakt van discriminatie.

Uit de cijfers blijkt dat het aantal geregistreerde klachten op grond van afkomst, kleur, ras, nationaliteit en religie tussen 2002 en 2003 is afgenomen (Coenders et al. 2004b; zie ook LBR 2004).⁷ Op basis van de algemeen veronderstelde verharding in het maatschappelijk klimaat zou een toename meer in de rede liggen, maar het kan natuurlijk ook zo zijn dat een verandering in het maatschappelijke klimaat de meldingsbereidheid juist heeft verminderd. Wat wel duidelijk uit de registratie naar voren komt, is dat klachten over discriminatie vooral ontstaan in de context van de buurt of de arbeidsmarkt, en dat er binnen deze contexten wel sprake is van een stijging van het aantal meldingen. Meldingen over discriminatie in de buurt betreffen vooral burenruzies en acties tegen de komst van bepaalde individuen, groepen of organisaties in de buurt. Op de arbeidsmarkt gaan de meeste klachten over discriminatie op de werkvloer en daarnaast relatief vaak over werving en selectie. Het aantal meldingen van discriminatie door Marokkanen is opvallend hoog. Zij worden hoogstwaarschijnlijk betrekkelijk vaak met discriminatie geconfronteerd als gevolg van de negatieve beeldvorming over Marokkaanse jongeren.

11.5 Verschillen in opvattingen binnen etnische groepen

Eerder onderzoek heeft bij herhaling aangetoond dat er ook binnen etnische groepen verschillen in opvatting bestaan. Negatieve attitudes ten aanzien van andere etnische groepen blijken bijvoorbeeld meer voor te komen bij de minder geprivilegieerde groepen in de samenleving (Billiet et al. 1996). De nieuwste gegevens bevestigen dit (zie bijlagen B11.5 en B11.6).⁸ Van de autochtonen met alleen basisonderwijs vindt bijna driekwart dat er te veel allochtonen in Nederland zijn; van degenen met een hoger-onderwijsdiploma slechts een kwart. Ook blijken laagopgeleiden vaker voorstander van een streng toelatingsbeleid en meer geneigd afstand te bewaren tot allochtonen; bovendien zijn zij negatiever gestemd over moslims dan hoogopgeleiden. Laagopgeleiden worden relatief veel geconfronteerd met etnische minderheden op het werk, op school en in de directe woonomgeving en dit wordt nogal eens als bedreigend ervaren, vooral wanneer men het gevoel heeft dat de eigen positie, bijvoorbeeld op de woningmarkt, erdoor verslechtert (Scheepers et al. 2002).

Ook onder Turken en Marokkanen is het zo dat de laagopgeleiden veel negatiever oordelen over de leefwijze van Nederlanders en de onverenigbaarheid ervan met die van moslims. Over andere groepen dan de eigen etnische groep zijn laag opgeleide allochtonen eveneens negatiever dan hoogopgeleiden.

Over autochtonen oordelen hoogopgeleide allochtonen juist vaak wat negatiever dan laagopgeleide. Daarnaast vinden vooral hoogopgeleide moslims dat er in Nederland veel te negatief tegen de islam wordt aangekeken. Rond de 80% van de Turkse en Marokkaanse moslims met een hbo/wo-opleiding is die mening toegedaan (bijlage B11.7). Dit komt overeen met eerder onderzoek waaruit naar voren is gekomen dat juist hoogopgeleide allochtonen zich minder geaccepteerd voelen in Nederland (Gijsberts en Dagevos 2004).

Naast het opleidingsniveau, spelen leeftijdsverschillen een rol. Oudere autochtonen vinden veel vaker dan jongere dat er te veel allochtonen in Nederland wonen: 60% van de ouderen vindt dit tegenover 40% van de jongeren. Bovendien zijn het vooral de oudere autochtonen die van alle leeftijdsgroepen het meest afstand wensen te bewaren ten opzichte van allochtonen en die betrekkelijk negatief oordelen over de moslims in Nederland.

Opvallend is dat oudere Marokkanen van de eerste generatie negatiever oordelen over de leefwijze van Nederlanders dan jongere Marokkanen (bij de Turken is er geen verschil). Overigens zijn oudere allochtonen doorgaans ook minder positief over de andere allochtone groepen in Nederland dan de jongeren uit de eigen herkomstgroep.

De invloed van de moord op Van Gogh

Het LAS-onderzoek is van start gegaan in de week waarin de moord op Theo van Gogh plaatsvond (begin november 2004). Aan de respondenten die aan het onderzoek hebben meegedaan, is daarom na afloop van het interview een aantal vragen gesteld over de invloed van de moord. Een ruime meerderheid van alle etnische groepen (autochtoon én allochtoon) is van mening dat de moord gevolgen heeft voor de verhouding tussen moslims en niet-moslims (tabel 11.6). Veel minder mensen geven aan zelf anders te zijn gaan denken over deze verhouding.⁹ Slechts een kleine minderheid van de respondenten denkt dat de moord voor hen persoonlijk gevolgen zal hebben. Onder Marokkanen komt deze opvatting, begrijpelijkerwijs, het vaakst voor. Uit een onderzoek gehouden onder Marokkanen vlak na de moord is ook al gebleken dat zij zich minder thuis zijn gaan voelen in Nederland als gevolg van de moord (Ter Maat en Rozema 2004). Opvallend is dat wederom jonge en hoogopgeleide Marokkanen beduidend negatiever zijn over de gevolgen van de moord op Van Gogh dan de ouderen en laagopgeleiden uit deze groep. Dit verschil is overigens eveneens onder andere etnische groepen terug te vinden (zie bijlage B11.8).

Tabel 11.6

Opvattingen over de gevolgen van de moord op Theo van Gogh voor de verhouding tussen moslims en niet-moslims, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005 (in procenten 'mee eens')

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
gevolgen voor verhoudingen tussen moslims en niet-moslims	65	73	80	71	86
anders gaan denken over verhouding tussen moslims en niet-moslims	21	24	34	27	33
gevolgen voor u en uw familie	13	20	9	7	5

Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen

11.6 Conclusie

Het geheel aan opvattingen en opinies overziend valt op dat er op een aantal terreinen sprake is van een behoorlijke eensgezindheid tussen autochtonen en allochtonen. In hun opvattingen over toelating en asiel zijn zowel autochtonen als allochtonen behoorlijk streng. Wel vindt een aanzienlijk deel van de bevolking dat asielzoekers niet moeten worden teruggestuurd naar een onveilige situatie in het land van herkomst en dat het al lang in Nederland wonen een reden zou moeten zijn om niet tot uitzetting over te gaan. Ook over integratie liggen de opvattingen dicht bij elkaar. Bijna alle autochtonen én allochtonen zijn van mening dat allochtonen de taal moeten leren en velen van hen vinden dat veel allochtonen nog lang niet genoeg ingeburgerd zijn.

Toch hebben we op een belangrijk gebied wel conflicterende waarden geconstateerd, namelijk tussen moslims en niet-moslims. De helft van de autochtone maar ook van de Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroep vindt dat de Westerse leefwijze niet samengaat met die van moslims en er is duidelijk sprake van een zekere afwijzing van elkaars leefwijze en familiewaarden. De zorg van de autochtone bevolking spitst zich het meest toe op de positie van moslimvrouwen, terwijl Turken en Marokkanen vooral problemen zien in het wederzijdse respect voor elkaars cultuur. Bovendien is een van de drie Turken en Marokkanen van mening dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben.

Mede als gevolg hiervan hebben verschillende bevolkingsgroepen de neiging contact met elkaar te vermijden, vooral naarmate het contact persoonlijker wordt. Een allochtone partner voor het eigen kind is bijvoorbeeld voor drie van de vier autochtonen op enigerlei manier bezwaarlijk, maar ook onder Turken en Marokkanen wordt – veel meer dan onder andere allochtone groepen – een autochtone partner voor het kind als onwenselijk gezien.

Ook discriminatie is en blijft een kwestie. Een aanmerkelijk gedeelte van de autochtonen is geneigd de eigen groep voorrang te verlenen op de woningmarkt en allochtonen hebben relatief vaak het idee dat discriminatie in Nederland plaatsvindt, ondanks het feit dat zij er persoonlijk minder ervaring mee hebben. Feitelijke meldingen van discriminatie zijn het hoogst onder Marokkanen, die er als gevolg van de negatieve berichtgeving hoogstwaarschijnlijk het meest mee te maken hebben. Niet voor niets is het oordeel van alle etnische groepen het meest negatief over Marokkanen.

Is de recentelijk vaak geconstateerde verharding nu terug te vinden in de publieke opinie? Op deze vraag is niet heel eenduidig een antwoord te geven omdat voor een groot aantal opinies geen tijdreeksen beschikbaar zijn. De wel beschikbare gegevens tonen aan dat al sinds begin jaren negentig een aanzienlijk aandeel van de Nederlandse bevolking negatief oordeelt over de aanwezigheid van allochtonen. De helft van de bevolking vindt dat er te veel allochtonen in Nederland zijn en woont liever niet naast allochtone burens. Over het geheel bezien lijken de opvattingen over de multi-etnische samenleving wel wat negatiever te zijn geworden, vooral ten aanzien van moslims. Andersom heerst er onder veel – met name hoogopgeleide – Nederlandse moslims zorg over het maatschappelijke klimaat.

Bijlagen op het internet (www.scp.nl/jaarrapportintegratie/)

B11.1 Hoe streng moet de Nederlandse overheid zijn bij het afgeven van een verblijfsvergunning aan verschillende categorieën vluchtelingen, naar etnische groep, 2004/2005

B11.2 Belangrijkste redenen dat een afgewezen asielzoeker in Nederland mag blijven, naar etnische groep, 2004/2005

B11.3 Opvattingen over de integratie van etnische minderheden onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 1994-2004

B11.4 De weerstand van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder tegen mensen van een andere etnische herkomst als naaste buren, 1981-2004

B11.5 Opvattingen over toelating van immigranten, etnische distantie, moslims en aantal allochtonen in Nederland onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken, 2004

B11.6 Opvattingen van Turken en Marokkanen over de leefwijze van Nederlanders en van autochtonen over de leefwijze van moslims, naar achtergrondkenmerken, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005

B11.7 Aandeel Turkse en Marokkaanse moslims dat vindt dat er in Nederland te negatief tegen de islam wordt aangekeken, naar achtergrondkenmerken, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005

B11.8a Aandeel per etnische groep dat verwacht dat de moord op Van Gogh gevolgen zal hebben voor de verhouding tussen moslims en niet-moslims, naar achtergrondkenmerken, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005

B11.8b Aandeel per etnische groep dat aangeeft zelf anders te zijn gaan denken over de verhouding tussen moslims en niet-moslims, naar achtergrondkenmerken, stedelijke bevolking van 15-65 jaar, 2004/2005

Noten

- 1 Tot voor kort konden allochtonen niet als zodanig worden geïdentificeerd in het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (cv). Alleen in cv'04 kunnen allochtonen wel als aparte groep worden onderscheiden, echter alleen in het schriftelijke deel van de vragenlijst. De vragen waarover hier verslag wordt gedaan, bevinden zich juist in het mondelinge deel van de vragenlijst. Daarom is een verder onderscheid niet goed aan te brengen.
- 2 Het Las-onderzoek is van start gegaan precies in de week van de moord op Van Gogh. Het onderzoek Culturele veranderingen was ongeveer voor driekwart voltooid toen de moord plaatsvond.
- 3 Overigens is in het meest recente bestand van Culturele veranderingen ook gevraagd naar gezinshereniging, maar doordat dit in eerdere edities van het onderzoek niet als zodanig is gemeten, is een vergelijking door de tijd niet mogelijk.
- 4 In dit onderzoek worden doorgaans een groot aantal dimensies van deze opvattingen onderzocht, zoals xenofobie, racisme, etnocentrisme en subtiele en grove vooroordelen (zie bv. Verberk 1999) en ook wordt gekeken naar de onderlinge relaties tussen dergelijke opvattingen.
- 5 Dit is gemeten met stellingen als 'het is goed voor elke samenleving om te zijn samengesteld uit mensen van verschillende rassen, godsdiensten en culturen' en 'de verscheidenheid aan rassen, godsdiensten en culturen draagt bij aan de kracht van ons land'.
- 6 Dit vanwege een verschil tussen de totale bevolking en alleen de bevolking van de vijftig grootste steden, een verschil in leeftijdsselectie (16+ versus 15-65 jaar), maar ook vanwege verschillen in de vraagstellingen en antwoordmogelijkheden (vier versus vijf antwoordmogelijkheden).
- 7 Deze discriminatiegronden hebben veelal te maken met de discriminatie van etnische minderheden, maar dit hoeft niet het geval te zijn; het kan ook andere dan etnische minderheidsgroepen treffen.
- 8 Voor deze analyse zijn de antwoorden van respondenten met betrekking tot de verschillende onderwerpen samengevat in een aantal schalen (zie bijlage B11.5 en B11.6).
- 9 Toch is het wel zo dat autochtonen die zeggen anders te zijn gaan denken over de verhoudingen tussen moslims en niet-moslims gemiddeld genomen negatiever oordelen over moslims in Nederland (bijlage B11.6) Deze relatie blijft overeind in een multivariate analyse. Echter, in andere analyses (op het bestand Culturele veranderingen) wordt geen effect gevonden van de moord op Van Gogh, althans in de zin dat de gemiddelde opvattingen van degenen die na de moord zijn geïnterviewd, niet afwijken van degenen die voor de moord zijn ondervraagd (zie bijlage B11.5).

12 Samenvatting

Integratie op hoofdlijnen

Dit Jaarrapport Integratie heeft over een breed terrein verslag gedaan van de positie van allochtone groepen in de Nederlandse samenleving. Ondanks de onmiskenbare diversiteit tussen de verschillende etnische groepen, is het algemene beeld niet gunstig als het gaat om de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving. Op de arbeidsmarkt neemt de achterstand van allochtone groepen toe. De werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid lopen hard op. Vanwege het vaak lage opleidingsniveau en de geringe beheersing van de Nederlandse taal zijn veel allochtonen slachtoffer van de huidige laagconjunctuur. De forse vertegenwoordiging van allochtonen in de criminaliteit en de ongunstige beeldvorming dragen bij aan het sombere beeld. De wederzijdse acceptatie tussen de verschillende bevolkingsgroepen is beperkt. Mede als gevolg hiervan hebben zij de neiging contact met elkaar te vermijden, vooral naarmate het contact persoonlijker wordt. Deze sociale afstand tussen autochtonen en allochtonen is niet iets van de laatste jaren. De houding van de autochtone Nederlanders speelt hierin een wezenlijke rol. Zij houden allochtonen in veel gevallen liever op afstand.

Op sociaal-cultureel terrein is er weinig schot in de toenadering tussen groepen te bespeuren. Vooral Turken en Marokkanen verkeren veel in de eigen kring en hierin is in de afgelopen jaren weinig veranderd. De toename van het aantal concentratiewijken in de grote steden draagt hieraan bij. Ook autochtonen gaan weinig om met allochtonen. De culturele en religieuze verschillen tussen allochtonen en autochtonen zijn aanzienlijk, verschillen die met name manifest zijn bij moslimgroepen.

Er zijn ook duidelijk positieve ontwikkelingen zichtbaar. De vertegenwoordiging van allochtonen in de middelbare en hogere beroepen neemt bijvoorbeeld langzaam maar gestaag toe. Onder de allochtonen bestaat er inmiddels een aanzienlijke middenklasse. Dit weerspiegelt onder meer hun stijgende opleidingsniveau. Ook dit is een ontwikkeling die onverminderd doorgaat. De deelname aan het havo en vwo neemt toe, vooral onder de Turken en Marokkanen, net als de instroom in het hoger onderwijs, in het hbo in het bijzonder.

Veel diversiteit

Achter dit algemene beeld gaat een enorme diversiteit aan integratiepatronen schuil. Er vallen diverse clusters van groepen te onderscheiden. De integratie van veel Turken, Marokkanen, Somaliërs en een deel van de Antillianen blijft achter. Hun arbeids- en inkomenspositie is slecht, de criminaliteit is hoog en ze zijn sterk op de eigen groep gericht. Tegelijkertijd is de heterogeniteit groot, zeker bij de Marokkanen. Hoewel achterstand domineert, zien we ook bij de Marokkanen een substantiële doorstroom naar hogere onderwijsvormen en naar de hogere regionen van de beroepenstructuur. De heterogeniteit binnen de Marokkaanse groep strekt zich ook

uit in de contacten en opvattingen. Meer dan de Turken zijn Marokkanen gericht op autochtone contacten. Ook zijn ze in hun opvattingen wat progressiever dan de Turken. Tegelijkertijd neemt de islam bij Marokkanen een zeer belangrijke plaats in. Zij zijn over het geheel genomen religieuzer dan de Turken. Dit is een opmerkelijke cocktail van eigenschappen, die het hybride karakter van de Marokkaanse groep onderstreept.

De Turken nemen over het geheel genomen een afwijkende positie in; Turken zijn sterk gericht op contacten met leden van de eigen herkomstgroep en identificeren zich in hoge mate met de Turkse groep. In de privé-situatie wordt overwegend Turks gesproken, met onder meer als gevolg dat Turkse kinderen met de grootste taalachterstand in het basisonderwijs instromen en deze daar ook niet meer goedmaken. Op de arbeidsmarkt scoren Turken echter wat beter dan de Marokkanen.

Het beeld bij de Surinamers is het gunstigst, al hebben zij op vele terreinen nog een aanzienlijk achterstand op de autochtonen (hogere werkloosheid, aanzienlijk meer uitkeringen en inkomensarmoede, en achterstanden in het onderwijs). De Surinamers zijn een groep 'in ruste': in de afgelopen jaren is de immigratie van Surinamers zeer beperkt geweest, hetgeen zonder meer een bijdrage heeft geleverd aan hun voortgaande integratie. Surinamers hebben vaak gemengde contacten: ze gaan om met zowel Surinamers als autochtonen. En ze voelen zich vaak zowel Surinamer als Nederlander. Een deel van de Antillianen (degenen die al lang in Nederland wonen en de tweede generatie) lijkt in verschillende opzichten sterk op de Surinamers.

Iraniërs lijken, verrassend genoeg, in sociaal-cultureel opzicht veel op Surinamers en op een deel van de Antillianen. Het is een hoogopgeleide moderne groep. Wel is op de arbeidsmarkt de achterstand groot, al is hun positie aanzienlijk beter dan die van andere vluchtelingengroepen. De positie die zij innemen in de samenleving, laat zien dat de kenmerken bij immigratie sterk bepalend zijn voor de wijze en het tempo van integratie. De hoge opleiding en Westerse oriëntatie van Iraniërs vertalen zich in veel contacten met autochtonen en een naar verhouding redelijke arbeidsmarktpositie. Nog duidelijker vertaalt zich dit alles in het schoolsucces van hun kinderen, die niet onderdoen voor autochtone leerlingen. Het heeft er alle schijn van dat de tweede generatie Iraniërs vrij geruisloos zal integreren. De perspectieven voor hun ouders zijn minder gunstig. Op de arbeidsmarkt werkt in hun nadeel dat velen als (jong)volwassene naar Nederland zijn gekomen waardoor taalproblemen en buitenlandse diploma's het vinden van – passend – werk belemmeren. De integratie van (voormalig) Joegoslaven vertoont overeenkomsten met die van de Iraniërs, zij het dat het beeld iets minder gunstig is.

De structurele positie van Afghanen en Irakezen is beduidend slechter dan die van de andere allochtone groepen. Hun betrekkelijk korte verblijfsduur en de laagconjunctuur spelen hier een rol. Verder is het opleidingsniveau onder een aanzienlijk deel van deze groepen minder hoog dan bijvoorbeeld van de Iraniërs. Net als de andere vluchtelingengroepen combineren zij de slechte arbeidsmarktpositie met een relatief sterke gerichtheid op de Nederlandse samenleving. Afghanen en Irakezen gaan duidelijk vaker met autochtonen om dan Turken en Marokkanen.

Er is, kortom, een breed palet aan integratiepatronen zichtbaar, met een grote verscheidenheid in zowel de structurele als de sociaal-culturele integratie. Hoe allochtone groepen er meer in detail voorstaan op de verschillende terreinen, komt hierna aan de orde.

Niet-westerse bevolking groeit sneller dan autochtone bevolking

Op 1 januari 2005 werden 1,7 miljoen personen, dat is ruim 10% van de Nederlandse bevolking, tot de niet-westerse allochtonen gerekend. De helft van de bevolkingsgroei in de afgelopen drie decennia kan per saldo worden toegeschreven aan niet-westerse allochtonen. Van de etnische minderheden nam de groep Marokkanen sinds 1996 in absolute aantallen het meest in omvang toe. Het aandeel van de niet-westerse groepen in de bevolking groeit nog steeds.

Immigratie wordt gedomineerd door huwelijksmigratie

Recente migranten zijn vooral huwelijksmigranten. Ook komen er nog steeds veel gezinsherenigers naar Nederland. In 2003 was het aantal gezinsvormers anderhalf keer zo groot als het aantal gezinsherenigers. De immigratie is de laatste jaren wel sterk gedaald. Vooral de daling van het aantal asielmigranten zet sinds 2001 onverminderd door. Desondanks wordt op de lange termijn een toename voorzien van het aantal niet-westerse allochtonen in de totale Nederlandse bevolking. Dit heeft vooral te maken met de relatief sterke groei van de tweede generatie. Inmiddels zijn vier van de tien niet-westerse allochtonen in Nederland geboren.

Allochtone gezinnen worden kleiner

De patronen van relatie- en gezinsvorming gaan steeds meer op die van de autochtone vrouwen lijken. Niet alleen krijgen de jonge generaties minder kinderen, ze krijgen ze bovendien op latere leeftijd. Dit geldt voornamelijk voor Antilliaanse, Joegoslavische en Surinaamse vrouwen. Marokkaanse, Somalische en vooral Turkse vrouwen trouwen nog vaak vroeg en krijgen jong kinderen. Bovendien krijgen zij gemiddeld meer kinderen dan autochtone vrouwen. Het gemiddelde kindertal is ook hoog onder Afghaanse en Iraakse vrouwen.

Inburgering van nieuwkomers: hoge deelname maar bereikt taalniveau vaak laag

Inburgeringstrajecten worden door de overheid gezien als instrument om de integratie te bevorderen. Met de invoering van de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) zijn deze trajecten verplicht gesteld voor migranten die na 1998 in Nederland zijn aangekomen. Het aandeel nieuwkomers dat op basis van een inburgeringsonderzoek wordt geacht deel te nemen aan een inburgeringscursus en dit ook daadwerkelijk doet, ligt in de laatste jaren boven de 90%. In totaal volgden in 2004 ongeveer 45.500 nieuwkomers een inburgeringscursus, van wie een groot deel al in eerdere jaren startte. Van deze groep is ongeveer 70% gezinsmigrant en 23% houder van een asielvergunning. Inburgeringstrajecten voor nieuwkomers duren meestal een tot anderhalf jaar. Daarin volgen de deelnemers doorgaans 400-800 uren educatie. Ongeveer 60% van

de nieuwkomers volgt een traject dat gericht is op arbeid, 30% volgt een traject met een educatief doel. Van de nieuwkomers die in 2003 met de inburgeringscursus starten, was minimaal 10% uitgevallen aan het eind van 2004. Een ruime meerderheid (tweederde deel) heeft het inburgeringstraject daadwerkelijk afgerond in 2004. Het bereikte taalniveau van slechts een minderheid van de afroenders (vier van de tien) is toereikend voor sociale zelfredzaamheid (niveau 2 of hoger bij de NT2-taaltoets). Velen van hen komen als gevolg hiervan niet in aanmerking voor een vervoltraject.

Inburgering van oudkomers minder succesvol

Naast de trajecten voor nieuwkomers zijn er vanaf 1999 inburgeringscursussen tot stand gekomen die de achterstandspositie moeten verbeteren van allochtonen die al voor de invoering van de WIN in 1998 in Nederland woonden. De inburgeringscursussen voor deze zogenoemde oudkomers lijken minder succesvol dan die voor nieuwkomers. Slechts 42.000 van de naar schatting ruim 500.000 oudkomers die tot de doelgroep behoren (8%), hebben in de periode 2000-2003 een inburgeringscursus gevolgd. De uitval onder oudkomers is groter en het bereikte taalniveau bij afronding lager dan bij de nieuwkomers. De lagere effectiviteit van inburgeringscursussen voor oudkomers hangt vermoedelijk samen met het niet-verplichte karakter daarvan.

Allochtone groepen lager opgeleid dan autochtonen

Het opleidingsniveau van niet-westerse allochtonen ligt nog steeds beduidend lager dan dat van autochtonen. Van de etnische groepen is het opleidingsniveau van Turken, Marokkanen en Somaliërs het laagst, terwijl de overige vluchtelingengroepen, net als de Surinamers en Antillianen, veel hoger zijn opgeleid. Vooral Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven zijn gemiddeld hoog opgeleid. Bij Afghanen en Irakezen is er veel meer sprake van een tweedeling in een deel dat nauwelijks onderwijs heeft genoten en een deel dat juist relatief hoog is opgeleid. De opleidingsachterstand ten opzichte van autochtonen is in de afgelopen vijftien jaar wel afgenomen.

Eerste generatie heeft grote opleidings- en taalachterstand

De eerste generatie van de Turken en Marokkanen is overwegend zeer laag opgeleid. Een groot gedeelte heeft helemaal niet of nauwelijks op school gezeten. Dit geldt meer voor de vrouwen dan voor de mannen. Daarnaast kampen ook veel huwelijksmigranten en Turken en Marokkanen die tussen hun zesde en achttiende jaar naar Nederland zijn gekomen, de zogenoemde tussengeneratie, met een laag opleidingsniveau. Samenhangend hiermee is de beheersing van de Nederlandse taal onder deze groepen gemiddeld genomen slecht. Gezien het relatief korte verblijf van de meeste vluchtelingen, is hun taalbeheersing opmerkelijk veel beter dan die van Turken en Marokkanen.

Tweede generatie is beter opgeleid, maar heeft minder vaak startkwalificatie

Het opleidingsniveau van de niet-westerse tweede generatie ligt dicht bij de buurt van dat van de autochtonen dan bij de eerste generatie. Dat neemt niet weg dat bij

de Turken en Marokkanen de meerderheid van de jongvolwassenen die niet meer op school zitten, het moet stellen zonder startkwalificatie (een havo-, vwo- of mbo-diploma op niveau 2).

Veel verschillen tussen allochtone leerlingen in het onderwijs

In de onderwijsloopbanen van de verschillende groepen allochtone leerlingen die nog in het Nederlandse onderwijs participeren, zit veel variatie. Turkse leerlingen doen het van alle etnische groepen het slechtst. Marokkaanse leerlingen lijken de grootste inhaalslag te boeken en hebben de Antilliaanse leerlingen inmiddels ingehaald. Dit laatste is niet alleen te danken aan de vooruitgang onder Marokkanen maar ook aan de steeds slechtere prestaties van de Antilliaanse groep in het basisonderwijs, als gevolg van de instroom van laagopgeleide Antillianen naar Nederland. Surinaamse leerlingen doen het minder goed in het onderwijs dan vaak gedacht: ze presteren van de al lang in Nederland verblijvende groepen weliswaar het beste, maar lopen toch nog aanzienlijk achter op de autochtone leerlingen. De leerachterstand van alle allochtone groepen (dus ook van de Surinaamse leerlingen) ten opzichte van de niet-achterstandsleerlingen is beduidend groter dan die van de autochtone achterstandsleerlingen. Onder de vluchtelingen vormen de Somalische jongeren in het onderwijs een nieuwe probleemgroep. Andere vluchtelingengroepen doen het veel beter. Opmerkelijk is vooral de goede positie van Iraanse leerlingen in het onderwijs. Zij doen niet onder voor autochtone leerlingen en dat heeft veel te maken met het hoge opleidingsniveau van hun ouders.

Achterstand in basisonderwijs neemt af, maar taalachterstand nog groot

Turkse en Marokkaanse, maar ook steeds vaker Antilliaanse kleuters beginnen hun schoolloopbaan in het basisonderwijs met een aanzienlijke achterstand, vooral in taal. Ze maken weliswaar een flink deel van deze achterstand goed, maar stromen desondanks met een grote leerachterstand het basisonderwijs uit. Ter illustratie: qua taalniveau is de gemiddelde Turkse leerling in groep 8 op het niveau van een autochtone leerling in groep 6. Toch is er sprake van een aanzienlijke inhaalslag van allochtone leerlingen gedurende hun gang door het basisonderwijs, meer nog voor rekenen dan voor taal. Vooral zwarte scholen zijn bezig aan een flinke inhaalslag in het terugdringen van achterstanden. Zij hebben de taalachterstanden ten opzichte van witte scholen in vijftien jaar tijd met de helft teruggedrongen en de rekenachterstanden zelfs met driekwart.

Allochtone jongeren vaak in het vmbo

Van de autochtone (en ook Iraanse) jongeren gaat bijna de helft naar het havo/vwo. Dit geldt maar voor een kwart van de Surinaamse en Antilliaanse jongeren en voor niet meer dan een op de vijf Turkse en Marokkaanse leerlingen. Onder Somalische jongeren is de havo/vwo-deelname zelfs nog wat lager. De grote meerderheid van deze groepen zit op het vmbo (80%). Binnen het vmbo zijn zij behoorlijk oververtegenwoordigd in de lage leerwegen en onder de zorgleerlingen in het voortgezet onderwijs.

Ook tijdens hun gang door het voortgezet onderwijs lopen allochtone leerlingen tegen problemen aan: zij zakken vaker voor het examen dan hun autochtone medeleerlingen of komen aan het doen van een examen niet eens toe, omdat zij al eerder zijn uitgevallen. Vooral in de lage leerwegen van het vmbo, maar ook in de eindexamenklassen van havo en vwo is de schooluitval onder niet-westerse allochtonen aanzienlijk: ongeveer een op de tien valt daar zonder diploma af. De taalachterstanden waarmee deze leerlingen van het basisonderwijs af komen, spelen overduidelijk een belemmerende rol in de verdere schoolcarrière.

Allochtone meisjes doen het inmiddels beter in het voortgezet onderwijs dan de jongens uit de eigen etnische groep: hun havo/vwo-deelname is hoger en de schooluitval lager.

Gunstige ontwikkelingen in het hoger onderwijs

Als allochtone leerlingen eenmaal een diploma op zak hebben, zetten zij vaker dan autochtone leerlingen hun loopbaan voort in de hoogst mogelijke vervolgopleiding. Zij gaan dus naar verhouding vaker van havo naar hbo en van vwo naar wo. Daar aanbeland, kiezen zij ook juist de opleidingen met een goed perspectief op de arbeidsmarkt. De instroom in het hoger onderwijs is, hoewel nog steeds op een lager niveau dan onder autochtonen, onder Turkse en Marokkaanse jongeren sinds 1995 verdubbeld.

De deelname van allochtone vrouwen is in de meeste etnische groepen sneller gestegen dan die van de mannen. Een andere gunstige ontwikkeling is dat de meisjes vaak voor opleidingen kiezen die een goed perspectief op de arbeidsmarkt bieden. In vergelijking met autochtone vrouwen kiezen zij duidelijk minder seksespecifiek.

Bij veel allochtone groepen is het aandeel werkenden laag

In 2004 heeft 48% van de niet-westerse allochtonen in de leeftijd tussen de 15 en 65 jaar een betaalde baan van twaalf uur of meer per week. Dit is aanmerkelijk lager dan bij de autochtonen, van wie 67% werkzaam is. De zogeheten nettoparticipatie van niet-westerse allochtonen is sinds 2001 met twee procentpunten afgenomen. Het aandeel werkenden is het laagst bij de personen afkomstig uit Irak, Afghanistan en Somalië; van deze groepen werkt slechts iets meer dan een kwart van de bevolking. Dit heeft veel te maken met hun relatief korte verblijf in Nederland in combinatie met een hoge werkloosheid. Vooral weinig vrouwen uit deze groepen hebben werk. Van de grote allochtone groepen hebben Surinamers het vaakst werk (62%), gevolgd door Antillianen (52%). Aanzienlijk lager is de nettoparticipatie van de Marokkanen (37%). De nettoparticipatie van Turken, (voormalig) Joegslaven en Iraniërs ligt rond de 45%.

Laagconjunctuur treft arbeidsmarktpositie allochtonen hard

De lage nettoparticipatie is voor een deel het gevolg van de hoge werkloosheid onder allochtonen. In 2004 was 16% van de niet-westerse allochtonen werkloos tegen 6% van de autochtonen. Vooral onder de vluchtelingengroepen is de werkloosheid hoog. Bij de Irakezen, Afghanen en Somaliërs loopt ze tegen de 40%. Hoewel met 25%

het aandeel werklozen ook bij de Iraniërs hoog is, steekt het toch gunstig af bij dat van de andere zojuist genoemde vluchtelingengroepen. Hun werkloosheid ligt in de buurt van die van de Marokkanen, van wie 22% werkloos is. Van de grote groepen scoren zij het slechtst. Ook onder Antillianen is de werkloosheid hoog (16%). Opnieuw is de positie van Surinamers het gunstigst; toch ligt de werkloosheid bij deze groep altijd nog op 12%.

De werkloosheid van niet-westerse allochtonen concentreert zich bij de jongeren. Van de 15-24-jarige allochtonen is 23% werkloos (tegen 16% totaal). Dit is ook het niveau van de jeugdwerkloosheid van Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Bij vluchtelingengroepen ligt de jeugdwerkloosheid op een aanzienlijk hoger niveau.

Vanaf 2001 is de werkloosheid onder de niet-westerse allochtonen sterk opgelopen (van 9% naar 16%). Deze toename is groter dan bij de autochtonen. De teruggelopen conjunctuur vormt hiervoor een belangrijke oorzaak, waardoor de winst die allochtonen in de periode 1995-2001 hebben geboekt, voor een deel weer is verdampt. De hoogte van hun werkloosheid in 2004 ligt ongeveer op hetzelfde niveau als in 1998. Vooral bij de Marokkanen, de Antillianen en de vluchtelingengroepen is in de afgelopen jaren de werkloosheid snel toegenomen. In het licht van de rap verslechterende arbeidsmarktpositie van niet-westerse allochtonen moeten we concluderen, dat de in 1995-2001 gerealiseerde positieverbetering van allochtonen vooral is toe te schrijven aan de hoogconjunctuur van die periode, en dat deze niet zozeer wijst op een structurele positieverbetering.

Hoge uitkeringsafhankelijkheid, veel lage inkomens

Als gevolg van de lage nettoparticipatie en de hoge werkloosheid zijn veel niet-westerse allochtonen afhankelijk van een uitkering. Niet minder dan 25% van hen, tussen de 15 en 65 jaar, heeft een WAO-, WW- of bijstandsuitkering, tegen 13% van de autochtonen. De uitkeringsafhankelijkheid is het hoogst bij de Turken en Marokkanen: van hen heeft 29% een uitkering. Turkse vrouwen hebben opvallend vaak een WAO-uitkering. Bij vrouwen uit de andere groepen komen voornamelijk bijstandsuitkeringen vaak voor. Na 2002 is het aandeel allochtonen met een uitkering snel toegenomen. Die toename bestaat vooral uit bijstands- en WW- uitkeringen en weerspiegelt daarmee de verslechterde arbeidsmarktpositie. Afgemeten aan de lage-inkomensgrens verkeren veel allochtone huishoudens in armoede. Dit geldt voor 29% van de niet-westers allochtone huishoudens, tegen 8% van de autochtone huishoudens.

Laag beroepsniveau, maar ook ontluikende allochtone middenklasse

Veel allochtonen zijn aangewezen op de onderste beroepen in de beroepenstructuur. Dit betreft in het bijzonder de Somaliërs, Afghanen en Irakezen. Opvallend gunstig is – opnieuw – de positie van Iraniërs die qua beroepsniveau weinig verschillen van de Surinamers en Antillianen. Leden van deze groepen werken relatief veelvuldig in middelbare en hogere beroepen. Naast het hoge aandeel inactieven ontwikkelt zich in de minderheidsgroepen derhalve een middenklasse. Die was al zichtbaar bij Suri-

namers en Antillianen, maar neemt bij Turken en Marokkanen inmiddels ook substantiële vormen aan. In de afgelopen tien jaar is het aandeel Turkse en Marokkaanse werkenden op middelbaar en hoger niveau aanmerkelijk toegenomen. Dit is voor een groot deel het gevolg van hun gestegen opleidingsniveau en de verbeterde beheersing van de Nederlandse taal.

Positie werkende allochtonen weinig stabiel

De positie van werkende allochtonen is weinig stabiel door het hoge aandeel flexibele arbeidsrelaties (16% van de niet-westerse allochtonen tegen 6% van de autochtonen). Tevens zijn werkende allochtonen vaak afhankelijk van een gesubsidieerde arbeidsplaats; 4,5% van hen heeft een dergelijke baan; dit geldt voor slechts 0,6% van de autochtonen. Allochtone vrouwen en ouderen, die doorgaans een grote afstand tot de arbeidsmarkt hebben, zijn in het bijzonder vaak werkzaam in gesubsidieerd werk. Het aantal gesubsidieerde arbeidsplaatsen daalt en daarmee ook de arbeidszekerheid voor veel allochtonen.

Turken zijn sterk op de herkomstgroep gericht

In de vrije tijd gaan Turken het vaakst van alle onderzochte allochtone groepen om met leden van de eigen herkomstgroep. Ongeveer twee derde heeft in de vrije tijd overwegend contacten met Turken. De sterke gerichtheid op de eigen groep blijkt ook uit het hoge aandeel dat zich vooral Turk voelt. Minder dan de andere groepen voelen Turken zich Nederlander. Ongeveer de helft van de Marokkanen en Somaliërs hebben een vriendenkring die overwegend uit leden van de herkomstgroep bestaat. Volstrekt anders is het beeld bij de Iraniërs; driekwart van hen heeft een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring. Ook (voormalig) Joegoslaven gaan in hun vrije tijd vaak met autochtonen om. Zij lijken in dit opzicht veel op Surinamers en Antillianen. Grofweg een derde van deze groepen gaat overwegend om met leden van de eigen groep, de rest heeft een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring.

De verschillen in de etnische signatuur van de vriendenkring zijn ook zichtbaar in de mate waarin gemengde huwelijken voorkomen. Bij Turken en Marokkanen is een gemengd huwelijk (allochtoon met autochtoon) zeldzaam: rond de 5% van de huwelijken die in 2001 zijn gesloten, heeft zo'n gemengd karakter. Circa 90% van de huwelijken betreft een partner uit de eigen groep, en in ongeveer tweederde deel is de partner een huwelijksmigrant. Bij Surinamers en Antillianen komt een gemengd huwelijk veel vaker voor.

In de afgelopen tien jaar is de mate waarin leden van de vier grote groepen in hun vrije tijd met autochtonen omgaan, niet noemenswaardig veranderd. Er is geen sprake van toenadering, maar ook niet van een verwijdering tussen de bevolkingsgroepen.

Veel variatie in opvattingen over rolverdeling van mannen en vrouwen

Turken, Marokkanen en Somaliërs denken het meest traditioneel over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Dit geldt ook, zij het in iets mindere mate, voor

Afghanen en Irakezen. De opvattingen van Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven lijken op die van de Surinamers en Antillianen. Autochtonen zijn het modernst in hun opvattingen over man-vrouwrollen. De differentiatie binnen de groepen is groot. Bij alle groepen hebben vrouwen modernere opvattingen dan mannen. Dit geldt eveneens voor hoger opgeleiden en de leden van de tweede generatie. Vooral in de Marokkaanse groep is de heterogeniteit groot.

Tussen 1998 en 2005 zijn bij de vier grote allochtone groepen de opvattingen over man-vrouwrollen niet noemenswaardig veranderd.

Betekenis van de islam vooral groot bij Marokkanen

Bijna alle Turken, Marokkanen, Afghanen en Somaliërs rekenen zich tot de islam. Iraniërs daarentegen rekenen zich opvallend weinig tot een religie, zij zijn een geseculariseerde groep. Surinamers en Antillianen rekenen zich eveneens vaak tot een religie, meestal het christendom of het hindoeïsme. Bij Turken en Marokkanen is de persoonlijke band met het geloof zeer sterk en is de weerstand groot indien het geloof door anderen in twijfel wordt getrokken of wanneer er negatief over wordt gesproken. Ook Surinamers en Antillianen hebben het geloof sterk geïnternaliseerd, maar de persoonlijke betrokkenheid is toch duidelijk minder groot dan bij de Turken en Marokkanen.

De Marokkanen zijn in het algemeen religieuzer dan de Turken. Aanzienlijk vaker dan de Turken bidden zij vijf maal per dag en doen ze mee aan de ramadan. Ook zijn ze traditioneler in hun opvattingen over het dragen van een hoofddoek, de naleving van de regels van de islam en de verspreiding van de islam in Nederland. Daarbij zijn vrouwen meer orthodox dan de mannen, en de Marokkaanse vrouwen weer meer dan de Turkse. Door de bank genomen zijn hoger opgeleiden, jongeren en leden van de tweede generatie minder religieus, zowel in hun gedrag als in de religieuze toewijding. Binnen de groepen zijn er dus aanzienlijke verschillen. Toch zijn deze verschillen moeilijk in termen van secularisering te interpreteren. De persoonlijke betekenis van de islam is zeer groot, ook voor de jongeren en hoogopgeleiden.

Toenemende etnische concentratie in de grote steden

Vanouds zijn de niet-westerse allochtonen geconcentreerd in het westen van het Nederland en daarbinnen in de vier grote steden. Binnen de grote steden wonen allochtonen geconcentreerd in bepaalde wijken. Deze concentratie is de laatste jaren toegenomen: het aandeel niet-westerse allochtonen in bepaalde wijken en –buurten is sterker toegenomen dan verwacht mag worden op basis van de autonome bevolkingsgroei.

Minder sociale samenhang en veiligheid in concentratiewijken

Concentratiewijken – wijken waar relatief veel niet-westerse allochtonen wonen – hebben vaak een slechte naam wanneer het om leefbaarheid en veiligheid gaat. De leefbaarheid en veiligheid is in wijken met een groot aandeel allochtonen inderdaad niet erg gunstig. Er is meer verloedering en overlast en minder sociale samenhang

dan in (betrekkelijk) witte wijken. De bewoners ervan worden vaker slachtoffer van criminaliteit, die bovendien ernstiger vormen aanneemt, en ze voelen zich minder veilig. Ook de woonsituatie is er aanzienlijk ongunstiger: minder eengezinswoningen, minder koopwoningen en vooral minder ruimte per persoon. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de bewoners van concentratiewijken minder tevreden zijn over hun woning en woonomgeving dan mensen uit witte wijken.

Binnen de concentratiewijken zijn de niet-westerse allochtonen over het algemeen slechter af dan de autochtonen, met name de woonsituatie is voor hen relatief ongunstig. Verder voelen zij zich op straat veiliger, maar in hun eigen huis juist onveiliger dan autochtonen in concentratiewijken. De sociale samenhang in concentratiewijken wordt echter door allochtone bewoners wel positiever ervaren dan door autochtone bewoners. Dit geldt het meest voor Turken en Marokkanen en heeft er hoogstwaarschijnlijk mee te maken dat juist deze groepen veel contacten met herkomstgenoten binnen de eigen buurt hebben.

Marokkaanse en Antilliaanse jongens het vaakst verdacht van criminaliteit

Hoewel de gegevens over criminaliteit in dit rapport uitsluitend de registraties van politie en justitie betreffen, met alle beperkingen van dien (zoals verschillen veroorzaakt door prioriteiten bij opsporing en vervolging), is duidelijk dat de meeste allochtone groepen vaker van criminaliteit worden verdacht dan autochtonen. Vooral Marokkaanse en Antilliaanse jongens (van 12-24 jaar) zijn oververtegenwoordigd in de verdachtenregistraties. Dit geldt zowel voor de eerste als voor de tweede generatie. Allochtone jongeren vormen, mede als gevolg van een vaak slechte sociaal-economische positie, een extra kwetsbare groep. De verschillen in de verdachtenpopulatie tussen allochtone en autochtone jongeren zijn voor bijna de helft te verklaren vanuit demografische en sociaal-economische kenmerken, zoals leeftijd en uitkeringsafhankelijkheid van ouders. Ook schooluitval is een belangrijke voorspeller van crimineel gedrag.

Oververtegenwoordiging van allochtone jongeren onder veroordeelden

In de volgende stadia van de strafrechtsketen is alleen het geboorteland bekend, wat identificatie van de tweede generatie in de veroordeelden- en gevangenenpopulatie onmogelijk maakt. Uit de registraties van veroordeelden komt naar voren dat de Marokkaanse en Antilliaanse jongens van de eerste generatie (18-24 jaar) zijn oververtegenwoordigd in de criminaliteit. Niet-westers allochtone jongeren van de eerste generatie vormden in 2004 ongeveer 35% van de gevangenispopulatie. Ruim 12% daarvan wordt uitgemaakt door Antilliaanse jongeren en 7% door Marokkaanse. Deze jongeren komen niet alleen het vaakst voor in de registraties van verdachten en veroordeelden, ze vallen ook het vaakst terug in crimineel gedrag.

De meerderheid van de gedetineerden (55%) is in Nederland geboren; dit zijn autochtonen én tweede-generatieallochtonen. In de afgelopen vijf jaar is het aandeel in Nederland geboren personen in de gevangenispopulatie toegenomen.

Veel diversiteit in de positie van allochtone vrouwen

Een groot deel van de Marokkaanse, Somalische en vooral Turkse vrouwen trouwt vroeg en krijgt jong kinderen. Bovendien hebben zij veelal traditionele denkbeelden en zijn zij erg naar binnen gericht: zij gaan weinig om met autochtonen en trouwen meestal met iemand uit de eigen herkomstgroep, vaak een huwelijksmigrant. De traditionele denkbeelden in deze groepen staan de participatie van de vrouwen op de arbeidsmarkt in de weg. Op structureel terrein staan zij er dan ook het slechtst voor. Dit geldt niet alleen voor de arbeidsmarktpositie van deze vrouwen, maar eveneens voor de schoolprestaties van hun kinderen. Ook binnen de verschillende etnische groepen zijn er veel verschillen tussen vrouwen te onderkennen. Enerzijds is er, bijvoorbeeld onder jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen, sprake van een groep met moderne denkbeelden, die ver komt in het onderwijs en ambities heeft op de arbeidsmarkt. Anderzijds kan een groep meisjes worden geïdentificeerd, die ervoor kiest vroeg te trouwen en kinderen te krijgen en als gevolg daarvan de opleiding niet afmaakt. Dit laatste lijkt voor meer Turkse dan Marokkaanse jonge vrouwen te gelden.

Aan de andere kant van het spectrum staan de Surinaamse, Antilliaanse (met uitzondering van de recent gemigreerden) en Iraanse vrouwen. Deze groepen zijn modern in hun patronen van relatie- en gezinsvorming, en ook in hun culturele opvattingen. Bovendien hebben zij relatief veel contacten met autochtonen en doen zij het van alle allochtone vrouwen het beste in het onderwijs en – Iraanse vrouwen weliswaar in mindere mate – op de arbeidsmarkt. Surinaamse vrouwen hebben zelfs vaker een betaalde baan dan autochtone vrouwen.

Eensgezindheid in opvattingen over asiel en integratie

In hun opvattingen over toelating en asiel zijn zowel autochtonen als allochtonen behoorlijk streng, het meest ten aanzien van economische vluchtelingen. Wel vindt een aanzienlijk deel van de bevolking dat uitgeprocedeerde asielzoekers niet moeten worden teruggestuurd naar een onveilige situatie in het land van herkomst en dat het al lang in Nederland wonen een reden zou moeten zijn om niet tot uitzetting over te gaan. Ook over integratie liggen de opvattingen dicht bij elkaar. Bijna alle autochtonen én allochtonen zijn van mening dat allochtonen de taal moeten leren en velen van hen vinden dat veel allochtonen nog lang niet genoeg ingeburgerd zijn.

Conflicterende waarden van moslims en niet-moslims

De helft van de autochtone maar ook van de Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroep vindt dat de Westerse leefwijze niet samengaat met die van moslims. Tevens is er duidelijk sprake van een zekere afwijzing van elkaars leefwijze en familiewaarden. De bezorgdheid van de autochtonen spitst zich het meest toe op de positie van moslim-vrouwen, die in hun ogen te weinig vrijheid krijgen, terwijl Turken en Marokkanen vooral problemen zien in het wederzijdse respect voor elkaars cultuur. Een op de drie Turken en Marokkanen is bovendien van mening dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben.

Mede als gevolg hiervan hebben verschillende bevolkingsgroepen de neiging contact met elkaar te vermijden, vooral naarmate het contact persoonlijker wordt. Een allochtone partner voor het eigen kind is bijvoorbeeld voor drie van de vier autochtonen op de een of andere manier bezwaarlijk, maar ook onder Turken en Marokkanen wordt – veel meer dan onder andere allochtone groepen – een autochtone partner voor het eigen kind als onwenselijk gezien.

Wederzijdse acceptatie is beperkt

Een aanzienlijk gedeelte van de autochtonen is geneigd de eigen groep voorrang te verlenen op de woningmarkt en allochtonen hebben relatief vaak het idee dat discriminatie in Nederland plaatsvindt, ondanks het feit dat zij aangeven er persoonlijk weinig mee te worden geconfronteerd. Officiële meldingen van discriminatie bij antidiscriminatiebureaus zijn het hoogst onder Marokkanen die er als gevolg van de negatieve berichtgeving over hen hoogstwaarschijnlijk het meest mee te maken hebben. Het oordeel van alle etnische groepen in Nederland is ook het meest negatief over Marokkanen.

Al sinds begin jaren negentig oordeelt een fors deel van de Nederlandse bevolking negatief over de aanwezigheid van allochtonen. De helft van de bevolking vindt dat er te veel allochtonen in Nederland zijn en woont liever niet naast allochtone burens. Bij lager opgeleiden leven deze opvattingen het sterkst. Over het geheel gezien lijken de opvattingen over de multi-culturele samenleving wat negatiever te zijn geworden, voornamelijk ten aanzien van moslims. Andersom heerst er ook onder veel – met name hoogopgeleide – Nederlandse moslims zorg over het maatschappelijke klimaat.

Bijlagen

Bijlagen zijn te vinden op het internet via www.scp.nl/jaarrapportintegratie/

Literatuur

- Alders, M. (2005). 'Allochtonenprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten'. In: *Bevolkingstrends* (53) 1, p. 32-41.
- Algemene Rekenkamer (2004). *Bemiddeling en reïntegratie van werklozen*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.
- Becker, J. (2005). *De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002*. Een analyse van trends en meningen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2005/3).
- Billiet, J., R. Eisinga en P. Scheepers (1996). 'Ethnocentrism in the Low Countries, A Comparative Perspective'. In: *New Community, European Journal on Migration and Ethnic Relations* (3), p. 401-416.
- Blom, M. et al. (2005). *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. Den Haag/Voorburg: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek (WODC-Cahier 2005-2).
- Bogardus, E. (1968). 'Comparing Racial Distance in Ethiopia, South Africa and the United States'. In: *Sociology and Social Research* (52) 2, p. 149-156.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2000). 'Concentratie en segregatie in Nederlandse steden'. In: R. van Kempen et al. (red.), *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden: mogelijke effecten en mogelijk beleid* (p. 13-34). Assen: Van Gorcum.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2002). *Wonen in multiculturele steden*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Bovenkerk, F. (2003). 'Criminaliteit en etnische afkomst'. In R. Bekker et al. (red.), *Sturen op statistieken. Visies uit de samenleving* (p. 10-11). Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Breure, J.A. (2003). 'Consequenties intrekken w1w- en 1D-banen voor gesubsidieerde arbeid'. In: *PS/Documenta* 17, p. 1994-2003.
- Brink, M. et al. (2004a). *Wachlijsten voor oudkomers voor NT2*. Den Bosch/Amsterdam: Centrum voor Innovatie van Opleidingen / Regioplan Beleidsonderzoek.
- Brink, M. et al. (2004b). *Traject- en maatschappelijke begeleiding in de inburgering. De huidige situatie en mogelijkheden voor de toekomst*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Bronneman-Helmerts, H.M. (1999). *Scholen onder druk. Op zoek naar de taak van de school in een veranderende samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Elsevier bedrijfsinformatie (Sociale en Culturele Studies 28).
- Bunt, S., J. van der Veen en M. Engelen (2004). *Samen aan het werk. De praktijk van de suwi ketensamenwerking*. Doetinchem: Reed.
- CBS (1993). *Standaard Beroepenclassificatie 1992*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2002). *Jaarboek Onderwijs in Cijfers 2002. Feiten en cijfers over het onderwijs in Nederland*. Voorburg/Heerlen: Kluwer / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2003). *Allochtonen in Nederland 2003*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2004). *Allochtonen in Nederland 2004*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2004a). 'Weerstand tegen scholen met allochtone kinderen. De etnische tolerantie van hoger opgeleiden op de proef gesteld'. In: *Mens en Maatschappij* (79) 2, p. 124-147.

- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2005). *Majorities' Attitudes towards Minorities in European Union Member States. Results from the Standard Eurobarometers, 1997-2000-2003. Report 2 for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*. Nijmegen: University of Nijmegen.
- Coenders, M. et al. (2004b). *Jaaroverzicht discriminatieklachten bij antidiscriminatiebureaus en meldpunten. Kerncijfers 2003*. Amsterdam: Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten.
- Dagevos J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J. (2003a). 'Werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 201-230). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dagevos, J. (2003b). 'Werkende minderheden. Beroepsniveau, tijdelijke banen en mobiliteit'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p.231-256). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dagevos, J. (2003c). 'Niet-westerse allochtonen en armoede'. In: C. Vrooman et al. (red.), *Armoedemonitor 2003* (p. 59-80). Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2003/17).
- Dagevos, J. (2004). 'Arbeidsmarkt'. In: *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 267-312). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/13).
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (2005). 'De opkomst van een allochtone middenklasse in Nederland'. In: *Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005* (p. 84-88). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., M. Gijsberts en C. van Praag (red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dagevos J., m.m.v. J. Iedema en R. Schellingerhout (2005). 'Gescheiden werelden? De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden'. In: *Sociologie* (1) 1, p. 52-69.
- Dagevos, J. en R. Schellingerhout (2003). 'Sociaal-culturele integratie. Contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003* (p. 317-362), Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Dagevos, J. en J. Veenman (1996). 'Sociale netwerken en hun functionaliteit'. In: J. Veenman (red.), *Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland* (p. 81-101). Assen: Van Gorcum.
- Demant, F. (2005). *Islam is inspanning. De beleving van de islam en sekseverhoudingen bij Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Denessen, E., G. Driessen en P. Slegers (2005). 'Segregation by Choice? A Study of Group-specific Reasons for School Choice'. In: *Journal of Education Policy* (20) 3, p. 347-368.
- Distelbrink, M. en E. Hooghiemstra (2005). *Allochtone gezinnen. Feiten en Cijfers*. Den Haag: Nederlandse gezinsraad.
- Driessen, G. en J. Doesborgh (2003). *Voor- en vroegschoolse educatie en cognitieve en niet-cognitieve competenties van jonge kinderen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Driessen, G. et al. (2003). *Sociale integratie in het primair onderwijs*. Amsterdam/Nijmegen: SCO-Kohnstamm Instituut / Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Dominguez Martinez, S., S. Groeneveld en E.W. Kruisbergen (2002). *Integratiemonitor 2002*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch onderzoek.

- EIM (2004). *Monitor etnisch ondernemerschap 2004*. Zoetermeer: EIM.
- Erf, R. van der, en P. Tesser (2001). 'Migranten op cursus. Behoeftte van oudkomers aan meer kennis van taal en samenleving in kaart gebracht'. In: *Demos*, maart.
- Ester, P., L. Halman en R. de Moor (1993). *The Individualising Society. Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Garssen, J. (2003). 'Demografische ontwikkelingen in Nederland'. In: N. van Nimwegen en I. Esveldt (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2003*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (WPRB-rapport 65).
- Garssen, J. et al. (2003). 'Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen'. In: *Bevolkingstrends* (51) 3, p. 12-27.
- Gijsberts, M. (2003a). 'Opleidingsniveau en taalbeheersing'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 37-62). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Gijsberts, M. (2003b). 'Minderheden in het basisonderwijs'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003* (p. 63-109). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Gijsberts, M. (2004). 'Minderheden en integratie'. In: *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 129-177). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/13).
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). 'Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen'. In: *Migrantenstudies* (20) 3, p. 145-168.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005). *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2005/13).
- Gijsberts, M., L. Hagendoorn en P. Scheepers (red.) (2004). *Nationalism and Exclusion of Migrants. Cross-National Comparisons*. Aldershot: Ashgate.
- Gijsberts, M. en A. Merens (red.) (2004). *Emancipatie in Estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag/Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (SCP-onderzoeksrapport 2004/1).
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Groeneveld, S., T. Marx en A. Merens (2004). 'De arbeidsmarktpositie van vrouwen uit etnische minderheden'. In: M. Gijsberts en A. Merens (red.), *Emancipatie in Estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 81-113). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-onderzoeksrapport 2004/1).
- Groeneveld, S. en Y. Weijers-Martens (2002). *Minderheden in beeld; SPVA-02*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Groot, C. de (2004). 'Zwarte vlucht'. *De sub(urbane) locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Hagendoorn, L. en G. Kleinpenning (1991). 'The Contribution of Domain-Specific Stereotypes to Ethnic Social Distance'. In: *British Journal of Social Psychology* 30, p. 63-78.
- Hagendoorn, L. en P. Sniderman (2001). 'Experimenting with a National Sample: A Dutch Survey of Prejudice'. In: *Patterns of Prejudice* 35, p. 19-31.
- Heide, W. van der, en A.Th.J. Eggen (red.) (2003). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2001*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek
- Herweijer, L. (2003). 'Voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en hoger onderwijs'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003* (p. 111-142). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).

- Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland* (proefschrift). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/5).
- Hoogteijling, E. (2002). 'Illegalen in Nederland'. In: *Maandstatistiek van de Bevolking* (50) 3, p. 21.
- Houtkoop, W. (1999). *Basisvaardigheden in Nederland. De 'geletterdheid' van Nederland: economische, sociale en educatieve aspecten van de taal- en rekenvaardigheden van de Nederlandse beroepsbevolking*. Amsterdam: Max Goote Kenniscentrum voor Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie.
- Hulsen, M. en L. Mulder (2005). *Speciale doelgroepen in het basisonderwijs. Schooljaar 2002/2003*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Hustinx, P.W.J. (1999). 'Schoolloopbanen van allochtonen na het verlaten van het basisonderwijs: is de etnische factor wel negatief?' In: *Tijdschrift voor orthopedagogiek* (38) 11, p. 512-524.
- IWI (2005). *Jaarverslag 2004*. Den Haag: Inspectie Werk en Inkomen.
- ITS/OCW (nog te verschijnen). *BVE Deelnemersmonitor 2004-2005 BBL-deeltijd BOL*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Justitie (2004). *Jaarmota Integratiebeleid 2004*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Kamphuis, F. et al. (1998). *De relatie tussen PRIMA-toetsen en toetsen uit het Cito-leerlingvolgsysteem*. Arnhem/Nijmegen/Amsterdam: Cito / Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS) / SCO-Kohnstamm Instituut.
- Kempkens, L. en K. Wittebrood (2000). 'Wonen, criminaliteit en leefbaarheid'. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting* (6) 2, p. 37-41.
- Klaver, J. en A. Odé (2003). *De arbeidsintegratie van vluchtelingen. Een verkenning van problemen en oplossingen*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Klaver, J. et al. (2005). *Etnische minderheden op de arbeidsmarkt. Beelden en feiten, belemmeringen en oplossingen*. Amsterdam: Regioplan.
- Kromhout, M. en M. van San (2003). *Schimmige werelden. Nieuwe etnische groepen en jeugd-criminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (reeks Onderzoek en beleid 206).
- Kullberg, J., F. Knol en E. Pommer (2005). 'Wonen en woonomgeving'. In: Th. Roes (red.). *De sociale staat van Nederland 2005* (p. 263-295). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2005/14).
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2005a). *De huisvestingspositie van allochtonen* (werktitel). Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2005b). *De buurt als belemmering?* Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Langen, A. van en C. Surhe (2000). *Ontwikkelingen in de schoolloopbanen van achterstandsleerlingen. Vergelijkende analyses van een aantal leerlingcohorten in basis- en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Latten, J., M. Bontje en H. Nicolaas (2004). 'Bevolkingstrends in de vier grote steden'. In: *Bevolkingstrends* (52) 2, 59-68.
- LBR (2004). *Racisme in Nederland: stand van zaken*. Rotterdam: Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie.
- Leerkes, A. et al. (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid* (Neighborhoods for Illegal Immigrants. Spatial Concentration, Housing and Residential Liveability). Den Haag: Sdu.
- Leest, L.A.T.M. van, S.J. van Dis en W.M.M. Verschuren (2002). *Hart- en vaatziekten bij allochtonen in Nederland. Een cijfermatige verkenning naar leefstijl- en risicofactoren, ziekte en sterfte*. Den Haag/Bilthoven: Nederlandse Hartstichting Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

- Lemmens, E. et al. (2005). *De klant in de keten: ketensamenwerking SUWI-partners vanuit het klantperspectief*. Bussum: Orbis B.V.
- Leseman, P.P.M. et al. (1998). 'Effecten van voor- en vroegschoolse educatieve centrum-programma's. Een meta-analyse van studies gepubliceerd tussen 1985 en 1996'. In: *Nederlands tijdschrift voor opvoeding en onderwijs* (14) 3, p. 134-154.
- Maagdenberg, V. van den (red.) (2004). *Jaarrapport Integratie 2004*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Maat, R. ter en N. Rozema (2004). *Onderzoek Marokkaanse Nederlanders en de Nederlandse samenleving*. Utrecht: Onderzoeksbureau Labyrinth B.V.
- Mackenbach, J.P. et al. (2005). 'Sterfte onder niet-westerse allochtonen in Nederland'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (149) 17, p. 917-923.
- Meander (2004). *Verslag van het onderzoek in het kader van het oudkomersbeleid in Leiden*. Leiden: Stichting Meander.
- Mulder, L. (1996). *Meer voorrang, minder achterstand? Het onderwijsvoorrangsbeleid getoetst*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Mulder, L. en D. Uerz (2002). *In een vreemd land op school. De onderwijspositie van asielzoekerskinderen in het basisonderwijs in schooljaar 2000/2001*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Nicolaas, H., A. Sprangers en H. Witvliet (2003). 'Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten'. In: *Bevolkingstrends* (51) 2, p. 13-19.
- Nicolaas, H. et al. (2004). 'Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?' In: *Bevolkingstrends* (52) 2, p. 36-42.
- Odé, A. (2005). 'De sociale integratie van allochtonen in Nederland'. In: H.M.A.C. Smeets en A. Odé, *Jaarboek Minderheden*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Odé, A. en J. Dagevos (1999). *Vreemd kapitaal. Hoger opgeleide minderheden op de arbeidsmarkt*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Pew Research Center (2005). *Islamic Extremism: Common Concern for Muslim and Western Publics*. 17-Nation Pew Global Attitudes Survey. Washington, D.C.: Pew Research Center.
- Phalet, K., C. van Lotringen en H. Entzinger (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Phalet K. en J. ter Wal (2004). *Moslim in Nederland. Religie en migratie. Sociaal wetenschappelijke databronnen en literatuur*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 106a).
- PMB (2004). *Politiemonitor Bevolking 2004*. Hilversum: Intomart/GfK.
- Praag, C.S van (2003). 'Wederzijdse beeldvorming'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 363-392). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/13).
- Quillian, L. (1995). 'Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-immigrant and Racial Prejudice in Europe'. In: *American Sociological Review* 4, p. 586-611.
- RIGO (2003). *Nieuwbouw en herstructurering: doorstroming en dynamiek in nieuw en oude wijken*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- RIGO (2004). *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Rijn, A.S. van et al. (2004). *De ontwikkeling van een integratiekaart*. Den Haag/Voorburg: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Roeleveld, J. en A. Veen (2004). *Evaluatie Voorschool Amsterdam. Deelrapport I van het onderzoek Best practices VVE Amsterdam*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

- RWI (2004). *Duizenden werkloze jongeren buiten bereik arbeidsmarkt*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Scheepers, P., M. Coenders en M. Lubbers (2004). 'Historisch overzicht van ethnocentrische reacties in Nederland aan het eind van de 20ste eeuw'. In: *Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij* 30, p. 80-89.
- Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002). 'Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat'. In: *European Sociological Review* 18, p. 17-34.
- Schoen, E.D., P.R. Defize en M. Bakker (2000). *Methodologische evaluatie van de Politie-monitor Bevolking*. Delft: Nederlandse organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO).
- Scholten, M. (2004). 'Jongeren en criminaliteit'. In: V. van den Maagdenberg (red.), *Jaarrapport Integratie 2004*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- SCP (2003). *De sociale staat van Nederland 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/12).
- SCP (nog te verschijnen). *Slachtoffers van criminaliteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Significant (2003). *Kwalitatieve rapportage monitor oudkomers. Resultaten eerste helft 2003*. Barneveld: Significant B.V.
- Significant (2004a). *Inburgering nieuwkomers. Kwalitatieve rapportage 2003*. Barneveld: Significant B.V.
- Significant (2004b). *Kwalitatieve rapportage monitor oudkomers. Resultaten tweede helft 2003*. Barneveld: Significant B.V.
- Significant (2005). *Inburgering nieuwkomers. Kwalitatieve rapportage 2004 (concept)*. Barneveld: Significant B.V.
- Snel, E., m.m.v. M. Stavenuiter en J.W. Duyvendak (2002). *In de fuik. Turken en Marokkanen in de wao*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.
- Sniderman, P., L. Hagendoorn en M. Prior (2003). 'De moeizame acceptatie van moslims in Nederland'. In: *Mens en Maatschappij* (78) 3, p. 199-217.
- Sprangers, A. et al. (2004). 'Immigranten op de arbeidsmarkt'. In: *Sociaal Economische trends* (p. 27-37), 2^e kwartaal. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek
- Sterckx, L. en C. Bouw (2005). *Liefde op maat: partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis.
- szw (2004). *Rijksbegroting Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Begroting xv*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Tesser, P. en R. van der Erf (2001). *Oudkomers in beeld. De schatting van een mogelijke doelgroep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 71).
- Tesser, P.T.M. en J. Iedema (2001). *Rapportage minderheden 2001. Deel 1. Vorderingen op school*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2001/17a).
- Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en C.S. van Praag (1999). *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P. et al. (1995). *Rapportage Minderheden 1995: concentratie en segregatie*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tillaart, H. van den en J. Doesborgh (2004). *Demografie etnisch ondernemerschap in de detailhandel*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Tillaart, H. van den et al. (2000). *Nieuwe etnische groepen in Nederland*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Thijssen, J. en J.M. Wildeboer Schut (2003). 'Armoede in hoofdlijnen'. In: C. Vrooman et al. (red.), *Armoedemonitor 2003* (p. 9-27). Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2003/17).

- TK (2003/2004a). Aanpak onderwijsachterstanden. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 27020, nr. 39.
- TK (2003/2004b). Arbeidsmarktbeleid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29544, nr. 1.
- TK (2004/2005a). Arbeidsmarktbeleid etnische minderheden 2002-2003. Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 27223, nr. 66.
- TK (2004/2005b). Jaarnota Integratiebeleid 2004. Nota van het ministerie van Justitie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 29837, nr. 2.
- TK (2004/2005c). Criminaliteit in relatie tot integratie van etnische minderheden. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 25726 en 29837, nr. 21.
- Tuijl, C. van (2001). *Effecten van Opstap Opnieuw. Effecten van een gezinsgericht stimuleringsprogramma bij Turkse en Marokkaanse gezinnen*. Alkmaar/Utrecht: Stichting Avérroes.
- Tuijl, C. van (2002). *Effecten van Opstap Opnieuw bij follow-up. Effecten van Opstap Opnieuw bij Turkse en Marokkaanse leerlingen op middellange termijn*. Alkmaar/Utrecht: Stichting Avérroes.
- Uunk, W. (2002). *Concentratie en achterstand: over de samenhang tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie onder allochtonen en autochtonen*. Assen: Van Gorcum.
- Uunk, W. en S. Dominguez Martinez (2002). *Wijken in beweging: migratie in en uit concentratiewijken*. Assen: Van Gorcum.
- Valk, H. de et al. (2001). 'De één is de ander niet: patronen van gezinsvorming onder allochtonen in Nederland'. In: *Bevolking en Gezin* (30) 3, p. 67-96.
- Veenman, J. (1995). *Onbekend maakt onbemind. Over selectie van allochtonen op de arbeidsmarkt*. Assen: Van Gorcum.
- Verberk, G. (1999). *Attitudes towards Ethnic Minorities. Conceptualizations, Measurements, and Models* (dissertatie). Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Verkuyten, M., L. Hagendoorn en C. Masson (1996). 'The Ethnic Hierarchy among Majority and Minority Youth in the Netherlands'. In: *Journal of Applied Social Psychology* 26, p. 1104-1118.
- Vermeulen, H. en R. Penninx (red.) (1994). *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Visser, W. (2002). *Inburgeren en uitvallen. Oorzaken, oplossingen, instrumenten*. Lienden: Bureau InterCulturele Evaluatie.
- VROM (2000). *Perspectief op wonen: rapportage van het Woningbehoefteonderzoek 1998*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Wal, J. ter (2004). 'Publieke discussie over de islam in Nederland. Een analyse van artikelen in de Volkskrant'. In: K. Phalet en J. ter Wal (red.), *Moslim in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 106d).
- Wartna, B.S.J., M. Blom en N. Tollenaar (2004). *De WODC-Recidivemonitor 2003* (brochure). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Wilsem, J. van, K. Wittebrood en N.D. de Graaf (2003). 'Buurtdynamiek en slachtofferchap van criminaliteit: een studie naar de effecten van sociaal-economische stijging, daling en stabiliteit in Nederlandse buurten'. In: *Mens en Maatschappij* (78) 1, p. 4-28.
- Wittebrood, K. (2000). 'Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel analyse'. In: *Mens en Maatschappij* (75) 2, p. 92-109.
- Wittebrood, K. en R. van de Wouden (2002). 'Criminaliteit in de vier grootste steden: concentratie of cumulatie?'. In: *Rooilijn* (35) 9, p. 433-439.
- Zorlu, A. et al. (2005). 'De arbeidsmarktpositie van nieuwe immigranten'. In: *Economisch Statistische Berichten*, 29 januari 2005, p. 31-33.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2004-2005) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0165-5

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. *De kwaliteit van de quartaire sector*. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2004

2004/4 *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004 (2004)*. ISBN 90-377-0156-6

2004/6 *The Poor Side of the Netherlands. Results from the Dutch 'Poverty Monitor', 1997-2003 (2004)*. ISBN 90-377-0183-3

2004/7 *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten (2004)*. ISBN 90-377-0129-9

2004/8 *Public Sector Performance. An International Comparison (2004)*. ISBN 90-377-0184-1

2004/11 *Verpleging en verzorging verklaard (2004)*. ISBN 90-377-0189-2

2004/12 *Trends in Time. The Use and Organisation of Time in the Netherlands (2004)*. ISBN 90-377-0196-5

- 2004/14 Performances du secteur public. Comparaison internationale (2004). ISBN 90-377-0193-0
- 2004/15 Prestaties van de publieke sector. Samenvatting in zeven talen (2004).
ISBN 90-377-0194-9
- 2004/16 Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0191-4
- 2004/17 Sociale uitsluiting in Nederland (2004). ISBN 90-377-0160-4
- 2004/18 Prestaties van de publieke sector. Een internationale vergelijking (2004).
ISBN 90-377-0195-7
- 2004/19 Emancipatiemonitor 2004 (2004). ISBN 90-377-0190-6
- 2004/20 Ouders over opvoeding en onderwijs (2004). ISBN 90-377-0158-2

SCP-publicaties 2005

- 2005/1 Landelijk verenigd. Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4
- 2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005).
ISBN 90-377-0204-X
- 2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002 (2005). ISBN 90-377-0157-4
- 2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0
- 2005/5 Vermaatschappelijking in de zorg (2005). ISBN 90-377-0214-7
- 2005/6 Culture-lovers and Culture-leavers. Trends in interest in the arts and cultural heritage in the Netherlands (2005). ISBN 90-377-0217-1
- 2005/7 Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak 6 (2005). ISBN 90-377-0228-7
- 2005/8 The Hunt for the Last Respondent (2005). ISBN 90-377-0215-5
- 2005/9 Zorg voor verstandelijk gehandicapten. Ontwikkelingen in de vraag (2005). ISBN 90-377-0235-X
- 2005/11 Maten voor gemeenten 2005 (2005). ISBN 90-377-0224-4
- 2005/12 Arbeidsmobiliteit in goede banen (2005). ISBN 90-377-0203-1
- 2005/13 Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming (2005). ISBN 90-377-0225-2
- 2005/14 De sociale staat van Nederland 2005 (2005). ISBN 90-377-0202-3
- 2005/15 Kijk op informele zorg (2005). ISBN 90-377-0201-5

Onderzoeksrapporten 2004

- 2004/1 Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden (2004).
ISBN 90-377-0162-0
- 2004/2 De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van normen en waarden in bevolkingsenquetes (2004). ISBN 90-377-0163-9
- 2004/3 Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur (2004). ISBN 90-377-0144-2
- 2004/5 Maten voor gemeenten 2004 (2004). ISBN 90-377-0179-5
- 2004/9 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen. Samenvatting (2004). ISBN 90-377-0176-0
- 2004/10 Unequal Welfare States (2004). ISBN 90-377-0185-X

Werkdocumenten

- 95 Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor (2004).
ISBN 90-377-0167-1
- 96 Nieuwe baan of nieuwe functie? Een studie naar de beloning van externe en interne mobiliteit (2004). ISBN 90-377-0172-8
- 98 Landelijk ramingsmodel kinderopvang (2003). ISBN 90-377-0148-5

- 99 Sociale uitsluiting (2003). ISBN 90-377-0154-x
- 100 Het Nationale scholierenonderzoek (NSO) en het Health Behaviour in School-aged Children-onderzoek (HBSC) vergeleken (2004). ISBN 90-377-0150-7
- 101 Schalen van fysieke en psychosociale beperkingen. Het meten van hulpbehoefte bij de indicatiestelling verpleging en verzorging (2004). ISBN 90-377-0151-1
- 102 Vertrouwen in de rechtspraak; theoretische en empirische verkenningen voor een monitor (2004). ISBN 90-377-0164-7
- 103 Bindingsloos of bandenloos. Normen, waarden en individualisering (2004). ISBN 90-377-0169-8
- 104 De veeleisende samenleving. De sociaal-culturele context van psychische vermoeidheid (2004). ISBN 90-377-0170-1
- 105 Cijferrapport Allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0171-x
- 106 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen (2004). ISBN 90-377-0178-7 (set, 6 delen)
- 107 The Social State of the Netherlands. Summary (2004). ISBN 90-377-0168-x
- 108 Naar een stelsel van sociale indicatoren voor het Integraal toezicht jeugdzaken. Advies in opdracht van de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en de Inspectie van het Onderwijs (2004). ISBN 90-377-0186-8
- 109 Kosten en baten van extramuralisering (2004). ISBN 90-377-0187-6
- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005). ISBN 90-377-0199-x
- 111 Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school (2005). ISBN 90-377-0213-9
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8
- 114 Verzonken technologie. ICT en de arbeidsmarkt (2005). ISBN 90-377-0205-8
- 115 Cijfermatige ontwikkelingen in de verstandelijk-gehandicaptenzorg. Een vraagmodel (2005). ISBN 90-377-0221-x
- 116 Vrijwilligersorganisaties onderzocht. Over het tekort aan vrijwilligers en de wijze van werving en ondersteuning (2005). ISBN 90-377-0233-3
- 117 Het Actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau (2005). ISBN 90-377-0236-8

Overige publicaties

Hollandse taferelen (2004). Nieuwjaarsuitgave 2004. ISBN 90-377-0155-8

Social Europe. European Outlook 1. Annex tot de 'State of the Union 2004' (2004). ISBN 90-377-0145-0

Does Leave Work? Summary (2004). ISBN 90-377-0182-5

Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union (2004). ISBN 90-377-0198-1

Hier en daar opklaringen (2005). Nieuwjaarsuitgave 2005. ISBN 90-377-0212-0

De jacht op de laatste respondent. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0223-6

De grens als spiegel. Een vergelijking van het cultuurbestel in Nederland en Vlaanderen (2005). ISBN 90-377-0222-8

Jaarrapport Integratie 2005 (2005). ISBN 90-377-0237-6

